

NBP – JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

NBP – ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

UDC 343.98

ISSN 0354-8872

ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF SERBIA
KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA, BEOGRAD – REPUBLIKA SRBIJA

NBP

JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA
Beograd, 2011

PUBLISHER

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 196 Cara Dušana Street (Zemun)

EDITORSHIP

Professor Dragoljub KAVRAN, PhD, Faculty of Law, Belgrade, President
kavran@sbb.rs, +381 11 324-1501

Professor Claus ROXIN, PhD, Faculty of Law, Munchen
mail@claus-roxin.de, +49(89)2180-2736

Professor Gorazd MEŠKO, PhD, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor
gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si, 00386 13008300

Professor Dušan POPOV, PhD, Polytechnic University, Temisoara
dusan-popov@yahoo.com, 61/3-883-1756

Professor Dejan ILIĆ, PhD, ARRI AG, Munich
dilic@arri.de, +49 (0)89 38091456

Professor Miodrag KULIĆ, PhD, J.W.Geotho-Universitat, Frankfurt
kulic@itp.uni-frankfurt.de, +49-69-798-22570

Professor Željko NIKAČ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
zeljko.nikac@kpa.edu.rs, +381 64 8927 654

Professor Đorđe ĐORĐEVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 220

Professor Radovan RADOVANOVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
radovan.radovanovic@kpa.edu.rs, +381 64 8922 660

Professor Slobodan JOVIČIĆ, PhD, Faculty of Electrical Engineering, Belgrade
jovicic@etf.rs, +381 11 322-9212

Professor Srdan MILAŠINOVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 216

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Professor Goran B. MILOŠEVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Crime-investigation and Forensics Editor

Professor Ljiljana MAŠKOVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Police and Security Editor

Professor Đorđe ĐORĐEVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

ENGLISH LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Dragoslava MIĆOVIĆ

SERBIAN LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Jasmina MILETIĆ

PRINTED BY

Scanner Studio, Belgrade

IMPRESSION

300 copies

PDF VERSION OF THE JOURNAL

www.kpa.edu.rs

Published three times a year

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTORY REMARK	
Goran Milošević	1
PROFESSOR RADOJICA MAKSIMOVIC, PhD – <i>IN MEMORIAM</i>	
EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC WORK	
Ljiljana Mašković	3
IN MEMORY OF PROFESSOR RADOJICA MAKSIMOVIĆ, PhD –	
ON THE 10 TH ANNIVERSARY OF HIS DEATH	
Sreten Jugović	15

Original scientific papers

DEMOCRACY AND ISSUE OF SECURITY	
Zoran Avramović	19
POLICE FUNCTIONS AND POWERS TO TAKE ADMINISTRATIVE ACTIONS	
Dragan Vasiljević	29
UNDERSTANDING OF SECURITY – FROM ANCIENT TIMES	
TO CONTEMPORARY APPROACH	
Mladen Bajagić	39
CRIMINAL OFFENCE OF TERRORISM – COMPARATIVE LAW ASPECTS	
Dragana Kolarić	57
MISTAKE OF FACTS IN ENGLISH LAW	
Radovan Risimović	77

Review papers

ANALITICAL POTENTIALS OF RATIONAL CHOICE THEORY	
IN ANALYSIS OF HUMAN TRAFFICKING	
Srđan Golubović, Nataša Golubović	87
THE PRINCIPLE OF UNIVERSAL CRIMINAL JURISDICTION	
Tijana Šurlan	101
PREVENTION OF MONEY LAUNDERING AND TERRORIST FINANCING –	
BASIC METHODS AND OPTIONS	
Slaviša Vuković, Saša Mijalković, Goran Bošković	117
SECURITY ARCHITECTURE AND THE PROBLEMS OF THE POST-WAR	
KOSOVO AND METOHIA AS CHALLENGES TO REGIONAL SECURITY	
Slađana Đurić	133
TESTS IN ORIENTEERING IN THE FUNCTION OF PREDICTION	
OF SUCCESS OF MEMBERS OF THE POLICE IN FIELD TRAINING	
Boban Milojković	149
IMPACT OF “THE ETHOS OF MASCULINITY” ON THE POSITION	
OF WOMEN IN THE POLICE	
Zoran Kesić	165
DETERMINING THE TIME OF DEATH – CRIME INVESTIGATION	
AND FORENSIC ASPECTS	
Darko Marinković, Aleksandar Stevanović	177

IZDAVAČ

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, Cara Dušana, 196 (Zemun)

UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr Dragoljub KAVRAN, Pravni fakultet, Beograd, predsednik
kavran@sbb.rs, +381 11 324-1501

Prof. dr Klaus ROKSIN, Pravni fakultet, Minhen,
mail@claus-roxin.de, +49(89)2180-2736

Prof. dr Gorazd MEŠKO, Fakultet za varnostne vede, Univerzitet u Mariboru
gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si, 00386 13008300

Prof. dr Dušan POPOV, Politehnički fakultet, Temišvar
dusan-popov@yahoo.com, 61/3-883-1756

Prof. dr Dejan ILIĆ, ARRI AG, Minhen
dilic@arri.de, +49 (0)89 38091456

Prof. dr Miodrag KULIĆ, J.W.Geothe-Universitat, Frankfurt
kulic@itp.uni-frankfurt.de, +49-69-798-22570

Prof. dr Željko NIKAČ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
zeljko.nikac@kpa.edu.rs, +381 64 8927 654

Prof. dr Đorđe ĐORĐEVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 220

Prof. dr Radovan RADOVANOVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
radovan.radovanovic@kpa.edu.rs, +381 11 64 8922 660

Prof. dr Slobodan JOVIČIĆ, Elektrotehnički fakultet, Beograd
jovicic@etf.rs, +381 11 322-9212

Prof. dr Srdan MILAŠINOVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 216

IZDAVAČKI SAVET

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Goran B. MILOŠEVIĆ

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Urednik kriminalističko-forenzičke oblasti

Prof. dr Ljiljana MAŠKOVIĆ

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Urednik policijsko-bezbednosne oblasti

Prof. dr Đorđe ĐORĐEVIĆ

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

LEKTOR I KOREKTOR ZA ENGLLESKI JEZIK

Dragoslava MIĆOVIĆ

LEKTOR I KOREKTOR ZA SRPSKI JEZIK

Jasmina MILETIĆ

Štampa

Scanner Studio, Beograd

TIRAŽ

300 primeraka

PDF VERZIJA ČASOPISA

www.kpa.edu.rs

Izlazi tri puta godišnje

SADRŽAJ

UVODNO SLOVO	
Goran Milošević	1
PROF. DR RADOJICA MAKSIMOVIĆ – <i>IN MEMORIAM</i>	
NASTAVNI I NAUČNI OPUS	
Ljiljana Mašković	3
SEĆANJE NA PROFESORA DR RADOJICU MAKSIMOVIĆA – POVODOM DESETOGODIŠNJICE SMRTI	
Sreten Jugović	15

Originalni naučni radovi

DEMOKRATIJA I PROBLEM BEZBEDNOSTI	
Zoran Avramović	19
FUNKCIJE POLICIJE I NJENA OVLAŠĆENJA DA PREDUZME UPRAVNE RADNJE	
Dragan Vasiljević	29
RAZUMEVANJE BEZBEDNOSTI – OD ANTIČKIH VREMENA DO SAVREMENIH PRISTUPA	
Mladen Bajagić	39
KRIVIČNO DELO TERORIZMA – UPOREDNOPRAVNI ASPEKTI	
Dragana Kolarić	57
STVARNA ZABLUDA U ENGLESKOM PRAVU	
Radovan Risimović	77

Pregledni radovi

PRIMENA TEORIJE RACIONALNOG IZBORA U ANALIZI TRGOVINE LJUDIMA	
Srdan Golubović, Nataša Golubović	87
PRINCIP UNIVERZALNE KRIVIČNE NADLEŽNOSTI	
Tijana Šurlan	101
PREVENCIJA PRANJA NOVCA I FINANSIRANJA TERORIZMA – OSNOVNE METODE I MOGUĆNOSTI	
Slaviša Vuković, Saša Mijalković, Goran Bošković	117
BEZBEDNOSNA ARHITEKTURA I PROBLEMI POSLERATNOG KOSOVA I METOHIJE KAO IZAZOVI REGIONALNOJ BEZBEDNOSTI	
Slađana Đurić	133
TESTOVI IZ ORIJENTIRINGA U PROCENI USPEHA PRIPADNIKA POLICIJE U TERENSKOJ OBUCI	
Boban Milojković	149
UTICAJ ETOSA MUŠKOSTI NA POLOŽAJ ŽENA U POLICIJI	
Zoran Kesić	165
UTVRĐIVANJE VREMENA NASTUPANJA SMRTI – KRIMINALISTIČKO-FORENZIČKI ASPEKTI	
Darko Marinković, Aleksandar Stevanović	177

UVODNO SLOVO

U izgrađivanju visokog policijskog školstva u Republici Srbiji, još od rodonačelnika i utemeljivača Rodolfa Arčibalda Rajsa, mnoge ličnosti su dale svoj ogroman doprinos. Jedna od takvih istaknutih ličnosti, koja je obeležila poslednje tri decenije XX veka višeg i visokog policijskog obrazovanja u Srbiji, svakako je i profesor dr Radojica Maksimović.

Profesor Radojica Maksimović je bio, na neki način, pionir višeg i visokog policijskog obrazovanja. Slučaj je hteo da baš on bude u mnogo čemu prvi, tako da je bio jedan od utemeljivača kako Više škole unutrašnjih poslova (VŠUP) 1972. godine, tako i Policijske akademije (PA) dvadesetak godina kasnije. Naime, Republika Srbija je najpre osnovala Višu školu unutrašnjih poslova 1972. godine i imenovala za njenog direktora profesora Radojicu Maksimovića, a dvedeset jednu godinu kasnije, 1993. godine, zakonom je osnovana i Policijska akademija,¹ čiji je takođe prvi dekan bio profesor Maksimović. Direktor Više škole je bio u dva navrata, najpre od njenog osnivanja, dakle u periodu 1972–1980, kao i od 1987. do 1994. godine (od 1980. do 1987. godine obavljao je visoke dužnosti u RSUP). Od osnivanja Policijske akademije 1993. godine, pa sve do svoje smrti 2000. godine, bio je u kontinuitetu dekan Akademije (imenovan je rešenjima Vlade Republike Srbije za dekana ukupno četiri puta – poslednji put 1999. godine).²

¹ Zakon o policijskoj akademiji (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 48/93, 48/94, 36/98 i 101/05). Taj zakon je prestao da važi 2006. godine donošenjem Zakona o prestanku važenja Zakona o policijskoj akademiji.

² Policijska akademija: 1993–2003, Beograd, 2003, str. 23.

Kao vodeći čovek visokoškolskih ustanova u nastajanju morao je da utre i njihov i svoj put. Nije mogao da ide „utabanim stazama“, niti da sledi uzore. U izgrađivanju tog puta, prema kazivanju njegovih savremenika, a o čemu govore i same činjenice, on se čvrsto pridržavao profesionalnih načela. Njegova ključna maksima je bila jaka funkcionalna povezanost policijskih školskih ustanova sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Republike Srbije. To bi se, čini se, moglo izdvojiti i kao glavno obeležje njegovog rukovođenja. Njemu je, kao rukovodiocu, bilo savršeno dobro poznato da Višoj školi, odnosno kasnije Policijskoj akademiji „nema života“ bez bliske saradnje s policijom (MUP), sa svim linijama rada, tj. s uniformisanom policijom (policijom javnog reda, saobraćajnom, graničnom, protivpožarnom policijom, žandarmerijom) i kriminalističkom policijom, za čije je potrebe školovan kadar. Ta homogenost je višestruko korisna, jer su njen krajnji cilj jedinstvenost i unionizam policijske teorije, obrazovanja i prakse. Policijska delatnost je životna, ostvaruje se svakodnevno, a policijska nauka kao primenjena (primenljiva) nauka mora je pratiti, tačnije mora joj služiti.

Planovi i programi Više škole unutrašnjih poslova i Policijske akademije, u čijoj izradi je profesor Maksimović najneposrednije učestvovao, a koji se zbog monokratskog načela njemu pripisuju, potvrdili su se u višedecenijskoj praksi. Oni su, razume se, bili polazna osnova za korekcije i izradu današnjih studijskih programa. Generacije i generacije diplomiranih studenata Više škole unutrašnjih poslova i Policijske akademije, koje su savladale te planove i programe, čine već decenijama kadrov-sku okosnicu Ministarstva unutrašnjih poslova i službi bezbednosti, koji opet čine jedinstven sistem bezbednosti Republike Srbije i njenih građana.

Danas je Kriminalističko-policijska akademija pravni i faktički sledbenik Više škole unutrašnjih poslova i Policijske akademije. Ona je reformisala njihove planove i programe i izradila studijske programe u skladu s novom realnošću i zahtevima, anticipirajući bližu budućnost. U našem vremenu je očiglednije nego ikad da će efikasnost policije u XXI veku isključivo zavisiti od znanja koja ona bude ponela. Funkcionalni um je primaran za policijsku profesiju u budućnosti, a policijske veštine su sekundarne. Budući da reforma studijskih programa nije pitanje trenutka već predstavlja kontinuirani proces, Akademija stalno sprovodi evaluaciju svojih studijskih programa, uvažavajući pri tome mišljenje prakse (struke) i teorije (nauke), kao i studenata, i na osnovu toga pažljivo koriguje studijske programe. U tom poslu, kao i u vođenju akademije, profesor dr Radojica Maksimović može poslužiti kao profesionalan uzor. Nama, njegovim sledbenicima, desetogodišnjica njegove smrti je povod da se prisetimo njegovog lika i dela. Isto tako, ovaj broj časopisa NBP koji je njemu posvećen, pored citiranja njegovih naučnih radova, jeste način da ga sačuvamo od zaborava.

Profesor dr Goran Milošević
dekan Kriminalističko-policijske
akademije u Beogradu

PROF. DR RADOJICA MAKSIMOVIĆ – *IN MEMORIAM* NASTAVNI I NAUČNI OPUS

*Ljiljana Mašković

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Nastavni i naučni opus prof. dr Radojice Maksimovića (1936–2000), kao i njegov celokupan doprinos utemeljenju policijskog školstva, predmet su ovog rada. U pojedinim delovima rada su istaknuti najznačajniji doprinosi u širokom polju njegovog nastavnog, naučnog i organizacionog delanja. Nastavni opus obuhvata radna iskustva u pet obrazovnih institucija koja su ga formirala kao vrsnog predavača i redovnog profesora kriminalistike-tehnike, a stečena znanja omogućila pisanje i objavljivanje više udžbenika iz te oblasti. Originalni naučni radovi objavljeni u vodećim naučnim časopisima kod nas i u inostranstvu čine najreprezentativniji deo njegovog naučnog opusa. Posebna pažnja je posvećena doktorskoj disertaciji prof. dr Radojice Maksimovića, koja prvi put kod nas ističe značaj istovremene upotrebe eksperimentalnih i teorijskih metoda za uspešnu identifikaciju osoba. U delu ukupnog naučnog opusa ističu se i monografska izdanja. Stvaranju impozantnog naučnog i nastavnog opusa prate i delatnost u organima unutrašnjih poslova grada Beograda i Republike Srbije. Kruna uspešnosti u obavljanja tih dužnosti bilo je unapređenje prof. dr Radojice Maksimovića u čin generala policije. Ukazano je, takođe, na veliki uloženi trud i angažovanje prof. dr Radojice Maksimovića u osnivanju Policijske akademije, prve ustanove visokog policijskog školstva u Srbiji, na kojoj je izabran za prvog redovnog profesora i postavljen za prvog dekana, gde ostaje do poslednjeg dana svog života.

Ključne reči: prof. dr Radojica Maksimović, nastavni i naučni opus.

1. Uvod

Pisanje *in memoriam* prof dr Radojici Maksimoviću izuzetna je čast i profesionalna obaveza autora ovog teksta prema kolegi, posebnom čoveku, nastavniku, naučniku i predanom radniku Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, koji je kao retko ko uspeo da tokom života savlada mnoge teške i složene delatnosti i izgradi uspešan životni put. Distanca od desetak godina posle njegove smrti omogućava odgovarajuće i nepristrasno sagledavanje postignutih rezultata u najvažnijim oblastima rada jednog nastavnika i naučnika posebnog

---

* E-mail: maskovicm@yahoo.co.uk

ranga. Nastavni i naučni opus prof. dr Radojice Maksimovića svakako zaslužuje izuzetnu pažnju stručne i naučne javnosti. Treba istaći da su njegovi udžbenici, monografije i naučni radovi i danas aktuelni. Koriste ih studenti osnovnih studija – akademskih i strukovnih, kao i studenti specijalističkih i master studija Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu, kao i drugih srodnih institucija u okruženju. I danas ih često citiraju mnoge kolege u svojim radovima. Značaj objavljenih udžbenika prof. dr Radojice Maksimovića biće istaknut upoređivanjem s odgovarajućim udžbeničkim izdanjima u svetu koja će biti citirana u ovom radu, a koja su pisana i objavljivana u istim periodima kada i pojedina udžbenička izdanja prof. dr Radojice Maksimovića.

U ovom, po mnogo čemu specifičnom preglednom radu, biće izneti samo najvažniji aspekti nastavnog i naučnog opusa prof. dr Radojice Maksimovića. Takav opus mu je obezbedio mesto osnivača ili začetnika modernog pristupa nastavi u policijskom obrazovnom procesu i pozicionirao ga kao značajnog naučnog radnika u jednoj multidisciplinarnoj oblasti kakva je primenjena fizika u kriminalistici. Smatram da posedujem dovoljno saznanja i udela o tim dvema oblastima njegovog ostvarenog životnog dela da bih mogla da ih evociram. Posebno moram istaći ogromno lično zadovoljstvo što ću doprineti da takav retki radni uspeh, kakav je tokom svog ne dugog života ostvario prof. dr Radojica Maksimović, ostane zabeležen na stranicama kojima on pre svih pripada.

2. Trasiranje uspešnog životnog puta

Prof. dr Radojica Maksimović je rođen 1936. godine u Bajinoj Bašti. Osnovno obrazovanje je stekao u Bajinoj Bašti. Srednju Vojno-industrijsku školu, a potom i gimnaziju završio je u Kragujevcu 1958. godine. Potom se uputio u Beograd gde upisuje Prirodno-matematički fakultet (Odsek za fiziku). Uz neprekidno radno angažovanje tokom studija, diplomirao je 1967. godine. Prestižna diploma mu je poslužila za uspešno učešće u nastavno-obrazovnom procesu i dalje naučno usavršavanje. Doktorsku disertaciju pod nazivom „Metodi fizike i kriminalistike“ odbranio je 1978. godine na Prirodno-matematičkom fakultetu u Novom Sadu.

Prva radna iskustva je stekao u „Zavodima Crvena zastava“ u Kragujevcu na poslovima defektoskopije metala, a potom u preduzeću „Termoelektro“ u Beogradu. Tokom školske 1962/63 radio je kao predavač fizike na Vojnoj akademiji u Zadru. Sledećih šest godina je bio profesor Učiteljske škole u Kragujevcu, a zatim i profesor tehničke fizike u Centru za stručno obrazovanje „Đuro Salaj“ u Kragujevcu. U narednom periodu je izabran za asistenta na Mašinskom fakultetu u Kragujevcu.

Radno angažovanje u Beogradu je započeo 1972. godine, gde aktivno učestvuje u izradi elaborata, a potom i na poslovima formiranja i organizacije Više škole unutrašnjih poslova. Naredne godine je izabran za profesora Više škole unutrašnjih poslova na predmetu Kriminalistika-tehnika. Iste godine je postavljen za direktora Više škole unutrašnjih poslova.

Period od 1980. do 1987. godine u profesionalnom životu prof. dr Radojice Maksimovića obeležen je i obavljanjem niza odgovornih poslova u republičkim organima unutrašnjih poslova i organima grada Beograda. Bio je specijalni savetnik

gradskog sekretara, načelnik Uprave za analitiku i informatiku RSUP-a i pomoćnik sekretara RSUP-a.

Na Višu školu unutrašnjih poslova u Beogradu ponovo se vraća 1987. godine kao njen direktor i profesor.

Rešenjem Vlade Republike Srbije iz 1993. godine prof. dr Radojica Maksimović je imenovan za vršioca dužnosti prodekana novoosnovane visokoškolske ustanove, Policijske akademije u Beogradu. Odlukom Privremenog saveta Policijske akademije iz 1993. godine izabran je za nastavnika u zvanju redovnog profesora na predmetu Kriminalistika-tehnika. Redovni profesor i dekan ostaje sve do kraja života, prekinutog teškom i neizlečivom bolešću 13. novembra 2000. godine.

Osnivanje i funkcionisanje Policijske akademije kao posebnog tipa naučno-obrazovne institucije od ogromnog značaja za Republiku Srbiju, njeni postignuti rezultati u stvaranju profila jedinstvenog školovanog kadra u policiji, uvođenje, pored struke, i nauke u obrazovni policijski proces, kao i obaveze bavljenja naučnom delatnošću nastavnog kadra, predstavljaju istaknute rezultate celokupnog opusa prof. dr Radojice Maksimovića kao rukovodioca, nastavnika i naučnika.

Prof. dr Radojica Maksimović je u naučno-obrazovnom policijskom procesu ostao zapamćen kao jedan od začetnika uvođenja modernih nastavnih metoda, njihovog jasnog i prilagodljivog izlaganja, kao i konceptijski posebnog načina pisanja udžbenika i monografija.

3. Nastavno-obrazovni opus

Diploma i doktorat iz najopsežnije fundamentalne nauke – fizike, kao i veliko i raznovrsno iskustvo u obrazovnim ustanovama u kojima je radio, dalo je prof. dr Radojici Maksimoviću mogućnost da svoja znanje uspešno primeni u oblasti kriminalistike. To se najpre odnosi na novu koncepciju i moderan proces izvođenja nastave iz predmeta Kriminalistika-tehnika, kao jednog od tri dela kriminalistike koja se tradicionalno delila na kriminalistiku-taktiku, kriminalistiku-metodiku i kriminalistiku-tehniku. Kao što je poznato, kriminalistika-tehnika obuhvata skoro sve metode fundamentalnih i primenjenih nauka koje je moguće koristiti u kriminalistici za identifikacije osoba (učinilac kriminalnog dela, saučesnik i sl.), predmeta i tragova s mestu kriminalnog događaja, tj. za dobijanje dokaza koji će poslužiti za razjašnjenja ili razrešenja kriminalnih događaja. Taj obiman i težak posao je bilo teško učiniti dostupnim i lako razumljivim studentima. U situaciji kada su prikazi primena pojedinih eksperimentalnih i teorijskih metoda na času skoro nemogući, a opremljenost laboratorija gotovo nikakva, jedino veliko znanje i iskustvo nastavnika mogu da ilustruju i vizuelno dočaraju studentu samu metodu, njene rezultate i primenu u kriminalistici. Sve te prepreke nisu obeshrabrile prof. dr Radojicu Maksimovića da se među prvima kod nas lati tog teškog i obimnog posla koji je, pored održavanja nastave, uključivao i pisanje odgovarajuće udžbeničke literature. Sve te aktivnosti su odredile prof. dr Radojicu Maksimovića kao utemeljivača plana i programa predmeta Kriminalistička tehnika.

Posebnu pažnju zaslužuju sledeća udžbenička izdanja namenjena nastavnom procesu predviđenim planom i programom Više škole unutrašnjih poslova i Policijske akademije:

1) Maksimović, R. i dr. (1991). *Primenjena kriminalistička tehnika*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova, ISBN 86-81483-06-4

2) Maksimović, R., Todorić, U. (1995). *Kriminalistika-tehnika*. Beograd: Policijska akademija, ISBN 86-7020-003-1

3) Maksimović, R. (2000). *Kriminalistika-tehnika*. Beograd: Policijska akademija, ISBN 86-7020-068-6

Svi udžbenici su izuzetno obimni po svom sadržaju jer sam predmet *Kriminalistika-tehnika* po svojoj koncepciji to zahteva. Osim potrebnih pravnih sadržaja koji određuju okvir primene naučnih metoda u kriminalistici, udžbenici sadrže tradicionalne i savremene metode identifikacije izvršioca kriminalnih dela, kao i metode identifikacije tragova i predmeta s mesta kriminalnog događaja.

Udžbenik *Primenjena kriminalistička tehnika* prof. dr Radojica Maksimović je napisao s grupom autora: Uglješa Todorić, Ljubinka Stupar, Stojan Mraković, Milan Kunjadić, Etbin Rijavec, Mićo Bošković, Rada Trkulja, Ivan Jovanović, Milomir Arandelović, Zoran Stamenković, Krsto Lipovac, Milica Pantazijević Stanojević i Ljubisav Poznanović. Koncept i sadržaj knjige, iako pisane još 1991. godine, predstavljaju i danas najprikladniji način prezentovanja naučnih oblasti u nastavnom procesu. Svaki od autora je na specifičan način dao doprinos u savladavanju problematike kriminalističke tehnike svojim usko stručnim saznanjima. Takav pristup, koji u svetu predstavlja ustaljen način pisanja udžbenika iz multidisciplinarnih oblasti, omogućio je tadašnjim studentima Više škole unutrašnjih poslova lakše savladavanje predviđenog gradiva.

Udžbenik *Kriminalistika-tehnika* je napisan u koautorstvu s kolegom Uglješom Todorićem. Autori su uveli novi koncept približavanja multidisciplinarnih naučnih metoda studentima Policijske akademije. Primena naučnih metoda fundamentalnih i primenjenih nauka u kriminalistici objašnjena je jednostavno i prihvatljivo za studente, uz korišćenje velikog broja slika, dijagrama i primera. Studenti su uvedeni u celokupnu problematiku kriminalističke tehnike kao kriminalističke discipline u okviru koje se izučavaju poslovi vršenja kriminalističko-tehničkog uviđaja, nalaženja, fiksiranja, tumačenja i operativnog korišćenja tragova i predmeta za rasvetljavanje krivičnih dela i drugih događaja, identifikacije izvršilaca krivičnih dela, zatim vršenja poslova kriminalističko-tehničke registracije i identifikacije živih osoba i leševa. Taj udžbenik je dobio nagradu na Međunarodnom sajmu knjiga u Beogradu za najbolje opremljenu knjigu.

Treba posebno istaći da je taj udžbenik pisan kako na osnovu sopstvenih saznanja i iskustava autora, tako i po ugledu na tematski odgovarajuće objavljene udžbenike u svetu (videti ref. 1–16).

Treći objavljeni udžbenik, *Kriminalistika-tehnika*, pored tradicionalnih uvodi i moderne metode identifikacija osoba, predmeta i tragova koje se koriste u savremenoj forenzici (DNK, elektronska i polarizaciona mikroskopija i druge kompjuterizovane metode), čija je upotreba omogućena razvojem informacionih tehnologija. Posebno je u tom udžbeniku istaknut značaj kriminalističkih tumačenja

dobijenih rezultata merenja i mogućnosti identifikacija na osnovu njih. Istaknut je i osnovni značaj primene metoda fundamentalnih i primenjenih nauka za dobijanje validnog dokaznog materijala, odnosno činjenica koje će na sudu poslužiti da se određeno kriminalno delo razjasni. Udžbenik je pisan moderno, po ugledu na istovetnu udžbeničku literaturu u svetu za kojom ni u jednom naučnom delu ne zaostaje (videti ref. 17–30).

Prof. dr Radojica Maksimović je aktivno učestvovao u izradi elaborata o osnivanju visokih policijskih obrazovnih institucija, kao i u osmišljavanju njihovih planova i programa. Bio je nosilac modernizacije i uvođenja novih sadržaja u obrazovni proces policijskog školstva. Dugi niz godina je radio i u izradi i realizaciji planova i programa obrazovanja i usavršavanja radnika organa unutrašnjih poslova na specijalističkim kursevima i seminarima koje je organizovalo Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, a realizovao nastavni kadar Više škole unutrašnjih poslova u Zemunu.

Posebno je značajan doprinos prof. dr Radojice Maksimovića u izradi elaborata o osnivanju Fakulteta bezbednosti u Beogradu.

Po nalogu zamenika ministra unutrašnjih poslova 1992. godine izradio je elaborat o koncepciji, profilu, nastavnom planu i programu nove visokoobrazovne ustanove – Policijske akademije, koja je osnovana Odlukom Vlade Republike Srbije. Taj posao, kao i sve poslove pre toga, odradio je izuzetno profesionalno i kvalitetno, unoseći svoje ogromno iskustvo i znanje, a iznad svega veliki lični trud i danonoćni rad. Prof. dr Radojica Maksimović je bio poznat po tome što je u realizaciju tog posla uspevao da uključi sve svoje kolege, ne samo iz Ministarstva unutrašnjih poslova, već i veliki broj profesora fakulteta Univerziteta u Beogradu i Novom Sadu. Oni su mu pomagali u osmišljavanju nastavnih planova i programa i kasnije učestvovali u njihovom izvođenju.

4. Naučnoistraživački opus

Do 1978. godine prof. dr Radojica Maksimović se bavio stručnim radom koji je bio neophodan za njegovo pozicioniranje u poslovima koje je obavljao u organizacionom i obrazovnom procesu u Ministarstvu unutrašnjih poslova Srbije.

Izradom doktorske disertacije iz oblasti fizike pod nazivom „Metodi fizike i kriminalistike“, koju je odbranio 1978. godine na Prirodno-matematičkom fakultetu u Novom Sadu, pod mentorstvom prof. dr Lazara Marinkova, prof. dr Radojica Maksimović je stekao ulaznicu u oblast naučnoistraživačkog rada. Stečena teorijska znanja u Institutu za fiziku u Novom Sadu kod prof. dr Bratislava Tošića i eksperimentalna iskustva u najznačajnijoj naučnoistraživačkoj ustanovi kod nas – Institutu za nuklearne nauke „Boris Kidrič“ u Vinči, omogućila su mu samostalan naučnoistraživački rad.

Značaj doktorske disertacije, kako u vremenu kada je rađena, tako i danas, jeste u velikom doprinosu razvoju i primeni metoda fizike u kriminalistici. Prvi put u našoj nauci, jedan naučnik je testirao mogućnosti istovremene primene najsavremenijih eksperimentalnih i teorijskih metoda fizike u kriminalistici. Razlog malog broja urađenih naučnih radova i doktorskih disertacija iz oblasti fundamentalnih nauka kod

nas jeste najpre složen i skup eksperiment kojim se uspostavljanje nove metode identifikacije ne završava. Sledeća poteškoća je neophodno poznavanje izuzetno složenih matematičkih procedura, tj. Statističkih modela uz pomoć kojih se vrše teorijske analize. Kao što je poznato u nauci, za formulisanje novog naučnog pristupa potrebna je eksperimentalna i teorijska saglasnost. Potvrda originalnosti kvaliteta takvog metoda mora biti verifikovana objavljivanjem radova u odgovarajućim vodećim međunarodnim naučnim časopisima. Ti koraci su standardna prethodnica i stalan uslov za odbranu doktorske disertacije. Osobnosti uslova za odbranu doktorske disertacije iz fizičkih nauka jesu objavljena dva originalna naučna rada u vodećim svetskim časopisima iz odgovarajuće oblasti fizike. Prof. dr Radojica Maksimović je i taj uslov ispunio.

Prof. dr Radojica Maksimović se opredelio da predmet naučnog rada njegove doktorske disertacije bude primena kombinacije metoda eksperimentalne i teorijske fizike u kriminalistici za individualizaciju ljudske vlasi.

Eksperimentalna analiza je vršena metodom neutronske aktivacione analize koja zbog svoje velike osetljivosti može da odigra značajnu ulogu u kriminalističkim identifikacijama osoba i tragova. Metodom neutronske aktivacione analize, na osnovu veštački izazvane radioaktivnosti, mogu se detektovati male količine primesa u osnovnom uzorku, što je najpouzdanija metoda otkrivanja i identifikacije tragova koji dobijaju ulogu dokaznog materijala za sudski postupak. U disertaciji je akcenat stavljen na identifikaciju osobe na osnovu analize mikroelemenata u vlasi kose. Neutronska aktivaciona analiza je vršena termalnim, rezonantnim i brzim neutronima. Prema mišljenju autora disertacije, za potrebe brze analize, kakve su potrebne kriminalistici, najcelishodnije je korišćenje neutronskih generatora malih dimenzija, jer njihova transportabilnost može u značajnoj meri da poveća efikasnost analize.

Eksperimentalni pristup se odnosio na ispitivanje prirodnih sadržaja mikroelemenata u vlasi koji potiču od organizma (biološki materijali) koji ih izlučuje u modulu vlasi, kao i kontaminatorski sadržaji koji potiču od okolne sredine. Biološki materijali, tj. prirodni mikroelementi (Fe, I, Cu, Zn, Cr, Mn, Ce, Co, Mo...) karakteristični su za svaku osobu. Uzorak kose od 12 cm je isecan na komade dužine 3cm i korišćen za analizu prisustva elemenata u vlasi kose.

Doprinos izvršene eksperimentalne analize u doktorskoj disertaciji prof. dr Radojice Maksimovića koja se odnosila na individualizaciju ljudske vlasi je sledeći:

Određeni su optimalni uslovi analize sastava i sadržaja elemenata u vlasi kose. To se odnosi na izbor neutronske fluksa, na izbor vremena ozračivanja i na način odstranjivanja spoljašnjih kontaminanata iz vlasi.

Izvršena su ispitivanja mikroelemenata koji su kategorizovani u biološki značajne, verovatno biološki značajne i kontaminantne. Merene su koncentracije cinka, broma i aluminijuma u četiri vlasi za koje se znalo da su uzete od četiri različite osobe. Rezultati su testirani i metodom unakrsnog ispitivanja prema Studentovoj distribuciji. Testiranje cinka i broma je dalo rezultat da su vlasi uzete od četiri osobe, dok je aluminijum davao različite odgovore. To ukazuje na to da su cink i brom biološki materijali, a aluminijum kontaminant koji se pranjem može odstraniti iz kose.

Za ispitivanje većeg broja uzoraka i određivanje individualnosti ljudske vlasi, autor teze je uveo metode teorijske fizike, tj. statističko testiranje po distribuciji

za visoke populacije. Metodom Grinovih funkcija analizirano je ponašanje organskih materijala (molekularnih kristala) u uslovima spoljašnje stimulacije elektromagnetnim zračenjem. Otkrivena je mogućnost faznog prelaza na niskim temperaturama, što ukazuje na mogućnost da se hlađenje materijala u periodičnom magnetnom polju može koristiti za detekciju alkalnih primesa. Prisustvo samo jednog atoma alkalnih metala moglo bi biti registrovano.

U tezi su izložene i metode statističke fizike i teorije informacija radi formulisanja zakonitosti procedure istražnog postupka. Uveden je, prvi put, pojam kriminalistička entropija, čije smanjivanje treba da predstavlja sužavanje kruga indicije oko stvarnog počinioca. Ukazano je na načine i objektivne kriterijume prema kojima bi se vršila redukcija potencijalnih počinilaca.

Rezultati primene kombinovane eksperimentalno-teorijske metode izloženi u tezi predstavljaju osnovu pouzdane identifikacije. Lako je zaključiti da je problematika obrađena u tezi i danas aktuelna.

Naučna osposobljenost za oblast fizičke nauke, koja obuhvata teorijska i eksperimentalna znanja, omogućila je prof. dr Radojici Maksimoviću, pre svega, izbore u nastavna zvanja, a potom i izradu originalnih naučnih radova, rukovođenje mnogim naučnim projektima ili učešće u njima, pomoć mlađim kolegama u ostvarivanju njihovih naučnih rezultata i pisanje monografija.

Izbor u najviše nastavno zvanje prof. dr Radojica Maksimović je ostvario 1993. godine kada je izabran za nastavnika u zvanju redovnog profesora na predmetu Kriminalistika-tehnika na Policijskoj akademiji u Beogradu.

Mnogobrojni projekti koje je prof. dr Radojica Maksimović vodio dali su veliki doprinos razvoju školovanja i usavršavanja policijskih službenika. Osim tog doprinosa treba istaći i projekte Ministarstva za nauku Republike Srbije u kojima je prof. dr Radojica Maksimović aktivno učestvovao. Posebno su značajni projekti koji su se bavili razvojem i primenom naučnih metoda za ispitivanje karakteristika polimernih materijala, koji su se koristili za izradu zaštitne opreme policijskih i bezbednosnih struktura.

Monografska izdanja prof. dr Radojice Maksimovića pisana su prema svim pravilima koje zahteva izrada monografije: da se sadržaj odnosi na jednu užu naučnu oblast, da je objavljen veći broj originalnih naučnih radova iz te oblasti u časopisima međunarodnog značaja i da su dobijena pozitivna mišljenja recenzenata matičnih za odgovarajuću oblast.

Prof. dr Radojica Maksimović je objavio dve izuzetno obimne monografije:

1) Mašković, Lj., Maksimović, R., Jovović, V. (1997). Polimerni materijali: fizička svojstva i neki aspekti primene. Beograd: Policijska akademija.

2) Maksimović, R., Bošković, M., Todorčić, U. (1998). Metode fizike, hemije i fizičke hemije u kriminalistici. Beograd: Policijska akademija.

Prva monografija koju je prof. dr Radojica Maksimović objavio u koautorstvu s kolegama iz Instituta za fiziku Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu pod nazivom „Polimerni materijali: fizička svojstva i neki aspekti primene“, napisana je posle objavljivanja 14 originalnih naučnih radova u međunarodnim časopisima, čime su zadovoljeni uslovi da jedno izdanje bude monografsko. Naučna problematika monografije, koja je u tom periodu u svetu bila predmet najopsežnijih

naučnih istraživanja, odnosila se na fizičke karakteristike polimernih materijala. U monografiji su izneti rezultati ispitivanja karakteristika veštačkih i prirodnih polimernih materijala: od polimernih vlakana do kompozita. Rezultati monografije, koji su se odnosili na fizičke karakteristike (mehaničke, toplotne i optičke) polimernih materijala, vrednovani su kao veliki naučni doprinos u toj oblasti. Deo monografije, u kome su izloženi neki aspekti primene polimernih materijala, odnosio se na primenu visokomodulnih vlakana u antibalističkoj zaštiti. Zaštitna sredstva koja koriste bezbednosne strukture vojske i policije, poput zaštitnih antibalističkih prsluka, specijalne zaštitne obuće i odeće, profilisanih panela, lakih fragmenata, zaštitnih šlemova, zaštitne opreme transportnih sredstava i dr., analizirana su u monografiji. Od najobičnijih plastika do informacionih i svemirskih tehnologija, upotreba polimernih materijala je i danas nezamenljiva.

Sledeće godine, prof. dr Radojica Maksimović, u koautorstvu s kolegama s Policijske akademije, objavljuje drugu monografiju – *Metode fizike, hemije i fizičke hemije u kriminalistici*, koja detaljno izlaže sve metode fizike, hemije i fizičke hemije kao dominantne naučne metode u kriminalističkoj primeni. Kada se danas analizira ta monografija, uočava se činjenica da nema nijedne naučne metode tih fundamentalnih nauka koja se ne koristi za kriminalističke identifikacije, što ukazuje na potrebu velike naučne osposobljenosti i velikog stečenog naučnog znanja policijskog kadra.

Obe monografije su i danas primarna literatura za neke predmete na specijalističkim studijama na Kriminalističko-policijskoj akademiji.

Naučni radovi koje prof. dr Radojica Maksimović počinje da objavljuje 1967. godine odnose se na metode fizike koje nalaze primenu u kriminalistici. Te metode su iskorišćene kroz dva aspekta. Jedan aspekt je eksperimentalna primena nekih fizičkih metoda za dobijanje identiteta tragova materijala s mesta kriminalnog događaja. Ključno mesto zauzima metoda neutronske aktivacione analize. Drugi aspekt je primena metoda teorijske fizike koje omogućavaju statističke procene identiteta tragova materijala. Predmet primene tih metoda su bili kako neorganski materijali (metali, hemijski elementi...) tako i organski (DNK). Analizirane su termodinamičke karakteristike heterogenih masenih struktura na niskim i visokim temperaturama. Rezultati koji se odnose na elastične osobine polimernih materijala imaju poseban značaj. Treba istaći i rezultate u objavljenim radovima koji se odnose na strukturu i sastav antibalističkih prsluka. Najčešće korišćena statistička metoda je metoda Grinovih funkcija koja je dala i najpouzdanije rezultate koji su se odnosili na: karakteristike feromagnetnih materijala, karakteristike polimernih vlakana, entropijske oscilacije u hemijskim reakcijama i sl. Vršene su i teorijske analize u mikrosistemima kao što su: promene gustine Fermi-elektrona u tankim filmovima, koherentni eksitonski solitoni, fononski i drugi sistemi.

Statističke analize su korišćene i u radovima koji se odnose na niz društvenih i pravnih aktivnosti (izbori, istražni postupci protiv većeg broja lica itd.).

Eksperimentalne metode i teorijske analize u nekim radovima se koriste kao dopune jedne drugima radi pouzdanijih identifikacija.

Radi lakšeg uvida u deo naučnoistraživačkog opusa prof. dr Radojice Maksimovića, koji se odnosi na objavljene naučne radove, i sav značaj opisanih naučnih analiza i dobijenih rezultata izloženih u njima, najjednostavnije je navesti te radova po godinama njihovog objavljivanja. Spisak radova je sledeći:

- 1) Maksimović, R. (1967). Defektoskopija metala. Fizika.

- 2) Maksimović, R., Marinković, M., Mašković, Lj. i Tošić, B. S. (1978). Elektronska magnetna rezonancija. VI JSFKM. Kruševac.
- 3) Maksimović, R., Marinković, M., Mašković, Lj., Tošić, S. B. (1978). Spin-Orbital Interaction And Single-Electron Excitations. *Fizika*, 2, 447–451.
- 4) Maksimović, R. (1979). Neutronska aktivaciona analiza u kriminalističkoj tehnici. *Bezbednost*, 2(3), 265–271.
- 5) Maksimović, R. (1979). Neutronska aktivaciona analiza u kriminalističkim ekspertizama. *Bezbednost*, 2(4), 347–351.
- 6) Maksimović, R. (1993). Primena stohastičkih zakonitosti u istražnom postupku. *Bezbednost*, 35(4), 435–446.
- 7) Mašković, Lj., Tošić, B., Maksimović, R. (1993). Eigenstates whose components are spatial plane waves. *Zbornik Matice srpske za prirodne nauke*, 85, 73–76.
- 8) Maksimović, R. (1993). Stohastička analiza istražnog postupka koji se vodi protiv većeg broja lica. *Bezbednost*, 35(5), 513–525.
- 9) Maksimović, R., Mašković, Lj., Tošić, S. B. (1993). Quantum Objects with the Linear Dispersion Law. *Zbornik radova PMF*, 22/23, 85–91.
- 10) Maksimović, R., Mašković, Lj., Tošić, S. B. (1993). Two Types of Eigenfunctions of the Hamiltonian which is Linearly Proportional to Momentum Intensity. *Zbornik radova PMF*, 22/23, 93–106.
- 11) Tošić, S. B., Mašković, Lj., Maksimović, R. (1993). Changes of Electron Density Caused by Vaporation. *Zbornik radova Matice srpske*, 85, 117–119.
- 12) Mašković, Lj., Tošić, S. B., Maksimović, R. (1993). Eigenstates Whose Component are Spatial Plane Waves. *Zbornik radova Matice srpske*, 85, 73–76.
- 13) Maksimović, R., Mašković, Lj., Tošić, B. (1993). Svojstvena stanja kvantnih objekata čiji je Hamiltonijan linearno proporcionalan intenzitetu impulsa. *XIII JSFKM*.
- 14) Mašković, Lj., Tošić, B. i Maksimović, R. (1993). Promena gustine Fermi-elektrona u filmovima usled dopingovanja naporavanjem. *XIII JSFKM*.
- 15) Tošić, S. B., Mašković, Lj., Maksimović, R. (1994). Spatial Distribution of Electrons in Doped Films. *Physica A*, (211), 475–488.
- 16) Tošić, S. B., Mašković, Lj., Kozmidis-Luburić, U., Maksimović, R. (1995). Currents in Doped Thin Films. *Zbornik radova PMF*, (24/25), 69–78.
- 17) Mašković, Lj., Divjaković, V., Maksimović, R., Kovačev, V. (1995). Teorijske i eksperimentalne vrednosti nekih termomehaničkih karakteristika polimera. *Zbornik radova IX kongres fizičara Jugoslavije*, 713–716.
- 18) Maksimović, R., Divjaković, V., Mašković, Lj., Škrbi, Ž., Kovačev, V. (1995). Struktura i sastav savremenih antibalističkih prsluka. *Zbornik radova Policijske akademije*, (1), 111–117.
- 19) Ćirić, D., Tošić, B., Maksimović, R., Đurić, M. (1996). Out of doors temperature field. *NBP (Nauka-Bezbednost-Policija)*, 1(1), 40–49.
- 20) Mašković, Lj., Maksimović, R., Jovović, V. (1996). Elastic Properties of Polymer Materials. *NBP (Nauka-Bezbednost-Policija)*, 1(1), 10–18.

21) Maksimović, R., Divjaković, V. (1996). The application of high performance polyethylen fibers in manufacturing protection equipment for the security service. *NBP (Nauka-Bezbednost-Policija)*, 1(1), 1–9.

22) Mašković, Lj., Tošić, S. B., Maksimović, R. (1998). Coherent Exciton Solitons in Nonlinear Lattices. *Physica D*, 113, 293–296.

23) Maksimović, R., Mašković, Lj., Tošić, B. (1998). Mass-heterogeneous System at Low temperature. *XXth Intern. IUPAP Conf. in Statistical Physics*.

24) Mašković, Lj., Tošić, S. B., Maksimović, R. (1999). Entropy Oscillations in Chemical Reactions. *World Scientific, Mathematical Results in Statistical Mechanics*, Marseille, 359–367.

25) Maksimović, R., Vujović, R., Mašković, Lj., Tošić, B. (1999). Low-Temperature Properties of the Systems with Heterogeneous Mass Distribution. *NBP (Nauka-Bezbednost-Policija)*, 4(2), 17–35

26) Mašković, Lj., Maksimović, R., Tošić, B., Škrbić, Ž. (1999). *The Influence of Varying Masses onto the specific Heat*. Odessa, Ukraine: ISP and Space Change Phenomena in Polymer Dielectrics.

27) Tošić, S. B., Mašković, Lj., Maksimović, R., Pilipović, S. (2000). Application of GGF Method in Analysis of Ferromagnets. *SPIE - The International Society for Optical Engineering*, 4086, 637–641.

28) Mašković, Lj., Maksimović, R., Tošić, B. (2000). Thermodynamic Properties of the System with Heterogeneous Masses. 4TH General Conference of the Balkan Physical Union, Bulgaria.

29) Mašković, Lj., Maksimović, R., Tošić, B. S. (2001). Thermodynamic Properties of the systems with heterogeneous masses. *Bulgarian Journal of Physics*, 28(1–12).

5. Zaključak

Zapisivanje i komentarisanje respektabilnih rezultata nastavnog i naučnog opusa koji su predmet ovog rada predstavljaju veoma veliki profesionalni izazov za svakog autora. Ukoliko se govori o izuzetnim i neuobičajenim dostignućima koja je tokom svoje 64 godine života ostvario prof. dr Radojica Maksimović, pisanje o njima čini veliko zadovoljstvo i čast za svakog ko ih evocira. U tom smislu, prednost autora ovih redova je profesionalno i lično poznavanje uvaženog kolege i generala policije prof. dr Radojice Maksimovića, od 1978. godine do 13. novembra 2000. godine kada je njegov uspešni životni put okončan.

Na osnovu iznetih rezultata koji čine njegov nastavni i naučni opus nije teško zaključiti da je reč o nastavniku i naučniku retkog profila, koji je sve te rezultate postigao samostalno ulažući veliki trud i rad. Razmatrajući samo taj deo njegovog životnog puta skoro da je nemoguće naći na našim prostorima njemu sličnog. Kada se svemu tome dodaju i njegove druge delatnosti vezane za Ministarstvo unutrašnjih poslova tokom dugog niza godina, potpuno je logičan sled izuzetno priznanje kakvo je unapređenje u čin generala policije. Možda najviše ličnih emocija i zalaganja prof. dr Radojica Maksimović je uložio u osmišljavanje i funkcionisanje prve savremene visokoobrazovne ustanove koju osniva Vlada Republike Srbije 1993. godine i koja dobija ime Policijska

akademija. Ostaće zapamćeno da se prvi put na čelu jedne takve institucije u Srbiji našao doktor fizičkih nauka, redovni profesor na predmetu Kriminalistika-tehnika i general policije. Izbor čelnog čoveka takvog profila ukazuje na poseban pristup države Srbije formiranju obrazovanog policijskog kadra. Izborom kvalitetnog matičnog nastavnog kadra prof. dr Radojica Maksimović će i sam umnogome doprineti pozicioniranju Policijske akademije kao jedne od najprestižnijih institucija u Srbiji.

Podsećanje na životni, nastavni i naučni opus prof. dr Radojice Maksimovića ima za cilj, pre svega, da mladim generacijama ukaže na to kako se trudom i radom uspešno trasira životni put i stiže do čina generala, zvanja redovnog profesora i dekana prestižne institucije.

6. Literatura

1. Galton, F. (1892). *Finger Prints*. London: Macmillan.
2. Knight, B. (1991). *Forensic Pathology*. New York: Oxford University Press.
3. Bennett, K. A. (1993). *A Field Guide for Human Skeletal Identification*. Springfield: Charles C Thomas.
4. Block, E. (1979). *Science vs Crime: The Evolution of the Police Lab*. San Fransisco, California: Cragmont Publications.
5. Fisher, B. A. (1992). *Technics of Crime Scene Investigation*. Boca Raton, FL: CRC Press.
6. Harrison, W. R. (1981). *Suspect Documents: their Scientific Examination*. Nelson Hall Publishers.
7. Limpert, R. (1978). *Motor Vehicle Accident Reconstruction and Cause Analysis*. Charlottesville, VA: The Mitchie Company.
8. Locard, E. (1923). *L'Enquete Criminelle et les Methodes Scientifique*. Paris: Ernest Flammarion.
9. McCrone, W. C., McCrone, L. B., Delly, J. G. (1978). *Polarized Light Microscopy*. Ann Arbor, MI: Ann Arbor Science Publishers, Inc.
10. Viccellio, P. (1993). *Handbook of Medical Toxicology*. Boston: Little Brown.
11. Fisher, Barry, A. J., Svensson, A., & Wendel, O. (1993). *Techniques of Crime Scene Investigation*. Ann Arbor: CRC Press.
12. Kirk, P. L. (1974). *Crime Investigations*. (Thornton, J. I., eds.). Krieger Publishing Co.
13. Lee, H. (1994). *Crime Scene Investigation*. Taoyuan, Taiwan: Central Police University Press.
14. Osterberg, J., & Ward, R. (1992). *Criminal Investigation: A Method For Reconstructing The Past*. Cincinnati: Anderson.
15. Eckert, W. G., & James, S. H. (1989). *Interpretation of Bloodstain Evidence at Crime Scenes*. Boca Raton, FL: CRC Press
16. De Forest, P. R., Gaenssle, R. E., Lee, H. C. (1983). *Forensic Science – An Introduction to Criminalistics*. New York: McGraw Hill Co.
17. Barberm, J. (2000). *Fingerprinting (Great Explorations in Math and Science)*. Berkeley: University of California Press.
18. Gusfield, D. (1997). *Algorithms on Strings, Trees, and Sequences: Computer Science and Computational Biology*. Cambridge University Press.
19. Jain, A. K., Bolle R., & Pankanti, S. (1993). *Biometrics, Personal Identification*. In *Networked Society: Personal Identification in Networked Society*. Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers.
20. Jain, L. C., Halici, U., Hayashi, I., & Lee, S. B. (1999). *Intelligent Biometric Techniques in Fingerprint and Face Recognition*. CRC Press.
21. Di Maio, V. (1999). *Gunshot Wounds: Practical Aspects of Firearms, Ballistics and Forensic Techniques*. Boca Raton, FL: CRC Press.
22. Ezrin, M. (1996). *Plastics Failure Guide: Cause and Prevention*. Hanser-SPE.
23. Eckert, W. G. (1997). *Introduction to Forensic Sciences*. Boca Raton, FL: CRC Press.
24. Lee, H. C. (1991). *Gaensslen Advances in Fingerprint Technology*. Boca Raton, FL: CRC Press.
25. Lee, H. C. (2000). *Physical Evidence in Forensic Science*. Tucson, AZ: Lawyers & Judges Pub. Co.

26. Meyers, M. A., & Chawla, K. K. (1999). *Mechanical Behavior of Materials*. Cambridge University Press.
27. Nickell, J., & Fischer, J. F. (1999). *Crime Science: Methods of Forensic Detection*. Lexington, Kentucky: University of Kentucky Press.
28. Stuart, H. J., William, G. E. (1999). *Interpretation of Bloodstain Evidence at Crime Scenes*. CRC Press LLC.
29. Walters, S. B. (1996). *Drug Testing in Hair*. Boca Raton: CRC Press.
30. Nickell, J., & Fischer, J. F. (1999). *Crime Science: Methods of Forensic Detection*. University Press of Kentucky.

PROFESSOR RADOJICA MAKSIMOVIC, PhD – *IN MEMORIAM* EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC WORK

Summary

Educational and scientific work of Professor Radojica Maksimović, PhD, (1936-2000), as well as his complete contribution to establishing police education, make the main content of this paper. Some parts of the paper point out the most important contributions to the wide field of his educational, scientific and organizational activities. The educational work includes his work in five educational institutions which formed him as an excellent teacher and Full Professor of Crime-Investigation Technique, and the knowledge he acquired enabled him to write and publish several textbooks in this field. His original scientific papers published in leading scientific journals both in Serbia and abroad make the most representative part of his scientific work. Special attention is devoted to the doctoral dissertation of Professor Radojica Maksimović, PhD, which pointed out for the first time in Serbia the importance of simultaneous use of both experimental and theoretical models for successful human identification. Monographic publications stand out from a part of the entire scientific work. Parallel to his impressive scientific and educational work, Professor Maksimović was also engaged in work in the police departments of both the City of Belgrade and the Republic of Serbia. His promotion and appointment to the rank of police general was a crown to his successful work. The paper also points at great effort and engagement of Professor Radojica Maksimović, PhD, in founding the Police Academy, the first police education institution in Serbia where he was appointed a Full Professor and the first Dean and where he remained until the last day of his life.

SEĆANJE NA PROFESORA DR RADOJICU MAKSIMOVIĆA POVODOM DESETOGODIŠNJICE SMRTI

Sreten Jugović

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Radojica Maksimović je rođen 14. juna 1936. godine u selu Beserovini, ondašnji Srez račanski, Banovina drinska, u zemljoradničkoj porodici. Roditelji su mu živeli na omanjem seoskom brdskom imanju, mahom teško obradivom, koje je bilo taman dovoljno da se porodica prehrani. Ostavši rano bez oca, osnovnu školu je završio u rodnom selu, a srednju tehničku vojno-industrijsku školu započeo je u Čačku a završio u Kragujevcu. Posle srednje tehničke škole završio je i gimnaziju u Kragujevcu kako bi mogao da se upiše na studije. U takvim životnim uslovima prerano je postao odviše „ozbiljan“. Tokom srednjoškolskih dana izdržavao se spremajući čak i radeći fizičke poslove za stan i hranu. Posle završene gimnazije upisao se na Prirodno-matematički fakultet u Beogradu i diplomirao na Odseku za fiziku. Nakon diplomiranja zapošljava se u Kragujevcu kao predavač u Učiteljskoj školi, kao i u Centru za stručno obrazovanje „Đuro Salaj“, a od osnivanja Mašinskog fakulteta u Kragujevcu bio je i asistent na tom fakultetu. Za svoj asistentski staž (rukovođenje vežbama i seminarima) Fakultetska uprava ga je javno pohvalila.

Početakom sedamdesetih godina prošlog veka počinje karijeru u oblasti unutrašnjih poslova, pre svega u policijskom školstvu. Najneposrednije je učestvovao u osnivanju Više škole unutrašnjih poslova u Zemunu 1972. godine i, iste godine, u svojoj 36. godini, izabran je za direktora Više škole i profesora za predmet Kriminalistika-tehnika. Doktorsku disertaciju pod naslovom „Metodi fizike i kriminalistika“ odbranio je na Prirodno-matematičkom fakultetu u Novom Sadu. Direktor Više škole je bio sve do 1980. godine, kada je smenjen (bez obrazloženja, od strane Radnog tela za kontrolu službi bezbednosti Skupštine Republike Srbije) i raspoređen na radno mesto referenta (*sic!*) u Upravi za strance u SUP-u grada Beograda. Međutim, zbog isticanja u radu njegovi pretpostavljeni su ga brzo zapazili i ponovo je unapređen. Od 1980. do 1987. godine obavljao je rukovođeće poslove i zadatke u organima unutrašnjih poslova grada Beograda i Republike Srbije (tadašnjem SUP-u Beograd i RSUP-u – današnji MUP Republike Srbije). U tom periodu je bio specijalni savetnik gradskog sekretara, načelnik Uprave za analitiku i informatiku RSUP-a i pomoćnik sekretara RSUP-a Srbije. I tada je bio zadužen za rešavanje teških zadataka, praktično jedan od pionira informatizacije policije, tj. izgradnje jedinstvenog informacionog sistema (JIS), uvođenja računara i automatske obrade podataka u radu policije u Srbiji. Kompjuterizacija policije tih godina svedoči o napretku zemlje 80-ih godina prošlog veka. Godine 1987. ponovo je izabran za profesora Više škole unutrašnjih poslova i imenovan za njenog direktora.

Višedecenijska stremljenja Republike Srbije u ondašnjoj Jugoslaviji da osnuje svoju visokoškolsku ustanovu u oblasti policije (unutrašnjih poslova i bezbednosti) našla su pogodno političko tlo tek 1993. godine osnivanjem Policijske akademije, u čemu je doprinos profesora Radojice Maksimovića bio ogroman i presudan. Praktično, on je sa užim krugom svojih saradnika bio u pravom smislu reči *spiritus movens* u objedinjavanju snaga i sredstava za osnivanje Akademije, njen „prvi operativac“, koji je uspešno obavljao sve operativno-stručne i sistemske poslove. Za to je pridobio bezrezervnu podršku uticajnih ličnosti tadašnjeg državnog aparata, pre svega čelnika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Budući da je osnivanje Akademije predstavljalo državni projekat od ogromnog je značaja podrška koju je profesor Maksimović obezbedio od pojedinih državnih funkcionera. U tom konstitutivnom poduhvatu, pored predsednika i članova Privremenog saveta na strateškom (državnom) nivou, neizmeran doprinos je dao i profesor dr Ratko Marković, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koji je bio i potpredsednik Vlade i višegodišnji predsednik Saveta, odnosno predsednik Upravnog odbora Akademije i profesor Ustavnog prava i Upravnog prava na Akademiji. Može se pouzdano reći da je dvojac Radojica Maksimović i Ratko Marković najzaslužniji za otelovljenje Policijske akademije: prvi na nivou poslovođenja, drugi na strateškom nivou, donošenjem strateško-upravljačkih odluka i promovisanjem Akademije u političkoj i stručnoj javnosti. Dr Radojica Maksimović je izabran za redovnog profesora Akademije 1994. godine, za predmet Kriminalistika-tehnika, a iste godine je imenovan i za prvog dekana Akademije (pre toga je bio v. d. prodekana). Na dužnost dekana je imenovan rešenjima Vlade Republike Srbije, ukupno četiri puta, a poslednji put 1999. godine.

Za dr Radojicu Maksimovića može se s punim pravom reći da je bio rukovodilac s vizijom. I letimičan pogled unatrag, bez detaljnije analize, to potvrđuje. Neka zakonska rešenja koja je upravo inicirao u Zakonu o Policijskoj akademiji (primera radi, o dužini studiranja, o uslovima za upis na postdiplomske studije i dr.), dobila su, posle više godina, potvrdu i u opštem pravnom režimu, tj. u Zakonu o visokom obrazovanju.

Kao čovek prof. dr Radojica Maksimović je bio jedinstven. Imao je neverovatnu harizmu i sposobnost prenošenja pozitivne životne i, pre svega, radne i podsticajne energije. Plenio je svojom jednostavnom neposrednošću prema svima, a iskrenošću samo prema odabranima. Profesionalno je bio strog i prema sebi i prema drugima. A iza te autoritativne aure koju je širio svojom fizionomijom i stavom u neposrednim odnosima s ljudima, u stvari su se krile otvorena, meka duša i ogromna sposobnost za praštanje. Kada neko, uključiv i autora ovih redova, kako je govorio, ponekad „zabrlja“, znao je mudro da sačeka, da stvar „legne“ i tako pridobije još više saradnika. Imao je zaštitnički stav prema onima s kojima je radio, za njih je bio „hvatač udaraca“. Nikada nije kažnjavao saradnike iako je to decenijama bila praksa u policiji. Stara maksima – bolje je nagrađivati nego kažnjavati, njemu je bila dobro poznata. Vrlo temperamentan, izrazito instinktivan u svojim postupcima, samo je u retkim situacijama umeo da svakome „sruči sve u lice“. Nesporazume s okolinom nije imao često, bili su tek sporadični i pojedinačni, što je uostalom i uobičajeno za svaku organizaciju. Svi koji su ga bolje poznavali znaju da je u osnovi bio čovekoljubac, omiljen među većinom studenata, saradnika i „običnih ljudi“, kojima je nesebično pomagao. Veliki je broj tih sasvim običnih ljudi kojima je pomogao u nevolji koja bi ih zadesila.

Svoj život je gotovo u celosti posvetio profesionalnoj karijeri. Radio je posao koji je mnogo voleo, a pre svega je voleo da rukovodi. Neverovatno je koliko se u rukovođenju, pored strateških pitanja i odluka kojima se morao baviti, bavio i najobičnijim i, čini se, beznačajnim sitnicama. Sve je voleo da drži pod kontrolom, ali s izrazitim osećajem za bezbednosnu kulturu i s mnogo šarma. Ako bi se tražilo ključno obeležje njegove profesionalne misije, moglo bi se reći da je to savršeno poznavanje duha policijskog školstva. Kao čovek ogromnog iskustva, s izrazitim talentom i veštinom za rukovođenje (i nauku), znao je da prepozna i ugradi specifičnosti policijske profesije u više i visoko obrazovanje policije, određujući pritom pravu meru odnosa između opšteg i posebnog (policijskog) visokog obrazovanja. Ceo svoj radni vek se zalagao za to da policijska profesija napokon postane priznata profesija, kao npr. lekarska, poput njegovog uzora i kolege po vokaciji Arčibalda Rajsa. Zbog toga je studije u osnovi organizovao kao i na drugim fakultetima, uz uvažavanje specifičnosti koje karakterišu policiju. Ponosio se rezultatima svojih profesora, studenata, službenog i pomoćnog osoblja.

Kao čelnog čoveka višeg i visokog policijskog obrazovanja karakterisala ga je i vitalnost (iako fizički punije građe), odnosno sposobnost da očuva organizaciju i opstane uprkos okolnostima u okruženju koje su se menjale, uključujući i političke promene. Imao je one preko potrebne elastičnost i fleksibilnost, nužne za delotvornost i opstanak upravnih organizacija za vreme velikih promena. Za to duguje zahvalnost svojoj urođenoj prilagodljivosti novonastalim okolnostima, dobroj „političkom vođenju ustanove“, otvorenosti za novine, ali i nekoj vrsti „magnetizma“ kojim je pridobijao ljude za „svoju stvar“. Nije mu nedostajalo ni ogromne, gotovo nagonske volje za održanje.

Profesor dr Radojica Maksimović je ostavio za sobom neizbrisiv trag u visokoškolskim ustanovama koje obrazuju kadrove prvenstveno za potrebe policije. Tokom više od dvadeset godina rukovođenja tim ustanovama, kao direktor Više škole unutrašnjih poslova i dekan Policijske akademije, pored naučnog opusa, doneo je mnoštvo kadrovskih, organizacionih i drugih ispravnih odluka, potpisao diplome mnogim policijskim delatnicima s jugoslovenskog geografskog prostora. Kao dekan Policijske akademije preminuo je 13. novembra 2000. godine, u 65. godini života, nedugo posle smrti supruge Angeline, s kojom je bio neraskidivo vezan od ranih studentskih dana i čiji je gubitak, jamačno, sve bolnije podnosio.

Deset godina posle njegove smrti, svi njegovi prijatelji i poštovaoci njegovog dela izražavaju žaljenje, ali i osećaju izvesnu toplinu, koju uvek budi uspomena na drago biće vredno poštovanja.

DEMOKRATIJA I PROBLEM BEZBEDNOSTI

Zoran Avramović

Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Sažetak: U radu se razmatra problem demokratskog poretka i bezbednosnih dilema sa stanovišta globalizacijske demokratije i savremenih oblika krize. Demokratija je porozan poredak u spoljnom i unutrašnjem značenju. Velike države forsiraju novi koncept nacionalne bezbednosti stvaranjem sistema kolektivne bezbednosti (EU, NATO). S druge strane, u okvirima demokratske države bezbednosna politika se suočava sa širenjem granica devijantnog individualnog i društvenog ponašanja. Sa stanovišta lične bezbednosti, problem se pojavljuje kao napetost između demokratskog poretka (država) i širenja individualnih prava i sloboda. Pred sve dužom listom ljudskih prava i sloboda, bezbednosna nadležnost se povlači. Kakva je budućnost države u globalizovanoj demokratiji, pitanje je na koje se ne može dati precizan i predvidiv odgovor.

Ključne reči: demokratija, država, bezbednost, devijantno ponašanje.

U sveopštoj demokratizaciji nacionalnih društava i država, nekako je ostalo po strani pitanje bezbednosnog aspekta demokratije. Taj problem je tematizovan kao klasično pitanje bezbednosti građana u državi i bezbednosti same države, ali ono nije dovoljno osvetljeno sa stanovišta nacionalne i globalne demokratije.

Savremene demokratske institucije prolaze kroz više ili manje izraženu krizu. Daleko od toga da je demokratija konačno pronađena formula beskonfliktnih odnosa unutar i između država.

Svi veliki mislioci demokratije su isticali kao njenu prednost slobodno izražavanje društvenih i političkih razlika građana prema sistemu institucija vlasti i upravljanja (Avramović, 1998). To je poredak koji treba da obezbedi reprezentativnost narodne volje. Međutim, od narodne volje pa do načina njenog predstavljanja nailazi se na mnogobrojne prepreke. Razmotrićemo nekoliko savremenih sredstava koja se upotrebljavaju da bi se izigrala volja naroda.

Prvi način je *koncept same procedure*. Ona može biti tako normativizovana da ne obezbeđuje adekvatno političko predstavljanje. Ukoliko se ta procedura krši, neminovno nastupa kriza. A procedura se može nepoštovati na više načina. Primera radi, u izbornom telu nekim etničkim ili političkim grupama može se davati prednost u vidu prednosti ili privilegija.

Drugo sredstvo za izazivanje krize demokratskog poretka nastupa kada se *ne poštuju izborni rezultati*. To se događa pod dejstvom unutrašnjih marifetluka i spoljašnjih otvorenih i skrivenih pritisaka.

Treće sredstvo za stvaranje i održavanje krize demokratije nalazi se u rukama demokratskog *inostranstva* (razlika prema nedemokratskom inostranstvu). Vlade i intelektualni krugovi zapadnih država (Evropa i Amerika) otvoreno se mešaju u demokratski život pojedinih država, što je korenito drugačija situacija od one kada se te države zalažu za uvođenje demokratskih institucija u jednopartijske države. Oblici mešanja su različiti: šalju se blage poruke, ponekad i upozorenja šta treba da se čini, pozivaju se antirežimske nevladine organizacije u goste ili im se dolazi u goste, organizuju se naučne konferencije s izabranim gostima, a naročito se vodi briga o „pozitivnim političarima“, tako da se sprovodi otvorena diskriminacija narodnih predstavnika. Takvo spoljne diskriminisanje političkih predstavnika jedne države siguran je put da se izazove i održava kriza demokratije.

Na političko-diplomatsko mešanje u unutrašnji život demokratije i na izvoz pomenutog proizvoda nadovezuju se i *vojna sredstva*. Vojna agresija i otvorena oružana intervencija na suverene države se sve više koriste u širenju demokratije. Takve akcije se legitimišu odbranom ili širenjem demokratskih vrednosti, ali se odavno zna da se do raja ne stiže đavolskim sredstvima.

Peti generator krize demokratije može da bude velika raspolućenost društvenih i političkih vrednosti unutar jednog naroda. Ukoliko ne postoji *minimalni nacionalni konsenzus*, demokratija je podjednako u rukama prikrivenih i autentičnih demokrata. Primer patološkog odnosa prema svojoj državi i naciji nalazimo u pismu četiri nevladine organizacije iz Srbije (Fond za humanitarno pravo, Inicijativa mladih za ljudska prava, Žene u crnom i Građanske inicijative) šefovima vlada 27 zemalja Evropske unije u kome zahtevaju da se nastave pritisci na Srbiju radi bolje saradnje s Haškim tribunalom („Pravda“, 5. april 2007). Takav primer potkazivanja i ponižavanja sopstvene države, kao i prethodna mržnja prema svom narodu, pokazuju do koje se mere može razarati minimalni nacionalni konsezus, a samim tim i demokratija. Ono što treba da bude unutrašnja politika prenosi se na plan autodestrukcije uz pomoć inostranih država.

Moć novca u savremenim građanskim društvima više nije tajna. U savremenom društvu, tj. tokom druge polovine XX veka, u prvi plan društvenih delatnosti izbio je novac. Savremena građanska društva, Zapadna Evropa i Amerika, u centar svog postojanja postavila su novac i celokupni život društva odvija se oko dolara i evra. Orijehtacija ka profitu je dominantna vrednost.

Svoju finasijsku moć kao i ideologiju novca koriste bogate demokratske države da bi kontrolisale unutrašnje demokratije. To znači da se na različite načine novac dotura unutrašnjim organizacijama, pojedincima i političkim strankama kao podrška ciljevima koji se smatraju svrsishodnim sa stanovišta davaoca. Nevladina organizacija „Otpor“ je dobila ogromnu sumu dolara da bi aktivno radila na rušenju vlasti Slobodana Miloševića (Avramov, 2006).

Medijska poluga u raskrinkavanju demokratije je sve snažnija. Mediji biraju vest. Oni pokazuju svoju političku orijentaciju i nejednak tretman aktera demokratske igre.

Prodor nasilja je najkrupniji problem u demokratiji. Šta ako u okviru demokratskih institucija jedna stranka ili grupa njih deluje koristeći i nasilna sredstva u vanparlamentarnom statusu? Da li se i tu postavlja pitanje granica demokratije? Nasilje se uvek javlja u dva oblika – verbalno i fizičko. Verbalno se ispoljava u institucijama demokratije.

Dakle niz fizičkih akcija, nasilnog i protivzakonitog delovanja jedne stranke očigledan je primer prekoračenja granica demokratije.

Pitanje koje se nužno postavlja tim povodom glasi: da li su to praktična ponašanja koja dovode u pitanje demokratske institucije? One, naravno, nisu ukinute, ali potencijalno mogu biti predmet ukidanja u bliskoj budućnosti. Ako neko koristi nasilje u opoziciji, on će ograničiti ili ukinuti demokratske slobode i prava. Kada neko zabranjuje promociju knjige, on će zabranjivati i ljude kada dođe na vlast (Avramović, 2006).

1. Bezbednost države u odnosu na druge države

Demokratska država se razlikuje od nedemokratskih država po tome što je ona porozna u odnosu na druge države i što njene granice nisu čvrste i stabilne, te otuda i pojam nacionalna bezbednost ili spoljnje pretnje na koje odgovora vojska (i policija) dobija novo značenje. To novo značenje nacionalne bezbednosti se produbljuje u procesima širih regionalnih integracija kao što su, za Srbiju relevantna, Evropska unija. Globalističke težnje u demokratiji su najbolja potvrda postojanja problema o kome je reč.

Političko iskustvo Evrope posle 1989. godine proteklo je u znaku evroameričkog shvatanja demokratije. Od 1945. do 1989. godine ta evroamerička kritika bivših socijalističkih država bila je usredsređena na nepostojanje demokratskih ustanova, pre svega višestranačkog sistema i slobode medija. Bezbednost se potkopavala širenjem ideje i prakse širenja slobode. Ubrzo su, međutim, uočene i neke mračne strane politike zvane globalna demokratizacija. Ideolozi, političari i mediji tih država su hteli demokratske ustanove u jednopartijskim režimima (što su i dobili), ali nisu hteli i njihove rezultate. Reč je o *instrumentalizaciji demokratije i ljudskih prava* zarad političkih i ekonomskih interesa najrazvijenijih država. Uspostavljanje višestranačkog sistema nije bilo dovoljno – u prvi plan je izbilo interesovanje za vazalnu političku ličnost prema globalističkim centrima. Tako se bezbednosni interes vodećih demokratskih država sveta preobražava u interes za pravac demokratskih vlada u državama tzv. tranzicije ili perifernog kapitalizma.

Duhovno pomeranje pažnje ka organizacijskom okviru demokratije – državni i međudržavni, ukazuje na pretpostavku da je prostor ideja, vrednosti, znanja o demokratiji zasićen i da valja početi s njenom praktičnom univerzalizacijom.

Iz inostranstva se šalju kritike režimu u različitim oblicima – saopštenja iz vladinih kancelarija, plasiranje laži posredstvom medija, saopštenja nevladinih organizacija (Međunarodna krizna grupa) i grupa pristrasnih intelektualaca. Koriste se teške optužbe protiv ličnosti i izabranih predstavnika naroda.

Drugi put izbora vazalne političke ličnosti trasira se unutar države s globalističke periferije. Uvode se ekonomske restrikcije, ograničava se pristup zapadnom raju, šalje se novac nevladinim organizacijama i opozicionim partijama kako bi širili demokratiju.

Posebnu ulogu u obaranju demokratski izabranih ličnosti imaju grupe „demokratskih ekstremista“. To su oni koji, krijući se pod plaštom demokratije, uporno nastoje da nametnu svoju volju ne obazirući se na procedure i volju većine, i to većine izabrane glasovima građana na izborima (kako predstavnika vlasti, tako i političkih stranaka). To je pravi smisao demokratskih ekstremista – da neumorno napadaju većinu konstituisanu prema pravilima demokratije. Oni bi zapravo hteli da postanu većina bez ikakve procedure, zakona i morala. Dakle, nije problem to što oni misle kako misle i što deluju kako deluju, već to što njihova agresivnost vodi ka nametanju manjinskog stava, ocene i mišljenja većinskoj odluci. Tokvil je upozorio na „tiraniju većine“, ali se mora upozoriti i na „tiraniju manjine“.

Pažljiva analiza demokratskog ekstremizma u Srbiji navodi nas na zaključak da ta grupacija ljudi ne poštuje nijednu kolektivnu vrednost. Oni se rugaju tradiciji, ismejavaju naciju i patriotizam, bore se za društvo a ne za državu. A šta žele? Cene samo i jedino nekakvu vrstu egoizma, sebičluka, samodovoljnosti. Oni bi da njima bude udobno. Zato i preziru zajedničke vrednosti.

Najozbiljniji prigovor „izvozu demokratije i ljudskih prava“ odnosi se na instrumente sile. Pre svega, demokratija kao mirna borba za vlast nije spojiva sa silom. Ali kada zatreba, i sila se upotrebljava. Bombardovani su Srbija, pa Avganistan, pa Irak. Ko je sledeći?

Izvoznici demokratije i ljudskih prava izbegavaju da se suoče s jednom od posledica koja neće biti detaljnije razmatrana. Globalizacija demokratije je put u stvaranje novih nacionalnih država. Svet će u trećem milenijumu činiti nekoliko hiljada država.

Savremene kritike demokratije se mogu razumeti kao težnja da se demokratske ustanove poprave. Međutim, jedno drugačije tumačenje unutrašnjih slabosti demokratije polazi od pretpostavke da se rađa jedan nov oblik vladavine među državama koji će po formi i retorici biti demokratski, a realno antidemokratski. Pojavljuje se problem: ne institucija već podobne ličnosti.

Ovde se ne može raspravljati o iskustvenoj prednosti demokratskog poretka u odnosu na nedemokratski. Reč je o činjenici da je institucionalizacija demokratije duga dva veka i da se oblikovala u samo jednom delu sveta. Pokušaj da se svet organizuje prema tom modelu jeste neposredna negacija živog toka svake kulture – njenog iskustva i njene mudrosti, dok je novija istorija zapravo radikalizacija „demokratskog Levijatana“ u međunarodnim odnosima.

U takvim uslovima, laž velikih država je nadmoćnija od odbrane malih država. Važnu ulogu u tome imaju mediji. Kako onda bezbednosno reagovati u okolnostima medijske infiltracije inostranih nenaklonjenih sadržaja?

O medijima možemo misliti dobro i loše, ali oni ostvaruju svoju funkciju: svojim informacijama snabdevaju građane – korisnike. Moderno društvo je i informatičko društvo. Sve delatnosti i institucije zavise od podataka, informacija u svakoj fazi rada. Funkcija medija je da snabdevaju građane informacijama koje su im potrebne za orijentaciju i koordinaciju u društvenom prostoru. Ako se zna da od vrste i kvaliteta informacije zavise pravac i struktura odlučivanja o bilo kom predmetu, onda je jasno da izuzetno važnu ulogu u tom poslu ima onaj koji snabdeva građane informacijama. A u pozadini toga je uvek određeni politički i ekonomski interes. Tako i Srbi treba da koriste tuđe a ne svoje informacije i javne stavove.

U Republici Srbiji postoji, primera radi, radio i televizijska stanica koja finansijski potpuno zavisi od inostranog novca i, samim tim, njen program je maksimalno okrenut američkoj kulturi (filmovi, zabava, sport). Pažljiva analiza njenih sadržaja pokazala bi njenu političku obojenost, zapravo apsolutnu naklonjenost prozapadnim strankama, izrazitu selektivnost u političkom informisanju i minimalne sadržaje iz nacionalne kulture. U skladu s načelima slobodnog informisanja, ona to može da čini, ali karakter finansijske potpore jasno svedoči o vrsti interesa koje zastupa. A to je rezultat nove „slike sveta“: novac nema granica, a s novcem kao postmodernom ideologijom ide i sve ostalo – država, tradicija, nacija, moral, vrednosti.

Postoje drugi štampani i elektronski mediji u Srbiji koji uživaju obilatu pomoć raznih inostranih fondacija koje su manje-više bliske vladama. Nemački medijski koncern VAC je vlasnik ili suvlasnik 130 listova u Evropi (u Srbiji, u njegovom vlasništvu su „Politika“, „Dnevnik“ i „Vijesti“, dok je strani kapital takođe u novinama „Blic“, „Danas“ i „Vreme“). Najzad, u Srbiji se emituju specijalni programi američkih medija. Čuvena stanica „Glas Amerike“ emituje svoj program na srpskom jeziku preko lokalnih radio stanica i televizija svaki dan i to četiri puta dnevno. Dnevni list „Politika“ je objavio oglas 3. maja 2002. godine u kome se navodi spisak 47 radio i televizijskih stanica u Srbiji sa frekvencijama na kojima se može pratiti program „Glasa Amerike“. Kada se tome doda i činjenica da se sa širenjem kablovske televizije proširuje i broj gledalaca SCN-a, onda je sasvim jasno u kojoj je meri američka ideologija budućnosti osvojila medijski prostor u Srbiji.

Otimanje Kosmeta predstavlja najneposrednije narušavanje poretka međunarodnog prava, kao i ideje pravde. Oružane snage prosvetlene Evrope pod američkim vođstvom bacile su tokom 78 dana 21 hiljadu tona bombi na Srbiju i Kosmet pod najrazličitijim „civilizacijskim“ izgovorima, ali s jednom konstantom – odbranom ljudskih prava kosmetičkih Albanaca. Optužili su Srbiju za kršenje izvikanih prava, a da nisu marili za činjenice. Danas su oružane snage tih država na Kosmetu i eto šta se dešava u njihovom prisustvu. Oko 200.000 Srba je isterano iz pokrajine, a elementarna sigurnost kretanja stanovništva nije obezbeđena. Upravo tih meseci (2006. i 2007. godine) pred našim očima se odvija napor međunarodne zajednice s njenim izaslanikom Martijem Ahtisarijem da uprkos Povelji Ujedinjenih nacija o nepovredivosti državnih granica i načelima međunarodnog prava, stvori novu, drugu albansku državu na prostoru Kosova i Metohije.

Na temelju takve slike i prilike evropske (američke) demokratije i njenih standarda mogu se demistifikovati diskriminatorni postupci prema Srbima. U tome prednjači međunarodna zajednica. Ona neprestano ispostavlja Srbiji uslove za ulazak u evroatlanske integracije ili Evropsku uniju. Ti se uslovi rastežu ili sužavaju prema potrebi.

Šta je u svemu tome mogla da učini bezbednosna politika Republike Srbije?

2. Bezbednost pojedinca u demokratskoj državi – širenje problema

Međutim, bezbednosno pitanje u demokratskom poretku se postavlja na drugačije osnove i kada je reč o bezbednosti građana i njihove imovine. Tu nije reč samo o odbrani vrednosti mira, sigurnosti, ekonomskog i društvenog razvoja pojedinca, već i o načinu odgovora na pretnje koje ugrožavaju prava i slobode čoveka i građanina. Ali, u

tome leži koren problema. U temelju demokratskog poretka su ljudska prava i slobode koji zadiru u sve oblasti individualnog i kolektivnog života. Stalna težnja da se korpus ljudskih prava i sloboda proširi suočava se s bezbednosnim rizicima.

Demokratija je neodvojiva od ljudskih prava i sloboda. Ljudska prava pojmovno i terminološki obuhvataju prevashodno individualna prava čoveka i građanina. Priznavanje ljudskih prava se smatra najvećom političkom tekovinom druge polovine XX veka, što treba da potvrde mnogobrojne međunarodne konvencije i organizacije koje se bave tim aspektom ljudske zajednice. Dovođenje tog pitanja na nivo međunarodnih sporazuma znači da briga o ljudskim pravima postaje opšta i da prevazilazi granice državnog suvereniteta. U toj činjenici novije političke istorije treba videti prednosti, ali i ne male opasnosti.

U demokratiji pojedinci imaju različite vrednosti, interese i potrebe. Međutim, nisu sve vrednosti i potrebe poželjne i prihvatljive. Razlikujemo svest o potrebi i osećanje potrebe kao i osnovne i veštačke potrebe. Osnovne potrebe čoveka i zajednice su pre svega egzistencijalne: hrana, stanovanje, zdravlje, obrazovanje, mir, socijalna sigurnost. Pored osnovnih (materijalno-bioloških) postoje i duševne koje su takođe uslov života: ljubav, sigurnost, lepota, identitet, komunikacija. U tom smislu, potrebe se mogu klasifikovati prema biološkom, socijalnom, saznajnom i stvaralačkom kriterijumu.

U svakom demokratskom društvu ima pojedinaca i grupa koji ne prihvataju vrednosti, potrebe i interese koji se smatraju poželjnim već prihvataju one negativne. Odstupanje od normativnog poretka može da bude izraženo kao nekonformitet, devijacija, anomija. Ovo poslednje, kao najteži oblik osporavanja društvenih vrednosti i normi, Emil Dirkem određuje kao „moralni nered društva“.

Konformizam pojedinaca i grupa prema ulogama koje obavljaju i norma koje uređuju život u demokratiji neophodan je kako bi društvo skladno funkcionisalo. Hteli mi to ili ne, nekonformizam uvek postoji u međuljudskim odnosima, a uspešno funkcionisanje ustanova ne mora da eliminiše svaki oblik nekonformizma.

Blaže ili oštrije odstupanje od pozitivnih vrednosti se imenuje kao nekonformitet i devijacija. Najizraženiji oblici patološkog ponašanja su kriminal, narkomanija, alkoholizam, prostitucija. Svaki dan kada otvorimo novine nailazimo na tzv. crnu hroniku. Tu možemo da pročitamo vesti o klasičnim ubistvima, razbojništvima, krađama, utajivačima poreza, trgovcima droge, prostituciji i onima koji se bave trgovinom belim robljem, kao i nizu drugih oblika kriminalnog i devijantnog ponašanja. Oni se razlikuju prema intenzitetu pojavljivanja, broju učesnika i ostvarenim posledicama. Ubistva se događaju iz različitih pobuda, ali za društvo su opasne kriminalne grupe koje se bave krađama, ucenama i likvidacijama ljudi. Nije, razume se, isto ubistvu u kafanskoj svađi i organizovano delovanje neke grupe s ciljem da se određene osobe liše života.

Šta je kriminalno ponašanje? To su krađe, nasilničko ponašanje, seksualni delikti, teške telesne povrede, ubistva. Za svako društvo je posebno zabrinjavajuća maloletnička delinkvencija jer se pripadnici kriminalnih grupa regrutuju u periodu adolescencije.

Savremeno društvo (uključujući i srpsko) suočava se s narastajućim oblicima devijantnog ponašanja različitih kategorija mladih i odraslih, što je posebno važno za bezbednosnu politiku Republike Srbije. Pod uticajem širenja zapadnjačke tolerancije prema sociopatološkim pojavama i Srbija je, na neki način, prinuđena da

proširuje bezbednosni okvir tih pojava. U pitanju su narkomanija, prostitucija i alkoholizam (Radulović, 2006).

Svetska zdravstvena organizacija definiše narkomaniju kao „stanje periodične ili hronične intoksikacije, štetne po ličnost i društvo, prouzrokovane ponovljenim unošenjem droge (prirodne ili sintetičke)“. Narkomanija je stvorena potreba da se u organizmu unose supstance biljnog, životinjskog ili mineralnog porekla koje dovode osobu koja koristi droge u stanje drugačije svesti i osećanja i menjaju strukturu ćelija u organizmu. Karakteristike narkomanije (toksikomanije) su neodoljiva želja ili potreba da se nastavi s uzimanjem droge, težnja da se poveća doza i psihička i fizička zavisnost od droge.

Prostitucija postoji u svim razvijenim i nerazvijenim društvima, a javlja se još u najstarijim civilizacijama. Reč je prevashodno o seksualnim uslugama koje se naplaćuju neposredno ili posredno, preko tzv. makroa. Prostitucija je uglavnom skrivena od javnosti i države, obavlja se polutajnim kanalima, a neke države na Zapadu pristupaju legalizaciji te delatnosti. U velikim urbanim centrima prostitutke se mogu videti na perifernim bulevarima kako čekaju mušteriju ili u posebnim delovima grada. Prostitutke vrebaju velike opasnosti – od zaraznih polnih bolesti (sida) do lišavanja života od strane mušterija ili organizovanih trgovaca ženama – makroa.

Alkoholizam se definiše biološki, psihološki, socijalno i kulturno. Neki istraživači smatraju da je alkoholizam nasledna devijacija, drugi tvrde da je alkohol sredstvo za stvaranje željenog raspoloženja, dok treći tvrde da je alkoholizam deo tradicije, porodičnih navika, ekonomskih prilika i prirodne sredine. Ali, nije svaki čovek koji pije samim tim alkoholičar. Da bi neko postao alkoholičar, on mora da pije duže vremena i preko normalne mere i da sebi stvara nevolje. A osnovna karakteristika alkoholičara je da postaje psihički i fizički zavisn od rakije ili vina. Posledice te zavisnosti obično su narušeno zdravlje, poremećaj karaktera i sukob s društvenom sredinom.

Savremeno društvo se suočava i s porastom devijantnih ponašanja. Zvanični podaci pokazuju da je sve više uživalaca droge i alkohola među mladima između 16 i 26 godina. U Beogradu, primera radi, od ukupnog broja lečenih alkoholičara 44% su osobe mlađe od 30 godina (Radulović, 2006).

Statistike pokazuju da je maloletnička delinkvencija u porastu u svim društvima, a da se prostitucija naročito širi u ekonomski siromašnim društvima.

Za bezbednosnu politiku značajno je sledeće pitanje: koji su društveni uzroci devijantnog ponašanja? Najširi društveni uzrok je moderna, tehnološka civilizacija. Ona je toliko dinamična da ljudi nisu sposobni da prate zahteve društva u kome žive, pa traže spas u drogi ili alkoholu koji treba da im poprave doživljaj sebe i izdvojenosti iz sveta. Civilizacija sebičnosti izaziva bujanje narcizma i agresije jer se povećavaju zahtevi radne sredine ili potrošačkog društva, što pojedinac teško može da prati. Savremeno društvo je u krizi, u njemu dominiraju konfuzija vrednosti, slabljenje normi, nedostatak prevencije i porast tolerancije prema devijantnom ponašanju.

Ekonomsko stanje društva i grupe kojoj pojedinac pripada takođe može da bude uzrok devijantnog ponašanja. Mladi prestupnici se uvek regrutuju iz siromašnih slojeva društva ili iz donje klase – kradljivci, bande, prostitutke, trgovci i uživaoci droge, alkoholičari. U međunarodnim okvirima, devijantno ponašanje se prenosi iz siromašnih država u bogate, poput trgovine „belim robljem“ ili preprodavanja droge.

Porodična sredina može biti uzrok devijantnog ponašanja. Razorene porodice ili porodice u krizi predstavljaju plodno socijalno i kulturno tlo za maloletničku delinkvenciju. Statistički podaci to i potvrđuju. U takvim porodicama je smanjena kontrola nad decom, komunikacija u porodici je slaba, a očekivanja roditelja od svoje dece su neodgovarajuća.

Obrazovanje i škola takođe mogu da pospeše devijantno ponašanje. Ukoliko nema odgovarajuće komunikacije između nastavnika i učenika, ako su nastavni programi loši, ako nema saradnje između škole i roditelja i ako ne postoje posebni obrazovno-vaspitni programi, moguća su devijantna ponašanja.

Struktura ličnosti je jedan od najvažnijih uzroka devijantnog ponašanja. Ukoliko mlada ili odrasla ličnost nema čvrsto izgrađenu ličnost, ukoliko joj je samopoštovanje nisko, ako ima emocionalne probleme i nema socijalne veštine, biće sklonija delinkventnom i devijantnom ponašanju. Snaga ega se ogleda u smelom suočavanju s izazovima u životu, izdržavanju napora, podnošenju neuspeha i odlaganju želje za neke pogodnije prilike.

Svi ti uzroci deluju kombinovano a ne izolovano, svaki za sebe. Zavisno od slučaja, možemo identifikovati dominanciju jednog ili drugog uzroka, ali uvek u sadejstvu s drugim uzrocima.

Posledice društvene patologije se pokazuju na svim nivoima života: fizički je ugrožena populacija, telesno i duševno zdravlje pojedinca takođe je u opasnosti, porodica je dezintegrisana i bez osnovnih funkcija, privredna moć društva slabi i društvu pretilo stanje anomije. Otuda su neophodne briga i obaveza društvenih ustanova i državnih organa da se bore sa svim uzrocima i oblicima društvene patologije.

Šta je, u tom pogledu, zagonetka za bezbednosni pristup? Gorenavedeni oblici devijantnog ponašanja svakako su bezbednosne pretnje članovima društva i društvu u celini. Ali, demokratski poredak kao poredak zasnovan na ljudskim pravima i slobodama uvek može da poveže neku sociodevijantnu pojavu s ljudskim pravima. U razvijenim demokratijama, primeri toga već postoje: legalizacija lakih droga i legalizacija prostitucije. Za demokratije u razvoju, kao što je Republika Srbija, problem se javlja na dva nivoa: jedan je načelno bezbednosni (kakav je sadržaj i smisao bezbednosti građana), a drugi je legalistički (bezbednost određuje zakonodavac).

Ako državni poredak ima za cilj da obezbedi sigurnost društvenim grupama i institucijama kao što su porodica, škola, crkva, etničke ili rasne grupe, kako postaviti bezbednosni činilac u demokratskom sukobu pojedinačnih prava i sloboda i integriteta kolektiva?

Drugi, nedevijantni oblici ponašanja nisu od manjeg značaja za bezbednost u demokratiji. Reč je o socioekonomskoj bezbednosti, zdravstvenoj i ekološkoj, ličnoj i drugim vrstama bezbednosti.

U stvarnom političkom životu pojedinih država sva individualna prava se ostvaruju na temelju kolektivnih nacionalnih shvatanja i u kontekstu autonomno određenih interesa naroda i građana. Ono što se u jednoj demokratskoj državi smatra pravom pojedinca, u drugoj državi se ne priznaje. Da li iz te činjenice proizlazi obavezujući političko-vrednosni sud u prilog prve ili druge države? Ne. Ali to ne znači da jedna od njih neće optužiti drugu za manjak demokratije, ili čak, za njeno poništavanje!

Pitanje ljudskih prava – voljom zapadnoevropskih političkih elita i njihovih teorijskih servisa – naglo skreće prema pravima nacionalnih manjina. Na konferenciji o bezbednosti i saradnji u Beču 1989. godine, u Pariskoj povelji iz 1991. godine, u Savetu Evrope i Evropskoj Uniji 1991. i 1994. godine, prava nacionalnih manjina su promovisana u privilegiju a ne u pravo (Bardžes, 1997). Tvorci tih dokumenata su zatražili od istočnoevropskih država da „unapređuju prava nacionalnih manjina, a ne da se uzdrže od diskriminacije“. Prema analizi Adama Bardžesa, ta strategija je bila politički i moralno motivisana potčinjavanjem istočnoevropskih država nametnutim standardima Zapada. Krajnja namera, kako to Bardžes dobro primećuje, bila je da se uz pomoć pitanja prava nacionalnih manjina upravlja nacijama u Istočnoj Evropi: „Percepcija pažnje koja je posvećena manjinama odlučuje o sudbini nacija a ne o sudbini manjina.“ (Bardžes, 1998)

U Republici Srbiji tokom 2010. godine politički se angažovao novopazarski muftija Muamer Zukorlić. Veoma agresivnom retorikom se obrušio na političke prilike u državi sa stalnim ponavljanjem ugroženosti bošnjačko-muslimanskog stanovništva u Raškoj. Takva retorika predstavlja bezbednosni izazov po svojim mogućim posledicama. Ali, kako da reaguje bezbednosna politika? Njena intervencija se može tumačiti kao ugrožavanje manjinskih ljudskih prava.

Među ljudska prava koja se sve više eksponiraju ubraja se i pravo na štrajk. To pravo se uskraćivalo državnim organima. Međutim, i taj tabu je uzdrman. Za bezbednosnu politiku je izazovno pitanje štrajka policije. Kada Nezavisni sindikat policije u Republici Srbiji najavi generalni štrajk, onda je bezbednost građana u opasnosti („Politika“, 2. februar 2011). Pravo na štrajk je demokratsko pravo. Ali da li ono važi jednako za sve profesije u društvu – otvoreno je pitanje.

Praktični dokaz i gotovo eksperimentalan slučaj pretvaranja ljudskih prava kao eminentno individualnih prava u kolektivno pravo nacionalnih manjina jesu ruševine bivše jugoslovenske države (Avramović, 1998).

3. Na šta računa bezbednosna politika u demokratiji?

Bezbednost države i pojedinca u okolnostima jačanja ideologije globalne demokratije nije bez šansi.

Osećanje nezavisnosti i autonomije čoveka je moguća brana. Čovek je osetljiv na pritiske koji dolaze iz drugih država. Podela na strance i domaće je istorijska i strukturna je odrednica ljudskog i društvenog postojanja. Identitet je pojam koji objašnjava u najpotpunijoj meri smisao otpora novom demokratskom globalizmu i bezbednosnoj kontroli malih od strane velikih država. Snaga identiteta je u tome što se on i nesvesno opire napadu. U stvarima duha, svesti i mišljenja identitet igra veoma značajnu ulogu i ta uloga je potvrđena tokom istorije.

U pitanjima nacionalne bezbednosti malih država kao što je Srbija treba računati i na samokritiku država koje šire novu ideologiju. Moguće je da će se naći neka duhovna snaga u Americi i Evropi koja će se suprotstaviti politici Amerike koja ima za cilj da ostali deo sveta oblikuje prema svojoj meri (primeri Noama Čomskog i Harolda Pintera). Za sada su te snage slabe i ne vide se na horizontu politike. Ukoliko bi ojačale, sigurno bi doprinele mirnijem životu na planeti.

Najzad, borba protiv laži je nezaobilazno bezbednosno sredstvo u borbi protiv globalističke demokratske dominacije. U tom pogledu uloga medija, odnosno valjana „upotreba“ medija, jeste preokupacija organa koji stvaraju i praktikuju koncept bezbednosne pretnje.

Kada je reč o bezbednosti građana unutar demokratske države mora se poći od krize demokratije koja je sastavni deo individualnih i kolektivnih mišljenja, ponašanja i odlučivanja. Savremeni oblici krize demokratije su više proizvod spoljašnjih mešanja (intervencija) međunarodne zajednice, a manje unutrašnjih uzroka. Produbljivanje takvih odnosa neizbežno vodi bezbednosnim dilemama. Kako će se razmatrati pitanja građanske bezbednosne pretnje u uslovima širenja ljudskih prava i sloboda i jačanja globalizacijskog pritiska nije jednostavno predvideti. Ostaće klasična odbrana lične bezbednosti od raznih oblika nasilja i kriminala. Ali, oblici devijantnog ponašanja se tolerišu i to jeste izazov za bezbednost građana i imovine u demokratiji.

4. Literatura

1. Avramović, Z. (1998). *Drugo lice demokratije*. Beograd: Filip Višnjić.
2. Avramović, Z. (2002). *Nevođe demokratije u Srbiji*. Beograd: M. B. Press.
3. Avramović, Z. (2005). *Aporije obrazovanja za demokratiju*. Beograd: IPI.
4. Bardžes, A. (1997). Kritičke refleksije o povratku regulisanja prava nacionalnih manjina u istočno/zapadne evropske poslove. *Sociološki pregled*. (3).
5. Avramović, Z. (2006). Višedimenzionalna kriza demokratije. *Filozofeme*. (6).
6. Mijalković, S. (2009). *Nacionalna bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-policajska akademija.
7. Milašinović, S. & Kešetović, Ž. (2009). *Krizni menadžment*. Beograd: Kriminalističko-policajska akademija.
8. Radulović, D. (2006). *Psihologija kriminala: psihopatija i prestupništvo*. Beograd: Fakultet za socijalnu edukaciju i rehabilitaciju; Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
9. *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta*. (2009). Beograd: Kriminalističko-policajska akademija.

DEMOCRACY AND ISSUE OF SECURITY

Summary

In this paper, the author critically discusses the problem between democratic system and security dilemmas from the perspective of the globalization of democracy and modern forms of crisis. Democracy is a fragile order in interior and international terms. Powerful states are forcing the new concept of national security through creating a system of collective security (NATO). On the other hand, in a national democratic state, security policy is facing expansion of deviant individual and social behaviour. In terms of personal safety, this issue emerges as tension between democratic order and expansion of individual rights and freedoms. Numerous human rights limit security competence of the state. The future of a state in the global democracy is uncertain and unpredictable.

FUNKCIJE POLICIJE I NJENA OVLAŠĆENJA DA PREDUZME UPRAVNE RADNJE

*Dragan Vasiljević

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Policija je u ovom radu posmatrana kao organ državne uprave koji obavlja zakonom utvrđene poslove a koji se prvenstveno odnose na bezbednost države i njenih građana. Kao organ državne uprave policija ima sva obeležja svojstvena i drugim organima državne uprave. Međutim, policija ima i neka obeležja koja su svojstvena samo za nju.

Doslednim izvršavanjem zakona i drugih propisa policija ostvaruje cilj vršenja svoje delatnosti a to je bezbednost države i svih njenih građana. Da bi ostvarila taj cilj, policija mora biti ovlašćena da vrši upravne radnje koje neizbežno zadiru i u individualne slobode i prava. Ovlašćenja policije da vrši takve upravne radnje neophodna su svakom demokratskom društvu. Napori društva treba da idu u pravcu da se za rad policije i vršenje njenih upravnih radnji stvori ambijent pravne države, odnosno države u kojoj se istinski poštuje načelo vladavine prava.

Ključne reči: policija, uprava, upravne radnje, zakon, zakonitost.

1. Uvod

Pitanje koje se odnosi na funkcije policije, odnosno sadržaj i glavna obeležja policijske delatnosti, veoma je složeno, budući da se policijski zadaci razlikuju u pojedinim zemljama iste epohe i u različitim epohama iste zemlje.

U traženju odgovora na pitanje šta policija zapravo treba da radi ima nekoliko pristupa u zavisnosti od toga koje se naučne metode koriste i koje se naučne discipline bave tim problemom. U najširem smislu, u pitanju su pravne i vanpravne naučne discipline, a samim tim i pravni odnosno vanpravni pristupi problemu.

Sadržina policijske funkcije, odnosno delokrug i nadležnost rada policije, precizno i detaljno su utvrđeni pravnim propisima. Osim toga, propisima su precizirana i pravna ovlašćenja policije da preduzme upravne radnje u vršenju tih zadataka.

U ovom radu daćemo kraći osvrt na poslove, zadatke i ovlašćenja kojima ona raspolaže, što ukazuje na činjenicu da se policija može izučavati iz različitih aspekata. Mi se nećemo upuštati u sve aspekte, nego ćemo policiju posmatrati kao organ državne

---

* E-mail: aleksandramadrid@gmail.com

uprave koji obavlja zakonom utvrđene poslove državne uprave, a koji se prvenstveno odnose na bezbednost države i njenih građana.

2. Funkcije policije

Različiti su pristupi određivanju pojma policijske funkcije u teoriji. Jedan od pristupa je normativni koji polazi od zakonskog izraza policijske funkcije, odnosno od zadataka policije na način na koji su oni utvrđeni u važećim propisima. Drugi je pragmatički pristup koji pokušava da suštinu policijske funkcije otkrije u praksi policijskog rada, zanemarujući pri tome širi društveno-politički okvir u kome se ostvaruje policijska uloga.

Neki, pak, smatraju da se u definisanju suštine policijske funkcije moraju uzeti u obzir veze između policije i društva u kome ona treba da obezbedi poštovanje društvenog reda, s jedne strane, i policije i političke vlasti, s druge strane. Zapravo, policija od svog nastanka ostvaruje dve svrhe. Jedna je obezbeđenje reda u društvenoj zajednici, a druga je obezbeđenje neometanog funkcionisanja poretka vlasti. Te dve uloge policije, tokom istorijskog razvoja društva, stalno su se menjale i redefinisale saglasno društvenim zahtevima. Polazeći od te dvojne uloge policije u društvu razvili su se sociološki i politikološki pristup u određivanju policijske funkcije. Sociološki naglašava delove policijske funkcije koji su bliži potrebama društvene zajednice (socijalna kontrola, društvena regulacija i javna sigurnost). Osnovna svrha policije je unutrašnja društvena regulacija koja obuhvata delovanje na ponašanje i interese ljudi radi očuvanja određenih vrednosti, običaja i tradicija, obezbeđivanje reda i mira, zaštite lične i imovinske sigurnosti, jačanja solidarnosti, rešavanja sporova i sukoba i slično. Za razliku od sociološkog, politikološki pristup insistira na policiji kao funkciji političkog sistema (zaštita države i javnog poretka).

Svaki od tih pristupa vidi i prenađava samo jednu, a zanemaruje drugu stranu policijske funkcije. Naime, policija ima i političku ulogu, pošto je jedan od osnovnih atributa države, ali i socijalnu, jer predstavlja elementarni izraz potrebe društva za redom. Te dve osnovne uloge zajedno čine celinu policijske funkcije. Zato neki autori uvode pojam javnog poretka da bi izrazili i društvenu i političku dimenziju policijske funkcije. Vrednosti koje obuhvata javni poredak su od opšteg, nacionalnog ili javnog interesa i to su: sigurnost ljudi i imovine, stanje reda i mira, isključenje upotrebe sile, nesmetano uživanje ljudskih prava i sloboda, te izvesne moralne, ekonomske, estetske i druge vrednosti koje štiti globalno društvo, kao i osugaranje poštovanja ustanova određenog pravnog poretka i nesmetano funkcionisanje političkih institucija društva (Milosavljević, 1997).

U tim opštim okvirima, konkretni sadržaji policijske funkcije razlikuju se od zemlje do zemlje. Ti zadaci se mogu kvantitativno i kvalitativno razlikovati i između pojedinih regiona unutar zemlje (npr. pokrajine s različitim specifičnostima, razlike između urbanih i rurarnih područja i sl.), a variraju i u dimenziji vremena. Činioci koji utiču na vrstu, sadržaje i način vršenja policijskih zadataka su: karakter državnog i društvenog uređenja, karakteristike socijalne strukture, nivo demokratizacije i humanizacije

vlasti u društvu, stepen razvoja državnog aparata i drugih kapaciteta za upravljanje javnim poslovima, diferencijacija upravnog aparata, regionalne specifičnosti i dr.

I pored svih navedenih momenata ipak je moguće u okviru policijske funkcije odrediti izvesne skupove dužnosti i ovlašćenja policije za postupanje u određenim područjima društvenog života, karakteristične za najveći broj savremenih policija (Kešetović, 2000). U tom smislu, najvažniji policijski zadaci bi bili sledeći:

- prevencija i represija kriminala koje podrazumevaju ukupnu aktivnost policije u borbi protiv pravno nedopuštenih ponašanja koja se kvalifikuju kao krivična dela;

- socijalno-uslužni rad policije koji obuhvata zadatke koji nisu povezani s represijom kao što su intervencije povodom različitih nekriminalnih događaja (nestala lica, izgubljene stvari, porodični sukobi itd.), davanje građanima različitih uputstava, informacija i pružanje usluga, te otklanjanje posledica prirodnih katastrofa i elementarnih nepogoda. Tu bi, u širem smislu, spadali i svi ostali policijski zadaci u vezi sa zaštitom života i lične i imovinske sigurnosti ljudi koji nisu represivne prirode;

- održavanje javnog reda i mira, naročito u vidu prevencije i represije nedozvoljenih ponašanja na javnim mestima i drugih društveno štetnih dela koja imaju karakter prekršaja (svađa, vika, tuča, pretnja, prostitucija, neovlašćeno pucanje iz vatrenog oružja, prosjačenje, skitničenje, tapkarenje itd.);

- kontrola i regulisanje saobraćaja koji obuhvataju omogućavanje delotvornijeg korišćenja saobraćajnih sredstava i zaštitu ljudskih života i imovine u saobraćaju, kao i represivne sadržaje u odnosu na prekršioce saobraćajnih propisa;

- pogranični poslovi i poslovi u vezi sa strancima koji obuhvataju obezbeđenje granice, kontrolu prelaženja državne granice, kontrolu kretanja i boravka stranih državljana na celoj teritoriji zemlje;

- zaštita od požara u užem smislu (kriminalistička obrada uzroka požara, otkrivanje i hvatanje lica koja su prouzrokovala paljevine, obezbeđenje mesta požara, pružanje pomoći u slučaju požara i sl.) i u širem smislu (organizovanje javne vatrogasne službe);

- ostali administrativni policijski zadaci iz domena javne bezbednosti upravno-pravne prirode u koje bi spadali izdavanje putnih isprava, ličnih karata, registracija motornih vozila, izdavanje vozačkih dozvola, vođenje različitih evidencija, organizovanje kriminalističkih laboratorija i drugih tehničkih službi, međupolijska saradnja i sl. U tu grupu policijskih zadataka spadali bi i specifični zadaci policije u nekim zemljama kao što su: suđenje za prekršaje, izvršenje kazni za krivična dela, nadzor nad uslovno otpuštenim licima, prinudno izvršenje odluka državnih organa itd.¹

Ovaj kraći osvrt na moguće pristupe određivanju pojma policijske funkcije pruža osnovu da se policija može posmatrati i kao organ državne uprave. U tom smislu ona obavlja zakonom definisane poslove i predstavlja deo sistema državne uprave u jednoj zemlji.

---

¹ Veoma su veliki dijapazon tih zadataka i razlike u njihovom obimu od zemlje do zemlje.

Zakon o policiji Republike Srbije (član 1.) predviđa da policiju čini zaokružena oblast rada Ministarstva unutrašnjih poslova za koju se obrazuje Direkcija policije, što znači da je policija organizacioni i funkcionalni deo Ministarstva kao organa državne uprave. Ona obavlja zakonom utvrđene policijske i druge poslove, pruža podršku vladavini prava u demokratskom društvu i odgovorna je za ostvarivanje bezbednosti u skladu sa zakonom. Obavljanjem policijskih poslova, policija svima pruža zaštitu njihovih prava i sloboda. Prilikom obezbeđivanja zaštite, policija pojedina prava i slobode može ograničiti samo pod uslovima i na način utvrđene ustavom i zakonom. Dok se u Ministarstvu pored policijskih obavljaju i drugi zakonom utvrđeni poslovi, član 2. navedenog zakona kao policijske poslove predviđa:

- bezbednosnu zaštitu života, prava, sloboda i ličnog integriteta lica, kao i podršku vladavini prava;
- bezbednosnu zaštitu imovine;
- sprečavanje, otkrivanje i rasvetljavanje krivičnih dela, prekršaja i drugih delikata, drugi vidovi borbe protiv kriminala i otklanjanje njegovih organizovanih i drugih oblika;
- otkrivanje i hvatanje izvršilaca krivičnih dela i prekršaja i drugih lica za kojima se traga i njihovo privođenje nadležnim organima;
- održavanje javnog reda, pružanje pomoći u slučaju opasnosti i pružanje druge bezbednosne pomoći onima kojima je neophodna;
- regulisanje, kontrola, pružanje pomoći i nadzor u saobraćaju na putevima;
- obezbeđivanje određenih javnih skupova, ličnosti, organa, objekata i prostora;
- nadzor i obezbeđivanje državne granice, kontrola prelaženja državne granice, sprovođenje režima u graničnom pojasu i utvrđivanje i rešavanje graničnih incidenata i drugih povreda državne granice;
- izvršavanje zadataka utvrđenih propisima o strancima;
- izvršavanje drugih zadataka utvrđenih zakonom i podzakonskim aktom donetim na osnovu ovlašćenja iz zakona.

Kao organ državne uprave, u širem smislu reči, policija ima sva obeležja svojstvena i drugim organima državne uprave. Ta obeležja su određena prirodom njihove osnovne delatnosti, a to je upravna vlast. S jedne strane, to su obeležja svojstvena svim državnim organima (autoritativno istupanje, zaštita javnog interesa, delokrug i nadležnost, neposredovanje svojstva pravnog lica) a, s druge strane, to su obeležja koja proizilaze iz karaktera sistema vlasti (samostalnost organa državne uprave), ili iz prirode upravne vlasti kao jedne od osnovnih vlasti (inokosni oblik organizovanja). Međutim, policija ima i neka, njoj svojstvena obeležja. Prvo takvo obeležje je da policija štiti opšti (javni) interes u oblasti bezbednosti koja je konkretizovana kao zaštita bezbednosti države i njenih građana. Kada se policija javlja kao nosilac zaštite opšteg (javnog) interesa, onda je to u oblasti bezbednosti države i njenih građana. Drugo obeležje jeste ovlašćenje policije da neposredno primenjuje fizičku prinudu. Danas je jedna od karakteristika savremenih država težnja ka smanjenju uloge prinude u upravi. Pri tome ipak treba imati u vidu da je u većini zemalja državni aparat organizovan tako da su se na račun policije drugi državni organi oslobodili obaveze prinudnog izvršavanja i sopstvenih izvršnih akata, tako da policija ne izvršava prinudno samo svoje akte, već pruža

pomoć u izvršenjima akata drugih državnih organa i pravnih lica s javnim ovlašćenjima ukoliko se „osnovano očekuje otpor“. Učestalost primene neposredne fizičke prinude od strane policije opada srazmerno dostignućima u razvoju i primeni naučnih i stručnih metoda. Modernizacija koja je zahvatila policiju, naučni razvoj policijskih metoda, specijalizacija policijskih službi (kriminalistička, granična, saobraćajna, žandarmerija i dr.), različiti oblici prevencije kriminala i drugi činioци doprineli su smanjenju prinude u policiji. I pored svega, ne može se govoriti o opadanju značaja neposredne primene prinude od strane policije, jer istovremeno nije došlo do opadanja značaja mera i radnji koje policija stalno preduzima prema svojim pripadnicima u sprečavanju prekoračenja i zloupotreba prilikom primene prinude.

Iz tog prethodnog obeležja proizilazi i sledeće obeležje policije a to je da je ona delimično oružani organ državne uprave, jer poseduje sredstva oružane prinude i deo ljudstva koji je naoružan. To obeležje je relevantno kako za njenu delatnost, tako i za njenu organizaciju.

I, na kraju, obeležje koje je relevantno pre svega za operativni rad policije (suzbijanje kriminala i dr.) jeste tajnost rada policije kao jedan od osnovnih uslova njene uspešnosti. Svi državni organi su u obavezi da čuvaju podatke koji predstavljaju tajnu (državnu, službenu, vojnu i dr.) jer bi odavanje tih podataka moglo naneti štete državnim ili nekim drugim interesima. Operativni rad policije ne bi ni bio moguć ukoliko bi bio javan, jer nije u pitanju samo tajna podataka koji postoje, već i tajna zadatka koji još nije okončan. Bez tajnosti operativni rad policije bio bi besmislen i bezuspešan (Vasiljević, 2009).

3. Pravni osnov za vršenje upravnih radnji od strane policije

Kao što smo istakli, sadržina policijske funkcije, odnosno delokrug i nadležnost rada policije, precizno i detaljno su utvrđeni pravnim propisima. Osim toga, propisima su utvrđena i pravna ovlašćenja policije da preduzima upravne radnje u vršenju tih poslova.

Naime da bi obavljala raznovrsne, složene i veoma značajne poslove specifične prirode koji ulaze u njenu funkciju, policija mora biti ovlašćena da vrši različite upravne radnje. Policiji, odnosno određenim kategorijama njenih službenika stoje na raspolaganju tačno utvrđene radnje koje treba da joj omoguće da efikasno održava javni red i poredak, tj. bezbednost građana i države.

Polazeći od opštih ali i posebnih obeležja policije kao organa državne uprave, koje smo prethodno naveli, sasvim je logično i opravdano da je policija ovlašćena da vrši upravne radnje koje su svojstvene i drugim organima uprave, ali i posebne i specifične, za nju jedinstvene upravne radnje. Za određivanje suštine upravnih radnji policije bitne su dve stvari. Prvo, upravne radnje policije su službeno-materijalne radnje koje imaju važnu ulogu u procesu primene prava u jednoj posebnoj oblasti državne uprave – oblasti unutrašnjih poslova. Drugo, upravne radnje policije, pored upravnih akata koje policija donosi, predstavljaju srž upravnog rada tog organa u oblasti unutrašnjih poslova, pri čemu nije sporno da su upravne radnje policije podvrgnute režimu upravnog prava u pogledu nadležnosti, uslova, načina i sredstava obavljanja. Ali, za razliku od upravnih akata one ne

poseduju neposredna i samostalna pravna dejstva, mada imaju neke bitne zajedničke elemente. Ti elementi bi bili: element cilja, element zasnovanosti na zakonu, element pojedinačne situacije i element autoritativnosti. Na osnovu toga, za upravne radnje policije možemo reći da su to materijalni akti policije, preduzeti na osnovu i u primeni prava, koje karakteriše sledeće: a) nepostojanje neposrednog i samostalnog pravnog dejstva i b) njima se autoritativno utiče na subjekte prava u konkretnoj situaciji na dva načina:

- tako što se vršenjem tih radnji od strane policije stvaraju pravom predviđeni uslovi za donošenje, pre svega, upravnih a ponekad i sudskih akata i
- tim radnjama policija neposredno izvršava upravne i sudske akte a često i opšte pravne akte (Vasiljević, 2009).

Pravni osnov za vršenje svih tih radnji nalazi se u različitim zakonskim propisima, a bliže ga preciziraju podzakonski akti kojima je uređen način postupanja policije.² Postoje velike razlike između pojedinih zemalja u regulisanju policijskih upravnih radnji. Tako se one u evropskim kontinentalnim zemljama regulišu u okviru većeg broja posebnih ovlašćenja (metodom enumeracije), pri čemu zakonodavac nastoji da svaku od njih reguliše što detaljnije i kao poseban institut. Nasuprot tome, zakonodavstvo Ujedinjenog Kraljevstva i SAD reguliše samo glavne upravne radnje policije (zaustavljanje i pretres lica i vozila, ulazak na privatni posed, pretres i zaplenu stvari, hapšenje, zadržavanje, ispitivanje lica), dok se ostale smatraju sporednim ili izvedenim, te su, kao takve, mnogo manje regulisane pravom (Vasiljević, 2009).

Relativno precizni razlozi i uslovi (bilo da je reč o definisanju opšte situacije ili preciznom nabranjanju pojedinih situacija), kao i način primene navedenih radnji i pojedini njihovi modaliteti uglavnom se nalaze u podzakonskim propisima koji se razlikuju od jedne do druge zemlje (Dapčević-Marković, 2007).

U širokoj lepezi policijskih upravnih radnji od posebnog interesa su one koje se odnose na primenu sredstava neposredne prinude, kao i radnje kojima se na drugi način zadire u pojedine slobode i prava građana. Prinuda koja se vrši u ime države ima pravni karakter (dozvoljena je pravom) i kao takva se razlikuje od nedozvoljene, odnosno protivpravne prinude koja je zabranjena i kažnjiva. U određenom smislu, svi državni organi uprave su nosioci funkcija s obeležjima prinude, budući da vrše upravne zadatke iza kojih stoji pretnja državnom prinudom i mogućnost njene stvarne primene. Ipak, prinudni karakter nije podjednako izražen u delatnosti svih organa uprave, a među njima jedino je policija ovlašćena da neposredno vrši radnje fizičke prinude. Ukoliko se izuzmu atipični slučajevi upotrebe vojske u unutrašnjim odnosima (tj. u funkciji policije) i fizička prinuda koju primenjuju zatvorske vlasti, policija je jedina institucija u državnoj strukturi koja je ovlašćena i specijalizovana za primenu radnji fizičke prinude. Zato se ovlašćenja policije koja se odnose na primenu prinude nalaze u centru pažnje i zakonodavca i demokratskog društva, odnosno javnosti. Zakonodavac teži da sva

---

² Član 10, stav 2. Zakona o policiji Republike Srbije predviđa sledeće: „Ministar propisuje način obavljanja policijskih poslova i daje uputstva i obavezne instrukcije za njihovo obavljanje. Propisi moraju biti saglasni sa zakonom, a uputstva i obavezne instrukcije sa propisima.“

pitanja u vezi s primenom radnji policije reguliše tako da obezbedi da ih pripadnici policije vrše uz najveći mogući stepen pravne odgovornosti. Civilno društvo, pak, nastoji da se obim policijskih radnji suzi i da se primena neophodnih podvrgne kontroli ne samo formalno-pravnih, već i neformalnih mehanizama.

Primenom radnji koje u sebi sadrže elemente prinude i ograničenja od strane policije, odstupa se od pojedinih prava i sloboda utvrđenih i garantovanih ustavom i zakonima. Zato su ustanovljena izvesna načela policijskog zakonodavstva koja se odnose na primenu takvih radnji, a pre svega:

- princip legaliteta ili zakonitosti (prioritet zakona u postupanju policije i zabrana protivpravnih ponašanja);
- princip srazmernosti ili proporcionalnosti (ograničavanje sloboda i prava građana samo u meri u kojoj je to neophodno za zaštitu javnih interesa) i
- princip procene ili oportuniteta (pravo policije da upravne radnje iz svoje nadležnosti preduzima na osnovu procene, a u skladu sa svojim obavezama).

Policijsko zakonodavstvo pojedinih zemalja navodi i druge principe i načela koji obavezuju policiju, kao što su: dužnost policije da štiti i čuva život i dostojanstvo ljudi; dužnost policije da vodi računa i zaštiti zdravlje lica prilikom primene radnji prinude i da obezbedi potrebnu pomoć povređenim licima i medicinsku pomoć i negu pritvorenim licima; zabranu primenjivanja torture, ispitivanja pod prinudom, okrutnih i nehumanih postupaka i ponižavajućeg tretmana lica; dužnost čuvanja tajni i drugo.³

U formalnom smislu, upravne radnje policije karakteriše, pre svega, njihova mnogobrojnost, ali i propisanost u različitim pravnim propisima (Zakon o opštem upravnom postupku, Zakonik o krivičnom postupku, Zakon o policiji, Zakon o javnom redu i miru, Zakon o oružju i municiji, Zakon o okupljanju građana, Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, Zakon o strancima, Zakon o zaštiti državne granice itd). Uz to, kada u nekoj zemlji postoji više autonomnih policijskih organizacija, praksa je da se upravne radnje koje svoj pravni osnov crpe iz zakona o policiji uređuju posebnim zakonima o svakoj od tih organizacija. To se može videti na primeru Nemačke, Italije, Velike Britanije, SAD i nekih drugih zemalja.

U vezi s takvim stanjem nameće se jedno od logičkih pitanja usmereno ka potrebi i mogućnosti kodifikovanja ovlašćenja policije da vrši upravne radnje u jednom zakonskom propisu. Kodifikacija ima svoje prednosti, a u konkretnom slučaju, takav korak bi mogao da rezultira određenim pogodnostima za čitavo društvo, pre svega u vezi s težnjama društva da policiju što potpunije kontroliše. Međutim, treba imati u vidu da različite zemlje pripadaju različitim pravnim sistemima, tako da se oblast policijskih ovlašćenja za vršenje upravnih radnji ne pokazuje pogodnim za kodifikaciju. Kao razlog takvom stanju može se smatrati i heterogenost policijskih zadataka, u vezi s kojima se policiji i daju ovlašćenja da vrši pojedine upravne radnje.

U vezi s prethodnim je i pitanje o matičnom zakonskom propisu koji bi pravno uređivao standardne i najvažnije upravne radnje policije. Praktično, to se pitanje može svesti na odnos između uređivanja ovlašćenja policije da vrši upravne

---

³ Primera radi, pogledati Zakon o policiji Republike Srbije, Službeni glasnik, broj 101/2005.

radnje u zakonu o krivičnom postupku i u zakonu o policiji. Ma koliko izgledao logičan pristup po kome zakon o krivičnom postupku treba pravno da uredi samo upravne radnje policije koje se tiču njene uloge u istražnom postupku, u praksi se događa da taj zakon pravno uređuje većinu najvažnijih upravnih radnji, a među njima i one koje se neposredno ne tiču istražnog postupka.

Takva praksa, dakle, sledi logiku da su najvažnije upravne radnje policije one koje se tiču njene uloge u istražnom postupku i da ih bez izuzetka treba regulisati zakonom o krivičnom postupku. To je karakteristično za zemlje u kojima je uloga policije u krivičnom postupku posebno izražena, a tu praksu preuzima i jedan broj zemalja u kojima je uloga policije u krivičnom postupku bitno drugačija, odnosno uža. Pritom, procesualisti tih zemalja pogrešno smatraju da će šire uređivanje upravnih radnji policije u zakonu o krivičnom postupku (umesto u zakonu o policiji) predstavljati jaču i dodatnu garanciju za zakonito postupanje policije. Praktična posledica takvog pristupa je u pogrešnom podvođenju većine policijskih aktivnosti koje nemaju neposredne veze s krivičnim postupanjem pod režim krivičnog postupka. Na taj način se policiji daju neodgovarajući pravni instrumenti i za aktivnosti koje nisu povezane s borbom protiv kriminala, kao što su preventivne aktivnosti, aktivnosti na održavanju javnog reda i mira i druge. Još jedna posledica navedenog pristupa, u celini posmatrano, jeste manje detaljno, odnosno nedovoljno kvalitetno pravno uređivanje ovlašćenja za vršenje upravnih radnji, jer zakonodavac dolazi u poziciju u kojoj se zahtev za formulisanje preciznih normi krivičnopravne oblasti sukobljava sa zahtevom za proširenje tih normi na aktivnosti policije koje neposredno ne pripadaju toj oblasti.

Drugi pristup polazi od jasnog razgraničenja između ovlašćenja policije u istražnom postupku i drugih ovlašćenja policije, tako da se tada zakon o policiji pojavljuje kao matični propis kojim se preciziraju pojedine upravne radnje. Time se postiže da jedino upravne radnje policije koje joj stoje na raspolaganju za sprovođenje istražnog postupka povodom krivičnih dela budu regulisane u zakonu o krivičnom postupku, dok se sve ostale upravne radnje (koje nisu neposredno povezane s istražnim postupkom) regulišu zakonom o policiji kao matičnim propisom. Tako se obezbeđuje preciznije razgraničenje između različitih ovlašćenja policije, a samim tim se gradi i osnova za sistematičnije zakonsko uređivanje mnogobrojnih i raznorodnih upravnih radnji policije. Ako izuzmemo zemlje koje pripadaju anglosaksonskom pravnom sistemu, ovom drugom pristupu kao boljem rešenju pripadaju i zakoni o policiji Nemačke, Italije, Mađarske i nekih drugih država. Što se tiče načina na koji je to pitanje pravno uređeno u Republici Srbiji, možemo reći da kod nas postoje određene specifičnosti, ali smo bliži ovom drugom pristupu.⁴

4. Zaključak

Bez obzira na činjenicu što su ovlašćenja policije da vrši upravne radnje regulisana različitim propisima, sve ih treba posmatrati kao jednu celinu u pravnom poretku, s obzirom na to da je i delatnost policije jedinstvena – kao ukupnost primenijavanja svih

---

⁴ Videti Zakon o policiji Republike Srbije, čl. 30–110.

ovlašćenja i obavljanja svih poslova i zadataka iz svoje nadležnosti i delokruga. Bez ovlašćenja da vrši upravne radnje policija ne bi ni mogla obaviti svoje bezbednosne i druge poslove. Zato su ta ovlašćenja i poslovi policije suštinski neodvojivi i tek kao celina imaju smisao. Ukupnost svih ovlašćenja za vršenje upravnih radnji i svih poslova policije, kao i primena tih ovlašćenja i obavljanje svih tih poslova svrstanih u jedinstvenu delatnost policije na taj način dobija svoje puno opravdanje i smisao (Miletić, Jugović, 2009).

U obavljanju poslova iz svoje nadležnosti policiji stoje na raspolaganju zakonom predviđene upravne radnje koje ona može primenjivati pod uslovom i na način propisane zakonom. Ovlašćenja policije da vrši upravne radnje pokazuju kako ona obavlja svoje poslove. Međutim, policija obavlja mnogobrojne poslove iz svoje nadležnosti i tako što preduzima radnje koje nisu zabranjene, niti zahtevaju posebno ovlašćenje (stalno dežurstvo, obaveštavanje javnosti i sl.). Ali, kada policija obavlja poslove koji zadiru u prava i slobode nekog lica, to mora činiti samo na osnovu i u skladu sa zakonom. Samim tim, u savremenom pravu sve više se menjaju i gube značaj tzv. generalna ovlašćenja ili generalne klauzule koje su služile kao preširok osnov za intervenciju policije i preduzimanje upravnih radnji.

Kada je reč o pravnom osnovu upravnih radnji koje vrši policija treba istaći da se one, ne samo kod nas, nego i u pravu drugih zemalja, utvrđuju zakonom. Razlog za takvo utvrđivanje leži u tome što se vršenjem tih radnji, pored ostalog zbog ustavom dopuštenih razloga, ograničavaju i prava građana. U našem pravnom sistemu najznačajnije uprave radnje za koje je policija ovlašćena utvrđene su pre svega Zakonom o policiji i drugim zakonima iz oblasti unutrašnjih poslova, Zakonikom o krivičnom postupku i Zakonom o prekršajima.

Kada kažemo da je policija ovlašćena da preduzima upravne radnje to podrazumeva i pravo ali i dužnost njihove primene. Kada su se za primenu upravnih radnji stekli zakonom i drugim propisom predviđeni uslovi, policija je dužna da ih preduzme. U tome ima i određenu slobodu – može da oceni koje od dopuštenih radnji će primeniti, da odustane ili odloži njihovu primenu u određenim slučajevima i sl. Na to pravilo ukazuju i različite zakonske formulacije („dužan je“, „obavezan je“, „ima pravo“, „može“ i sl.). U suštini, uvek je reč o nastojanju zakonodavca da istovremeno izrazi i dužnost i pravo ocene u skladu s načelima o kojima je u radu bilo reči. Tu treba razlikovati dužnost vršenja upravne radnje, s jedne strane, od dužnosti koja je uslov da bi se preduzela neka radnja, s druge strane. Zapravo, neke upravne radnje su uslovljene dužnošću, npr., policajac je dužan da lice upozori pre upotrebe određenog sredstva prinude, ili, policajac je dužan da se pre početka primene upravne radnje predstavi pokazivanjem službene značke i službene legitimacije licu prema kome primenjuje radnju. Na taj način, pojam dužnosti može da znači dve različite stvari. Jedno je dužnost policije da preduzme upravnu radnju jer su se za to stekli uslovi. Drugo je dužnost policije da nešto učini pre primene upravne radnje.

Nije sporno da je pravni osnov za upravne radnje policije zakon. Ali one, po pravilu, zahtevaju i bližu podzakonsku razradu, a celishodna je i razrada pravila struke o primeni upravnih radnji davanjem uputstava i drugih internih opštih akata. Podzakonskim aktima kao izvršnim propisima bliže se razrađuju zakonom utvrđeni uslovi za primenu upravnih radnji kao i način njihove primene. Sve to doprinosi

zakonitosti i pravilnosti u primeni upravnih radnji, uz pomoć stalnog stručnog nadzora i sličnih internih aktivnosti policije, ali i kontrolom policije u celini. Pogotovo ako se ima u vidu da se osnovni poslovi policije sporo menjaju, dok se uslovi u kojima se obavljaju i način na koji se zbog promene tih uslova moraju obavljati izuzetno brzo menjaju. Zbog toga će delotvornost policije, tj. rezultati koje će ostvariti vršenjem upravnih radnji u obavljanju poslova iz svoje nadležnosti u ovoj fazi razvoja savremenog sveta zavisiti, prvenstveno i u većoj meri nego ikada ranije, od poboljšanja uslova u kojima policija obavlja svoje poslove. Ti optimalni uslovi se mogu obezbediti jedino u ambijentu pravne države, odnosno države u kojoj se istinski poštuje načelo vladavine prava.

5. Literatura

1. Vasiljević, D. (2009). *Upravno pravo*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
2. Vasiljević, D. (2009). Contribution to issues regarding law enforcement in a legal state in the function of crime suppression. *NBP – Journal of criminalistics and law*, (2).
3. Vasiljević, D. (2009). The concept of administrative measures focusing on police measures. *NBP – Journal of criminalistics and law*, (1).
4. Vasiljević, D. (2009). Materijalni akti uprave s osvrtnom na radnje policije. *Pravni život*, (11).
5. Dapčević-Marković, Lj. (2007). Status policijskih službenika i evropski standardi. *Pravni život*, (10).
6. Miletić, S., Jugović, S. (2009). *Pravo unutrašnjih poslova*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
7. Milosavljević, B. (1997). *Nauka o policiji*. Beograd: Policijska akademija.
8. Zakon o policiji. (2005). *Službeni glasnik*, 101/2005.

POLICE FUNCTIONS AND POWERS TO TAKE ADMINISTRATIVE ACTIONS

Summary

In this paper, police is seen as a state administration body that performs statutory tasks which are primarily related to security of the state and its citizens. As a government authority, police has all those features that are also inherent to other state administration bodies. However, police has its own specific features.

Through consistent enforcement of laws and other regulations, police accomplishes the goal of its activities, which is the security of the state and its citizens. To achieve this goal, the police must be authorized to perform administrative actions, which inevitably interfere with individual freedoms and rights. Police powers to perform such administrative actions are necessary for every democratic society. The efforts of society should be put into creating an atmosphere of rule of law for police work and performing its administrative actions, that is, country in which the rule of law is truly respected.

RAZUMEVANJE BEZBEDNOSTI OD ANTIČKIH VREMENA DO SAVREMENIH PRISTUPA¹

*Mladen Bajagić

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Rad je posvećen sveobuhvatnoj analizi sadržaja pojma bezbednosti od antičkih vremena do savremenog doba, kao jedne od ključnih istraživačkih preokupacija društvenih nauka, posebno filozofije, sociologije i političke nauke, i naučnih disciplina poput nauke o međunarodnim odnosima i savremenih studija bezbednosti. U okviru kritičkog osvrta na zamisao i sadržaj pojma bezbednosti u antičko doba, kada se bezbednost shvatala kao osnovni čovekov cilj, uslov slobode i najvažnija ljudska vrednost, u radu se analiziraju sam izraz i sadržaj pojma bezbednosti, sagledavanjem bezbednosti kao osnovne potrebe, vrednosti i interesa. Uz isticanje nedostataka tradicionalne zamisli bezbednosti, u radu se ukazuje i na ključne uzroke širenja istraživačkog polja bezbednosti: nove okolnosti razvoja međunarodnog sistema i pojava novih izazova i pretnji bezbednosti. Konačno, analizom istraživačkih okvira koji određuju pravce širenja istraživačkog polja bezbednosti, u radu se nastoji utvrditi stvarni sadržaj pojma bezbednosti kao odrednice za ustanovljavanje novih koncepata bezbednosti u savremenim uslovima, posebno koncepta saradnje u bezbednosti.

Ključne reči: bezbednost, mir, sloboda, izazovi i pretnje, koncepti bezbednosti.

1. Teorijski koreni bezbednosti

Razvoj ljudskog društva kroz istoriju ukazuje na to da su fizički opstanak, blagostanje i sloboda bili na vrhu skale najvažnijih potreba, vrednosti i interesa svakog pojedinca, i da je bezbednost, odnosno sposobnost da se ona dostigne, očuva i unapredi, smatrana najvišom vrlinom čoveka, njegovim prirodnim i društvenim svojstvom, uslovom za život bez strukturalnog nasilja, slobodan i svestran razvoj, ili najkraće, punu emancipaciju. Razvojem filozofije, sociologije i političke nauke, bezbednost je postepeno postala jedna od njihovih osnovnih istraživačkih preokupacija. Ipak, zbog činjenice da se pitanja bezbednosti ne mogu razdvojiti od

---

¹ Rad je rezultat istraživanja autora u okviru naučnoistraživačkog projekta „Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija“, evidencioni broj 179045, koji realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu u okviru naučnoistraživačkog ciklusa 2011-2014. godine pod pokroviteljstvom Ministarstva za prosvetu i nauku Republike Srbije. Rukovodilac projekta je prof. dr Saša Mijalković.

* E-mail: mladenba@yahoo.com

najosnovnijih pitanja političke teorije, bezbednost se kao društvena pojava pre svega izučava u okviru političke nauke i njoj pripadajućih naučnih disciplina (Booth, 2007). S tim u vezi, prevashodni zadatak političke nauke i drugih društvenih nauka, a u novije vreme i savremenih studija bezbednosti, jeste da razreše dilemu šta se, u stvari, smatra punim sadržajem bezbednosti kao nesumnjivo teorijski složenog, neuhvatljivog, širokog i spornog pojma.

Mada su posredno najstarija filozofska nasleđa bezbednost tretirala kao temeljni cilj čoveka i društva, gradivni element slobode, uslov za život i održivi razvoj pojedinca, društva i države, i najvažniju ljudsku vrednost, još u antičko doba mnogi se počinju pitati za iskustvene sadržaje bezbednosti, opažanjem bezbednosti kao uslova slobode, i kako se ona može obezbediti. Shvatanje slobode (*eleutheria* – *ελευθερία*) u antičkoj Grčkoj kao političkog prava građana da odlučuju o svim javnim pitanjima podrazumevalo je uvođenje bezbednosti, odnosno odlučivanje o njoj u centar aktivnosti svih koji učestvuju u javnom životu. Sloboda je tada bila najviši čovekov ideal, koji se ostvarivao njegovim političkim pravom da odlučuje o svom opstanku i razvoju, odnosno bezbednosti. Zato je antička država imala dva temeljna cilja – *zajedničku bezbednost i slobodu*, kao sredstva ograničavanja nasilja koje društvo može da vrši nad pojedincima (Rothchild, 1995). Ta bezbednost se shvatala i kao najviša svrha politike i cilj vladavine, uslov za slobodu i nesmetan razvoj društva, najvažnija vrednost čoveka (Berki, 1986), odnosno sloboda uživanja nespornih vrednosti, uz malu mogućnost štete po iste.

Temeljnija istraživanja fenomena bezbednosti vezuju se za razvoj *savremenih studija bezbednosti* unutar nauke o međunarodnim odnosima, i još šire, nauke o politici (Hought, 2004: 2). U osnovi same nauke o međunarodnim odnosima uvek su bili rat, mir, moć, saradnja, blagostanje, sukobi unutar i izvan granica država, kao i borba za bogatstvo i ekonomsku premoć (Gartner et al., 2001). Međutim, novija istraživanja ukazuju na to da je u središtu njenog interesovanja i bezbednost kao najvažniji koncept međunarodnih odnosa (Terriff et al., 1999). Stoga se kao osnovni predmet nauke o međunarodnim odnosima sve češće smatra i konceptualni „trougao“ koji čine rat, mir i bezbednost (Bajagić, 2007).

Krajem XX i početkom XXI veka došlo je do revolucionarne promene prirode savremene bezbednosne stvarnosti. Terorizam, organizovani kriminal, širenje oružja za masovno uništenje, i bujanje verskih i nacionalnih identiteta na matrici razbuktalih unutardržavnih nasilnih sukoba (Milašinović i Bajagić, 2006), presudno su uticali na to da se unutar najšireg polja društvenih nauka, konceptualno i metodološki razviju nove naučne discipline i istraživački pravci, objedinjeni u istraživački okvir danas poznat kao „savremene studije bezbednosti“.

Pored interesovanja za proučavanje fenomena bezbednosti i njegovog stvarnog sadržaja, savremene studije bezbednosti su usmerene i ka analizi prirode i uticaja savremenih izvora nebezbednosti (izazovi i pretnje bezbednosti), kao i ka načinima, postupcima i sredstvima kojima se bezbednost kao nesporna ljudska potreba, a time i instrumentalna ljudska vrednost, dostiže, čuva i unapređuje. Iz tog interesovanja su proistekli sveobuhvatne analize i klasifikacije savremenih izazova i pretnji bezbednosti, kao i „različiti pristupi promišljanju i preoblikovanju zamisli bezbednosti“ (Simić, 2002). Ti pristupi nastoje da pruže odgovor na sledeća pitanja:

1) šta je danas, u svetu vladajućih dinamika globalizacije, fragmentacije i fragnegracije, stvarno i legitimno istraživačko polje bezbednosti; 2) u kojim pravcima se to polje širi s obzirom na aktuelne izazove i pretnje bezbednosti; 3) kakva je priroda pretnji bezbednosti, i 4) na koji način anticipirati razarajuće probleme bezbednosti da bi se ona dostigla, očuvala i unapredila na pojedinačnom, socijetalnom, nacionalnom, međunarodnom i globalnom nivou (Bajagić and Kešetović, 2004).

2. Pojam bezbednosti

Bezbednost je suštinski sporan, širok, nerazvijen, neograničen, neuhvatljiv, nejasan i nedovoljno istražen teorijski pojam društvenih nauka i savremenih studija bezbednosti (Baldwin, 1996; Caldwell & Williams, 2006). To pre svega zbog toga što bezbednost označava različite stvari za različite ljude u različito vreme, pri čemu ne postoji saglasnost o jasnim analitičkim merilima i teorijskim dokazima koji mogu doprineti opštoj saglasnosti o značenju ovog pojma (Hughes, 2004). Ipak, unutar širokog spektra uzroka nepostojanja celovite zamisli i produbljenog razumevanja bezbednosti izdvaja se njegova složena priroda.

Naime, sam izraz bezbednost potiče od grčke reči *asphaleia* (ασπηαλεια), nastala iz reči *sphallo* (greška, uzrok propasti, propadanje, saplitanje, poraz, zbunjenost, razočarenje) i znači izbegavanje greške, laži, odnosno negaciju značenja izraza *sphallo* – *a-sphaleia*. Iz reči *sphallo* nastao je latinski izraz *fallo* (*fefelli, falsum*), čiji je engleski sinonim reč *false* (neistina, laž, greška). Sledstveno tome, reč *asphaleia* označava izbegavanje greške, laži, negaciju izraza *sphaloo*, a time i negaciju onoga što označava engleska reč *false*. Latinski izraz za bezbednost *securitas/securus* (bez brige) (Caldwell & Williams, 2006) izveden je iz kovanice *sine cura*, sastavljene iz reči *sine* (bez) i *cura/curio* (nevolja, zabrinutost, opreznost, pažnja, patnja, bol, zebnja, žalost, tuga itd). Otuda kovanica *sine cura* (*sinecure*) znači: bez zabrinutosti, slobodu od (odsustvo) brige (*free from cares*), bez nevolje (*untroubled*), mirnoću/mir (*quiet*). Imenica *securitas* u osnovi označava položaj pojedinca, s posebnom unutrašnjom strukturom, njegovu staloženost i spokojstvo duha, uslov koji Ciceron naziva „vrhovnim ciljem žudnje, nepostojanje strahova od kojih zavisi srećan život“ (Rothchild, 1996: 61). Prema ovome, *securitas* označava slobodu od zabrinutosti, nepostojanje opasnosti, brige i duševnog uznemiravanja, staloženost, bezbednost, mirnoću ili mirnoću svesti – grčki *euthumon* (Dillon, 1996). Izvedena od reči *securitas*, *security* znači osećaj ili stanje slobode od pretnje uništenjem (Caldwell & Williams, 2006), slobodu od opasnosti (*free from danger*), nepostojanje pretnji, ili bezbednost izvedenu iz straha (*engendered by fear*). Pored reči *security*, u engleskom jeziku se za bezbednost koriste i reči *safety* i *secure*. U ruskom jeziku, za bezbednost je u upotrebi izraz *bezopasnost*, koja označava nepostojanje opasnosti, stanje zaštićenosti od mogućeg nanošenja štete, sposobnost sprečavanja opasnih delovanja, očuvanje stabilnosti, obezbeđenje dostignutog jedinstva vitalnih interesa i isključivanje pretnji po njih, kao i stvaranje neophodnih uslova za funkcionisanje socijalne strukture na putu njenog razvoja. Francuski izraz za bezbednost je *sureté/sécurité*, italijanski *sicurezza*, nemački *Sicherheit* itd. (Bajagić, 2007).

Na našem govornom području engleski izraz *security* prevodi se dvojako: kao *sigurnost* i *bezbednost*. Pojedini autori smatraju da je reč o sinonimima, dok

neki izrazu sigurnost daju šire značenje od bezbednosti. Negde u sredini su autori koji smatraju da izrazi sigurnost i bezbednost imaju gotovo istovetno značenje, iako nisu istovetni. Ipak, Vojin Dimitrijević tvrdi (1973) da oni podrazumevaju isto, mada sigurnost verovatno ima i širi smisao, pre svega zbog izvornog značenja latinske reči *securitas*, koja ne podrazumeva samo nepostojanje opasnosti, nego i izvesnost, samopouzdanje, pa i lakomisenost.

Bezbednost je sporan i složen pojam jer rasprava o njemu suštinski zadire i u pojmove *blagostanja*, *straha*, *nepostojanja nasilja*, *znanja*, *mira* i *slobode* (McSweney, 1999). U psihološkom (subjektivnom) smislu, bezbednost se poistovećuje s mirom ili spokojstvom razuma/uma (Caldwell & Williams, 2006), kao i sa (sa)znanjem, odnosno ona se oslanja na (sa)znanje (*proračunljivost*), na osnovu čega se i uočava *subjektivni osećaj* – doživljaj bezbednosti (Dillon, 1996). Ipak, bezbednost znači mnogo više od subjektivnog osećaja da je čovek bezbedan u datom istorijskom okviru i okruženju (društvu i državi). Bezbednost je, pre svega, iskustvena kategorija, utemeljena na ljudskom saznanju. Ona ima svoju suprotnost, naličje, realnu opasnost, što u analizu uvodi i novi koncept – ne-bezbednost. Ne možemo razumeti *šta je bezbednost* ukoliko se ona ne posmatra u odnosu na ono što je iskustveno nebezbednost. Puna definicija bezbednosti zahteva i podrazumeva određeni odnos prema nebezbednosti i obratno. Bezbednost i nebezbednost idu zajedno – pripadaju jedna drugoj – pošto je i nebezbednost tvorevina čovečanstva. Nema bezbednosti bez nebezbednosti, jer je celovito shvatanje suštine pojma bezbednosti nemoguće bez nebezbednosti. Na temelju pitanja „moramo li obezbediti bezbednost, kako se osloboditi nebezbednosti, odnosno kako obezbediti bezbednost?“ (Dillon, 1996), interesovanje za bezbednost upućuje na iskustvena i teorijska ishodišta prirode i stvarnog sadržaja tog pojma, a nebezbednost, kao njeno naličje, otvara pitanje razumevanja prirode opasnosti koje prete da ugroze osnovne ljudske vrednosti, a posebno terorizma i transnacionalnog organizovanog kriminala.

Postoje mišljenja da je pitanje tačne definicije bezbednosti kao „suštinski spornog koncepta“ verovatno uzaludno; da je to pre pitanje definicija koje su, manje ili više, korisne ili relevantne, koje mogu istovremeno ukazivati na odnose moći i uticati na njih, ali ne mogu biti ni tačne ni netačne (Møller, 2000).

Nastojanja da se bezbednost definiše što preciznije danas podrazumeva saglasnost o izvoru značenja pojma bezbednosti i njegovom najširem opisu, sa odgovorom na pitanja: bezbednost od koga; bezbednost kojih vrednosti; koliko bezbednosti; od kojih pretnji bezbednost, i bezbednost kojim sredstvima. Odgovor na ta pitanja, kao i na pitanja bezbednost od koga i bezbednost kojih vrednosti (Baldwin, 1997), jeste uslov za analitički ispravno korišćenje izraza bezbednost. Međutim, ovo nije konačan spisak pitanja značajnih za određenje sadržaja pojma bezbednosti (Bajpai, 2000), jer se moraju imati na umu i druga značajna pitanja: „Kako država može osigurati pravnu zaštitu građanima?“ „Kako dostići bezbednost kao uslov opšteg blagostanja?“

Ključne dimenzije bezbednosti, smatra Bazan, su *izbegavanje rata* – kao negativna dimenzija, i *izgrađivanje mira* – kao pozitivna dimenzija, što upućuje na to da se u slučaju bezbednosti rasprava vodi o „težnji ka slobodi bez pretnji, pri čemu se bezbednost, kada se rasprava o njoj tiče međunarodnog sistema, odnosi na

spособnost država i društava da očuvaju svoju nezavisnost i integritet (Buzan, 1991). Ili, drugačije rečeno, kada je čovek zaštićen od neposrednih pretnji/opasnosti, reč je o bezbednosti u objektivnom smislu ili „objektivnoj bezbednosti“ (*objective security*), a kada je reč o osećaju čoveka da je bezbedan, govorimo o bezbednost u subjektivnom smislu – subjektivna bezbednost (*subjective security*) (Buzan, 1991). Dakle, analiza pojma bezbednosti ima dva određujuća elementa: *postojanje* i *nepostojanje bezbednosti*. Postojanje – pozitivna odrednica bezbednosti – podrazumeva *slobodu od straha* i *slobodu od siromaštva* (Sidel & Levy, 2002). Shodno tome, bezbednost se u objektivnom smislu definiše kao *nepostojanje pretnji* (*absence of threats*) usvojenim vrednostima, a u subjektivnom smislu kao *nepostojanje straha* (*absence of fear*) da će te vrednosti biti napadnute, ili se pod njom podrazumeva *sloboda od štetnih pretnji* (Wolfers, 1952; Evans & Newnham, 1998; Baylis & Smith, 2001).

Tim određenjem se suštinski širi sadržaj pojma bezbednosti u odnosu na njegova tradicionalna shvatanja (nacionalna bezbednost), jer se uvođenjem nepostojanja straha (osećanja spokojstva) kao definišućeg elementa, broj *referentnih objekata* bezbednosti proširuje sa države na *pojedince*, *društvene grupe* i *društvo*. Pri tome, nepostojanje straha i osećanje spokojstva podrazumevaju sledeće vrednosti: zdravlje, ekonomsko blagostanje, socijalnu stabilnost i politički mir, odnosno visok nivo uživanja ekonomskih, građanskih i političkih prava, koja su garant socijalne stabilnosti i političkog mira (Kenedi, 1997). Dakle, prema radikalno proširenim shvatanjima, bezbednost se shvata kao garancija budućeg opstanka, mada bezbednost i opstanak nemaju isto značenje za sve (Weaver, 1996), sloboda od različitih rizika (King & Murray, 2001), garancija blagostanja, ekonomske stabilnosti i mogućnosti, reda i društvenosti, slobodnog života bez straha. Konačno, puni sadržaj pojma bezbednosti u najradikalnijim određenjima obuhvata uslove koji uključuju i negativan i pozitivan mir, „isključivanje psihološkog, strukturalnog i ekološkog nasilja“ (Tickner, 1992). Takva bezbednost je univerzalan cilj svakog pojedinca i ljudske civilizacije.

3. Bezbednost kao potreba, vrednost i interes

U savremenim raspravama bezbednost se smatra osnovnom potrebom, vrednošću i interesom pojedinca, društva, države i najšireg okruženja. Pošto proučavanje bezbednosti zahteva „svest o nizu perspektiva sadržanih unutar datog istraživačkog polja“ (Terriff et al., 1999), u analizi pojma bezbednosti bitno je pojasniti i značenje pojmova potreba, vrednost i interes, i njihove bliske veze s bezbednošću.

Kao istorijska individualna i društvena kategorija, ljudske potrebe su „motivacioni pojam, stanje nezadovoljstva izazvano nekim nedostatkom“ (Nova Larousse enciklopedija, 1999). Potrebe su izraz egzistencijalnih uslova života i mogućih društvenih protivrečnosti, kojima se iskazuje konfliktan karakter društvenih odnosa i, kao takve, označavaju određeni nedostatak koji se nadoknađuje nekom aktivnošću (Šiber, 1998). Sistem potreba omogućava čovekovu egzistenciju – uzdizanje iz surovosti prirodnog stanja u više sfere društvenosti i emancipacije. Kada čovek zadovolji osnovne fiziološke potrebe, sledi grupa potreba koja se tiče bezbednosti. Zadovoljavanje bezbednosnih potreba obuhvata njihovo

razvijanje, osavremenjivanje, saglasno demokratizaciji društva i neophodnosti zaštite osnovnih prava i sloboda građana. Bezbednost kao potreba se zasniva „na težnji ka predvidljivosti, izvesnosti u pogledu sudbine najvažnijih dobara i vrednosti kojima ličnost i uža i šira zajednica raspolažu ili im streme“ (Dimitrijević, 1973). Unutar najšireg koncepta slobode, bezbednost predstavlja univerzalnu težnju i konačan cilj pojedinca, društvenih grupa, društva, države i međunarodnog okruženja (Kegli i Vitkof, 2004). Bezbednost je, dakle, jedna od najvažnijih potreba čoveka, a težnja za njom jedan od ključnih motiva ljudskog ponašanja. Ona je jedna od najvažnijih čovekovih želja za novim doživljajima, vladanjem i priznanjem, i ima osnovni zadatak da zadovolji potrebe ljudi (Dimitrijević, 1973). Potreba za bezbednošću zauzima visoko mesto na lestvici ljudskih potreba, posebno ako se bezbednost vidi kao uslov dostizanja, očuvanja i unapređenja nivoa ljudskog blagostanja, odnosno slobodnog i svestranog razvoja ljudi. Zadovoljenjem osnovnih fizioloških potreba, čovek teži zadovoljenju drugih sistema potreba (kultura, umetnost i dr.), gde je bezbednost na samom vrhu.

Vrednosti su značajne duhovne tvorevine i životne orijentacije čoveka, putokazi i obrasci ljudskog ponašanja i usmerenja ka određenim poželjnim standardima. Uobličene u ljudske ideale, one se predlažu i nude pojedincima na nivou društva i predstavljaju mnogo više od proste budućnosti kojoj se teži. Vrednosti prožimaju svakog pojedinca u oblasti duhovnog praktičnog delovanja, određuju njegov pogled na svet kao njegove specifične vrednosti, one su stabilne, opšte i hijerarhijski organizovane karakteristike pojedinaca i grupa (elementi društvene svesti), formirane međusobnim delovanjem istorijskih, socijalnih i pojedinačnih činilaca, i usmeravaju ponašanje ljudi ka određenim ciljevima (Pantić, 1996). One nisu konačne kategorije društvene stvarnosti – vrednosti se menjaju s promenama civilizacija i unutar iste civilizacije, s društvenim grupama i opštim kategorijama moralnog i estetskog senzibiliteta (Milašinić i Milašinić, 2004). Kao sastavni elementi različitih društvenih interakcija (sukoba i sl.), vrednosti su neraskidivo povezane i s opštim konceptom interesa. S obzirom na opšti pojam vrednosti i njegov značaj za čoveka, vrednost se nesumnjivo mora dovesti u blisku vezu s bezbednošću, jer se bezbednost, zajedno sa slobodom, jednakošću i pravima pojedinaca i principom većine, smatra jednom od osnovnih vrednosti. Jer, bez obzira na to da li je reč o bezbednosti pojedinca, grupe, države ili međunarodnog sistema, uvek se nastoji da se obezbede vitalne vrednosti i stanja.

Shvatajući vrednosti kao elemente društvene svesti unutar poželjnih i uspostavljenih normi ponašanja, bezbednost kao društveni koncept predstavlja jednu od temeljnih vrednosti čoveka, društva i ljudske civilizacije (Stajić i sar., 2004). Kao politička zamisao, bezbednost je ključni uslov za opstanak života – pojedinačnog i socijetalnog (Berki, 1986), vrednost koja označava društveno-istorijski uslovljen obrazac ponašanja ljudi zasnovan na želji da se dostigne bezbednost, koja podrazumeva nepostojanje pretnji i mehanizme koji štite njihov opstanak i opstanak društvenih grupa, društva, države i međunarodnog okruženja. Savremena država mora da brine o bezbednosti na svim nivoima, što opredeljuje rang bezbednosti na lestvici ukupnih vrednosti. Bezbednost je, dakle, jedna od nekoliko vrednosti čiji relativni značaj zavisi od države do države u određenom istorijskom

kontekstu, pre nego što je primarni cilj svih država u bilo kom dobu. Ona je izvedena vrednost, ima smisao samo dok promoviše i održava druge vrednosti za koje se smatra da ih je važno očuvati, iako, u odnosu na veličinu pretnji, bezbednost po svom značaju može premašiti sve druge vrednosti (Baldwin, 1996).

Pojam interesa, njihova priroda, značaj, funkcija i hijerarhija različito se tumači u literaturi. Uopšte, interesi čine aktivno, racionalno usmereno ponašanje pojedinaca i grupa prema određenim dobrima od vitalnog značaja za njihov opstanak i društveni položaj. Njima se izražavaju objektivne i subjektivne strane društvenih uslova u kojima deluju pojedinci i društvene grupe. Interesi su izraz subjektivnosti, složene unutrašnje motivacije, unutrašnji odnos aktivnog subjekta u svakom ličnom ili društvenom procesu (Milašinović i Milašinović, 2004). Kao takvi, interesi sadržinski određuju pojam bezbednosti, jer je bezbednost ugrađena u čovekovu svest kao biološki mehanizam, težnja organizma za opstankom i njegovo prilagođavanje pretećim uticajima iz okruženja. Takva bezbednost predstavlja uslov za delovanje osnovnih funkcija čoveka (rad, ishrana, reprodukcija i dr.), ona je pokretač ljudskog razvoja, svestan i pozitivan čin da bi se bezbednost uvek iznova dostizala i unapređivala. Nastojanje da se dostigne bezbednost je civilizacijska, društvena i kulturna kategorija, koja obuhvata sve aspekte savremene bezbednosti, sve oblike društvenog života koji se ubrajaju u društvene vrednosti (Grizold, 1998). Bezbednost kao interes upućuje na svesno zalaganje pojedinca za vlastiti fizički opstanak i druge dimenzije njegove društvenosti, postojanja i delovanja. Razumevanje bezbednosti kao iskonskog interesa pojedinaca i ljudskih zajednica (porodica, društvo, država) ukazuje na njeno širenje od pojedinačne ka bezbednosti tih kolektiviteta (Bajagić, 2006). Zato se u novijim raspravama o bezbednosti govori o pojedinačnoj, socijalnoj i globalnoj bezbednosti kao posledici širenja istraživačkog polja bezbednosti (Bajagić & Kešetović, 2004).

Određenje pojma bezbednosti kao vrednosti, interesa i potrebe i uslova za postizanje univerzalnih ciljeva svakog pojedinca – slobode i mira (pozitivnog mira kao nepostojanja strukturalnog nasilja), otvara potrebu da se bezbednost sagleda i kao funkcija, stanje i delatnost. U najkraćem, bezbednost se kao delatnost javlja kada čovek počinje reagovati na podražaje koji dolaze od drugog čoveka ili prirode, i to u situacijama kada jasno uoči opasnosti po svoj opstanak, ili strah zbog mogućeg ugrožavanja osnovnih vrednosti. Kao temeljna potreba za očuvanjem, održavanjem i osmišljavanjem postojanja čoveka kao svesnog društvenog bića, bezbednost je planska, racionalna i svesna društvena delatnost, jer mnoge savremene pretnje ugrožavaju i pojedince i društvo u celini. Kao stanje, bezbednost podrazumeva nepostojanje opasnosti od fizičkog ugrožavanja pojedinaca, društva i države, kada nema političkih prinuda i ekonomskih pritisaka, stanje u kome se društveni subjekti razvijaju u slobodi i blagostanju. Da bi stanje bezbednosti bilo zadovoljavajuće, država u vršenju osnovnih funkcija mora štiti tradicionalne vrednosti i interese (opstanak, suverenitet, teritorijalna celovitost), ali i one koji podrazumevaju kulturne, socijalne i druge funkcije države. Zato se bezbednost smatra osnovnom funkcijom i nerazdvojnim atributom države.

4. Širenje istraživačkog polja bezbednosti

Tradicionalni istraživački pristupi su određivali bezbednost pre svega izrazima moći, ali su oni danas izloženi mnogim kritikama jer ne uvažavaju značaj strukturalnih promena u svetskoj politici i novu prirodu izazova i pretnji bezbednosti, koji su uticali na širenje istraživačkog polja bezbednosti izvan uskog koncepta nacionalne bezbednosti. Naime, u uslovima izmenjene bezbednosne stvarnosti početkom XXI veka, sadržaj bezbednosti se proširio od nacionalne bezbednosti i mehanizama kojima se ona ostvarivala prema pojedinačnoj, socijalnoj i globalnoj bezbednosti i načinima na koji se one mogu ostvariti. Zato novo, odnosno prošireno razumevanje bezbednosti i prepoznavanja novih bezbednosnih ustanova kojima je moguće dostići, očuvati i unaprediti bezbednost u izmenjenom kontekstu bezbednosti jeste osnovni zadatak studija bezbednosti.

Umesto nacionalne bezbednosti, koja se tokom hladnog rata poistovećivala sa spoljnom bezbednošću države i dostizala uvećanjem moći, savremene studije bezbednosti nastoje dati odgovor na dva osnovna pitanja: ko je referentni objekat bezbednosti i koji su nužni uslovi za bezbednost (Buzan, 1991). Prema drugim autorima, studije bezbednosti moraju odgovoriti na još širi spektar pitanja: ko je predmet bezbednosti, protiv koga se mora obezbediti, ko obezbeđuje bezbednost i kojim se metodama može postići bezbednost (Terriff et al., 1999).

U odnosu na tradicionalna shvatanja, širenje istraživačkog polja bezbednosti posledica je, pre svega, umreženih i složenih procesa koji odlikuju globalno društvo u nastajanju, novog rasporeda moći i uticaja u globalnim okvirima i izmenjene bezbednosne stvarnosti kao posledice jačanja tradicionalnih i pojave novih izazova i pretnji bezbednosti. To u najmanju ruku podrazumeva:

a) širenje istraživačkog polja od države prema drugim referentnim objektima i subjektima bezbednosti: pojedincu, društvenim grupama, društvu, međunarodnom i globalnom okruženju;

b) istraživanje prirode pretnji kao izvora nebezbednosti;

c) određivanje subjekata odgovornih za dostizanje, očuvanje i unapređenje bezbednosti, i

d) utvrđivanje strategije (postupaka, načina i sredstava) kojom se može dostići, očuvati i unaprediti bezbednost na svim nivoima (Bajagić, 2007).

Samo širenje istraživačkog polja bezbednosti može imati četiri osnovna oblika:

1) Koncept bezbednosti je proširen od bezbednosti nacija (nacionalne bezbednosti) na bezbednost grupa i pojedinaca (pojedinačnu i socijalnu bezbednost), pri čemu širenje podrazumeva spuštanje od nacija ka pojedincima i stavljanje pojedinca i društva kao referentnih objekata bezbednosti u žižu interesovanja.

2) Širenje od bezbednosti nacija prema bezbednosti međunarodnog sistema (međunarodnoj bezbednosti) ili nadnacionalnom fizičkom okruženju – ili širenje nagore, od nacije prema biosferi. Ovde širenje podrazumeva utvrđivanje referentnih objekata bezbednosti za koje bezbednost mora biti garantovana.

3) Koncept bezbednosti je proširen horizontalno, što predstavlja klasifikaciju prema načelu koja je bezbednost u pitanju. To znači da se koncept bezbednosti širi od vojne prema političkoj, ekonomskoj i socijalnoj bezbednosti, bezbednosti životne okoline ili ljudskoj bezbednosti.

4) Politička odgovornost za *obezbeđenje bezbednosti* (zahvat svih pomenutih koncepata bezbednosti) samostalno se proširila. Istraživačko polje bezbednosti se širi u svim pravcima izvan nacionalne države: *nagore* – prema međunarodnim institucijama, *nadole* – prema regionalnim ili lokalnim vladama, i *bočno* (levo i desno) – prema nevladinim organizacijama, javnom mnjenju i medijima, i apstraktnim snagama prirode ili tržištu (Rothchild, 1996).

Rolan Pari (*Roland Paris*) predlaže da se prvo prepoznaju i analiziraju stvarni izvori pretnji bezbednosti, kao uslov za izradu teorijske matrice savremenih studija bezbednosti s četiri istraživačka pristupa: *nacionalna bezbednost* – istraživanja usmerena ka vojnim pretnjama za bezbednost države, posebno od strane tradicionalnih realista; *redefinisana bezbednost* – istraživanje prvenstveno nevojnih i vojnih pretnji; *unutardržavna bezbednost* – istraživanje vojnih pretnji ne samo u odnosu na državu, već i na društvo, društvene grupe i pojedince, i *ljudska bezbednost* – značaj istraživanja tih pretnji za socijalnu, grupnu i pojedinačnu bezbednost (Paris, 2001).

Krajnje radikalni pristup tom problemu ima Bjern Meler (*Bjørn Møller*), prema kome se sadržaj pojma bezbednosti može širiti izvan državocentrične nacionalne bezbednosti duž različitih osa, pri čemu je važno odgovoriti na sledeća pitanja:

1) Čija bezbednost (*Security of Whom*)? Ovo je pitanje fokusa, odnosno odgovarajućeg „referentnog objekta“. Odgovor podrazumeva pojedinca, društvene grupe i državu, koji mogu biti bezbedni ili nebezbedni.

2) Bezbednost čega (*Security of What*)? Zavisno od toga čija je bezbednost u pitanju, ona će predstavljati nepostojanje pretnji različitim vrednostima; drugim rečima, može imati potpuno različite konotacije.

3) Bezbednost od koga (*Security from Whom*)? Ovo je pitanje izvora pretnje. Različite vrednosti mogu biti dovedene u opasnost od strane različitih aktera. Shodno tome, postoje mnogobrojne strukturalne pretnje (globalno zagrevanje) bez konkretnog pretećeg subjekta, koje se takođe mogu obezbeđivati, ali se to retko čini.

4) Bezbednost od čega (*Security from What*)? U zavisnosti od toga za koje vrednosti se pretpostavlja da mogu biti ugrožene i na koji način, pretnje se mogu pojaviti u različitim dimenzijama (ili „sektorima“ – vojni sektor, životna sredina ili privreda).

5) Od koga pružena bezbednost (*Security by Whom*)? Ovo je pitanje subjekta s obzirom na to da će odgovor na pitanje ko treba da obezbedi bezbednost biti različit u zavisnosti od svega već pomenutog. Pored toga, pitanje delovanja subjekta ima makro (međunarodnu) i mikro (unutardržavnu) dimenziju. Prva se odnosi na nivo s kojeg se bezbednost posmatra (nivo države, saveza, većih grupa država ili međunarodnog sistema), a druga na podelu rada u društvu na službe bezbednosti i ostale.

6) Bezbednost kojim sredstvima (*Security by Which Means*)? Ovo pitanje se odnosi kako na strategije (ili pre „velike strategije“), tako i na konkretne planove od kojih zavisi, na primer, relativni značaj vojnih i drugih činilaca u dostizanju bezbednosti (Møller, 2000).

Novi pravci širenja istraživačkog polja bezbednosti daju savremenim studijama bezbednosti prostora i za definisanje novog okvira razumevanja, odnosno drugačijeg shvatanja bezbednosti od tradicionalnih shvatanja. Međutim, mnogi upozoravaju i na opasnost od nekritičkog širenja sadržaja pojma bezbednosti izvan problema i preokupacija koje, posredno ili neposredno, utiču na njegov stvarni sadržaj. Drugim rečima, „obežbeđivanje“ (*securization*), odnosno uvođenje u raspravu o bezbednosti svih društvenih problema bez analitičke preciznosti (Buzan et al., 1998), može dovesti do nekritičkog širenja zamisli bezbednosti. Zato je bitno da se sadržaj bezbednosnog pitanja i njegovo širenje analiziraju iz ugla novog razumevanja nacionalne bezbednosti u odnosu na njeno tradicionalno shvatanje u „preseku pretnji i mogućnosti da se na njih odgovori“ (Gartner et al., 2001), što treba da bude obogaćeno prepoznavanjem novih koncepata bezbednosti. To podrazumeva usmerenje ka novim nivoima analize: pojedince, društvene grupe, društvo i međunarodni sistem i globalno okruženje. Takođe, uz državu, prošireni sadržaj bezbednosti zahteva i uočavanje drugih referentnih objekata bezbednosti – pojedinaca, društvenih grupa, društva, države i međunarodnog sistema, jer nacionalna bezbednost, pored analize ponašanja država u međunarodnom sistemu, mora uvažiti i druge bezbednosne stavove, od individualnog do sistemskog nivoa (Buzan, 1998). Dakle, iako je država i dalje vladajući objekat i subjekat međunarodnih odnosa, zbog mnoštva razloga (međuzavisnost, novi raspored moći i uticaja, savremeni izazovi i pretnje bezbednosti) suštinski element sadržaja pojma nacionalne bezbednosti nije samo država, već i svi pomenuti objekti bezbednosti. Širenje istraživačkog polja bezbednosti obuhvata dinamiku ne samo države prema državi, već i subdržavnu dinamiku. Svi nivoi analize (pojedinci, društvene grupe, društvo i međunarodni sistem) stupaju u različite interakcije, koje su polazište utemeljenja koncepata pojedinačne, socijetalne i globalne bezbednosti, koji se bave svim aspektima izmenjene stvarnosti društvenih odnosa u nacionalnim i međunarodnim okvirima, posebno blagostanjem pojedinca, razvojem društvenih grupa i društva i pitanjima zaštite životne sredine. Stoga i širenje pojma bezbednosti zavisi od prirode složene dinamike tih pitanja i daljeg preobražaja i razvoja savremene države u složenim bezbednosnim okolnostima koje obeležavaju početak XXI veka.

5. Saradnja u bezbednosti – nova matrica globalnog ponašanja država

U uslovima uzburkanih promena na početku XXI veka, traganje za novim oblicima bezbednosti uslovalo je i prepoznavanje novih posthladnoratovskih problema (uništenje životne sredine, finansijske krize, trgovina drogom, terorizam itd.) koji nisu bili u središtu tradicionalnih rasprava o bezbednosti. Ti problemi, kao i rastuća međuzavisnost, postaju osnovna tema istraživanja savremene bezbednosne stvarnosti, pri čemu se saradnja u globalnim okvirima nametnula kao preovladavajuća dinamika

svetskih poslova i nova matrica ponašanja država. Na tim premisama se razvio koncept saradnje u bezbednosti (*Cooperative Security Concept*), kao novi pristup u dostizanju, očuvanju i unapređenju bezbednosti, postavši jedna od ključnih tema savremenih studija bezbednosti. Iako saradnja u bezbednosti nije nov pojam, koristi se da bi se napravila razlika između poznatih oblika saradnje između država (savezi, ravnoteža snaga, kolektivna odbrana, kolektivna bezbednost) i novog koncepta saradnje u bezbednosti.

I pored ispoljenih razlika u analizi uslova i mogućnosti u kojima se saradnja između država može ostvariti na novim vrednosnim načelima (poverenju), mnoge istraživačke škole (realisti i neoliberali) smatraju da je saradnja moguća ili da se može postepeno ostvariti ako se poveća transparentnost između država, ako države shvate da je saradnja korisnija od izdaje i da svaka strana koristi strategiju reciprociteta i veruje da će se međusobno delovanje nastaviti i posle dužeg perioda. Značajna uloga u izgradnji saradnje u bezbednosti daje se i međunarodnim institucijama. Konačno, jačanje svesti o potrebi međusobnog „dubokog samovezivanja“ država postepenim uspostavljanjem uzajamnog poverenja može predstavljati ključ za praktičnu primenu koncepta saradnje u bezbednosti (Jervis, 1999).

Saradnja u bezbednosti se doživljava kao objedinjujući koncept kolektivne, opšte i sveobuhvatne bezbednosti, sa mnoštvom zajedničkih osobina sveobuhvatne i zajedničke bezbednosti (Dewitt, 1994). Saradnja u bezbednosti se razume kao nova politika vlada, utemeljena na razvijanju uzajamnog poverenja, politici mirnog ponašanja u sukobima izbegavanjem nasilja ili pretnji, aktivnim zalaganjem za pregovore i traženje novih praktičnih rešenja, i obavezivanjem na preventivne mere. Ona je pokušaj mentalnog preoblikovanja suprotstavljenih stavova učesnika u stavove dobre volje i slobodnog prihvatanja dobrih i bliskih odnosa, kao temeljnih načela otvorenosti jedne strane prema drugoj. Poverenje, kao složen i višedimenzionalan socijalno-psihološki koncept, označava veru u dobru volju, sposobnost i pouzdanost jedne strane da će ispuniti očekivanja druge strane koja ima u nju poverenje. Imati poverenje u nekog znači verovati: da on govori istinu, da radi za našu dobrobit i da zna da se računa na njega, da je sposoban da istraje u svojim obećanjima i da postoji doslednost između njegovih reči i dela (obaveza ispunjenja očekivanja strane koja u njega ima poverenje). Što je jače verovanje u svaku od tih dimenzija, to je jače i sveukupno poverenje.

U teorijskim istraživanjima i izgradnji tog koncepta bezbednosti razvila su se dva tipa: poverenje na bazi reciprociteta (*reciprocity-based trust*) i poverenje zasnovano na identifikaciji (*identification-based trust*) ili poverenje na bazi izgradnje zajedničkog identiteta. Prvi tip podrazumeva ograničene oblike poverenja, a drugi dublji i širi oblik poverenja (Kegley & Raymond, 2002). Poverenje na bazi reciprociteta nastaje iz nesvakidašnjih, neobičnih odnosa između država koje selektivno obraćaju pažnju na činioce u okruženju i, razvijajući visok nivo neprekidnih odnosa, nastoje da izlože plan reciprociteta u tim odnosima. Reciprocitet znači uzvratanje istom merom na reakcije druge strane, a saradnja na bazi reciprociteta je verovatnija u sledećim situacijama:

– *Ako učesnik saradnje ima visoko očekivanje da će njegova kooperativna reakcija dovesti do zajedničke saradnje.* Očekivanja će porasti ako je ponašanje druge

strane u bliskoj prošlosti bilo kooperativno, posebno u odnosu na sopstveno ponašanje, ako su rezultati ponašanja druge strane u pozitivnoj korelaciji s rezultatima ponašanja sopstvene strane (zajednički interesi), ako druga strana nije u jačoj poziciji od prve strane i ako treća strana daje podstrek drugoj strani da nastavi saradnju.

– *Ako je vrednost zajedničke saradnje za učesnika saradnje visoka.* Ta vrednost će porasti ako učesnik saradnje ima jaku potrebu da koristi ono što druga strana može da pruži, ako učesniku saradnje ponestaju alternative za ispunjenje svojih potreba, ako učesnik saradnje nije oštećen u razmeni s drugom stranom, ako učesnik želi da zadrži saradnju pre nego da iskušava *status quo* i ako se nastavi saradnja između dve strane još neko vreme u budućnosti.

– *Ako vrednost (mogućih) prednosti druge strane nije izuzetno negativna za prvu stranu.* Ta vrednost će zavistiti od veličine gubitka (ukoliko ga ima) učesnika saradnje, što može dovesti do takmičarskog ili konfliktnog odgovora druge strane i nemogućnosti da se dalje reaguje kooperativno ili sa ustupcima.

– *Ako je suštinska vrednost saradnje velika.* Ta vrednost će za učesnika saradnje rasti ako se smanjuju direktni troškovi saradnje, ako raste podrška saradnji na domaćoj političkoj sceni, ako raste podrška trećih strana u procesu saradnje i ako su norme u kojima se zahteva reciprocitet jače i sve prihvatljivije za učesnika saradnje (*ibid.*).

U tim situacijama visok nivo saradnje na bazi reciprociteta među dvema stranama jača međunarodnu normu da ne treba oštetiti stranu koja nam je pomogla. Prema teoriji racionalnog izbora, tokom ponovljenog niza kontakata, ukoliko zainteresovane strane biraju alternative koje nude najveću očekivanu korist, norma reciprociteta uvodi uzdržavanje i gradi odnos poverenja u druge.

Društveno-konceptualistički pristup vidi poverenje kao vrednost ugrađenu u širi kulturni milje, u kome značajnu ulogu imaju ritual i simbolično i afektivno ponašanje. Poverenje je zasnovano na identifikaciji, pretpostavci da određeni tipovi ponašanja proizilaze iz percepcije o samom sebi u odnosu na druge, kada identitet uspostavlja okvir izbora entiteta (pojedince ili određene zajednice).

Kao što se ocenjuje, „ljudi koji dele zajedničke identitete generalno imaju naglašeno (empatičko) razumevanje međusobnih želja i interesa. Štaviše, oni teže da veruju u predrasude svoje grupe koja se opisuje pozitivnim karakteristikama.“ Kao rezultat, društvena kategorizacija zasnovana na identitetu obezbeđuje jako poverenje i može pomoći uspostavljanju saradnje u više različitih oblasti, čak i u odsustvu reciprociteta. Jedna od koristi poverenja na bazi društvenog identiteta jeste naglašavanje „srdačnih/odanih aspekata poverenja – načina na koje je neko sklon da reaguje u skladu sa sopstvenim osećanjem ljubavi ili mržnje prema drugoj strani“ (Kegley & Raymond, 2002).

S obzirom na ta ponašanja, odluke jedne države izgrađene na poverenju na temelju identiteta ne moraju se zasnivati samo na merenju materijalnih troškova i koristi, već mogu uzimati u obzir i imidž koji ima snažne emocionalne implikacije na to kako država (ili neki nedržavni činilac) predstavlja i doživljava samu sebe unutar šire svetske zajednice. Zato je poverenje višeznačni fenomen izraženih spoznajnih i duhovnih manifestacija. Bez obzira na to da li je zasnovano na reciprocitetu ili identitetu, poverenje je jedinstven resurs. Što je veći stepen poverenja i duži period u kome se ono materijalizuje, to će on ili ona „manje razumeti kako im se nanosi zlo i biti

u iskušenju da ostvaruju karakterne dobiti“. Ako je najveći oblik poverenja među grupama istih fundamentalnih vrednosti, dilema s kojom se suočavaju tvorci svetskog poretka je kako izgraditi kulturu poverenja među potpuno suprotstavljenim grupama koje dele mali broj vrednosti i uvek posežu za oružjem u rešavanju nesporazuma. Da bi se izbegle međusobne sumnje i sporovi neophodno je izgraditi globalnu kulturu poverenja, koja podrazumeva obostrano korisne pokušaje (brza razmena informacija, smanjenje troškova i smanjenje količine resursa potrebnih da se održe data obećanja). Prema tome, poverenje dozvoljava stvaranje pravila saradnje koja se razvija i poštuje – to je proces učenja koji gradi nove nivoe poverenja, a pažnja se usmerava i ka vlastitim interesima i ka obavezama svih prema opštem (zajedničkom) dobru. Ono je neophodan, ali ne dovoljan uslov za saradnju država (Larson, 1997).

Izgradnja poverenja među državama u XXI veku vidi se kao proces na dva nivoa aktivnosti: razvoj poverenja na osnovu reciprociteta i postepena izgradnja načina da se stečeno poverenje na osnovu reciprociteta proširi u poverenje zasnovano na identitetu.

Za prvi nivo poverenja (na bazi reciprociteta) predlaže se model „čvrste, ali pomirljive strategije“, koja nudi prijateljske namere, nagrađuje saradnju i kažnjava pokušaje iskorišćavanja druge strane. Strategija podrazumeva različite jednostrane mirovne inicijative, što znači da se „poverenje na osnovu reciprociteta gradi polako, nizom proporcionalnih akcija, i da je usko povezano s osećanjima pravičnosti i pravednosti u razmenama“ (Kegley & Raymond, 2002).

Izgradnja međunarodnog poverenja na početku XXI veka zahteva mnogo više od pomirenja protivnika iz vremena Hladnog rata zbog dubokog nepoverenja u sferi politike, globalnih finansijskih transakcija i ekonomskih ciljeva najbogatijih svetskih nacija i korporacija. Zato je ulaganje napora s ciljem izgradnje globalne kulture poverenja koja će doprineti uspostavljanju trajnog mira neophodno, s tim da države i drugi akteri zanemaruju vestfalska iskustva. Novi vidovi saradnje postepeno će se izgraditi, umanjujući ili potpuno brišući presudnu ulogu nacionalnih vlada. Podređivanje državnog suvereniteta blagostanju ljudi i izgradnja svetskog identiteta podrazumevaju uspostavljanje saradnje na osnovu poverenja zasnovanog na reciprocitetu, a na čijim se temeljima uspostavlja saradnja na osnovu zajedničkog identiteta. U ostvarivanju saradnje nema mesta egoizmu, jednostranim političkim akcijama, varanju i ponašanju u obrascu bezbednosne dileme (Bajagić, 2007).

Saradnja među državama se razume kao koncept koji zavisi od: 1) prirode, odnosno promene uslova za saradnju na osnovu procene mogućnosti uspostavljanja saradnje prema modelima „dileme zatvorenika“, „lova jelena“ i „pile“ (presudnost obostrane koristi u saradnji u odnosu na nesaradnju); 2) pouzdanosti u pozitivan ishod saradnje na osnovu obećanja i ispunjenja zadatih uslova saradnje; 3) usvajanja strategije reciprociteta kojom se izgledi za saradnju u promenljivim uslovima poboljšavaju (sposobnost učesnika da prave pouzdanu razliku između saradnje i odstupanja od odgovornosti druge strane – u čemu je ključ uspeha strategije reciprociteta), i 4) očekivanja da će međusobni odnosi država nastaviti da se razvijaju na osnovu uzajamnog delovanja (Art & Jervis, 2003).

Uspeh strategije reciprociteta, koja je u anarhičnom međunarodnom sistemu uslov saradnje između aktera u svetskoj politici, najviše zavisi od broja učesnika koji

ostvaruju uticaj jedni na druge. Složenost situacije (priroda promena u svetskoj politici) i značajno povećanje broja učesnika u saradnji umanjuju izgleda da strategija reciprociteta bude potpuno uspešna, jer učesnici teže ka tome da prepoznaju zajedničke interese i umanje izgleda za izgradnju zajedničkog identiteta. Kod većeg broja učesnika se smanjuje mogućnost sankcionisanja onih koji odstupaju od načela na kojima počiva saradnja. Česte su i situacije u kojima manji broj učesnika podstiče veći nivo saradnje. Kada nisu sposobne da globalno saraduju, države se često opredeljuju za smanjenje broja učesnika, što podstiče bilateralnu i regionalnu saradnju, prvenstveno zbog očekivanja veće dobiti i smanjenja troškova saradnje. Smanjenje broja učesnika stimuliše i treće članove da umanje ograničenja saradnje, ili da uvećaju saradnju. U tako poboljšanim uslovima, koji su osnov jačanja poverenja na osnovu zajedničkog identiteta i osećanja odgovornosti za zajedničku budućnost, saradnja u bezbednosti može označiti novu eru u odnosima država. Ti odnosi će se zasnivati na zajedničkim akcijama i međuzavisnosti, a ne na sukobljavanju, politici odvracanja, unilateralnim akcijama itd.

Saradnja u bezbednosti podrazumeva da se dugoročna bezbednost i stabilnost moraju temeljiti na vladavini prava unutar i između država. Naglasak je na izgradnji kooperativnih normi i struktura, stvaranjem unutardržavnih mehanizama i zajedničkih institucija koje unapređuju bezbednost kroz poverenje i promociju zajedničkih vrednosti i „utvrđivanje polaznih osnova saradnje i funkcionisanja reciprociteta“ (Keohane & Martin, 1995). Takva saradnja u bezbednosti je nova dimenzija međunarodne stabilnosti, koja obuhvata ekonomske i ljudske aspekte neophodne za promociju i unapređenje sveobuhvatne saradnje u bezbednosti u vremenima pred nama (Bajagić, 2007). Saradnja obuhvata primenu suštinski drugačije strategije i nevojna sredstva za dostizanje, očuvanje i unapređenje bezbednosti. U odnosu na nacionalnu bezbednost (tzv. tvrda bezbednost), saradnja u bezbednosti (tzv. meka bezbednost) podrazumeva da države shvataju da će veća saradnja voditi ka još većoj saradnji, i da će se bezbednost povećati u doglednoj budućnosti. Konačno, povećanje saradnje vodi direktno unapređenju bezbednosti. Suprotno, nepostojanje brige za meku bezbednost/integracije učiniće vojne sukobe verovatnijim, uz održavanje krajnje neprijateljskih odnosa među državama. To vodi rizicima i pojavi međudržavnih sukoba (Knudsen, 2001). Da bi se izbegle takve situacije, neophodno je uspostaviti sistem saradnje u bezbednosti koji podrazumeva postojanje zajedničkih vrednosti među članicama sistema i definisanje interesa samog sistema. Takođe, uočavanje korisnosti podsticanja izgradnje zajedničkih vrednosti u odnosu na neprijateljstvo jeste uslov da saradnja u bezbednosti napreduje u budućnosti i da se potpuno ostvari u praksi.

6. Zaključak

Iako sporan pojam težak za definisanje, bezbednost od nastanka ljudskog društva do danas predstavlja jednu od ključnih istraživačkih preokupacija društvenih nauka u celini, zajedno s pojmovima mira, rata, moći, sukoba, slobode, blagostanja i dr. O tome, između ostalog, dovoljno govore filozofske, političke i druge orijentacije u razumevanju fenomena bezbednosti, ali i izložena analiza samog pojma bezbednost. Pravci, priroda i ciljevi teorijskog zahvata bezbednosti oduvek su, pre svega, zavisili od istorijskog, socijalnog, političkog i ekonomskog konteksta u kome se ona tretirala kao

značajno pitanje na svim nivoima analize: pojedinačnom, društvenom, državnom i međunarodnom. U antičkom periodu, bezbednosno pitanje je dovođeno u neposrednu vezu s društvenošću čoveka i njegovim nastojanjima da dostigne ideal slobode, blagostanja i sveopšteg razvoja. U kasnijim periodima, koje su obeležile državocentrična struktura međunarodnog sistema i tzv. „čvrsta kutija međunarodnih odnosa“ (Kegley & Raymond, 2002), a borba za moć, prevlast i nacionalni interesi presudno određivali njenu anarhičnu prirodu, bezbednost se isključivo sagledavala kroz prizmu države kao osnovnog izvora pretnji, ali i garanta bezbednosti pojedinaca, društva i međunarodnog okruženja.

Tektonske promene koje su obeležile međunarodni sistem i globalno društvo u nastajanju krajem XX i početkom XXI veka uzrokovale su izgrađivanje novih istraživačkih pristupa unutar nauke o međunarodnim odnosima i savremenih studija bezbednosti. Tradicionalna shvatanja prirode i sadržaja pojma bezbednosti, u kojima je vladajući koncept bila nacionalna bezbednost, pretrpela su radikalnu kritiku, a istraživačko polje bezbednosti je prošireno uvažavanjem novih referentnih objekata bezbednosti: pojedincima, društvenim grupama i društvom i globalizovanim međunarodnim okruženjem. Razlog za takvo revolucionarno širenje istraživačkog polja bezbednosti je, na prvom mestu, izmenjena priroda bezbednosne stvarnosti kao posledica pojave novih izazova i pretnji bezbednosti. Prepoznavanje prirode tih izazova i pretnji i posledica koje mogu ostaviti na bezbednost na svim nivoima, osnovni je zadatak studija bezbednosti. Takođe, one u budućnosti moraju odlučiti koja su pitanja, odnosno problemi, zasigurno u legitimnom istraživačkom polju bezbednosti jer svako nekritičko širenje vodi u opasnost da se izgubi neophodna analitička oštrina u sagledavanju trenutne i buduće prirode i stvarnog sadržaja pojma bezbednosti. Ipak, savremene studije bezbednosti su prepoznale novu bezbednosnu matricu koja može uspešno odgovoriti globalizovanim izazovima i pretnjama bezbednosti. To je koncept saradnje u bezbednosti, koji se, prema tim istraživanjima, može postepeno ostvarivati izgradnjom poverenja na osnovu reciprociteta, sve dok se ne postigne najiskrenija saradnja utemeljena na poverenju na osnovu izgradnje zajedničkog identiteta.

7. Literatura

1. Art, Robert J. and Robert Jervis. 2003. *International Politics: Enduring Concepts and Contemporary Issues* (sixth edition). New York: Longman.
2. Bajagić, Mladen. (2006). Pojedinačna i socijalna bezbednost. *Bezbednost*, 2: 221-236.
3. Bajagić, Mladen. 2007. *Osnovi bezbednosti*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
4. Bajagić, Mladen and Želimir Kešetović. 2004. Rethinking security. In *Dilemmas of Contemporary Criminal Justice*, edited by G. Meško, M. Pagon and B. Dobovšek. 711-723. Maribor: Faculty of Criminal Justice.
5. Bajpai, Kanti. 2000. Human Security: Concept and Measurement. *Kroc Institute Occasional Paper#19*.
6. Baldwin, David. 1997. The Concept of Security. *Review of International Security*, 23(1): 5-26.
7. Baldwin, David A. 1996. Security Studies and the End of the Cold War. *World Politics*, 48(1): 117-141.
8. Baylis, John and Steve Smith. 2001. *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations*. New York: Oxford University Press.
9. Berki, R.N. 1986. *Security and Society: Reflections on Law, Order, and Politics*. London: Dent.
10. Booth, Ken. 2007. *Theory of World Security*. Cambridge: Cambridge University Press.

11. Buzan, Barry. 1991. *People, State & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Pearson Longman.
12. Buzan, Barry et al. 1998. *Security: A New Framework For Analysis*. London: Lynne Reinner Publishers.
13. Weaver, Ole. 1996. European Security Identities. *Journal of Common Market Studies* 34(1): 103-132.
14. Wolfers, Arnold. 1952. National Security as an ambiguous symbol. In *Political Science Quarterly*, 67(4): 481-502.
15. Gartner, Heinz et al. 2001. *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Reinner Publishers.
16. Grizold, Anton. 1998. *Međunarodna sigurnost*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
17. Dewitt, David. 1994. Common, Comprehensive and Cooperative Security. *The Pacific Review*, 7 (1).
18. Dillon, Michael. 1996. *Politics of Security: Towards a Political Philosophy of Continental Thought*. London and New York: Routledge.
19. Dimitrijević, Vojin. 1973. *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*. Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije.
20. Evans, Graham and Jeffrey Newnham. 1998. *The Penguin Dictionary of International Relations*, London: Penguin Books.
21. Jervis, Robert. 1999. Realism, Neoliberalism, and Cooperation. *International Security*, 24(1): 42-63.
22. Kegli, Čarls V. Jr. i Judžin R. Vitkof. 2004. *Svetska politika – trend i transformacija*, Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija.
23. Kegley, Charles W. Jr. and Gregory A. Raymond. 2002. *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*. New Jersey: Prentice Hall.
24. Kenedi, Pol. 1997. *Priprema za dvadeset prvi vek*. Beograd: Službeni list.
25. Keohane, Robert and Lisa Martin. 1995. The Promise of Institutional Theory. *International Security*, 20(1): 39-51.
26. King, Gary and Christopher J.L.Murray. 2001. Rethinking human security. *Political Science Quarterly*, 116(4): 585-611.
27. Knudsen, Olav F. 2001. The Concept of Cooperative Security and its Relationship to Policy. Paper prepared for the Panel "Reframing the Security Agenda of the 21th Century", ISA 42nd Annual Convention, Chicago.
28. Cohen, Richard and Michael Mihalka. 2001. *Cooperative Security: New Horizons for International Order*. The Marshall Center Papers, No. 3.
29. Larson, Deborah Welch. 1997. Trust and Missed Opportunities in International Relations. *Political Psychology*, 18 (3): 701-734.
30. McSweney, Bill. 1999. *Security, identity and interests: a sociology of international relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
31. Milašinović, Srđan i Mladen Bajagić. 2006. Verski sukobi kao savremena pretnja bezbednosti. U *Nauka, bezbednost, policija*. Vol. XI (3): 81-100.
32. Milašinović, M. Radomir i Srđan M. Milašinović. 2004. *Uvod u teorije konflikata*, Beograd: Fakultet civilne odbrane.
33. Møller, Bjørn. 2000. *National, Societal, and Human Security*. Paris: UNESCO.
34. *Nova Larousse enciklopedija*. 1999. (tom 2: G-M). Zemun: JRJ.
35. Pantić, D. 1996. Vrednosti u zemljama tranzicije. Zbornik: *Socijalni konflikti u zemljama tranzicije*, Beograd: Institut društvenih nauka, str.119-149.
36. Paris, Roland. 2001. Human Security: Paradigm Shift or Hot Air. In *International Security*, 26(2): 87-102.
37. Rothchild, Emma. 1995. What is Security? (The Quest for World Order). *Daedalus*, 124(3): 53-98.
38. Simić, Dragan R. 2002. *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Beograd: Službeni list.
39. Stajić, Ljubomir, Saša Mijalković i Svetlana Stanarević. 2004. *Bezbednosna kultura*, Beograd: Draganić.
40. Sidel, Victor W. and S. Levy Barry. 2002. Security and public health. *Social Justice*, 29 (3): 108-119.
41. Terriff, Terry et al. 1999. *Security Study Today*, Cambridge: Polity Press.

42. Tickner, Ann J. 1992. *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, New York: Columbia University Press.
43. Hughes, Bryn. 2004. *Political Violence and Democracy: Do Societal Identity Threats Matter? The Security and Politics of Identity*. Australasian Political Studies Association Conference, University of Adelaide.
44. Hought, Peter. 2004. *Understanding Global Security*. London: Routledge.
45. Caldwell, Dan and Robert E. Jr Williams. 2007. *Seeking Security in an Insecure World*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
46. Šiber, Ivan. 1998. *Osnovi političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.

UNDERSTANDING OF SECURITY FROM ANCIENT TIMES TO CONTEMPORARY APPROACH

Summary

The aim of this work is to give a comprehensive analysis of the notion of security from ancient to modern times as one of the central social sciences research topics, especially in the fields of philosophy, sociology, political science and some academic disciplines such as international relations and modern security studies. In this paper, the term, as well as content of the concept of security have been analysed, perceiving this subject as a basic need, value and interest. This intention was carried out through critical review of the idea and meaning of security in ancient times when this matter had been comprehended as a main man's objective, precondition for liberty and the most important value. Having in view disadvantages of traditional security concepts, the paper points out the key causes of enlarging the security exploration field: new circumstances regarding the international system development and emerging of new security challenges and threats. Finally, an endeavour has been made to determine the true essence of the notion of security, as determinant of new security concepts constituted under modern circumstances. Based on analysis of research frames, such modern determination of security concept offers directions for enlarging the security field research, especially the cooperative security concept.

KRIVIČNO DELO TERORIZMA UPOREDNOPRAVNI ASPEKTI¹

Dragana Kolarić

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Nema sumnje da je terorizam jedan od trenutno najozbiljnijih problema savremenog društva. Veoma je važno da nacionalni pravni sistemi budu efikasni i dobro pripremljeni za izazove globalnog terorizma. Efikasnost, ali na pogrešan način, može dovesti do inkriminacija u krivičnom zakonodavstvu demokratskog društva koje ukazuju na autoritativne težnje. Zakonski okviri variraju od države do države što otežava opsežnu uporednu studiju, ali, ipak uočavamo razlike između zemalja koje prate međunarodne tendencije i onih koje smatraju da je njihovo postojeće represivno zakonodavstvo prilagođeno suzbijanju terorizma. Cilj ovog rada je da ukaže na to da su nacionalne jurisdikcije, na čelu s krivičnopravnim odredbama, ključna karika u suzbijanju terorizma. Ovom analizom ispitaćemo, takođe, trenutne zakonske strategije i trendove u borbi protiv terorizma i proveriti da li su tačne tvrdnje da nove zakonske odredbe u oblasti borbe protiv terorizma predstavljaju deo same logike terorizma i da negiraju pravnu državu.

Ključne reči: krivično delo, terorizam, krivični zakonik, suzbijanje, represija, uporedno pravo.

1. Uvod

Pregledom najnovijih krivičnopravnih odredbi u oblasti suzbijanja terorizma dolazimo do nekoliko zaključaka. Pojedine države obogaćuju svoje krivične zakonike novim odredbama kao rezultat usaglašavanja s najznačajnijim međunarodnim izvorima, a neke ostaju na tradicionalnim stanovištima smatrajući da je njihovo postojeće represivno zakonodavstvo prilagođeno borbi protiv terorizma. Veliki broj zemalja sva krivična dela terorizma uređuje u okviru iste glave krivičnog zakonika, dok jedan broj, među kojima je i naša država, krivična dela terorizma svrstava u nekoliko grupa. Pristup problemu terorizma u nekim zemljama karakte-

---

¹ Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom „Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija“. Projekat finansira Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (evidencioni broj 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014). Rukovodilac projekta je prof. dr Saša Mijalković.

rišu posebni zakoni za šta nema ni potrebe ni opravdanja. Naprotiv, to bi vodilo razbijanju koherentnosti krivičnog sistema (Stojanović & Kolarić, 2010).

Nacionalna krivična zakonodavstva su ključna kada je u pitanju suprotstavljanje terorizmu. Međunarodni izvori nisu pogodni za neposrednu primenu. Iako Ustav Republike Srbije² u članu 16. ističe da su opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo našeg pravnog poretka i da se neposredno primenjuju, uz ograničenje da međunarodni ugovori moraju biti u skladu s Ustavom, kada je u pitanju materijalno krivično pravo, pre svega zbog načela zakonitosti, uglavnom nije moguće neposredno primenjivati još nerazvijene i rudimentarne norme međunarodnih ugovora. Njima se nedovoljno precizno određuju elementi bića krivičnog dela i oni ne propisuju kaznu za ponašanje koje se smatra krivičnim delom (Stojanović, 2007: 20). Zbog toga, ključno mesto zauzimaju nacionalni pravni sistemi koji nakon ratifikovanja međunarodnih ugovora imaju obavezu da izvrše usklađivanje s tim izvorima i da implementiraju odgovarajuće odredbe u svoje nacionalno krivično zakonodavstvo. Naravno, pri tome je važno da se vodi računa o jedinstvu nacionalnog pravnog sistema, krivičnopravnoj terminologiji, kao i institutima i načelima opšteg dela krivičnog prava.

2. Terorizam u uporednom krivičnom pravu

Pojavni oblici terorizma, kao i sredstva za njegovo sprečavanje i kontrolu, već su dugo predmet razmatranja Ujedinjenih nacija, kao i pojedinih regionalnih organizacija. Na međunarodnom planu je doneto više značajnih dokumenata s ciljem preciziranja pojma terorizma, kao i mera i postupaka koji se preduzimaju u pravcu borbe protiv njega. Ovom prilikom osvrnućemo se na dva međunarodna dokumenta, novijeg datuma, koja su od posebnog značaja za reformu našeg i uporednog krivičnog zakonodavstva. To su: Okvirna odluka Saveta Evropske unije o borbi protiv terorizma od 13. juna 2002. godine (*Council Framework Decision on Combating Terrorism, 2002/475/JHA*), s izmenama i dopunama iz 2008. godine, i Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma (*Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS No. 196*).³

Međunarodni izvori ostavljaju traga u krivičnom zakonodavstvu. Najprihvatljiviji način je uvođenje novih ili proširivanje kriminalnih zona kod postojećih inkriminacija. Okvirna odluka Saveta Evropske unije o borbi protiv terorizma ima trinaest članova. Za nacionalno krivično zakonodavstvo najvažniji su član 1, kojim se jedinstveno za celo područje Evropske unije definiše terorizam, član 2, kojim se određuje teroristička grupa i član 3, u kome se nabrajaju krivična dela povezana s terorizmom.

Krivično delo terorizma (odnosno teroristički akt) definiše se kao akt koji, s obzirom na svoju prirodu ili kontekst, može ozbiljno naneti štetu državi ili nekoj međunarodnoj organizaciji i koji je učinjen s namerom: ozbiljnog zastrašivanja

---

² Službeni glasnik RS, broj 98/2006.

³ Konvencija je doneta u Varšavi 16. maja 2005. godine, a stupila na snagu 1. juna 2007. godine. Naša zemlja je ratifikovala Konvenciju (Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, broj 19/2009).

stanovništva, primene prinude prema vladi ili međunarodnoj organizacija da ona nešto učini ili ne učini, ozbiljne destabilizacije ili uništavanja osnovnih političkih, ustavnih, ekonomskih ili društvenih struktura zemlje ili međunarodne organizacije. Sam teroristički akt se ostvaruje izvršenjem nekog od uobičajenih krivičnih dela propisanih KZ-om svake pojedinačne države, kojima upravo ta specifična namera, odnosno cilj koji se želi postići daje mogućnost za kvalifikaciju kao krivično dela terorizma.⁴ U tom smislu, krivično delo terorizma se može ostvariti: napadima na život ili telesni integritet osobe; otmicom ili uzimanjem talaca; uzrokovanjem velikih razaranja vladinih ili javnih građevina, transportnog sistema, infrastrukture, uključujući i informacione sisteme, fiksnih platformi smeštenih na kontinentalnom pojasu, javnih mesta ili privatne imovine s verovatnoćom ugrožavanja ljudskih života ili uzrokovanja ekonomskih gubitaka; otmicom aviona, broda ili drugog sredstva javnog transporta ili transporta robe; proizvodnjom, posedovanjem, sticanjem, prevozom, snabdevanjem ili korišćenjem oružja, eksploziva ili nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja, kao i istraživanjem i razvojem biološkog i hemijskog oružja; ispuštanjem opasnih materija ili izazivanjem požara, poplava ili eksplozija koje imaju za posledicu ugrožavanje ljudskih života; ometanjem snabdevanja vodom, strujom ili drugim osnovnim prirodnim resursima, koje ima za posledicu ugrožavanje ljudskih života; pretnjama da će se učiniti neko od pomenutih dela (član 1. Okvirne odluke).

Kao krivična dela povezana s terorizmom Okvirna odluka navodi: tešku krađu, falsifikovanje dokumenata i iznudu (član 3. Okvirne odluke). Ta odredba je 2008. godine dopunjena⁵, tako da, pored pomenutih krivičnih dela, kao dela povezana s terorizmom smatraju se još i: javna provokacija da se izvrše teroristički akti, regrutovanje za terorizam i obuka za terorizam. Javna provokacija s ciljem izvršenja terorističkog krivičnog dela podrazumeva distribuciju poruka u javnosti ili bilo koji drugi način njihovog dostavljanja javnosti, s namerom da se podstakne izvršenje krivičnog dela terorizma, bez obzira na to da li će krivično delo biti učinjeno. Regrutovanje za terorizam podrazumeva traženje drugih lica koja će izvršiti neku od radnji navedenih u članu 1. Okvirne odluke. Obuka za terorizam podrazumeva pružanje instrukcija u izradi ili korišćenju eksploziva, vatrenog ili drugog oružja ili štetnih i opasnih materija, ili za korišćenje drugih specifičnih metoda ili tehnika, s ciljem vršenja jednog od dela navedenih u članu 1. Okvirne odluke, uz postojanje svesti o nameni tih veština.

Teroristička grupa se određuje kao strukturirana grupa koju čine više od dva lica, osnovana na određeno vreme i koja deluje sporazumno s ciljem vršenja krivičnog dela terorizma. Strukturirana grupa znači da je reč o grupi koja nije slučajno formirana radi neposrednog izvršenja krivičnog dela i koja ne mora da ima formalno definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu. U okviru terorističke grupe pravi se razlika između lica koja vode terorističku grupu i učesnika u aktivnostima terorističke grupe (član 2. Okvirne odluke).

⁴ Namera predstavlja takvo delovanje učinioca krivičnog dela kada on rukovođen ostvarenjem nekog cilja preuzima radnju da bi taj cilj ostvario. Dakle, namera i cilj su usko povezani.

⁵ Council Framework Decision 2008/919/JHA of 28 November 2008 amending Framework Decision 2002/475/JHA on combating terrorism.

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma (*Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS No. 196*) usvojena je u Varšavi 16. maja 2005. godine, a stupila je na snagu 1. juna 2007. godine. Ona ima za cilj da ojača napore država članica u sprečavanju terorizma i utvrđuje dva načina za njegovo postizanje. Prvi je, inkriminisanje određenih ponašanja – javne provokacije, regrutovanja i obuka za terorizam, dok se drugi odnosi na jačanje preventivnih mera na nacionalnom i međunarodnom planu (izmena postojećih propisa o ekstradiciji i uzajamnoj pomoći).

Za implementaciju u nacionalno krivično zakonodavstvo od posebnog su značaja odredbe iz čl. 5, 6. i 7. Konvencije (javna provokacija s ciljem izvršenja terorističkog krivičnog dela, regrutovanje za terorizam i obuka za terorizam). Javna provokacija s ciljem izvršenja krivičnog dela terorizma označava širenje ili dostavljanje poruka javnosti na neki drugi način, s namerom podsticanja na izvršenje terorističkog dela, kada takvo ponašanje, bez obzira na to da li postoji neposredno zalaganje za izvršenje krivičnih dela terorizma, predstavlja opasnost da bi jedno ili više takvih dela moglo biti učinjeno. Svaka država potpisnica treba da usvoji mere potrebne da se javno provociranje na izvršenje terorističkih dela tretira kao krivično delo shodno nacionalnom pravu ukoliko je učinjeno protivpravno i namerno (član 5. Konvencije).

Konvencija zahteva od država potpisnica da inkriminišu i regrutovanje za terorizam, što u stvari podrazumeva zapošljavanje budućih, mogućih terorista. Delo se sastoji u podstrekavanju drugog lica da učini krivično delo terorizma ili da učestvuje u izvršenju takvog dela, ili da stupi u udruženje ili grupu, kako bi doprinelo tome da to udruženje ili grupa učini jedno ili više terorističkih dela (član 6. Konvencije). Regrutovanje se može vršiti na različite načine i različitim sredstvima, na primer, posredstvom Interneta ili neposrednim stupanjem u kontakt s osobama. Da bi krivično delo bilo svršeno dovoljno je samo da je regrutovanje uspešno završeno, pri čemu nije bitno da li regrut učestvuje u izvršenju terorističkog dela. Moguć je i pokušaj tog krivičnog dela ako je radnja regrutovanja preduzeta ali ne i dovršena (na primer, izvršilac nije ubedio osobu da bude regrutovana).⁶ Konvencija zahteva da kod učinioca dela postoji namera da lice koje on ili ona regrutuje učini ili doprinese izvršenju krivičnog dela terorizma, ili da se pridruži organizaciji ili grupi u tu svrhu.

Obuka za terorizam je krivično delo koje se sastoji u davanju uputstava za proizvodnju ili korišćenje eksploziva, vatrenog oružja ili drugog oružja ili štetnih ili opasnih materija, ili za korišćenje drugih specifičnih metoda ili tehnika, s ciljem izvršenja ili doprinošenja izvršenju krivičnih dela terorizma, uz svest o tome da će veštine kojima se lice podučava biti korišćene u tu svrhu. Član 7. Konvencija ne sadrži definiciju oružja, eksploziva, štetnih i opasnih materija. Ti se pojmovi određuju u skladu s postojećim međunarodnim ugovorima i nacionalnim zakonodavstvom. Tako, na primer, izraz eksploziv može da se definiše u skladu s Međunarodnom konvencijom o suzbijanju terorističkih napada bombama (*International*

---

⁶ Council of Europe, Explanatory Report to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism CETS, No. 196

Convention for the Suppression of Terrorist Bombings). Prema članu 1, stavu 3. te konvencije, eksploziv ili druga smrtonosna naprava označava: eksplozivno ili zapaljivo oružje ili napravu koji su namenjeni ili imaju sposobnost da uzrokuju smrt, tešku telesnu povredu ili znatnu materijalnu štetu; ili oružje ili napravu koji su namenjeni ili imaju sposobnost da uzrokuju smrt, tešku telesnu povredu ili znatnu materijalnu štetu ispuštanjem, širenjem ili delovanjem otrovnih hemijskih materija, bioloških sredstava ili otrova ili sličnih materija, ili radijacije ili radioaktivnih materijala. Da bi neko delo bilo kvalifikovano kao krivično delo u smislu čl. 5, 6. i 7. te konvencije, nije nužno da krivično delo terorizma bude stvarno učinjeno.

I pored nastojanja međunarodnih instrumenata da unifikuju tretiranje fenomena terorizma, pojedina rešenja variraju od države do države. Nacionalno krivično zakonodavstvo u oblasti borbe protiv terorizma upoređićemo s rešenjima pojedinih evropskih zemalja (Nemačka, Rusija, Italija i Španija), koje se po načinu rešavanja tog složenog pitanja izdvajaju i mogu snažno uticati na krivično zakonodavstvo Republike Srbije (naročito Nemačka i Rusija), kao i s odredbama zastupljenim u krivičnom zakonodavstvu pojedinih zemalja s prostora bivše SFRJ (Crna Gora, Hrvatska i Slovenija), s posebnim akcentom na Crnu Goru zbog prirodne veze koju naša zemlja ima s tom državom.

2.1 Krivični zakonik Italije

Krivični zakonik Italije je u skladu s najnovijim međunarodnim kretanjima inovirao odredbe koje se odnose na krivično delo terorizma. Najpre je to učinio Zakonom broj 438 od 15. decembra 2001. godine (*Hitne mere protiv međunarodnog terorizma*) kada je usvojio Dekret broj 374 od 18. oktobra 2001. godine (*Decreto legge*), a potom je Zakonom broj 155 od 31. jula 2005. godine (*Hitne mere za borbu protiv međunarodnog terorizma*) Parlament Italije, veoma brzo i velikom većinom, uz snažan višepartijski konsenzus, usvojio Dekret broj 144 od 27. juna 2005. godine (Patané, 2008: 1169). Značaj pomenutih dekreta je u izmenama i dopunama starih inkriminacija koje se odnose na krivično delo terorizma, ali i u uvođenju nekih novih krivičnih dela, što je u skladu s Okvirnom odlukom Saveta Evropske unije o borbi protiv terorizma i Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju terorizma. Krivična dela koja se odnose na borbu protiv terorizma svrstana su u drugu knjigu od ukupno tri knjige italijanskog Krivičnog zakonika, u grupu krivičnih dela pod nazivom „Krivična dela protiv međunarodnog subjektiviteta države“ (članovi 270, 270-bis, 270-ter, 270-quarter, 270-quinquies, 270-sexies) (Beltrani, 2008: 537). Član 270. nosi naziv „Subverzivne organizacije“ i odnosi se na onog ko u državi promovise, osniva, organizuje i vodi udruženja usmerena ka tome da upotrebom nasilja uspostave diktaturu jedne društvene klase nad drugom, ili da podrivaju ekonomski ili društveni red primenom nasilja, ili da nasilno suzbijaju politički i pravni sistem države. Kazna je zatvor od pet do deset godina. Svako ko učestvuje u gore-opisanoj grupi kazniće se zatvorom od jedne do tri godine. Član 270-bis inkriminiše osnivanje terorističkih udruženja. Ta odredba predviđa kaznu zatvora od sedam do petnaest godina za svakog ko je proglašen krivim zbog unapređenja, uspostavljanja, organizovanja, upravljanja ili finansiranja grupa koje vrše nasilne aktivnosti s ciljem

rušenja demokratske strukture države, ili unapređenja terorističkih ciljeva, kao i kaznu od pet do deset godina zatvora za lica koja se pridružuju takvim grupama. Ta odredba je proširena i na terorističke aktivnosti koje se sprovode protiv druge države ili međunarodne organizacije. Član 270-ter predviđa kao samostalno krivično delo pružanje pomoći učiniocima krivičnih dela iz čl. 270 i 270bis. Odredbom sadržanom u članu 270-quarter u Krivični zakonik Italije se uvodi krivično delo regrutovanja u svrhu vršenja terorizma, a obuka pojedinaca za vršenje terorističkih aktivnosti precizirana je članom 270-quinquies. Član 270-sexies daje definiciju terorističkih činova koji uključuju nasilne aktivnosti koje bi, prema svojoj prirodi i kontekstu, mogle naneti veliku štetu zemlji ili međunarodnoj organizaciji i koje se vrše s namerom zastrašivanja stanovništva ili sprečavanja državnih vlasti ili međunarodne organizacije da sprovodi bilo kakve aktivnosti, ili s ciljem destabilizovanja ili uništavanja osnovnih političkih, ustavnih, ekonomskih ili socijalnih struktura zemlje ili međunarodne organizacije. Ova definicija je direktno inspirisana članom 1. Okvirne odluke Veća Evropske unije o borbi protiv terorizma.

2.2 Krivični zakonik Nemačke

Krivični zakonik Nemačke podstaknut mnogobrojnim napadima, pre svega na sredstva javnog saobraćaja u Londonu i Madridu proteklih godina, neuspelim bombaškim napadima na dva regionalna voza u Dortmundu i Koblencu u septembru 2006. godine, kao i hvatanjem lica koja su najverovatnije pripadnici islamske džihad organizacije u jesen 2007. godine, uvodi nove kaznene odredbe u Krivični zakonik. Kako se sasvim opravdano ističe, državnim institucijama, između trenutka u kome pripreme radnje postaju očigledne i izvođenja napada, ostaje veoma kratak period u kome treba da reaguju i spreče planiranu štetu po život, telo ili imovinu. Ono što je karakteristično za islamski terorizam jeste sve veća decentralizacija, jedva primetno, slobodno povezivanje u određena udruženja, na prvi pogled sakrivena obuka i regrutovanje za vršenje terorističkih krivičnih dela, što utemeljuje interes države da interveniše već tokom pripremnih radnji za izvršenje krivičnog dela terorizma (Bader, 2009: 2853). Iz tih razloga, kao i zbog potrebe usaglašavanja s članom 7. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma, uvedeni su odeljci 89a i 89b u Krivični zakonik Nemačke. Odeljak 89a pod nazivom „Pripremanje teškog dela nasilja koje ugrožava državu“ konkretizuju pripreme radnje. Neophodno je da se priprema teško delo nasilja koje ugrožava državu. Saglasno stavu 1, odeljka 89a teško delo nasilja koje ugrožava državu jeste krivično delo protiv života (ubistvo ili umorstvo) ili protiv lične slobode (u slučajevima predviđenim §239a i §239b), koje je prema okolnostima namenjeno i pogodno da ugrozi stanje bezbednosti neke države ili međunarodne organizacije ili ustavne principe Savezne Republike Nemačke. Tako se izričito kažnjava svaka obuka, odnosno omogućavanje obučavanja drugom licu u izradi ili rukovanju vatrenim oružjem, eksplozivima, eksplozivnim ili zapaljivim materijama, nuklearnim ili radioaktivnim materijama, kao i materijama koje sadrže ili mogu da razviju otrov, kao i drugim materijama koje ugrožavaju zdravlje i posebnim napravama potrebnim za izvršenje dela, ili obuka u ostalim veštinama koje služe izvršenju jednog od dela navedenih u stavu 1 (stav 2, tačka 1, §89a). Pored tih radnji sankcioni-

šu se i izrada, nabavka ili ustupanje takvog oružja, materija ili naprava, kao i nabavka ili čuvanje predmeta ili materijala koji su povezani s tim. Odeljak 89b Krivičnog zakonika Nemačke nosi naziv „Uspostavljanje odnosa za izvršenje teških dela nasilja koja ugrožavaju državu“ i njime se inkriminiše lice koje, s namerom da se obuču za izvršenje teškog dela nasilja koje ugrožava državu shodno §89a, stavu 2, tački 1, uspostavlja ili održava odnose radi udruživanja u smislu §129a (stvaranje terorističkog udruženja), a takođe i u vezi s §129b (zločinačka i teroristička udruženja u inostranstvu)⁷. Takođe, radi implementacije Okvirne odluke Veća Evropske unije o borbi protiv terorizma odeljak 129a je radikalno izmenjen 22. decembra 2003. godine (Schäfer, 2008: 299). Reč je o odredbi koja se odnosi na stvaranje terorističkog udruženja. Prema staroj verziji kažnjavalo se lice koje osniva ili kao član sudeluje u udruženju čiji je cilj ili delatnost vršenje određenih krivičnih dela navedenih u tačkama 1, 2. i 3. stava 1. Prema novoj verziji, krivična dela navedena u tačkama 1. i 2. stava 1. su zadržana⁸, dok je tačka 3. ranijeg stava 1. postala sastavni deo stava 2. i dopunjena je mnogobrojnim drugim krivičnim delima.⁹ I prema stavu 2, kažnjava se lice koje osniva ili kao član sudeluje u udruženju čiji su ciljevi i aktivnosti usmereni ka vršenju krivičnih dela navedenih u tom stavu. Ali, prema novoj verziji nije dovoljno samo da ciljevi ili delatnost udruženja budu usmereni ka vršenju krivičnih dela navedenih u tom stavu, nego delo mora biti učinjeno s namerom da se stanovništvo opasno zastraši, ili da se vlada ili međunarodna organizacija silom ili pretnjom upotrebe sile prinudi da nešto učini ili ne učini, ili da se politička, ustavna, privredna ili ekonomska struktura države ili međunarodne organizacije uništi ili ugrozi, ili da se načinom izvršenja ili posledicama dela može znatno naškoditi državi ili međunarodnoj organizaciji.

2.3 Krivični zakonik Španije

Krivični zakonik Španije je usvojen 23. novembra 1995. godine, a stupio je na snagu 24. maja 1996. godine. U međuvremenu je taj zakonski tekst bio predmet više izmena i dopuna. Krivična dela koja se odnose na terorizam svrstana su u grupu krivičnih dela protiv javnog reda (odeljak XXII), glava V, deo II, koji nosi naziv „Krivična dela terorizma“. Terorizam i srodna krivična dela više puta su bila predmet žučnih rasprava koje su na kraju rezultirale novim inkriminacijama (najpre Zakonom od 22. decembra 2000. godine, pa potom i Zakonom od 23. decembra 2003. godine) (Lamarca Perez, C., Alonso de Escamilla, A., Gordillo Alvarez-Valdes, I., Mestre Delgado, E., & Rodriguez Nunez, A., 2005: 708). Poslednje izmene i dopune Krivičnog zakonika Španije španska Vlada je predstavila 27. novembra 2009. godine. Objavljene su u *Službenom biltenu* 23. juna 2010. godine, a stupile su na snagu 23. decembra 2010. godine. Cilj tih novela je sprovođenje preuzetih međunarodnih obaveza, pogotovo usklađivanje s pravom Evropske unije. Uvedena su i nova krivična dela u oblasti borbe protiv terorizma. To su: regrutovanje i obuka za terorizam,

⁷ Novinu u Krivičnom zakoniku Nemačke predstavlja §129b koji nosi naziv „Zločinačka i teroristička udruženja u inostranstvu“. Tu se ističe da se §129a takođe primenjuje i na terorističke grupe u inostranstvu.

⁸ Krivična dela ubistvo, umorstvo, genocid, zločin protiv čovečnosti, ratni zločini (tačka 1) i dela protiv lične slobode u slučajevima navedenim u §239a ili §239b (tačka 2).

⁹ Teške telesne povrede, krivična dela protiv životne sredine, neka krivična dela iz Zakona o oružju itd.

finansiranje terorizma i javna distribucija ili širenje poruka ili smernica za izvršenje krivičnog dela terorizma. Posebno je interesantan položaj lica koje je odslužilo kaznu za krivično delo terorizma. Naime, sudija će imati mogućnost da naloži takvom licu da bude predmet nadzora posle izlaska iz zatvora do deset godina.

Krivično delo terorizma se sastoji u izazivanju požara, poplava, vršenju otmica, ubistava, uzrokovanju eksplozija i preduzimanju drugih radnji od strane lica koja pripadaju i deluju u ime naoružanih grupa, organizacija ili terorističkih grupa ili s njima saraduju, a sve s ciljem rušenja ustavnog poretka ili ozbiljnog ugrožavanja javnog mira (član 571).

Biće krivičnog dela terorizma, prema članu 571. Krivičnog zakonika Španije, bitno karakterišu dva elementa: element organizacije ili strukturalni element i teleološki element ili cilj koji se želi postići. Kao učinioци se pojavljuju lica koja pripadaju i deluju u ime naoružanih grupa, organizacija ili terorističkih grupa ili s njima saraduju. Stoga, terorizam predstavlja posebno krivično delo koje mogu izvršiti samo subjekti integrisani u takvu vrstu organizacije, odnosno oni koji su deo naoružanih grupa, organizacija ili terorističkih grupa. Pored njihove konkretne uloge koju obavljaju i hijerarhije koja postoji u organizaciji, ono što definiše pripadnike takvih grupa jeste njihova potpuna dostupnost za obavljanje zadataka koji su im dodeljeni.

Da li pojmovi naoružana grupa i teroristička grupa ili organizacija imaju isto značenje? Španski Vrhovni sud određuje naoružanu grupu kao udruženje koje je usredsređeno na oružane akcije iz kojih se rađaju stalne veze. Hijerarhija i disciplina su važne za naoružane grupe, čije su akcije obično mnogobrojne i nepredvidive, i koje napadaju s prikladnim instrumentima nasilja koje obezbeđuje njihova kriminalna organizacija (STS, 2nd hall, 25-1 and 27-5-1988). Prema mišljenju izraženom u teoriji, obe vrste udruženja su protivzakonite, karakterišu ih hijerarhijski odnosi među članovima i društvene želje koje idu mnogo dalje od konkretnih dela. Radi utvrđivanja jasne razlike između tih entiteta potrebno je organizacionom elementu priključiti teleološki. Dok bi terorističke grupe ili organizacije bile one čiji je cilj rušenje ustavnog uređenja, namera naoružanih grupa bi bila ugrožavanje javnog reda i mira (Lamarca Perez, C., Alonso de Escamilla, A., Gordillo Alvarez-Valdes, I., Mestre Delgado, E., & Rodriguez Nunez, A., 2005). Subjektivni element se, dakle, izražava kao namera rušenja ustavnog poretka i ozbiljnog ugrožavanja javnog reda. Ti ciljevi se postižu vršenjem teških krivičnih dela, kao što su ubistva, otmice, izazivanje požara, eksplozija i sl. Ta krivična dela se kvalifikuju kao krivično delo terorizma samo kada postoje i subjektivni (cilj) i objektivni (organizacioni) element. Lica koja izvrše to krivično delo biće kažnjena zatvorom od petnaest do dvadeset godina ukoliko su nastupili smrti i povrede telesnog integriteta ili zdravlja ljudi.

Da li u konkretnom slučaju postoji ozbiljno ugrožavanje javnog reda činjenično je pitanje koje se procenjuje u svakom pojedinačnom slučaju. Taj izraz predstavlja pravni pojam i on zahteva teže i značajnije remećenje javnog reda. Krivični zakonik ne sadrži preciznu definiciju javnog reda. Prema mišljenju pojedinih autora, tu se misli na javni mir sličan konceptu građanske sigurnosti koji se definiše kao zaštita lica i dobara od nasilnih dejstava napada i drugih opasnih situacija (Lamarca Perez, C., Alonso de Escamilla, A., Gordillo Alvarez-Valdes, I., Mestre Delgado, E., & Rodriguez Nunez, A.,

2005). Tako formulisan cilj ugrožavanje javnog reda i mira otvara sledeće pitanje: zar se terorizam više ne smatra isključivo političkim krivičnim delom? Kada govorimo o rušenju ustavnog uređenja, jasno je da je tu zapravo reč o politički motivisanom cilju. Ali, da li grupe koje deluju protiv normalnog razvoja građanskog života bez pretendovanja na rušenje ustavnog reda možemo takođe okarakterisati kao terorističke. Španska teorija ističe da je diskutabilno da li se pored tradicionalnih grupa s političkim ciljevima treba baviti i grupama koje samo žele da uzbune javnost. To ima opravdanje jedino ako se uzbuna shvati kao trenutni cilj iza koga stoji dublja politička pozadina.

Pored krivičnog dela iz člana 571, Krivični zakonik Španije inkriminiše i druga krivična koja naziva terorističkim, a to su: odlaganje i skladištenje oružja i municije, zatim posedovanje, proizvodnja, trgovina, transport ili nabavka oružja, municije i eksplozivnih supstanci kada su takva dela učinjena od strane onih koji pripadaju i deluju u ime naoružanih grupa, organizacija ili terorističkih grupa ili s njima saraduju (član 573); prikupljanje sredstava za naoružane grupe, organizacije ili terorističke grupe, gde se izričito ističe da to krivično delo postoji bez obzira na to da li su ostvareni elementi krivičnog dela iz člana 576. Krivičnog zakonika (član 575); saradnja s naoružanom grupom ili terorističkom organizacijom koja se ogleda u različitim radnjama (praćenje lica, nadgledanje dobara, izgradnja skrovišta, skrivanje lica, organizovanje obuke i sl.) kojima se doprinosi aktivnostima pomenutih grupa (član 576); vršenje neorganizovanog političkog nasilja, koje se, takođe, označava kao terorizam, a sastoji se u činjenju nekog od navedenih krivičnih dela (ubistvo, nanošenje povreda, izazivanje požara itd.) s ciljem rušenja ustavnog poretka ili ugrožavanja javnog mira, a lice, pritom, ne mora pripadati naoružanoj grupi, organizaciji ili grupi terorista (Lamarca Perez, C., Alonso de Escamilla, A., Gordillo Alvarez-Valdes, I., Mestre Delgado, E., & Rodriguez Nunez, A., 2005: 708).

2.4 Krivični zakonik Ruske Federacije

Krivično delo terorizma u Krivičnom zakoniku Ruske Federacije svrstano je u glavu XXIV koja nosi naziv „Krivična dela protiv društvene bezbednosti i društvenog poretka“. Dakle, objekat zaštite su društvena bezbednost i društveni poredak (Kadnikov, 2007: 539). Tokom razvoja ljudske zajednice bezbednost je uvek predstavljala jedan od najvažnijih ciljeva aktivnosti pojedinca, društva, države i međunarodne zajednice u celini. Briga o bezbednosti prisutna je u svakom delu socijalne strukture društva od konkretnog pojedinca do najšire ljudske zajednice. U najširem smislu, bezbednost označava sigurnost, nepostojanje opasnosti, stanje u kome opasnost nikome ne preti. Na zakonodavnom nivou, definicija pojma bezbednosti prvi put se javlja u Zakonu o bezbednosti RSFSR od 18. marta 1992. godine. U članu 1. tog zakona bezbednost se definiše kao stanje zaštićenosti životno važnih interesa ličnosti, društva i države od unutrašnjih i spoljašnjih pretnji.

Društvena bezbednost obuhvata sveukupnost društvenih odnosa u okviru kojih se ostvaruju sve aktivnosti građana povezane s normalnim uslovima života i s bezbednošću društva, građana i države. Ukratko, društvena bezbednost predstavlja sveukupnost društvenih odnosa u okviru kojih se ostvaruju siguran život društva i građana i normalne aktivnosti institucija i preduzeća.

Pod društvenim poretkom kao objektom zaštite treba podrazumevati sistem društvenih odnosa nastalih na osnovu poštovanja pravnih normi usmerenih ka održavanju javnog reda i mira, uzajamnom poštovanju, primerenom ponašanju građana na javnim mestima, primerenim socijalnim odnosima. Pod društvenim poretkom u širem smislu treba podrazumevati celokupan sistem društvenih odnosa u zajednici nastalih u skladu s društvenim normama, uključujući i pravne norme i pravila života u zajednici.

S obzirom na to da se u toj grupi krivičnih dela nalazi veliki broj raznorodnih ponašanja, uperenih protiv društvenih odnosa u celini, ličnosti, imovine, javnog reda i mira i sl., ustanovljena je klasifikacija u četiri grupe: 1) krivična dela koja nanose ili mogu da nanesu štetu širokom krugu ljudi i organizacija, ili koja zadiru u važne interese građana u sferi društvene bezbednosti; 2) krivična dela koja narušavaju javni moral, red i mir, normalne uslove odmora i rada; 3) krivična dela kojima se narušavaju pravila bezbednosti u pogonima i objektima koji predstavljaju povišenu opasnost za građane i društvo, i 4) krivična dela u vezi s nezakonitim prometom, prisvajanjem ili čuvanjem predmeta koji predstavljaju opasnost.

Krivično delo terorizma je svrstano u prvu grupu. Može se izvršiti na različite načine, tj. vršenjem eksplozija, podmetanjem požara ili drugim činjenjem koje izaziva opasnost od pogibije ljudi, uzrokovanja znatne imovinske štete ili nastajanja drugih društveno opasnih posledica, ako su ta činjenja izvršena s ciljem narušavanja društvene bezbednosti, zastrašivanja stanovništva ili vršenja uticaja na organe vlasti u donošenju odluka. Krivično delo se može izvršiti i pretnjom izvršenja navedenih radnji s istim ciljevima. Pritom, pod pretnjom treba podrazumevati ne samo izricanje pretnje, već i delovanje koje karakteriše pretnju kao realnu i stvarnu. Takve aktivnosti mogu biti nabavka i čuvanje eksplozivnih sredstava, oružja, radioaktivnih supstanci i sl. (Kadnikov, 2007: 544). Najrasprostranjeniji način izvršenja terorizma je izazivanje eksplozija.¹⁰ Opasnost od pogibije ljudi postoji kada opasnost po život preči makar samo jednom čoveku. Znatna imovinska šteta se određuje u svakom konkretnom slučaju i pri tome se uzima u obzir i materijalno i finansijsko stanje žrtava. Druge društveno opasne posledice označavaju nanošenje štete zdravlju ljudi i odnose se na izazivanje straha kod stanovništva, na izazivanje masovnih nereda, pogoršanje ekoloških uslova u regionu i sl.

Terorizam se vrši s direktnim umišljajem. Cilj nije samo narušavanje društvene bezbednosti i poretka nego i zastrašivanje stanovništva jer terorizati, prema Ozegovljevom rečniku, znači „plašiti terorom, nasiljem, zastrašivati i držati u stalnom strahu“ (Kadnikov, 2007: 545).

Izvršenje terorizma od strane grupa lica prema prethodnom dogovoru ili uz primenu vatrenog oružja predstavlja teži oblik (član 205, stav 2). Ako je delo izvršila organizovana grupa, ili ako su tim delom prouzrokovane smrtno posledice iz nehata ili druge teške posledice, ili je terorizam povezan s ugrožavanjem objekata za proizvodnju i korišćenje atomske energije, radioaktivnih supstanci i izvora radioaktivnog značenja, onda postoji najteži oblik (član 205, stav 3). U napomeni uz član 205. stoji da se neće kazniti lice koje je učestvovalo u pripremi terorističkog akta

---

¹⁰ Setimo se samo eksplozija u stanicama metroa u Moskvi, na ulicama, stajalištima javnog saobraćaja, pijacama, na primer, u Vladikavkazu, Voronjezu, Nevinomiskuu.

ako blagovremeno upozori organe vlasti ili na drugi način pomogne u sprečavanju izvršenja terorističkog akta pod uslovom da činjenje tog lica ne predstavlja biće drugog krivičnog dela.

Novinu predstavlja član 205.1. koji nosi naziv „Uključivanje lica u izvršenje krivičnih dela terorističkog karaktera ili pomaganje u njihovom izvršenju na drugi način“. Zakonodavac koristi pojam krivična dela terorističkog karaktera, ali ne određuje osobine dela koje ih svrstavaju u tu kategoriju. Tu je, kako se opravdano ističe, potrebno tumačenje viših sudskih instanci (Kadnikov, 2007: 546). Krivično delo ima nekoliko alternativno određenih oblika radnje izvršenja. To su: uključivanje lica u izvršenje krivičnih dela predviđenih članovima 205, 206, 208, 211, 277. i 360. Krivičnog zakonika Ruske Federacije, navođenje lica na učestvovanje u aktivnostima terorističke organizacije, naoružavanje ili obuka lica za vršenje navedenih krivičnih dela i finansiranje akata terorizma ili terorističke organizacije.

2.5 Krivični zakonik Crne Gore

U Krivičnom zakoniku Crne Gore¹¹, u grupi krivičnih dela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom izvršeno je više izmena i dopuna, a najvažnije su one koje polaze od nove koncepcije krivičnog dela terorizma i s njim povezanim krivičnim delima. Osnovno krivično delo terorizma (bez obzira na to da li je upravljeno protiv Crne Gore, strane države ili međunarodne organizacije) predviđeno je u članu 447. s mnogobrojnim oblicima radnje izvršenja. To krivično delo i nova krivična dela terorizma kao što su javno pozivanje na izvršenje terorističkih krivičnih djela (član 447a KZ) i vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih djela (član 447b KZ) uneti su u Krivični zakonik Crne Gore ZID KZ iz 2010. godine. To je posledica potrebe da se krivičnopravna zaštita od akata terorizma učini potpunijom i adekvatnijom imajući u vidu oblike koje savremeni terorizam poprima (Stojanović, 2010: 868). Takođe, učinjene izmene i dopune su rezultat usklađivanja s velikim brojem međunarodnih pravnih instrumenata, i to, pre svega, Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju terorizma, koju je Crna Gora ratifikovala 2008. godine¹², i Okvirnom odlukom Saveta Evropske unije iz 2002. godine s amandmanima iz 2008. godine.

Prilikom propisivanja osnovnog krivičnog dela terorizma kao uzor je poslužila odredba član 1. Okvirne odluke Saveta Evropske unije. Radnja izvršenja je propisana na kazuistički način. U osam tačaka je propisan veći broj radnji izvršenja (Stojanović, 2010: 869). To su: napadi na život, telo ili slobodu drugog; otmica ili uzimanje talaca; uništenje državnih ili javnih objekata, saobraćajnih sistema, infrastrukture uključujući i informacijske sisteme, nepokretne platforme u epikontinentalnom pojasu, opšteg dobra ili privatne imovine koje može da ugrozi živote ljudi ili da prouzrokuje znatnu štetu za privredu; otmica vazduhoplova, broda, sredstva javnog prevoza ili prevoza robe koja može da ugrozi život ljudi; izrada, posedovanje, nabavljanje, prevoz, snabdevanje ili upotreba oružja, eksplo-

---

¹¹ Službeni list RCG, br. 70/03 i 47/06 i Službeni list CG, br. 40/08 i 25/10.

¹² Službeni list CG, broj 5/08.

ziva, nuklearnog ili radioaktivnog materijala ili uređaja, nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; istraživanje ili razvoj nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; ispuštanje opasnih materija ili prouzrokovanje požara, eksplozije ili poplave ili preduzimanje druge opšteopasne radnje koja može da ugrozi život ljudi i ometanje ili obustava snabdevanja vodom, električnom energijom ili drugim energentom koje može da ugrozi život ljudi. Osim što je to krivično delo konceptijski drugačije postavljeno u odnosu na ranija krivična dela terorizma i krivično delo međunarodnog terorizma, uneta su i nova krivična dela čije propisivanje proizilazi iz međunarodnih obaveza. Ovom prilikom pomenućemo delo javno pozivanje na izvršenje terorističkih dela i vrbovanje i obučavanje za vršenje teroristički djela. Prvo delo se sastoji u javnom pozivanju ili na drugi način podsticanju na vršenje krivičnog dela iz člana 447. Krivičnog zakonika. Tu je, u stvari, inkriminisana radnja podstrekavanja, kod koje, međutim, nije potrebno da bude usmerena ka stvaranju ili učvršćivanju odluke nekog lica da izvrši krivično delo terorizma, niti se mora odnositi na konkretno krivično delo. Dovoljno je da se time stvara opasnost od izvršenja jednog ili više takvih dela. U stvari, za razliku od podstrekavanja, tu je reč o terorističkoj propagandi (Stojanović, 2010: 871). Drugo krivično delo čini onaj ko s namerom izvršenja dela iz člana 447. vrbuje drugog da izvrši ili učestvuje u izvršenju tog djela, ili da se pridruži grupi ljudi ili kriminalnom udruženju ili kriminalnoj organizaciji radi učestvovanja u izvršenju tog krivičnog dela. Takođe, kažnjava se i ko s namerom izvršenja krivičnog dela iz člana 447. daje uputstva o izradi i korišćenju eksplozivnih naprava, vatrenog ili drugog oružja ili štetnih ili opasnih materija, ili obučava drugog za izvršenje ili učestvovanje u izvršenju tog krivičnog dela. Kod ovog krivičnog dela reč je o pripremnim radnjama podignutim na rang radnje izvršenja i koje predstavljaju samostalno krivično delo.

2.6 Krivični zakonik Hrvatske

U Hrvatskoj teoriji se ističe da su osnovna sredstva u borbi protiv terorizma zakonske odredbe unutar pravnog poretka država. Međutim, prema mišljenju istih, izrazita surovost kojom terorizam zasipa moderna društva uslovljava upotrebu različitih sredstava. Događaji od 11. septembra upravo upozoravaju na vrlo tanku liniju između demokratije i kršenja iste od strane njenih čuvara (Marković, 2009: 218).

Važeći Kazneni zakonik Republike Hrvatske stupio je na snagu 1. januara 1998. godine. Od tada je u više navrata noveliran. Poslednje izmene i dopune (ZID KZ RH iz 2008. godine) rezultat su usklađivanja s međunarodnim izvorima i evropskom pravnom tekovinom.¹³ Uvedena su dva nova krivična dela i to: javno podsticanje na terorizam (član 169a) i novačenje i obuka za terorizam (član 169b). Takođe, definicija krivičnog dela terorizma (član 169) usklađena je s Okvirnom odlukom Saveta Evropske unije o borbi protiv terorizma. Okvirne odluke kojima se usklađuje zakonodavstvo država članica obavezuju države u pogledu rezultata koji treba ostvariti, ali prepuštaju nacionalnim vlastima svake države da odaberu oblik i

---

¹³ *Narodne novine RH*, br. 110/97, 27/98 i 50/00 – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 129/00, 51/01, 111/03 i 190/03 – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07 i 152/08.

metodu kojima će ostvariti traženi rezultat. One nemaju direktno dejstvo na pravni poredak država članica već je neophodno izvršiti njihovu implementaciju u nacionalno zakonodavstvo (Turkalj, 2002: 10). Terorizam se preduzima s ciljem izazivanja ozbiljne zastrašenosti građana ili prisiljavanja Republike Hrvatske, strane države ili međunarodne organizacije da nešto učine ili ne učine ili ozbiljnog ugrožavanja ili uništenja temeljnih ustavnih vrednosti, političkih i društvenih vrednosti, ustavnog uređenja i pravnih lica s javnim ovlašćenjima Republike Hrvatske, strane države ili međunarodne organizacije. To se može postići činjenjem jednog od sledećih dela: napadom na život, telo ili slobodu drugog; otmicom ili uzimanjem talaca; uništenjem državnih ili javnih objekata, transportnog sistema, infrastrukture, informacionog sistema, fiksne platforme u epikontinentalnom pojasu, javne ili privatne imovine; otmicom aviona, broda ili drugog javnog prevoznog sredstva ili prevozom robe za koju je verovatno da može ugroziti život ljudi; proizvodnjom, posedovanjem, nabavkom, prevozom, snabdevanjem ili upotrebom oružja, eksploziva, nuklearnog ili radioaktivnog materijala ili uređaja, nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; istraživanjem i razvojem nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; ugrožavanjem bezbednosti oslobađanjem opasnih materija ili izazivanjem požara, poplava ili eksplozija, ili preduzimanjem druge opšteopasne radnje za koju je verovatno da može ugroziti život ljudi; ometanjem ili prekidanjem snabdevanja vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursima, što bi moglo ugroziti život ljudi (osnovni oblik). Kažnjava se i lice koje preči izvršenjem krivičnog dela iz stava 1. člana 169. Teži oblik postoji ako je izvršenjem krivičnog dela iz stava 1. člana 169. prouzrokovana smrt jedne ili više osoba ili su prouzrokovana velika razaranja. Ako je prilikom izvršenja terorizma jedno ili više lica s namerom lišeno života postojaće najteži oblik (stav 3. člana 169).

Javno podsticanje na terorizam (član 169a) sastoji se u javnom iznošenju ili pronosjenju ideja kojima se neposredno ili posredno podstiče terorizam i time prouzrokuje opasnost od činjenja tog dela. Rekrutovanje i obuka za terorizam (član 169b) sastoje se u vrbovanju drugog lica da učini ili učestvuje u krivičnom delu terorizma ili da se pridruži grupi ljudi ili zločinačkoj organizaciji. Kažnjava se i lice koje daje uputstva o izradi i korišćenju eksplozivnih naprava, vatrenog ili drugog oružja ili štetnih ili opasnih supstanci ili lice koje obučava drugoga u primeni metoda i tehnika za vršenje krivičnog dela terorizma (stav 2. člana 169b).

2.7 Krivični zakonik Slovenije

Svoje krivično zakonodavstvo s relevantnim međunarodnim dokumentima u oblasti borbe protiv terorizma uskladila je i Republika Slovenija. Ona je donela potpuno nov Kazenski zakonik RS koji je stupio na snagu 1. novembra 2008. godine.¹⁴ Član 108, koji reguliše terorizam, proširen je u skladu s evropskom pravnom tekovinom (*acquis communautaire*). Krivično delo vrši svako ko u nameri da uništi ili ozbiljno ošteti ustavne, ekonomske, socijalne ili političke temelje Republike Slovenije ili druge zemlje ili međunarodne organizacije ozbiljno zastraši

---

¹⁴ Uradni list RS, br. 55/08, 66/08-isp. i 39/09.

stanovništvo ili prisili Vladu Republike Slovenije i druge države ili međunarodne organizacije da nešto urade ili ne urade činjenjem jednog od sledećih krivičnih dela: napadom na život, telo ili slobodu drugog; otmicom ili uzimanjem talaca; uništenjem državnih ili javnih objekata, predstavništva stranih zemalja, transportnog sistema, infrastrukture, informacionog sistema, fiksne platforme u epikontinentalnom pojasu, javne ili privatne imovine; otmicom aviona, broda ili drugog javnog prevoznog sredstva; proizvodnjom, posedovanjem, nabavkom, transportom, snabdevanjem ili korišćenjem oružja, eksploziva, nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; istraživanjem i razvojem nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja; ugrožavanjem bezbednosti oslobađanjem opasnih materija ili izazivanjem požara, poplava ili eksplozija; prekidanjem snabdevanja vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursima, što bi moglo ugroziti život ljudi (osnovni oblik). Teži oblik postoji ako je nastupila smrt jednog ili više lica. Tada je zaprećena kazna zatvora od osam do petnaest godina. Ako je namerno prouzrokovana smrt jednog ili više lica izriče se zatvorska kazna u trajanju ne kraćem od petnaest godina. Ako je delo izvršila zločinačka organizacija ili teroristička grupa, zatvorska kazna je od osam do petnaest godina. Predviđeno je kažnjavanje i za puko učestvovanje u terorističkoj organizaciji ili grupi (zatvorska kazna do osam godina), kao i kažnjavanje onih koji vode ili osnivaju takva udruženja (najmanje petnaest godina).

Takođe, uvedena su i nova krivična dela: podsticanje i javna glorifikacija terorističkih akata (član 110) i regrutovanje i obuka za terorizam (član 111). U prvom slučaju, neko lice podstiče izvršenje krivičnog dela terorizma šireći poruke i čineći ih dostupnim drugim licima ili na bilo koji drugi način promovise teroristička dela i time izazove opasnost da se izvrši jedno ili više takvih krivičnih dela. Kažnjava se i lice koje, posredno ili neposredno, javno veliča ili opravdava terorizam (član 110, stav 2). U drugom slučaju, krivično delo se sastoji u regrutovanju za vršenje krivičnog dela terorizma ili u povezivanju potencijalnih učinilaca sa zločinačkom organizacijom ili terorističkom grupom. Obuka podrazumeva davanje smernica za izradu i korišćenje eksploziva, vatrenog oružja ili drugih oružja, štetnih ili opasnih materija, odnosno obučavanje za korišćenje drugih specifičnih metoda ili tehnologija za izvršenje ili učestvovanje u terorističkom aktu (član 111, stav 2).

3. Terorizam u krivičnom pravu Republike Srbije

Važeći Krivični zakonik stupio je na snagu 1. januara 2006. godine i od tada je dva puta noveliran.¹⁵ U pogledu zaštitnog objekta i usmerenosti namere kao subjektivnog elementa bića krivičnog dela pravi se razlika između terorizma i međunarodnog terorizma. Krivično delo terorizma postoji kada učinilac s namerom ugrožavanja ustavnog uređenja ili bezbednosti Republike Srbije izazove eksploziju ili požar ili preduzme neku drugu opšteopasnu radnju ili izvrši otmicu, uzimanje talaca ili samovoljno lišavanje slobode nekog lica ili drugi akt nasilja ili preti preduzimanjem kakve opšteopasne radnje ili upotrebom nuklearnog,

---

¹⁵ *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009. i 111/2009.

hemijskog, bakteriološkog ili drugog opšteopasnog sredstva i time izazove osećanje straha ili nesigurnosti kod građana (Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije). Pre izmena i dopuna KZ iz 2009. godine, kao tipičan akt nasilja u zakonskom tekstu navodila se samo otmica. Zakonodavac je očigledno smatrao da je potrebno izmeniti postojeći zakonski opis krivičnog dela terorizma da bi se napravila razlika u odnosu na radnju izvršenja krivičnog dela međunarodnog terorizma. Kao što smo videli u uporednopravnom delu ovog rada, danas postoji težnja ka tome da se krivičnopravna reakcija na terorizam izjednači bez obzira na to da li je on upravljen prema domaćoj državi, stranoj državi ili međunarodnoj organizaciji (što je, donekle, bar kada je u pitanju radnja izvršenja osnovnog oblika, došlo do izražaja u prvobitnom tekstu KZ Srbije iz 2005. godine) (Stojanović & Kolarić, 2010). Međunarodni terorizam vrši lice koje, s namerom da naškodi stranoj državi ili međunarodnoj organizaciji, izvrši otmicu nekog lica ili neko drugo nasilje, izazove eksploziju ili požar ili preduzme druge opšteopasne radnje ili preti upotrebom nuklearnog, hemijskog, bakteriološkog ili drugog sličnog sredstva (Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom).

Pristup koji ima Krivični zakonik Republike Srbije u tretiranju ovog krivičnog dela je anahron i previše uzak. Terorizam danas treba posmatrati kao jedinstveno krivično delo s osobinama koje su zajedničke bez obzira na to da li je usmeren ka narušavanju ustavnog uređenja jedne zemlje ili međunarodnog poretka i bezbednosti. Najznačajniji međunarodni dokumenti u oblasti borbe protiv terorizma (Okvirna odluka Veća Evropske unije o borbi protiv terorizma, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma i dr.) polaze od koncepcije po kojoj se u okviru jednog krivičnog dela propisuje terorizam koji je usmeren protiv domaće ili strane države ili međunarodne organizacije.

Dalje, kada je u pitanju krivično delo terorizma Krivični zakonik predviđa da je kažnjivo njegovo pripremanje. Prema koncepciji koju zastupa naš Krivični zakonik, pripremanje krivičnog dela više nije opšti institut. Zato, kada zakonodavac želi da kazni pripremanje nekog krivičnog dela, to bi trebalo da učini tako da pripremne radnje određuje kao zasebno krivično delo. Formalno, tu zapravo nije reč o pripremnim radnjama, jer ih je zakon podigao na rang radnje izvršenja (Stojanović, 2005: 201). Međutim, kada su u pitanju krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije postoji jedno hibridno rešenje (Stojanović, 2007: 693). Ukidanje opšte odredbe o pripremnim radnjama znači da zakonodavac ne može više da propisuje pripremanje nekog krivičnog dela kao kažnjivo bez navođenja u čemu se to pripremanje sastoji. Ipak, taj stav nije dosledno sproveden jer je zakonodavac kod većine krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije predvideo i kažnjavanje za pripremne radnje bez preciziranja, kod svakog krivičnog dela posebno, u čemu se one sastoje, a što bi bio obavezan po novom pristupu (kod svakog krivičnog dela treba precizirati pripremne radnje kao posebno krivično delo), već u jednom zajedničkom članu (član 320, stav 2) uopšteno navodi šta predstavlja pripremanje tih krivičnih dela (Stojanović, 2005: 202). Pripremanje krivičnog dela terorizma, kao i ostalih krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti, može se sastojati u nabavljanju ili osposobljavanju sredstava za izvršenje krivičnog dela, u otklanjanju prepreka za izvršenje krivičnog

dela, u dogovaranju, planiranju ili organizovanju s drugim izvršenja krivičnog dela ili u drugim radnjama kojima se stvaraju uslovi za neposredno izvršenje krivičnog dela (član 320, stav 2). Pripremanje takođe podrazumeva upućivanje ili prebacivanje na teritoriju Republike Srbije lica ili oružje, eksploziva, otrova, opreme, municije ili drugog materijala radi izvršenja krivičnog dela iz te grupe (član 320, stav 3).

Kada je u pitanju međunarodni terorizam, izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije iz septembra 2009. godine, uneta je odredba po kojoj se pripremanje međunarodnog terorizma kažnjava (član 391, stav 4). Zakonodavac precizira u čemu se to pripremanje sastoji na isti način kao i kod člana 320, stava 2. Krivičnog zakonika (član 391, stav 5). Tu je zakonodavac dosledniji jer je posebno kod ovog krivičnog dela precizirao pripremanje. Međutim, to je učinjeno samo okvirnom definicijom koju smo već naveli i kojom su samo delimično obuhvaćena nova krivična dela (javna provokacija za izvršenje krivičnog dela terorizma, regrutovanje za terorizam i obuka za terorizam).

Pred Srbijom je period koji možemo označiti kao period reforme krivičnog zakonodavstva. Jedan od ciljeva koji se želi postići izmenama i dopunama Krivičnog zakonika jeste ispunjavanje međunarodnih obaveza u oblasti suzbijanja terorizma. Ne treba sumnjati u potrebu propisivanja krivičnih dela kod kojih je pripremanje terorizma podignuto na rang radnje izvršenja i predstavlja samostalno krivično delo. To je opravdano ako je u pitanju velika vrednost zaštitnog objekta a intenzitet njegovog ugrožavanja u velikoj meri izražen. Intervencije u oblasti krivičnog prava na koje nas upućuju međunarodni dokumenti radi sprečavanja terorizma zahtevaju, stoga, prethodnu procenu posledica s brižljivim odmeravanjem interesa za bezbednost i slobodu (Sieber, 2009: 353). Vrednost zaštitnog objekta se ovde svakako ne dovodi u pitanje. U oblasti borbe protiv terorizma reč je o legitimnoj zaštiti. Strah od kriminala i velikih rizika koji prete savremenom društvu dovode i do povećane potrebe za bezbednošću građana. Zato se, načelno, pozdravlja činjenica da se zakonodavac poslužio krivičnim pravom radi postizanja svrhe, tj. da se interveniše već u fazi pripremanja krivičnog dela terorizma pomoću novih krivičnih dela kod kojih su radnje pripremanja izvršenja krivičnog dela terorizma podignute na rang radnje izvršenja – pripremanje napada regrutovanjem i obukom, širenjem odgovarajućih uputstava i sl. U pitanju su pripremanje radnje koje se samo delimično mogu podvesti pod postojeće odredbe krivičnog zakonodavstva Republike Srbije i kojima se teško može prigovoriti da su neopravdane. Nova krivična dela nalaze svoje opravdanje upravo u pravnim dobrima koja su ugrožena. Učinilac omogućava da se već u ranom stadijumu, iz načina njegovog ponašanja, raspozna da će on povrediti i/ili podržati povredu pravnog dobra (Bader, 2009: 2855). Ono što je bitno sa stanovišta načela legaliteta jeste da se krivično delo predstavi dovoljno određeno, tj. bitno je da zakonodavac precizno odredi biće krivičnog dela, tako da područje njegove primene jasno proizilazi iz teksta, ili se, u svakom slučaju, može utvrditi tumačenjem norme. Pripremanje terorizma i međunarodnog terorizma na način formulisan u Krivičnom zakoniku otvara mnogo više dilema u pravcu preispitivanja legitimnosti i određenosti norme, posebno kada su u pitanju „druge radnje kojima se stvaraju uslovi za neposredno izvršenje krivičnog dela“, nego uvođenje novih krivičnih dela (Kolarić, 2010: 128)

4. Zaključak

Najveći broj izmena i dopuna koje su preplavile krivično zakonodavstvo u poslednjih nekoliko godina u oblasti suzbijanja terorizma rezultat su usklađivanja s međunarodnim izvorima, konvencijama Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope i s relevantnim izvorima Evropske unije. Na taj način se stvaraju i unapređuju normativne pretpostavke za delotvorno suprotstavljanje krivičnom delu terorizma i otklanjaju neke nedorečenosti postojećih zakonskih tekstova (na primer, brišu se neke zakonske odredbe da bi se izbegla nepotrebna dupliranja). U kontekstu usklađivanja materijalnog krivičnog prava s međunarodnim, najveći broj država menja ili dopunjuje tekst krivičnog zakonika kada je u pitanju krivično delo terorizma. Uglavnom se pribegava promeni naziva krivičnog dela iz međunarodnog terorizma u terorizam i promeni njegovog bića radi potpune usklađenosti s definicijom terorizma iz člana 1. Okvirne odluke Saveta Evropske unije o borbi protiv terorizma. Na taj način se napušta dualitet terorističkih inkriminacija s obzirom na objekat zaštite (protivdržavni i međunarodni terorizam), što je u skladu sa zahtevom Evropske komisije, ali i sa skorašnjim trendovima u krivičnom pravu.

U okviru sveobuhvatne borbe protiv terorizma, uporednopravno posmatrajući, nacionalni krivični zakoni uvode i nova krivična dela. To su: javno podsticanje, regrutovanje i obuka za terorizam. S obzirom na to da je reč o vrlo osetljivoj oblasti, gde mogu doći u pitanje mnogobrojna temeljna ljudska prava kao što je pravo na slobodu izražavanja i/ili okupljanja, potrebno je postići odgovarajuću ravnotežu između potencijalno konfliktnih imperativa – neophodna zaštita civilnog društva i bezbednosti od terorističkih pretnji i održavanje adekvatnog standarda zaštite ljudskih prava.

Najveći izazov predstavlja pronalaženje prave mere između inkriminisanja pripremanja kao samostalnog krivičnog dela – imajući u vidu, pre svega, pojedine odredbe Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma iz 2005. godine (u pitanju je, kao što ćemo videti, veći broj krivičnih dela čija je radnja izvršenja u stvari priprema radnja za krivično delo terorizma), i osnovnih stavova o legitimnosti i granicama krivičnopravne zaštite. Pitanje je gde leži granica između, na primer, posrednog podsticanja na izvršenje terorističkog akta i izražavanja legitimne kritike. Inkriminacija terorizma i s njim povezanim krivičnim delima predstavlja poseban izazov za demokratska društva, jer neke zakonske odredbe koje bi omogućile krivičnopravnu reakciju mogu da ugroze osnovna prava građana. S druge strane, blag zakonski pristup problemu kakav je krivično delo terorizma, a koji čvrsto štiti prava građana, može predstavljati rizik za bezbednost društva. Terorizam se pokazao kao složeno pitanje i za međunarodne organizacije i za nacionalna krivična zakonodavstva.

Osnovna funkcija krivičnog prava je zaštitna. Cilj i svrha postojanja krivičnog prava jeste suzbijanje kriminaliteta. Novi oblici kriminaliteta zahtevaju odgovarajući odgovor krivičnog prava. Adekvatan odgovor zahteva i međunarodna zajednica nakon ratifikacije međunarodnih ugovora. Savremeni, odnosno terorizam XXI veka jedna je od najtežih globalnih pretnji bezbednosti, koja prouzrokuje nove, složene rizike, dok su posledice terorističkih napada sve razornije. Njegovi učinioci

koriste legalnu infrastrukturu protivnika za izvršenje napada. Uz konvencionalna sredstva, teroristi sve češće kao efikasna sredstva upotrebljavaju benzin, đubrivo, hemijske materije, kompjuterske mreže i druge predmete koji su u svakodnevnoj upotrebi. To upućuje na zaključak da je logistika terorizma danas sve jednostavnija i teško uočljiva (Sieber, 2009: 353). Postavlja se pitanje da li je tendencija širenja krivičnopravne represije u oblasti borbe protiv terorizma opravdana. Uprkos činjenici da je krivično pravo *ultima ratio*, zakonodavac ne samo kod nas, nego i u drugim evropskim zemljama pokazuje težnju ka stalnom ekspanzijom inkriminacija. Krivični zakonik Republike Srbije u članu 3. postavlja osnov i granice krivičnopravne zaštite, ističući da zaštita čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti predstavlja osnov i granice za određivanje krivičnih dela, propisivanje krivičnih sankcija i njihovu primenu, u meri u kojoj je to nužno za suzbijanje tih dela. Dakle, na prvom mestu se štite osnovna dobra čoveka. Krivičnopravna zaštita drugih opštih dobara obezbeđuje se u meri u kojoj ta opšta dobra služe čoveku.

Novo činjenično stanje, javna provokacija, regrutovanje i obuka za terorizam zahtevaju, pre njihovog unošenja u krivični zakonik, prethodnu procenu od strane zakonodavca. Prvo se ceni značaj objekta kome se pruža krivičnopravna zaštita, a zatim stepen društvene opasnosti tih ponašanja. Lišenje slobode nekog lica da bi se sprečilo započinjanje i dovršenje krivičnog dela terorizma moguće je samo nakon dovršenog krivičnog postupka, posle pravosnažne osude na kaznu zatvora. Eventualan pritvor koji se prema Zakoniku o krivičnom postupku može odrediti učiniocu nekog krivičnog dela opet podrazumeva ispunjavanje strogih zakonskih uslova i ne može da traje u nedogled. Pomoć nije moguće potražiti ni u nekoj drugoj oblasti prava. Stoga zakonodavac, sasvim ispravno, protiv potencijalnih terorista ne treba da teži alternativnim merama izvan krivičnog prava. Reč je o teškom obliku kriminala i u tom slučaju krivično pravo jeste *ultima ratio* – poslednje sredstvo koje stoji na raspolaganju društvu. Državnim institucijama pozvanim da reaguju ostaje, između trenutka u kome pripremne radnje postaju vidljive i izvođenja napada, samo kratak period da spreče nameravanu štetu po život, telo ili imovinu. To utemeljuje interes države da interveniše već kod pripremnih radnji pomoću novih krivičnih dela. U pogledu legitimnosti, jasno je da se kažnjivost ne može pravdati samo činjenicom da učinilac izgleda opasno. Neophodno je da postoji krivica lica (*nulla poena sine culpa*). Odavno je jasno da same misli nisu kažnjive i da je legitimno samo krivičnopravno kažnjavanje za učinjene radnje kojima se zalazi u kriminalnu zonu. Krivica se ovde vezuje za visok stepen ugrožavanje određenih dobara koja imaju veliki značaj za društvo. Naravno, posebno je važno da se često ne pribegava takvoj mogućnosti, već da se to pravo ograniči samo na teška krivična dela. Ukratko, može se konstatovati da potencijalno velika opasnost od terorističkih napada opravdava inkriminisanje određenih ponašanja kao krivičnih dela već u fazi pripremanja ukoliko se utvrdi krivica učinioca. U granicama propisanim krivičnim zakonikom učiniocu se izriče kazna kojom se sprečava dalje delovanje tog lica i eventualno dovršenje krivičnog dela terorizma.

5. Literatura

1. Bader, M. (2009). Das Gesetz zur Verfolgung der Vorbereitung von schweren staatsgefährdenden Gewalttaten. *Neue Juristische Wochenschrift*.
2. *Black's Law Dictionary*. (2004). St. Paul: Thomson West.
3. Beltrani, S. (2008). *Corso di Diritto Penale – Parte generale e parte speciale*. Padova: Wolters Kluwer Italia.
4. Gardner, T. & Andersen, T. (2006). *Criminal Law*. Belmont: Thomson Wadsworth.
5. Hoffman, B. (2009). Defining Terrorism. *Terrorism and Counter Terrorism, Readings and Interpretations – third edition*. Prepared by Russell D. Howard, Reid L. Sawyer, Natasha E. Bajema. Boston: Higher education.
6. Кадников, Н. Г. (2007). *Уголовное право России*. Москва: Книжный мир.
7. Kolarić, D. (2010). Terorizam (legitimmnost i granice krivičnogprave zaštite – evropski standardi). *Zbornik Krivično zakonodavstvo Srbije i standardi Evropske Unije*. Zlatibor–Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
8. Kurth Cronin, A. (2009). Behind the Curve, Globalization and International Terrorism. *Terrorism and Counter Terrorism, Readings and Interpretations – third edition*. Prepared by Russell D. Howard, Reid L. Sawyer, Natasha E. Bajema. Boston: Higher education.
9. Lamarca Perez, C., Alonso de Escamilla, A., Gordillo Alvarez-Valdes, I., Mestre Delgado, E., & Rodriguez Nunez, A. (2005). *Derecho Penal-Parte especial*.
10. Marković, S. (2009). Terorizam i druga krizna stanja suvremenog društva i njihov utjecaj na ograničavanje ljudskih prava i demokraciju. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*.
11. Nuotio, K. (2006). Terrorism as a Catalyst for the Emergence, Harmonization and Reform of Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice*.
12. Patané, V. (2006). Recent Italian Efforts to Respond to Terrorism at the Legislative Level. *Journal of International Criminal Justice*.
13. Schäfer, J. (2008). Aus der Rechtsprechung des BGH zum Staatsschutzstrafrecht. *Neue Zeitschrift für Strafrecht-Rechtsprechungs Report*.
14. Sieber, U. (2009). Legitimation und Grenzen von Gefährdungsdelikten im Vorfeld von terroristischer Gewalt. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*.
15. Stojanović, Z. (2007). *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
16. Stojanović, Z., Kolarić, D., (2010). *Krivičnopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*. Beograd: Pravni fakultet.
17. Stojanović, Z. (2010). *Komentar Krivičnog zakonika*. Podgorica: Misija OSCE u Crnoj Gori.
18. Stojanović, Z. (2007). Ustav Republike Srbije i materijalno krivično zakonodavstvo. *Zbornik Ustav Republike Srbije, krivično zakonodavstvo i organizacija pravosuđa*. Zlatibor–Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
19. Stojanović, Z. (2005). *Krivično pravo: opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
20. Turkalj, K. (2002). Borba protiv terorizma na razini Evropske Unije. *Hrvatska pravna revija*.

CRIMINAL OFFENCE OF TERRORISM COMPARATIVE LAW ASPECTS

Summary

There is no doubt that terrorism is one of the most serious problems of contemporary society. It is very important for national legal systems to be efficient and well prepared to meet the global terrorism challenges. Legal frameworks vary widely from state to state, making a comprehensive comparative study difficult. However, there are some differences between those countries which follow international tendencies and those which believe that their existing repressive

legislation is appropriate for fight against terrorism. The aim of this paper is to show that national jurisdictions, with their criminal law provisions, remain critical bodies on the first line of defence against terrorism. The paper deals with legal strategies and trends in fighting terrorism, and we will try to answer whether new legal provisions really follow the logic of terrorism and deny the rule of law.

STVARNA ZABLUDA U ENGLESKOM PRAVU¹

*Radosav Risimović

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: U uvodnim izlaganjima pojmovno su razgraničene zabluda o činjenicama i pravna zabluda u engleskom pravu. Međutim, predmet rada je razmatranje stvarne zablude ili zablude o činjenicama. U prvom delu rada autor će predstaviti dve različite koncepcije tog instituta: objektivnu i subjektivnu. S obzirom na to da je reč o suprotstavljenim shvatanjima, biće izneti i argumenti koje ističu zastupnici kako prvog, tako i drugog gledišta. Na kraju će biti obrazloženo neslaganje sa stanovištem koje preovladava, a prema kome je za oslobađanje optuženog dovoljno da on iskreno veruje u postojanje relevantnih činjenica, ili da je pogrešna predstava o njima zasnovana na iskrenom uverenju. Posebna pažnja je posvećena pitanju kako kvalifikovati situaciju u kojoj je optuženi bio u zabludi pod uticajem alkohola ili droge.

Ključne reči: zabluda o činjenicama, pravna zabluda, razumna osnovanost, iskreno uverenje, krivica.

1. Uvod

Kao što je poznato, pravni sistem Engleske i drugih zemalja koje pripadaju anglosaksonskom pravu (SAD, Kanada, Australija, Novi Zeland) različit je od evropskog tj. kontinentalnog prava. Reč je o tome da se u anglosaksonskom pravu opšta pravila i pojmovi izvode iz pojedinačnih slučajeva, odnosno pravosnažno presuđenih krivičnih stvari, dok kontinentalna koncepcija podrazumeva opšta pravila u vidu pravnih propisa i njihovu primenu na konkretne slučajeve.

Shodno tome, izvor krivičnog prava u kontinentalnim pravnim sistemima su, pre svega, krivični zakони, dok se u Engleskoj može govoriti o tri ključna izvora: opšte pravo (*common law*), zakonodavstvo i evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Wilson, 2003: 13). Sve do XIX veka dominantan izvor krivičnog prava u Engleskoj je opšte pravo (*common law*), odnosno običajno pravo koje stvaraju sudije donošenjem presuda, jer one postaju tzv. precedent za rešavanje

---

¹Ovaj rad je rezultat ostvarivanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom „Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija“. Projekat finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (evidencioni broj 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014). Rukovodilac projekta je prof. dr Saša Mijalković.

* E-mail: risimovicradosav@yahoo.com

identičnih ili sličnih slučajeva. Prvi pokušaj da se izvrši sistematizacija krivičnog prava čine komentatori, koji daju izveštaje o najznačajnijim sudskim odlukama. Odrredbe krivičnog prava nalaze se i u mnogobrojnim zakonima, kao što je Zakon o delima ugrožavanja integriteta ličnosti (*The offences against the Person Act*) iz 1861. godine. Svest o prednostima kodifikacije krivičnopravnih normi sazreva u doktrini i praksi, što je rezultiralo Nacrtom krivičnog zakona iz 1989. godine (*The Draft Penal Code*), koji nije usvojen u Parlamentu, jer je sa 220 odeljaka navodno bio suviše obiman (Ashworth, 1996: 6). Uprkos tome, proces kodifikacije krivičnog prava u Engleskoj traje i danas, iako se mora priznati da presude sudova još imaju odlučujuću ulogu.

U engleskom pravu sudska praksa i pravna teorija razlikuju stvarnu (*mistake of fact*) i pravnu zabludu (*mistake of law*), a kao kriterijum za razgraničenje se uzima predmet na koji se odnosi pogrešna predstava učinioa (Card, 1988: 113). Ukoliko se zabluda odnosi na neku činjenicu koja je obeležje bića krivičnog dela (na primer, čovek koji izlazi iz restorana greškom uzima tuđi kaput ili kišobran jer je sličan onom koji poseduje) ili na postojanje nekog od uslova za pozivanje na samoodbranu (na primer, navodno napadnuti može imati pogrešnu predstavu da je izložen napadu ili da je intenzitet preduzete odbrambene radnje neophodan), primenjuju se pravila o stvarnoj zabludi (Wilson, 2003: 253). Suprotno tome, nepoznavanje prava ima za posledicu pozivanje učinioa na pravnu zabludu. Napred navedeno opšte pravilo je jasno, ali nije uvek jednostavno ustanoviti da li je u konkretnom slučaju reč o činjeničnom ili pravnom pitanju. Važno je istaći da pravna zabluda nije od značaja za postojanje dela i da po pravilu ne isključuje krivicu učinioa, pod uslovom da su ispunjeni svi drugi elementi krivičnog dela. Tako, u slučaju „Bejli“ (*Bailey (1800) 168 ER 657*) optuženi je osuđen za krivično delo, iako nikako nije mogao znati da je kao takvo propisano, s obzirom na to da je kao moreplovac dugo bio odsutan (Jefferson, 2006: 285). To pravilo sledi i novija sudska praksa u slučajevima „Lajftut“ (*Lightfoot (1993) 97 Cr App R 24*) i „Brod“ (*Broad (1997) Crim LR 666, CA*).² Prema Kardu (Card), jedina posledica pravne zablude je što optuženi nije svestan da je učinio krivično delo (Card, 1988: 113).

S druge strane, zabluda o činjenicama je u engleskom krivičnom pravu osnov koji isključuje postojanje krivičnog dela. Naime, ostvarenje krivičnog dela uslovljeno je utvrđivanjem kako objektivnih ili spoljašnjih elemenata (nisu povezani sa stanjem svesti, tzv. *actus reus*), tako i subjektivnih elemenata, odnosno krivice (*mens rea*) (Seago, 1994: 17). Za lice koje učini krivično delo pod uticajem zablude o činjenicama ne može se reći da je preduzelo skrivljenu radnju, pa stoga zbog nedostatka *mens rea* (umišljaja ili nehata) nema krivičnog dela (Ashworth, 1999: 240).

2. Objektivni pojam zablude

Za razumevanje teme o kojoj raspravljamo ključan je odgovor na pitanje pod kojim uslovima se optuženi može pozvati na zabludu. Prema tradicionalnom shvatanju (u prve tri četvrtine XX veka u običajnom pravu dominira taj pristup),

² U slučaju Brod optuženi su osuđeni uprkos tome što nisu znali da je posedovanje droge krivično delo.

optuženi može biti oslobođen samo u slučaju da je zabluda osnovana (*reasonable grounds*) (Seago, 1994: 188). U slučaju „Tolson“ (*Tolson (1889) 23 Q.B.D. 168*), optuženu je ostavio muž 1881. godine, a nakon toga pouzdane osobe su je obavestile da je nestao u moru dok je plovio iz Engleske u Ameriku. Posle šest godina se udala smatrajući se udovicom, ali se njen prvi muž pojavio i ona je bila optužena za bigamiju. U Zakonu o delima ugrožavanja integriteta ličnosti (*s 57 Offences against the Person Act 1861*) propisano je da krivično delo čini onaj ko „dok je u braku, stupi u brak s drugom osobom za života bivšeg supruga ili supruge“ (Card, 1988: 120). Naravno, inkriminacija izostaje ukoliko je u vreme zaključenja braka raniji brak iz nekog razloga okončan ili poništen, navedeno je u pomenutom zakonu. Sud je doneo odluku da nije kriva, jer je u dobroj veri i na razumnim osnovama verovala da je njen prvi muž mrtav. U obrazloženju presude se kaže: „Iskreno i razumno uverenje u postojanje okolnosti koje bi da zaista postoje dovele do oslobađanja optuženog, uvek predstavlja dobru osnovu za odbranu optuženog.“ (Gardner, Anderson, 2006: 128–129) To znači da prema stanovištu koje zastupa sud, razumno osnovana zabluda može biti osnov za odbranu u bilo kom slučaju, uključujući tu i pogrešnu predstavu o uslovima za samoodbranu.

Kod samoodbrane, krivica kao subjektivni element krivičnog dela (*mens rea*) jeste umišljaj da se primeni protivpravna sila protiv žrtve (Heaton, 1998: 155). Tako, u predmetu „Albert protiv Lavina“ (*Albert v. Lavin*) sud zaključuje da optuženog treba osuditi za namernu upotrebu protivpravne sile, osim ukoliko je prouzrokovao drugom telesne povrede jer je verovao da postupa u samoodbrani, a to njegovo pogrešno uverenje je razumno osnovano (Card, 1988: 119). Dakle, prihvaćena je objektivna koncepcija zablude o činjenicama, prema kojoj za donošenje oslobađajuće presude u pojedinačnim slučajevima nije dovoljno pogrešno uverenje učinioca samo po sebi, već se zahteva da iz okolnosti slučaja proizlazi da bi i prosečan čovek (objektivni posmatrač) u istovetnim ili sličnim okolnostima imao pogrešnu predstavu o relevantnim činjenicama.

Prema Džefersonu (*Jefferson*), postoji nekoliko razloga zašto je u krivičnom pravu prihvaćena koncepcija o objektivno osnovanoj zabludi (Jefferson, 2006: 289). Prvo, u XIX veku postojeća teorija o subjektivnom elementu krivičnog dela (*mens rea*) nije bila formulisana, iz čega proizlazi da se u tom periodu nije moglo govoriti o zabludi na način koji preovladava u XX veku. Drugo, sudska praksa u velikom broju presuda prihvata objektivnu koncepciju zablude, zbog zabrinutosti sudija da ne oslobode optuženog koji je, uprkos tome što govori istinu, postupao s nehatom. Na kraju, prihvatanje subjektivnog shvatanja zablude povećalo bi mogućnost da porota prihvati kao istinit lažan iskaz optuženog o tome da je u konkretnom slučaju imao pogrešnu predstavu o relevantnim činjenicama. Drugim rečima, s obzirom na to da lice protiv koga se vodi krivični postupak nije dužno da govori istinu, može se očekivati da pokuša da izbegne kažnjavanje za učinjeno delo tvrdnjom da je bio u zabludi.

Stanovište o objektivnom karakteru zablude o činjenicama prihvata i sudska praksa u Sjedinjenim Američkim Državama (Gardner, Anderson, 2006: 129). Tako, u slučaju „Vilis protiv države“ (*Willis v. State 802 S.W. 2d 337*) (*Tex. App, 1991*), utvrđeno je da optuženi nije znao da je stvar koju je kupio ukradena. Slično tome, u krivičnoj stvari „Narod protiv Birdzlija“ (*People v. Beardslee, 806*

P.2d 1311) (*Calif. 1991*) i „Narod protiv Krejna“ (*People v. Crane, 585 N.E.2d 99 (Ill. 1991)*), postupak je vođen protiv lica kojima je stavljeno na teret nanošenje smrtonosnih udaraca oštećenom, koji je prethodno teško povređen. Branili su se tvrdnjom da su bili prinuđeni da preduzmu napred navedenu radnju i da su verovali da je žrtva pre toga već bila lišena života.

Iz shvatanja koje proizlazi iz slučaja „Tolson“ (*Tolson*), prema kome je krivičnopravno relevantna samo zabluda koja je zasnovana na razumnim osnovama, proizlazi da optuženi neće moći da se pozove na primenu tog instituta u krivičnom postupku ukoliko je pogrešna predstava o činjenicama posledica nehata (Jefferson, 2006: 290). Drugačije rečeno, radnju preduzetu u skladu s pogrešnim uverenjem koje nije razumno osnovano treba kvalifikovati kao nehatno postupanje.

Interesantno je da opšte pravilo koje proizlazi iz slučaja „Tolson“ ima ograničenu primenu na dela kod kojih se izričito zahteva dokazivanje krivice (*mens rea*) u odnosu na svaki objektivni elemenat (*actus reus*). S druge strane, kod krivičnih dela sa tzv. apsolutnom krivičnom odgovornošću (*strict liability crime*), samo preduzimanje radnje je dovoljno za kažnjavanje učinioca, što znači da nije potrebno da tužilac dokaže postojanje krivice kao subjektivnog elementa dela, pa se optuženi ne može pozvati na zabludu o činjenicama (Card, 1988: 121). Na primer: 1. odbrana optuženog koji je imao seksualni odnos sa maloletnim licem ne može se zasnivati na zabludi u pogledu uzrasta oštećenog (*Jenkins v. State, 110 Nev. 865, 1994 WL 389178 (1994)*; *State v. Stiffer, 117 Idaho 405, 1990 WL 25145 (1990)*; *United States v. Ransom, 942 F.2d 775 (10th Cir. 1991)*; *Commonwealth v. Knap, 592 N.E.2d 747 (Mass. 1992)*; *Garnett v. State, 322 Md. 571, 632 A.2d 797 (1993)*); 2. lice koje je optuženo za napad na federalnog agenta ne može se braniti isticanjem da nije znalo da je oštećeni službeno lice (*United States v. Feola, 420 U.S. 671; 95 S.Ct. 1255 (1975)*) i *United States v. Goldson, 954 F.2d 51 (sd Cir. 1992)* (Gardner, Anderson, 2006: 129). Suprotno tome, u jednom slučaju je prihvaćeno drugačije rešenje, jer je sud presudio da čak i ukoliko napad preduzima policajac za koga optuženi ne može utvrditi da je ovlašćeno službeno lice, pravo na samoodbranu ostaje netaknuto. Bio je to stav sudske prakse Aljaske (*Miller v. State 462 P.2d 421 Alaska 1969*) (Fayette, 2006: 230). Krivična dela za čije postojanje nije neophodno utvrditi subjektivni element predmet su interesovanja i naše teorije krivičnog prava. Tako, Kolarićka navodi tri takva dela u običajnom pravu: prouzrokovanje javne štete, kleveta i vređanje suda (Kolarić, 2006: 107).

U vezi s tim, u engleskom pravu je karakterističan slučaj „Prins“ (*Prince (1875) LR 2 CCR 154*). Prema Zakonu o delima ugrožavanja integriteta ličnosti (*s 55 Offences Against the Person Act 1861*): „Ko izvrši protivpravnu otmicu... neudate devojke mlađe od 16 godina od roditelja...“, učinio je krivično delo. Optuženi se u odbrani pozvao na zabludu u pogledu uzrasta devojke, jer nije znao da je mlađa od 16 godina. Sud ga je proglasio krivim, uzimajući u obzir činjenicu da je znao da je devojka neudata i da je odvodi od roditelja, dok je pogrešna predstava o uzrastu oštećene kvalifikovana kao irelevantna (Jefferson, 2006: 289–290). Prema tome, u engleskom pravu postoji kategorija tzv. irelevantnih zabluda (*irrelevant mistakes*). Drugim rečima, zabluda je relevantna samo ukoliko je tesno povezana s krivicom (*mens rea*) učinioca, tj. ukoliko isključuje krivicu, što u napred navedenoj krivičnoj stvari prema oceni suda nije bio slučaj. Kao primer relevantne zablude o činjenicama Džeferson navodi slučaj „Hibert“ (*Hibbert (1869) LR 1 CCR 184*), u kome je optuženom stavljeno na teret isto krivično delo. Međutim, sud je

doneo oslobađajuću presudu, jer je u postupku utvrđeno da optuženi nije znao da je devojka imala roditelje, a zabluda o toj okolnosti isključuje krivicu za to krivično delo (*mens rea*). Slično tome, u drugom predmetu povodom bigamije, optuženi je oslobođen jer je bio u zabludi da je prethodni brak nevažeći (*King [1964] 1 QB 285 (CA)*).

Naše je mišljenje da se napred navedeno razlikovanje relevantnih i irelevantnih zabluda ne može prihvatiti iz više razloga. Između ostalog, postavlja se pitanje na osnovu kojih kriterijuma pouzdano utvrditi koja su to relevantna obeležja bića krivičnog dela, u pogledu kojih bi pogrešna predstava učinioa značila njegovo oslobađanje. Osim toga, može se reći da je kažnjavanje lica koje je u tzv. irelevantnoj zabludi direktno suprotstavljeno nekim od najvažnijih načela krivičnog prava: načelima zakonitosti i pravne sigurnosti. Takođe, teško je zamisliti situaciju da neko učini krivično delo s umišljajem, a da pri tome ima pogrešnu predstavu (razumno osnovanu) o jednom od elemenata dela, makar se on smatrao irelevantnim. Shodno tome, i u engleskoj sudskoj praksi irelevantne zablude imaju sve uže polje primene.

3. Subjektivni pojam zablude

Sve do 80-ih godina XX veka u sudskoj praksi je dominiralo objektivno shvatanje zablude. Promene koje su, smatramo, neprihvatljive jer vode subjektivizaciji instituta zablude o činjenicama, započete su sa slučajem „Morgan“ (*Morgan (1976) AC 182*) (Card, 1988: 114–115). Optuženi Morgan je 15. avgusta 1973. godine zajedno sa saučesnicima došao u stan svoje supruge (bili su formalno u braku, ali u to vreme je zajednica života faktički prestala). Gospođa Morgan je spavala sa svojim jedanaestogodišnjim sinom. Optuženi su je probudili iz sna, odveli u drugu sobu i prema njenim rečima prinudili na seksualne odnose (sva četvorica). Svedočila je da nije pristala ni na jedno od pomenutih dela i da je, koliko je mogla, pružala otpor. S druge strane, saučesnici su u svojim odbranama isticali da im je Morgan rekao da ne treba da ih iznenadi ako se njegova supruga bude opirala, jer je, prema njegovim rečima, „nastrana“ i da na taj način pokazuje uživanje u seksualnom činu. Optuženi su za silovanje, a pri razmatranju tog krivičnog dela uvek treba imati na umu da je njegovo ostvarenje uslovljeno dokazivanjem obljube bez pristanka žrtve, ali i umišljajem da se delo učini ili bar namerom da se ostvari obljuba bez prethodnog saznanja o pristanku (Heaton, 1998: 154).

Prema stanovištu koje je zauzeo sud povodom tog slučaja, odbrana optuženih je osnovana samo ukoliko su iskreno verovali (*honestly believed*) da je žrtva pristala na seksualne odnose (Card, 1988: 114). Međutim, porota koja je donela presudu nije prihvatila dokaze koje su izložili, tj. nazvala ih je „gomilom laži“ a optužene osudila za višestruko silovanje. Sporno je što bi, dosledno tome, oni bili oslobođeni da su dokazi koje su izneli prihvaćeni kao verodostojni, da je utvrđeno iskreno ali pogrešno uverenje u pristanak oštećene (zabluda). Drugim rečima, na eventualno donošenje oslobađajuće presude ne bi uticala okolnost da njihova zabluda nije zasnovana na razumnim osnovama, tj. činjenica da bi prosečan čovek u sličnoj situaciji bio svestan pravog stanja stvari.

Subjektivni koncept zablude prihvaćen u slučaju „Morgan“ primenjen je u sudskoj praksi i u pogledu pogrešne predstave učinioa o samoodbrani. Tako, u krivičnoj

stvari „Vilijams“ (*Williams [1987] 3 All ER 411*), Mejson je video dečaka kako otima tašnu ženi koja je nešto kupovala. Uhvatio ga je, kako je rekao, s namerom da ga odvede u najbližu policijsku stanicu. Kako se mladić opirao i dozivao u pomoć, držao ga je za jednu ruku da bi ga imobilisao i odveo u stanicu. U tom trenutku, naišao je optuženi koji je video samo poslednju fazu događaja. Mejson mu je objasnio da je policajac koji lišava slobode učinioca krivičnog dela (lažno se predstavio), ali kada je optuženi zatražio da se legitimiše, nije imao službenu legitimaciju. Zbog toga je optuženi napao tobožnjeg policajca i pri tome mu naneo teške telesne povrede (Ashworth, 1999: 241). U prvostepenom postupku optuženi je osuđen, jer je sudija sugerisao poroti da zabluda o relevantnim činjenicama mora biti razumno osnovana. Apelacioni sud je osporio tu sugestiju i u obrazloženju presude naveo da licu koje greškom smatra da postupa u samoodbrani mora biti suđeno na osnovu činjenica za koje je verovalo da postoje. Razlog za to je što subjektivni element dela (*mens rea*) ne podrazumeva samo umišljaj da se upotrebi sila protiv drugog u samoodbrani, već umišljaj da se upotrebi *protivpravna* sila (Card, 1988: 116).

Prema tome, zabluda učinioca u tom slučaju odnosila se na postojanje napada, ali kao što smo već rekli, predmet pogrešne predstave može biti bilo koji element samoodbrane. Na primer, u mračnoj ulici osoba B preti lažnim pištoljem licu D, s namerom da izvrši razbojništvo. Uveren da je pištolj pravi, osoba D koristi poznavanje borilačkih veština i karate udarcem u glavu nanosi napadaču smrtonosne povrede (Allen, 2001: 199). Primena sudske prakse iz slučaja „Morgan“ znači da lice koje se poziva na samoodbranu sa stanovišta okolnosti za koje iskreno veruje da postoje nije ostvarilo krivično delo, jer nije umišljajno upotrebilo protivpravnu silu (izostaje *mens rea* – subjektivni element dela). I ovde je važno naglasiti da nema značaja da zabluda o nekom od elemenata samoodbrane bude osnovana sa stanovišta objektivnog posmatrača ukoliko porota poveruje optuženom. Jednostavno, zabluda čak i ukoliko je neosnovana isključuje umišljaj (Wilson, 2003: 253–254).

U sudskoj praksi se mogu sresti i drugi primeri neprimerene subjektivizacije pri razmatranju tog problema. Tako, u slučaju „R. protiv Skarlet“ (*R v. Skarlett*) iz 1993. godine, optuženi je isterao napolje lice u alkoholisanom stanju, jer je neovlašćeno ušlo u javnu zgradu. Optužba se odnosila na nanošenje telesnih povreda koje je neželjeni posetilac zadobio padom niz stepenice, usled čega je nastupila smrt. U prvostepenom postupku sudija je sugerisao poroti primenu prekomerne sile od strane optuženog (*excessive force*), što je imalo za posledicu osudu za privilegovano ubistvo (*manslaughter*). U postupku po žalbi sudija nije promenio mišljenje, ali je uprkos tome porota poništila presudu: „Ukoliko je on verovao da su okolnosti zahtevale upotrebu sile tog intenziteta, ne treba da bude osuđen čak i ako je njegovo ubeđenje bilo nerazumno.“ (Geary, 1994: 146, 158)

4. Kritika objektivnog i subjektivnog shvatanja

Razloge našeg interesovanja za temu ovog rada treba tražiti u velikom broju nedoumica koje se odnose na zabludu o činjenicama, koje pokušavaju da reše moderna engleska krivičnopravna literatura i sudska praksa. Između ostalog, sporno je ne samo to da li da se prihvati objektivni ili subjektivni pojam zablude, već i da li jedan od dva dominantna koncepta treba da ima univerzalan karakter, tj. da se primenjuje na sva krivična dela i na sve slučajeve pogrešne predstave učinioca o elementima samoodbrane.

Pri rešavanju složenog problema zablude učinioca kod samoodbrane, potrebno je uzeti u obzir dva različita interesa: prvo, interes optuženog koji je postupio u skladu sa sopstvenim viđenjem postojanja napada ili intenziteta odbrane, i drugo, interes oštećenog koji je povređen ili lišen života (najčešće bez sopstvenog doprinosa), kao i interes javnog poretka. Zbog toga, Hiton (*Heaton*) postavlja sledeće pitanje: Ima li značaja okolnost da zabluda optuženog sa stanovišta objektivnog posmatrača nije razumno osnovana? Da li bi sudija morao poroti da saopšti sledeće: „Čak i ukoliko je optuženi iskreno verovao da je njegovo delo razumna samoodbrana ili da sprečava izvršenje krivičnog dela, ako dođete do zaključka da je pogrešno uverenje bilo nerazumno, tj. da optuženi kao razuman čovek mora da bude svestan relevantnih činjenica, osudite ga.“ (*Heaton*, 1998: 156) Istovremeno, ovaj autor se u pogledu tog problema izjašnjava na sledeći način: Ako se utvrdi da je zabluda optuženog s obzirom na okolnosti događaja i mogućnost predviđanja prosečnog čoveka bila nerazumna, njegovo pogrešno uverenje o činjenicama nije bilo iskreno.

Smatramo da to rezonovanje treba prihvatiti, jer jasno pokazuje protivrečnost koju u sebi sadrži subjektivni pojam zablude. Naime, ne može se prihvatiti da je pogrešno uverenje učinioca o obeležju bića krivičnog dela ili intenzitetu napada kod samoodbrane iskreno ukoliko prosečan čovek u sličnim okolnostima ne bi bio u zabludi. Shodno tome, pre bi se moglo reći da će optuženi, s ciljem izbegavanja osude, na sve moguće načine pokušati da zloupotrebi taj institut, tj. da ubedi porotu u iskrenost pogrešnog uverenja o relevantnim činjenicama (da nije bio svestan svih činjenica, ili da je imao pogrešnu predstavu o njima).

Ali, zastupnici već pomenutog subjektivnog pojma zablude ističu: „Razumnost upotrebijene sile od strane optuženog treba proceniti na osnovu njegovog pogrešnog uverenja...“, tj. „... na osnovu okolnosti za koje je verovao da postoje.“ (*Card*, 1988: 578) Pri tome, ne uzima se u obzir kriterijum predvidivosti prosečnog čoveka u okolnostima konkretnog događaja, koji kao što smo videli, može odlučujuće uticati na porotu da odbaci zabludu kao osnov isključenja krivice, odnosno krivičnog dela.

Lord Kros (*Lord Cross*) smatra da se subjektivno shvatanje zablude može primeniti samo u odnosu na krivično delo silovanja i da nema univerzalan karakter. Razlog treba tražiti u tome što zakonski opis tog krivičnog dela izričito ili prećutno ukazuje na to da optuženi nije kriv ukoliko ima pogrešnu predstavu o nekom od obeležja bića dela, dok kada je reč o bigamiji, iz definicije dela proizlazi tzv. apsolutna krivična odgovornost o kojoj je u ovom radu već bilo reči (*Jefferson*, 2006: 292). Međutim, u konkretnim slučajevima sudovi kod svih krivičnih dela prihvataju praksu vezanu za slučaj „Morgan“, dok se objektivno shvatanje zablude promovisano u predmetu „Tolson“ primenjuje samo u pogledu bigamije.

Pojedini autori smatraju da je subjektivna koncepcija zablude kod silovanja neprihvatljiva, iz jednostavnog razloga što okrivljeni uvek na vrlo lak način može da proveri da li druga strana pristaje na seksualni odnos (*Jefferson*, 2006: 293). Zbog toga se optuženi ne može pozivati na slučaj „Morgan“ u delima protiv polnih sloboda, ali princip „iskrenog uverenja“ ostaje autoritet za druga krivična dela.

Giri (*Geary*) kritikuje napred navedeno rezonovanje u slučaju „Skarlet“ (*Skarlett*), jer podrazumeva da porota ne treba da osudi optuženog, osim ukoliko ne upotrebi veću silu od one za koju sam veruje da je neophodna (*Geary*, 1994: 146, 158). Proizlazi da je napadnuti sam arbitar pri proceni intenziteta sile koju upotrebljava. Slično mišljenje zastupa i Džeferson: „Ukoliko je zabluda razumna, treba priznati pravo na samoodbranu, ali ako je nerazumna, to pravo treba uskratiti jer optuženi zaslužuje osudu.“ (*Jefferson*, 2006: 238) U suprotnom bi opravdali postupke paranoičnih lica koja u svemu vide opasnost i tobože u odbrani ugrožavaju ili povređuju tuđa pravna dobra. Ovdje treba reći da pristalice subjektivnog pojma zablude ne odbacuju u potpunosti značaj činjenice da li je pogrešna predstava učinioca zasnovana na razumnim osnovama: „Razumna osnovanost zablude optuženog je od velikog značaja, jer što je u većoj meri zasnovana na razumnim osnovama, to je veća verovatnoća da će porota u konkretnom slučaju prihvatiti njegov iskaz da je bio u zabludi.“ (*Card*, 1988: 117)

Ašvort (*Ashworth*) u prilog objektivnog shvatanja zablude navodi presude koje se odnose na pozivanje optuženih na prinudu (*duress*) usled zablude (*Graham* (1982) 74 Cr App R 235, *Conway* (1988) 88 App R 159). Ako se od optuženog koji se brani da je krivično delo počinio pod uticajem zablude o postojanju prinude zahteva objektivna opravdanost pogrešne predstave, nelogično bi bilo izostaviti taj uslov u pogledu samoodbrane (*Ashworth*, 1999: 241–242).³ Stoga, lice koje upotrebljava silu u svakom pojedinačnom slučaju treba da proceni da li je preduzeta radnja objektivno osnovana s obzirom na okolnosti događaja, zaključuje ovaj autor. Smisao te primedbe je da je nedosledno prihvatiti subjektivni pojam zablude ako govorimo o jednoj od odbrana (samoodbrani), iako kod druge odbrane (prinude) preovladava objektivna koncepcija. Naime, engleskom pravu, uz samoodbranu, grupi tzv. opštih odbrana (*general defences*) pripadaju i nužda (*necessity*) i prinuda (*duress*), a zajedničko obeležje tri navedena instituta je nužnost. Mada, u doktrini je primećeno da izraz opšta odbrana nije prikladan, s obzirom na to da se u najvećem broju slučajeva krivično delo ostvaruje upotrebom sile (*Marphy*, 1994: 52).

Uopšteno, subjektivno shvatanje zablude može se svesti na jednu rečenicu: iskreno, ali pogrešno uverenje učinioca u pogledu relevantnih činjenica jasno negira umišljaj i, stoga, svako umetanje reči „razuman“ može imati za posledicu tvrdnju da on namerava da učini nešto što ne namerava (*Heaton*, 1998: 154). Nejasno je kako u konkretnom slučaju utvrditi da li je sporno uverenje iskreno i na taj način sprečiti zloupotrebe i izbegavanje kažnjivosti. Predlaže se da razumna osnovanost bude pomoćni kriterijum koji će poslužiti toj svrsi. S druge strane, zbog razloga koji su navedeni u ovom radu, naše je stanovište da samo zabluda koja je zasnovana na razumnim osnovama može biti krivičnopravno relevantna u pogledu isključenja krivičnog dela (tj. *mens rea*). Treba reći da se i tako shvaćen objektivni pojam zablude može kritikovati, jer autoriteti koji ga podržavaju zanemaruju činjenicu da su učinioci krivičnih dela često lica koja su po svojim sposobnostima ispod nivoa prosečnog čoveka.

Na kraju, nameće se pitanje kako postupiti ukoliko je optuženi u zabludi pod uticajem alkohola ili droge pogrešno verovao da je izložen napadu, odnosno da je

³ „Na prinudu se može pozvati, samo u slučaju da se s objektivnog gledišta učinioca može reći da je on odluku o preduzimanju radnje doneo pod uticajem pretnje smrću ili ozbiljnom povredom.“ (*Conway* (1988) 88 App R 159)

odbrana neophodna. Prema mišljenju koje smatramo da treba prihvatiti, opravdanost zablude treba proceniti na osnovu objektivnih činjenica konkretnog događaja, a ne na osnovu činjenica za koje je učinilac usled upotrebe navedenih supstanci bio ubeđen da postoje (*O' Gredy (1987) 1 Q.B. 995*) (Spenser, 2006: 267). Lice koje pod uticajem droge ili alkohola liši života drugog, može biti osuđeno za teži oblik ubistva (*murder*) ili privilegovano ubistvo (*manslaughter*), u zavisnosti od namere tj. vrste umišljaja (specifična (*specific intent*) ili osnovna namera (*basic intent*)). Intoksikacija opojnim sredstvima irelevantna je u pogledu postojanja samoodbrane i u sudskoj praksi Aljaske. „Odlučujuće je gledište razumnog čoveka o okolnostima događaja. Intoksikacija osuđenog nema veze sa ovim pitanjem.“ (Fayette, 2006: 206)

Suprotno navedenom, optuženi bi mogao da se pozove na zabludu zbog intoksikacije u samoodbrani ako je kao oblik krivice propisan isključivo umišljaj, uključujući teži oblik ubistva. Tako, prema tumačenju Pravne komisije, „bilo bi nezamislivo osuditi za teži oblik ubistva (*murder*) lice koje je smatralo, iz bilo kog razloga, da je postupalo s ciljem zaštite sopstvenog života“ (Jefferson, 2006: 320). Džeferson u pogledu nehatnih krivičnih dela predlaže primenu sledećeg pravila: zabluda o stanju samoodbrane biće irelevantna, osim ukoliko bi optuženi imao pogrešnu predstavu i ako nije bio pod uticajem alkohola.

5. Literatura

1. Allen, M. J. (2001). *Criminal Law*. London.
2. Ashworth, A. (1996). *Principles of Criminal Law*. Oxford.
3. Card, R. (1988). *Introduction to Criminal Law*. London.
4. Gardner, T. J., & Anderson, T. M. (2006). *Criminal Law*. Toronto.
5. Geary, R. (1994). *Essential Criminal Law*. London.
6. Heaton, R. (1998). *Criminal Law*. London.
7. Fayette, J. (2006). If you knew him like i did, you have shot him, too... *Alaska Law Review*, 23(2).
8. Jefferson, M. (2006). *Criminal Law*. London.
9. Kolarić, D. (2006). Korupcija i odgovornost pravnih lica za krivična dela. *NBP*, (2).
10. Marphy, P. (1994). *Criminal practice*. Oxford.
11. Seago, P. (1994). *Criminal Law*. London.
12. Spencer, J.R. (2006). Drunken defence. *The Cambridge Law Journal*, (2).
13. Wilson, W. (2003). *Criminal Law – doctrine and theory*. London.

MISTAKE OF FACT IN ENGLISH LAW

Summary

English law, practice and theory differentiate mistake of law and mistake of fact and a criterion for this demarcation is a matter referred to a wrong assumption of the perpetrator. Mistake of fact is the basis which excludes the existence of the offence. According to the traditional view, the defendant may be released only if the mistake is reasonably grounded, but in current practice and theory prevails subjective notion of mistake, according to which it is enough that a perpetrator honestly believes in the existence of relevant facts. The author has tried to answer the question, under what circumstances the defendant may rely on mistake, i.e. why a mistake of fact which is based on reasonable grounds may be relevant to criminal law.

PRIMENA TEORIJE RACIONALNOG IZBORA U ANALIZI TRGOVINE LJUDIMA¹

*Srđan Golubović¹, **Nataša Golubović²

¹*Pravni fakultet Univerziteta u Nišu*

²*Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu*

Sažetak: Ekonomski pristup trgovini ljudima se temelji na pretpostavci o racionalnom izboru. Kada odluče da se upuste u kriminalnu aktivnost, kao što je trgovina ljudima, izvršioци krivičnog dela procenju koristi i troškove od takve aktivnosti. Kao racionalna bića oni se odlučuju na trgovinu ljudima kada neto korist od izvršenog krivičnog dela premašuje korist koju ostvare legalnom aktivnošću. Očekivana korist od eksploatacije žrtava je glavni činičac od kojeg zavisi formiranje ponude i tražnje na ilegalnom tržištu. Ukoliko je profit od trgovine ljudima visok a troškovi niski, onda se na tržištu može očekivati povećanje ponude žrtava trgovine. Tražnja za žrtvama trgovine je izvedena iz tražnje za robom, odnosno uslugama koje se stvaranju njihovom eksploatacijom. Efikasno suzbijanje trgovine ljudima podrazumeva preduzimanje mera kojima će se delovati u pravcu smanjenja ponude, odnosno tražnje kao ključnog uzroka trgovine ljudima. Cilj rada je istraživanje trgovine ljudima iz ugla teorije racionalnog izbora, odnosno podsticaja koji se nalaze u osnovi odluke o izvršenju krivičnog dela trgovine ljudima, što treba da omogući izbor odgovarajućih mera s ciljem generalne prevencije.

Ključne reči: trgovina ljudima, ekonomska analiza kriminala, ilegalna tržišta, ponuda i tražnja za žrtvama trgovine.

1. Uvod

Trgovina ljudima predstavlja globalan problem, koji opstaje uprkos koordiniranoj akciji na nacionalnom i međunarodnom nivou. Proces globalizacije utiče na povećanje broja onih koji postaju žrtve te aktivnosti. Rastući trend trgovine ljudima govori nam da taj oblik kriminalnog ponašanja izvršiocima donosi ekonomsku korist koja premašuje troškove vezane za izvršenje krivičnog dela. Sa stanovišta

---

¹ Pripremljeno u okviru projekta „Održivost identiteta Srba i nacionalnih manjina u pograničnim opštinama istočne i jugoistočne Srbije“ (evidencioni broj 179013), koji se izvodi na Univerzitetu u Nišu – Mašinski fakultet, a finansira ga Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

* E-mail: golub@prafak.ni.ac.rs

** E-mail: ngolub@eknfak.ni.ac.rs

organizovanog kriminala, taj oblik trgovine svrstava se u grupu najizdašnjih izvora zarade, odmah nakon trgovine drogom i oružjem.

Analizi problema trgovine ljudima može se pristupiti iz različitih aspekata. Pored pravnog, kriminološkog i političkog aspekta, ta pojava se može da se posmatra i iz ekonomskog aspekta. Reč je o pristupu koji omogućava bolje razumevanje uzroka trgovine ljudima i, posebno, podsticaja koji se nalaze u osnovi odluke o izvršenju krivičnog dela, što na kraju treba da omogući definisanje efikasne strategije prevencije trgovine ljudima. U radu se razmatra trgovina ljudima iz ugla teorije racionalnog izbora. Nakon sagledavanja njenih determinanti i ukazivanja na specifičnost ekonomske analize kriminala, trgovina ljudima se razmatra kroz prizmu odnosa ponude i tražnje za radom, odnosno uslugama žrtava trgovine ljudima. U poslednjem delu rada se ukazuje na mogućnosti i pravce društvenog delovanja s ciljem suzbijanja trgovine ljudima.

2. Trgovina ljudima kao globalan problem

Proces globalizacije, koji je obeležio poslednje dve decenije, pokrenuo je krupne promene u ekonomiji, kulturi, ali i u ostalim segmentima društva. Slobodan protok roba i usluga, kapitala i savremenih tehnologija, snažan razvoj informacione tehnologije, samo su neki od aspekata tog procesa. Globalne promene su, istovremeno, pogodovale produbljivanju „istorijske i postojeće nejednakosti po polnoj, rasnoj, etničkoj, nacionalnoj, klasnoj i ekonomskoj osnovi unutar i između država, podrivajući mogućnost pravičnog i održivog razvoja za sve“, ističe Dokmanović (Dokmanović, 2003). Pomenute promene su snažno uticale na rast migracija stanovništva, posebno među tzv. marginalizovanim grupama koje spas iz teške ekonomske i socijalne situacije vide u promeni mesta prebivališta unutar jedne države, ili pak, na teritoriji drugih država, gde postoje veće mogućnosti za zaposlenje i veću zaradu, odnosno bolji uslovi života (tzv. zemlje destinacije). Talas migracija, podstaknut procesom globalizacije, podstakao je uvođenje različitih mera za ograničavanje priliva stanovništva u zemljama destinacije. Imigraciona ograničenja su podstakla ilegalne migracije, koje se uglavnom javljaju u obliku krijumčarenja ljudi i trgovine ljudima.

Prema definiciji Ujedinjenih nacija, trgovina ljudima predstavlja „vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Ključni elemenat trgovine ljudima je eksploatacija koja obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa“.² Trgovinu ljudima treba razlikovati od prevođenja ljudi preko granice za

---

² Krivično delo trgovine ljudima u naše zakonodavstvo prvi put je uneto 2003. godine, nakon ratifikacije Konvencije Ujedinjenih nacija o borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta iz 2000. godine koja sadrži i Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom – odredba člana 3 Protokola kojom je predviđeno šta obuhvata trgovina ljudima, kao i odredbe u kojima stoji da pristanak žrtve na bilo koji vid eksploatacije nema značaja za postojanje krivičnog dela, a s ciljem obezbeđivanja

novac – krijumčarenja. U slučaju krijumčarenja ljudi, glavna svrha je ilegalan ulaz u određenu zemlju. Po pravilu, krijumčarena osoba je saglasna s takvim načinom ulaska u zemlju i za to plaća određenu naknadu osobi koja se bavi krijumčarenjem. S ekonomskog stanovišta, krijumčari ostvaruju materijalnu korist (ona se, po pravilu, sastoji od naknade koja im se plaća za obavljenju uslugu) i ne podrazumeva eksploataciju krijumčarenih osoba. S druge strane, trgovina ljudima predstavlja najgrublje kršenje osnovnih prava čoveka i uključuje teške oblike eksploatacije. Žrtve trgovine ljudima se vrubuju, zatim transportuju u zemlju destinacije i na kraju prisiljavaju na vršenje određenih poslova. Prema tome, osnovna svrha trgovine ljudima je eksploatacija, nezavisno od toga o kom je obliku eksploatacije reč. Iako se ne može osporiti korisnost takvog razlikovanja, treba imati u vidu da u praksi nije tako lako povući granicu, budući da su ti oblici kriminalnog ponašanja međusobno povezani. Naime, moguće je da osoba dobrovoljno uđe u krijumčarske kanale radi prebacivanja u zemlju destinacije, ali da na kraju bude podvrgnuta eksploataciji.

Trgovina ljudima povezana je i s prinudnim radom. Iako, sama po sebi, nije prinudni rad, ona je vrlo često sredstvo za pribavljanje onih koji će biti podvrgnuti prinudnom radu.³ Istraživanja obavljena poslednjih godina pokazuju da je danas najmanje 12 miliona ljudi uhvaćeno u zamku prinudnog rada. Od toga, jednu petinu čine žrtve trgovine ljudima, pri čemu 80% ukupnih žrtava čine žene i deca, dok je oko 50% maloletno (International Labour Organization [ILO], 2005).

3. Uzroci trgovine ljudima

U pokušaju da se da odgovor na pitanje zbog čega trgovina ljudima opstaje i pored koordinirane akcije na nacionalnom i međunarodnom planu, u literaturi se navode mnogobrojni razlozi (Mahmoud & Trebesch, 2010). Jedan od mogućih odgovora je teško ekonomsko stanje ljudi u siromašnim delovima sveta (siromašne zemlje Afrike, Azije, neuspesne tranzicione zemlje, kao i zemlje zahvaćene ratom). Uzroci migracija koje su rezultat teškog socijalnog položaja u zemlji porekla svrstavaju se u grupu tzv. potisnih činilaca (*push factors*) i obuhvataju:

a) Siromaštvo, koje pojedince čini posebno ranjivim na trgovinu ljudima. Sam pojam siromaštva može da se shvati na dva načina. U užem smislu, siromaštvo podrazumeva nedostatak materijalnih dobara, odnosno resursa za sticanje materijalnih dobara. U širem smislu, u definisanju pojma siromaštva naglasak je na postojanju, odnosno nepostojanju mogućnosti za ostvarivanje prava na dostojan-

---

efikasnije zaštite dece, i da kažnjavanje trgovine decom postoji i u slučajevima kada nije primenjen neki od relevantnih načina preduzimanja pojedinih oblika eksploatacije. Zakon o potvrđivanju konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola (*Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001). Trgovina ljudima je uvedena u naše pravo Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona iz 2003. godine (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 39/03), a izmenjena i dopunjena najpre donošenjem Krivičnog zakonika Republike Srbije iz 2006. godine (*Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 85/05, 88/05 i 72/09), a potom i donošenjem Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2009. godine (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 73/09). O tome detaljnije: Delić, N. (2010). Krivično delo trgovine ljudima – Kritički osvrt na zakonske izmene i dopune Krivičnog zakonika Srbije. *Pravni život*, 9.

³ „Prinudni rad je, u stvari, negacija slobode rada. To je rad koji se vrši pod fizičkom prinudom, odnosno pretnjom od primene sankcije. Dakle, to je rad koji lice nije samo dobrovoljno prihvatilo, nego mu je nametnut jednim od oblika prinude.“ (Obradović, 2003)

stven život, što, između ostalog, podrazumeva pristup resursima i mehanizmima ostvarivanja i zaštite ljudskih prava, kao i učešće u odlučivanju (Dokmanović, 2003). Mada je kategorija socijalno ugroženih prisutna u svim zemljama sveta, opasnostima trgovine ljudima posebno je izložen sloj siromašnih u ekonomski nerazvijenim zemljama. Da je siromaštvo važan činilac koji dovodi do trgovine ljudima govori nam i iskustvo Istočne i Jugoistočne Evrope. Slom socijalističkog sistema i proces tranzicije prouzrokovao je narušavanje društvene stratifikacije i izdvajanja užeg sloja enormno bogatih i širokog sloja socijalno ugroženog stanovništva, koje u nastojanju da pronađe put izlaska iz bede postaje ranjivo na razne mehanizme uvlačenja u kanale trgovine ljudima. Proces globalizacije, koji je obeležio poslednje dve decenije, doprineo je proširivanju jaza između bogatih i siromašnih, kako između razvijenih i nerazvijenih zemalja, tako i unutar država i regiona, uključujući i najbogatije delove sveta.

b) Nezaposlenost je, po pravilu, tesno povezana sa siromaštvom. Visoka stopa nezaposlenosti i bezperspektivnost su činioci koji podsticajno deluju na ljude da se odluče na migraciju. Pored zemalja u razvoju, koje se neprestano suočavaju s problemom nezaposlenosti, dejstvo tog činioaca je izraženo i u zemljama obuhvaćenim tranzicionim procesima. Razgradnja socijalističkog sistema je bila praćena porastom nezaposlenosti (posebno nezaposlenosti žena) uz, istovremeno, gubljenje prava na socijalnu pomoć. U tom svojevrsnom institucionalnom vakuumu otvorio se prostor za ostvarivanje visokog profita izvršenjem krivičnih dela, poput trgovine drogom, oružjem i ljudima, u okruženju koje karakteriše visok nivo korumpiranosti državnih službenika. Pored toga, proces globalizacije nije bio praćen liberalizacijom kretanja radne snage, već je svaka zemlja nastojala da ograniči slobodan pristup tržištu rada. U uslovima kada nije moguće da se migracija obavi na legalan način, zbog restriktivnih imigracionih pravila koriste se različiti kanali ilegalne migracije.⁴ Trgovci ljudima nude različite opcije za one koji žele da migriraju, olakšavajući ilegalan prelazak granice, nabavku lažnih isprava i obezbeđujući potrebna sredstva za podmirivanje troškova prevoza i relokacije.

c) U grupu potisnih činilaca (*pull factors*) ubrajaju se i oni poput rasne, verske i etničke netrpeljivosti, ratovi, kao i prirodne katastrofe. Svi ti činioci su plodno tlo na kome bujaju migraciona kretanja. U takvim uslovima, odlazak iz zemlje se vidi kao put spasa, što ugroženi deo populacije čini posebno osetljivim na trgovinu ljudima. Kod ugrožene populacije postoji visok nivo tražnje za legalnom migracijom u zemlje destinacije, koje nude veće mogućnosti za zaposlenje, bolje uslove života i mogućnost ostvarivanja veće zarade. S druge strane, visoko razvijene zemlje karakteriše zatvorenost tržišta rada i stroga imigraciona kontrola što, istovremeno, znači skromnu ponudu legalnih mogućnosti za zapošljavanje.

d) Tražnja za radnom snagom koja je predmet eksploatacije. Problem trgovine ljudima može da se sagleda i kroz prizmu odnosa ponude i tražnje. Trgovina ljudima, sama po sebi, predstavlja oblik ilegalnog tržišta. Prema rečima Doležala, sve dok postoji tražnja za ljudima kao stvarima koje se koriste, preprodaju i na kraju odbacuju kao

---

⁴ Migracija u potrazi za zaposlenjem se vidi kao jedini način za izbegavanje iz nezavidne socijalne i ekonomske pozicije (Surtees, 2008).

istrošena stvar, dotle će postojati i trgovci koji nude takvu robu u nastojanju da ostvare profit (Doležal, 2007). Ograničena mogućnost legalne migracije ujedno znači i mnogo širi krug ljudi u zemljama porekla, koji se sa stanovišta trgovine ljudima svrstavaju u kategoriju ugrožene populacije – (grupa potencijalnih žrtava) i visoka, neprestana tražnja za jeftinom, nekvalifikovanom radnom snagom na tržištu rada zemalja destinacije. Takvo stanje pogoduje pojavi nelegalne migracione industrije, koja vrbuje potencijalne žrtve, preduzima druge radnje s ciljem njihovog prebacivanja u mesto odredišta i na kraju prodaje, odnosno posreduje u prodaji ljudi kao stvari kupcima radi njihove eksploatacije. U okviru nelegalnih migracija trgovina ljudima predstavlja izuzetno lukrativan posao za kriminalne grupe. Za razliku od krijumčarenja ljudi, koje izvršiocima omogućava ostvarivanje jednokratnog dohotka, trgovina ljudima podrazumeva eksploataciju žrtava u dužem periodu – što znači priliv kontinuiranog dohotka. Tako je, prema Izveštaju Ujedinjenih nacija, eksploatacija žrtava trgovine ljudima u 2007. godini donosila svojim akterima profit koji se procenjuje na približno 32 milijarde američkih dolara (United Nations Office on Drugs and Crime [UNDOC], 2008). S ekonomskog stanovišta, trgovina ljudima je privlačna za kriminalce. Početni kapital za bavljenje tom aktivnošću nije visok, što otvara mogućnost za lak ulazak u granu. Drugo, prema rečima Vajrinena, „ljudi su pogodna roba za trgovinu koja lako može da se transportuje i koja može biti ponovo upotrebljena ili preprodana“ (Väyrynen, 2005). Osim toga, rizik od otkrivanja, lišavanja slobode izvršilaca i njihovog krivičnog gonjenja je znatno niži u poređenju s rizicima s kojima se suočavaju izvršioци drugih krivičnih dela. Čak i u slučaju kada su pravosnažno osuđeni, dosadašnje iskustvo pokazuje da su izrečene sankcije relativno blaže u odnosu na sankcije koje se, na primer, izriču u slučaju nelegalne trgovine oružjem ili drogom. Tome pogoduje i činjenica da žrtve trgovine često nisu spremne da prijave trgovce ljudima jer se suočavaju s opasnošću od deportacije i ostalim posledicama.

4. Primena teorije racionalnog izbora u analizi trgovine ljudima

Kršenje osnovnih ljudskih prava kao posledica trgovine ljudima detaljno je opisano u mnogobrojnim studijama. Ekonomski aspekti i determinante trgovine ljudima su, međutim, nedovoljno istraženi. Primena ekonomske metodologije u analizi trgovine ljudima sve je popularnija i sastavni je deo pojave koja je u teoriji poznata kao „ekonomsko-teorijski imperijalizam“.

U nastojanju da se iskristališe kao egzaktna nauka, ekonomija je morala da istakne univerzalan karakter svojih načela. U suprotnom, pojedinci bi bili podeljene ličnosti koje se racionalno ponašaju na tržištu, ali napuštaju takvo ponašanje u ostalim oblastima života. Ako su pojedinci racionalna bića, postavilo se pitanje zašto ne primeniti racionalan izbor na ostale aspekte društvenog života? Postoji otvoren skup koncepata, izvedenih iz zajedničkog skupa pretpostavki o individualnom ponašanju, koji mogu da se koriste za objašnjenje društvenih pojava. Iz tog ugla posmatrano, analiza brakova i razvoda nije ništa manje pogodna za ekonomsku analizu od analize automobilske industrije ili stope inflacije, ističe Pozner (Posner, 1987). Osnovna ekonomska načela, poput ravnoteže, racionalnosti, oskudnosti i izbora, postala su univerzalna u sadržaju i primeni jer ne poznaju granice u odnosu na vreme, mesto ili

aktivnost. Budući da se koncepti poput oskudnosti, konkurencije, korisnosti, ravnoteže, graničnih troškova, oportunitetnog troška i sl., doživljavaju kao univerzalni, otvoren je prostor za primenu racionalnog izbora u analizi ostalih društvenih pojava, koje su tradicionalno smatrane analitičkim domenom drugih društvenih nauka, odnosno za razvoj ekonomsko-teorijskog imeprijalizma. Logika ekonomsko-teorijskog imperijalizma je sledeća: ekonomija je nauka o izboru, a čitav ljudski život sastoji se od izbora. Zašto onda ne primeniti ekonomsku analizu na individualne odluke u svim sferama života? Poistovećivanje društvenih odnosa s tržišnim, zasnovanim na racionalnom izboru, vezuje se za ime Gerija Bekera (Becker, 1996). Beker, jedan od najpoznatijih predstavnika ekonomsko-teorijskog imperijalizma, svo sistematsko ponašanje shvata kao racionalno i ekonomsko. Njegov ekonomski pristup ljudskom ponašanju uključuje pretpostavke maksimizirajućeg ponašanja, tržišne ravnoteže i stabilnih preferencija. Ono što, po njemu, razlikuje ekonomsku od ostalih društvenih nauka nije predmet istraživanja, već pristup (Becker, 1976). On briše razliku između ekonomskog i neekonomskog (Fine & Milonakis, 2009), tako što neekonomsko shvata kao posledicu (ekonomskog) izbora optimizirajućih aktera. Uz pomoć metodološkog individualizma i racionalnog izbora, on je ekonomskim pristupom nastojao da objasni različite pojave kao što su kriminalna aktivnost, pušenje, zavisnost od droge, posvećenost crkvi, razvod, nasilje, patriotizam i državnu propagandu. Kriminalna aktivnost je, u tom kontekstu, posledica individualne *cost-benefit* računice rizičnih dobitaka i kazni (Becker, 1968). Zavisnost od droge je takođe optimalan izbor, u smislu da se više vrednuje korisnost u sadašnjosti u odnosu na diskontovane troškove patnji koje će uslediti u budućnosti.

U svakodnevnom jeziku, biti racionalan znači delovati konzistentno i instrumentalno, radi ostvarivanja jasno definisanog cilja. Za ekonomiste, racionalni donosilac odluke optimizira tj. ne preduzima bilo koju akciju koja doprinosi ostvarenju cilja, već akciju koja omogućava ostvarenje istog na najbolji mogući način. Elster (Elster, 1989) na sledeći način objašnjava suštinu racionalnog izbora: „Kada su suočeni sa nekoliko opcija, pojedinci se obično opredeljuju za onu koja će dati najbolje rezultate.“ Teoretičari racionalnog izbora primenjuju instrumentalni koncept racionalnosti, prema kome su aktivnosti racionalne u meri u kojoj doprinose ostvarivanju zadatog cilja na najdelotvorniji način. Racionalnost je, drugim rečima, u vezi sa sredstvima a ne ciljevima. Ponašanje pojedinca koji nastoji da ostvari cilj, a koji bi većina nas označila kao besmislen ili moralno neprihvatljiv, može se opisati kao racionalno ukoliko omogućava ostvarivanje datog cilja na najbolji mogući način. Aktivnosti se vrednuju i odabiru ne zbog njih samih, već kao manje ili više delotvorno sredstvo za ostvarenje cilja.

Zagovornici racionalnog izbora ističu da je ljudsko ponašanje racionalno u smislu da pojedinci nastoje da postignu ono što je u njihovom najboljem interesu, u uslovima datih ograničenja. Detaljnija analiza otkriva da se ta pretpostavka, iako na prvi pogled jednostavna i jasna, može različito tumačiti. To ima veze s činjenicom da izbor akcije mora da se zasniva na akterovim očekivanjima ili predviđanjima u vezi s efektima alternativnih opcija. Takva očekivanja ili predviđanja moraju se, sasvim jasno, zasnivati na akterovima subjektivnim verovanjima u vezi s tim kako svet funkcioniše. Elster ističe da racionalan izbor nije nepogrešiv mehanizam, budući da racionalna osoba bira ono za šta ona veruje da su najdelotvornija sredstva za postizanje cilja. Racionalnost je veza

između verovanja i temelja na kojima verovanje počiva. To uverenje može da se pokaže i kao pogrešno. „Ne samo da je ljudski grešiti, već to može čak da bude i racionalno ukoliko sve činjenice upućuju u pogrešnom pravcu“, smatra Elster (Elster, 1989).

Iz ugla teorije racionalnog izbora, akteri uključeni u trgovini ljudima rukovođe se logikom poređenja troškova i koristi. Kada kriminalci donose odluku o vršenju krivičnog dela, oni unapred procenjuju efekte koje će takva odluka izazvati, odnosno upoređuju koristi koju može doneti kriminalno ponašanje s eventualnim posledicama (troškovima) takvog ponašanja. Drugim rečima, „profit ostvaren kriminalnim ponašanjem je sila koja vodi čoveka u delinkvenciju; strah od kazne je sila koja ga podstiče da se uzdrži od takvog ponašanja. Ukoliko je dejstvo prve sile jače, do kriminalnog ponašanja će doći; ukoliko je dejstvo sile odvrćanja snažnije, onda se ono neće dogoditi“ (Eerling, Rubin & Shepherd, 2006). Ekonomska analiza kriminala polazi od pretpostavke da se izvršioци krivičnih dela ponašaju potpuno racionalno i da se, kada vrše krivična dela, njihova motivacija bitno ne razlikuje od motivacije drugih ljudi, budući da nastoje da maksimiziraju korisnost. Naime, ekonomski akteri donose odluku da se bave kriminalnom ili legalnom aktivnošću na osnovu očekivane koristi i troškova koje imaju od tih aktivnosti. Na osnovu te pretpostavke se mogu izvući tri važne implikacije za ekonomsku analizu (Freeman, 1999).

Prvo, korist koja se ostvaruje od vršenja krivičnog dela mora biti iznad koristi (dohotka) koji može legalno da se ostvari.

Drugo, spremnost da se preuzme rizik utiče na odluku da se izvrši krivično delo. Kriminalci koji imaju averziju prema riziku reagovali više na promenu verovatnoće da budu otkriveni i uhvaćeni, nego na promenu visine zaprećene kazne.

Treći, svakako najznačajniji, zaključak je da su glavni činioци koji utiču na odluku da se izvrši krivično delo – upoređivanje koristi od izvršenog krivičnog dela sa korisnošću od legalne aktivnosti, verovatnoća da će biti otkriveni i visina sankcije, međusobno povezani. Prema Begoviću, odluka da se izvrši krivično delo predstavlja odluku koja se donosi na temelju poređenja neto korisnosti koju akteri mogu da prisvoje kršeći zakon s korisnošću koju mogu da ostvare baveći se potpuno zakonitim delatnostima, „u okruženju koje karakteriše neizvesnost s obzirom na to da kriminalci ne znaju da li će u slučaju izvršenja krivičnog dela da budu uhvaćeni i osuđeni“.⁵

5. Karakteristike tržišta trgovine ljudima

Trgovina ljudima se odvija na ilegalnom tržištu. U najopštijem smislu, tržište se definiše kao odnos ponude i tražnje za određenom vrstom robe ili usluga, koji određuje cene, a samim tim i količinu proizvoda i usluga koji se na tržištu razmenjuju. Sama po sebi, trgovina ljudima predstavlja oblik tržišta i to ilegalnog tržišta, koje je, po prirodi stvari, povezano s drugim kriminalnim tržištima (Nikolić-Ristanović, 2003). Specifičnost trgovine ljudima je u tome što ona vrlo često uključuje posrednika (trgovca ljudima) koji povezuje „poslodavce“ (koji formiraju

---

⁵ Korišćenje metodologije ekonomskih nauka za istraživanje pravnih pojava predstavlja suštinu ekonomske analize prava. Ona se bavi podsticajima privrednih subjekata da se ponašaju u skladu s pravnom normom, odnosno da je krše i snose sankcije (Begović, 2007).

tražnju za specifičnom vrstom robe tj. ljudima koji se tretiraju kao roba) s ugroženim pojedincima koji traže zaposlenje i koji formiraju ponudu radne snage (žrtve trgovine ljudima). Za ekonomsku analizu trgovine ljudima izuzetno je važan stepen delotvornosti države u suzbijanju tog krivičnog dela, posebno njena sposobnost da otkrije i sankcioniše izvršioce (Wheaton & Schauer, 2008).

Kao i u slučaju ostalih oblika nelegalne trgovine (trgovina drogom i oružjem), glavni motiv za vršenje krivičnog dela trgovine ljudima je profit. Širenju tog krivičnog dela pogoduje tenzija koja postoji između teških ekonomskih prilika populacije, koja migraciju vidi kao jedini izlaz, i imigracionih prepreka u zemljama destinacije. Trgovina ljudima odvija se na tržištu na kome postoji ograničena (monopolistička) konkurencija, što znači da je reč o tržišnoj strukturi koja uključuje elemente potpune konkurencije i monopola. To tržište karakteriše prisustvo većeg broja učesnika, relativno male ekonomske snage, koji nude diferenciran proizvod. Taj oblik tržišta se razlikuje od tržišta potpune konkurencije, monopola i oligopola (Kitanović i Golubović, 2006). Za razliku od tržišta potpune konkurencije, tržište ograničene konkurencije ne podrazumeva učešće mnoštva, već samo relativno velikog broja učesnika. To znači da trgovina ljudima podrazumeva postojanje većeg broja „prodavaca“, nezavisno od toga da li je preduzima organizovani kriminal ili slabo umreženi pojedinačni trgovci ljudima. Naime, bavljenje trgovinom ljudima donosi korist koja uveliko prevazilazi troškove, što osigurava spremnost dovoljnog broja aktera da se bave tim poslom. U takvim uslovima, svaki subjekt ostvaruje relativno malo učešće u ukupnom prometu, tako da ima ograničen uticaj na cenu. Zbog relativno velikog broja učesnika, objektivno ne može doći do tajnih sporazuma u vezi s obimom ponude ili cenom. Za razliku od monopola koji karakterišu visoke barijere pri ulasku ili izlasku iz grane, na ovom ilegalnom tržištu učesnici se suočavaju sa znatno manjim barijerama. Niski troškovi ulaska i izlaska iz grane isključuju postojanje monopolskog, odnosno oligopolskog tržišta. Ključna odlika tržišta ograničene konkurencije je diferenciranost proizvoda. Na tržištu potpune konkurencije preduzeća proizvode standardizovane (homogene) proizvode, dok preduzeća u ograničenoj konkurenciji proizvode varijante proizvoda date vrste. Zahvaljujući diferencijaciji proizvoda, preduzeća na tržištu ograničene konkurencije mogu da utiču na cenu svog proizvoda. To znači da ne postoji jedinstveno tržište proizvoda određene vrste, već niz posebnih, segmentiranih tržišta pojedinih varijanti datog proizvoda. Unutar tih segmentiranih tržišta, preduzeća mogu da utiču na cenu svog proizvoda, a taj uticaj je utoliko veći ukoliko je više diferenciran njihov proizvod i segmentirano tržište. Diferenciranost proizvoda u slučaju trgovine ljudima proističe iz različitosti zahteva u pogledu personalnih svojstava ljudi koji su predmet trgovine i oni variraju u zavisnosti od posla, odnosno sektora u kojima kupci nameravaju da vrše njihovu eksploataciju. Žrtva trgovine nije u poziciji da slobodno odluči da li će da obavlja određeni posao, koliko će vremena raditi i koju vrstu posla će obavljati. S obzirom na to da postoji mogućnost različite upotrebe žrtava trgovine tj. da postoji diferenciranost proizvoda, može se zaključiti da trgovci tom vrstom robe imaju određen stepen kontrole nad cenama.

Formiranje cena na tom tržištu zavisi od obima ponude, visine tražnje, karakteristika proizvoda, dostupnosti i količine sličnih proizvoda, ali i od drugih činilaca, na primer, sposobnosti pregovaranja trgovaca ljudima. Kao na svakom drugom tržištu, tako i na ilegalnom tržištu „proizvođači“ nastoje da maksimiziraju profit. Rast

cena na tom tržištu otvara mogućnost za ostvarivanje profita, što znači da će i ponuda žrtava trgovine ljudima biti povećana. Ukoliko, pak, dođe do pada cena, količina ponuđenog proizvoda (žrtava trgovine ljudima) se smanjuje jer s tako niskom cenom prodavci (trgovci ljudima) nisu spremni da formiraju ponudu zato što troškovi prevazilaze prihode. To nam govori da se kupci (poslodavci žrtava trgovine ljudima) suočavaju s krivom ponude koja ima pozitivan nagib. S druge strane, kupci pokušavaju da smanje troškove angažovane radne snage, što nam govori da tražnja za tom vrstom robe zavisi od cene. Što je viša cena, manja je *ceteris paribus* tražnja potrošača, odnosno, što je niža cena veća je tražnja pojedinačnog kupca (Begović, Labus i Jovanović, 2008).

Budući da poslodavci nastoje da snize troškove rada, ukoliko su cene formirane na tom ilegalnom tržištu veće od troškova legalnog angažovanja radne snage, onda tražnja na tom tržištu ne postoji, budući da po toj ceni poslodavci mogu legalno da zaposle radnike i izbegnu sve rizike vezane za radno angažovanje žrtava trgovine ljudima. To nam govori da cena po kojoj bi poslodavci bili spremni da ih angažuju mora da bude niža od cene formirane na legalnom tržištu.

Na kratak rok, trgovac ljudima ostvaruje profit prodajući „robu“ po cenama iznad prosečnih ukupnih troškova trgovine ljudima. Njegovi ukupni troškovi obuhvataju fiksne i varijabilne troškove. Fiksni troškovi su oni koji ostaju nepromenjeni nezavisno od obima proizvodnje. Njihova osnovna odlika je konstantnost, budući da se ne povećavaju s povećanjem proizvodnje, niti se smanjuju sa smanjenjem proizvodnje. Po svojoj prirodi, oni predstavljaju nužne troškove bavljenja određenom delatnošću. U slučaju trgovine ljudima, fiksni troškovi ostaju nepromenjeni, nezavisno od broja ljudi obuhvaćenih trgovinom (5 ili 20, na primer), ili pak, ako nijedna žrtva nije obuhvaćena trgovinom. U fiksne troškove ubrajamo troškove utvrđivanja ilegalnih puteva prebacivanja u zemlju destinacije i načina trgovine ljudima, troškove korumpiranja i sl. Ukoliko je mali broj ljudi obuhvaćen trgovinom, visoki fiksni troškovi ujedno podrazumevaju i visoke prosečne troškove. To, takođe, znači da njihova jedinična vrednost opada s povećanjem broja ljudi kojima se trguje. Za razliku od fiksnih troškova, varijabilni troškovi menjaju se s obimom proizvodnje. To znači da ukoliko se poveća obim proizvodnje, povećavaju se i varijabilni troškovi i obrnuto – sa smanjenjem proizvodnje smanjuje se i njihov obim. Kada je u pitanju trgovina ljudima, oni obuhvataju deo ukupnih troškova koji varira prema broju ljudi obuhvaćenih trgovinom. Posmatrano iz ugla pojedinačnog trgovca ljudima, s povećanjem broja žrtava trgovine prosečni ukupni troškovi najpre opadaju, da bi nakon određene tačke počeli da se povećavaju usled sve većih troškova obezbeđivanja odgovarajuće logistike potrebne za ilegalno transportovanje većeg broja ljudi. To znači da kriva prosečnih ukupnih troškova ima najpre opadajući nagib, a nakon toga rastući.

Na tržištu ograničene konkurencije privredni subjekti rukovođeni su željom da maksimiziraju profit, a to se postiže prodajom one količine proizvoda kod koje se granični troškovi izjednačavaju sa graničnim prihodima, s tim da je granični prihod veći ili jednak prosečnim varijabilnim troškovima. Granični troškovi su dodatni troškovi koje trgovac ima za poslednju ponuđenu žrtvu trgovine ljudima. Analiza troškova nam pokazuje da su granični troškovi visoki u slučaju kada je predmet trgovine samo jedna osoba, zbog visokih fiksnih troškova uspostavljanja legalnih kanala i varijabilnih troškova povezanih sa otpremanjem te osobe. Prodaja

svake sledeće žrtve utiče na smanjenje graničnih troškova, zbog toga što su fiksni troškovi već uzeti u obzir. Kako se broj žrtava trgovine povećava, granični troškovi rastu usled povećanih varijabilnih troškova (troškovi obezbeđivanja falsifikovane dokumentacije, smeštaja i transportovanja veće grupe ljudi).

6. Implikacije ekonomske analize za prevenciju trgovine ljudima

Trgovci ljudima nastoje da postignu obim transakcija koji omogućava maksimiranje profita, a to se postiže kada su granični prihodi jednaki graničnim troškovima. U bilo kojoj količini iznad te tačke troškovi povećanja ponude veći su od prihoda koji se dobiju od prodaje nove žrtve trgovine ljudima, što dovodi do pada profita.

Trgovci ljudima nastaviće da ulaze na tržište i da izlaze s tržišta, privučeni mogućnošću prisvajanja ekonomskog profita, sve dok se on ne izjednači s nulom. Iako je ekonomski profit jednak nuli, računovodstveni profit je pozitivan (prihodi minus eksplicitni troškovi) za trgovce ljudima koji su ostali na tržištu. Sa stanovišta pojedinačnih trgovaca ljudima, to je tačka gde se cena izjednačava s prosečnim ukupnim troškovima. Na tržištu opstaju samo trgovci koji imaju niže troškove, kojima je trgovina ljudima jedini način za ostvarivanje zarade, ili pak, trgovci koji su uključeni u društvene mreže koje im pružaju mogućnost da žrtve dalje prepodaju i/ili ih koriste za različite namene (Wheaton & Schauer, 2008).

Mogućnost ostvarivanja profita (tj. visina potencijalne koristi) predstavlja samo jedan od parametara koji se uzima u obzir prilikom donošenja odluke da se izvrši krivično delo. Drugi važan parametar su troškovi s kojima se izvršilac suočava. Oni, najpre, obuhvataju dohodak koji je izvršilac krivičnog dela mogao da ostvari da se bavio legalnim poslom. Sama odluka da izvrši krivično delo znači gubljenje mogućnosti za ostvarivanje legalnog dohotka. U analizu troškova svakako treba uključiti i verovatnoću (rizik) da će izvršilac biti otkriven, procesuiran i da će mu biti izrečena odgovarajuća krivična sankcija. U slučaju trgovine ljudima, izvršioci se suočavaju s rizikom i svesno ga preuzimaju. U ekonomskoj analizi trgovine ljudima, preuzimanje rizika od strane izvršioca krivičnog dela podrazumeva da je za njega, tj. za njegovu odluku mnogo važnija izvesnost kažnjavanja (osude i izricanja sankcije) od same visine zaprećene kazne.⁶ Ekonomska analiza kriminala govori nam da su promene u koristima, odnosno troškovima ključne za razumevanje uzroka povećanja broja krivičnih dela tokom vremena, kao i zbog čega se određena kategorija pojedinaca, odnosno grupa lakše upušta u vršenje krivičnih dela u odnosu na druge. Prema tome, ukoliko je izvesnost otkrivanja i kažnjavanja mala, onda to znači da će se sve veći broj lica odlučivati za vršenje krivičnog dela. Mnogobrojne analize i izveštaji o trgovini ljudima pokazuju nam da je, i pored koordinirane akcije na nacionalnom i međunarodnom nivou, broj osuđenih lica za trgovinu ljudima relativno mali.⁷ To nam govori da je rizik da se bude osuđen zbog trgovine ljudima niži u odnosu na rizik osude s kojim se, na primer, suočavaju trgovci drogom i oružjem.

---

⁶ Po Bekeru, sa stanovišta odvratanja od vršenja krivičnog dela mnogo je važnija izvesnost da će izvršilac biti osuđen nego visina zaprećene kazne (Becker, 1995).

⁷ Na primer, prema izveštaju UNODC za 2009. godinu od ukupnog broja obuhvaćenih zemalja, u 73 je registrovana bar jedna osuđujuća presuda, dok je u 47 zemlje doneto 10 i više osuđujućih presuda godišnje (UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime, 2009).

Uključivanje u trgovinu ljudima podrazumeva specifična znanja o ugroženoj populaciji, posebno sposobnost ubeđivanja, kao i veštine pronalaženja načina korumpiranja državnih činovnika. Sama trgovina ljudima može da se odvija unutar jedne zemlje, dakle na nacionalnom tržištu, i u tom slučaju podrazumeva prebacivanje žrtava iz jednog mesta u drugo unutar jedne zemlje, ali može da podrazumeva i prebacivanje žrtava iz jedne u druge zemlje (zemlje destinacije). Za razliku od krijumčarenja ljudi, koje se završava dopremanjem ljudi na željenu destinaciju, trgovina ljudima se nastavlja njihovom daljom eksploatacijom od strane tzv. poslodavaca. Žrtve trgovine mogu biti prodate drugim trgovcima radi dalje prodaje, prodate direktno poslodavcima kojima su potrebni, ili pak, korišćene kao radna snaga od samog trgovca.

Ekonomski pristup trgovini ljudima podrazumeva i analizu ponašanja poslodavaca koji formiraju tražnju za radom, odnosno uslugama žrtava trgovine ljudima. Ta tražnja, kao i bilo koja tražnja za radnom snagom, ima karakter izvedene tražnje. To znači da je tražnja za žrtvama trgovine ljudima izvedena iz tražnje za robom koja se proizvodi njihovom eksploatacijom. Poslodavci angažovanjem žrtava trgovine ljudima nastoje da maksimiraju profit, što znači da odlučuju o njihovom korišćenju u zavisnosti od produktivnosti rada i visine zarada. Kada angažuju radnu snagu iz redova žrtava trgovine ljudima poslodavci smanjuju troškove rada na minimum. Oni ne vode računa o njihovim pravima (počev od osnovnog prava na život, koje se najgrublje krši trgovinom ljudima, pa do ostalih prava čoveka). Takođe, tako angažovanoj radnoj snazi ne priznaju se ni prava po osnovu radnog odnosa, niti im se pruža bilo kakva socijalna sigurnost. Postoje još neki troškovi vezani za angažovanje žrtava trgovine ljudima koji se odnose na troškove korumpiranja organa koji se bore protiv trgovine ljudima. Dodatnu korist angažovanja radne snage iz reda žrtava trgovine ljudima predstavljaju vrlo niski troškovi otpuštanja u slučaju kada, iz određenih razloga, granični prihod radne snage padne ispod graničnih troškova tog činioca. Najčešći razlozi za to su zdravstveni i starost, usled čega se žrtva odbacuje kao istrošena stvar. Međutim, tim troškovima treba dodati i neke druge. Na primer, u slučaju angažovanja žrtava trgovine ljudima postoje i određeni troškovi poslodavca u vezi s gubljenjem društvenog statusa (a samim tim i dohotka) ukoliko bi javnost saznala da on angažuje žrtve trgovine ljudima. Takođe, u analizi isplativosti angažovanja žrtava trgovine treba uzeti u obzir i troškove koji se odnose na krivično gonjenje subjekta koji zapošljava žrtve trgovine ljudima i izricanja krivične sankcije u slučaju pravosnažne presude.

Kao što je već rečeno, ekonomska analiza na osnovu pretpostavke o racionalnosti privrednih subjekata procenjuje odluke koje donose bilo pojedinci, bilo organizacije. Kada je u pitanju ilegalno tržište na kome se odvija trgovina ljudima, odluke donose pojedinci iz grupe ugrožene populacije tj. potencijalne žrtve trgovine ljudima, trgovci ljudima i poslodavci koji angažuju tako dobijenu radnu snagu. Korisnost ekonomskog modela je u tome što pomaže u prevenciji trgovine ljudima tako što ukazuje na efekte koje pojedine preventivne mere imaju na broj žrtava i njihovu cenu (Wheaton & Schauer, 2008).

Ekonomska analiza trgovine ljudima ne samo da objašnjava način donošenja odluka izvršioaca krivičnih dela, već pomaže u definisanju načina delovanja s ciljem

generalne prevencije. Najefikasniji način da se utiče na smanjenje ponude na tom tržištu je povećanje troškova i snižavanje koristi od trgovine ljudima. Međunarodno koordinirana akcija u suzbijanju trgovine ljudima, saradnja državnih organa i, posebno, efikasnost pravosudnih organa u osudi izvršilaca tog krivičnog dela utiču na povećanje troškova. Ekonomski pristup došao je do izražaja i kod akcionih planova pojedinih zemalja, u kojima se naglašava potreba preduzimanja mera radi smanjivanja ponude na tom tržištu. U poslednje vreme, u razmatranje se uzimaju i činioци koji utiču na tražnju za žrtvama trgovine ljudima, što nameće potrebu mnogo sofisticiranijeg pristupa i razumevanja činilaca koji utiču na rast tražnje. Tako se u Preporuci Visokog komesara UN za ljudska prava u članu 4. naglašava da strategija prevencije mora da pođe od tražnje kao ključnog uzroka trgovine ljudima (Office of the High Commissioner for Human Rights, 2002). Smanjivanje tražnje za žrtvama trgovine podrazumeva smanjivanje koristi koju poslodavci imaju od njihove eksploatacije. Tome može da doprinese bolje informisanje potrošača o težini položaja ljudi koji su predmet trgovine, što može uticati na smanjenje tražnje za proizvodima i uslugama nastalih njihovom eksploatacijom. Takva promena u ponašanju potrošača uticaće i na smanjenje tražnje za žrtvama trgovine ljudima.

7. Zaključna razmatranja

Ekonomska analiza kriminala je zasnovana na pretpostavci o racionalnom izboru, čiji se koreni nalaze u utilitarističkom pristupu Džeremija Bentama i ideji da su ljudska bića racionalna, sebična stvorenja i da se u svom ponašanju rukovode načelom ostvarivanja što veće koristi. Kao racionalna bića oni se odlučuju da trguju ljudima kada neto korist od izvršenog krivičnog dela premašuje korist koju ostvare legalnom aktivnošću. Ukoliko je profit od trgovine ljudima visok a troškovi niski, onda se na tržištu može očekivati povećanje ponude žrtava trgovine. Tražnja za žrtvama trgovine izvedena je iz tražnje za robom, odnosno uslugama koje se stvaraju njihovom eksploatacijom. Efikasno suzbijanje trgovine ljudima podrazumeva preduzimanje mera kojima će se delovati u pravcu smanjenja ponude, odnosno tražnje kao ključnog uzroka trgovine ljudima.

Sa stanovišta žrtava, trgovina ljudima uništava njihov život i one, svakako, trpe najveće posledice te kriminalne aktivnosti. Međutim, trgovina ljudima povlači troškove i za društvo u celini. Prvo, suzbijanje trgovine ljudima dovodi do uvećanja javnih rashoda, pre svega troškova državnih organa koji preduzimaju mere na planu smanjivanja trgovine ljudima. Drugo, trgovina ljudima vodi zaoštavanju imigracionih problema i bujanju kriminala, narušava sigurnost ranjive populacije i, na kraju, umanjuje ukupno društveno bogatstvo. Za zemlje porekla, trgovina ljudima znači gubitak radne snage (smanjuje se ponuda na domaćem tržištu), dok za tranzitne zemlje i zemlje destinacije ona znači povećane troškove ilegalne imigracije. Redukovanje obima trgovine ljudima podrazumeva globalni odgovor i definisanje borbe protiv te kriminalne aktivnosti kao cilja od prioritetnog značaja.

Na donošenje odluke da se izvrši krivično delo, veliki uticaj ima spremnost izvršioca da preuzme rizik od otkrivanja i izricanja krivične sankcije, odnosno njegova procena koristi i troškova koje ima od izvršenja krivičnog dela. Tako,

formiranje specijalizovanih timova u okviru policijskih snaga i organa gonjenja, zatim, jačanje bilateralne, regionalne i multilateralne saradnje povećava izvesnost otkrivanja izvršioca tog krivičnog dela i njihove osude, što znači i smanjenje neto koristi od izvršenja krivičnog dela. U sklopu generalne prevencije ne treba zanemariti ni uticaj pooštavanja zaprečenih kazni. U nekim državama, u prevenciji tog dela pored zatvorske kazne primenjuju se i praksa oduzimanja imovine nastale tim delom, ili pak, zatvaranje objekata koji su povezani s tim delom. Takođe, kažnjavanje svih učesnika koji su na bilo koji način uključeni u trgovanje ljudima od presudnog je značaja za prevenciju trgovine ljudima. Najzad, sprečavanje trgovine ljudima podrazumeva razvijanje takvih socijalnih i ekonomskih uslova koji će smanjiti podsticaje za vršenje tog krivičnog dela. Najznačajnije mere koje vode suzbijanju trgovine ljudima su: ublažavanje problema siromaštva u svetu, iskorenjivanje korupcije, obuzdavanje demografske eksplozije, sprečavanje zagađivanja životne sredine i sprečavanje ekoloških katastrofa, oružanih sukoba, rešavanje problema prezaduženosti pojedinih zemalja i dr. Većinu od tih ciljeva nije moguće ostvariti u kratkom roku. Svakako, značajan napor treba uložiti u pravcu podizanja nivoa informisanosti ciljnih grupa o pojavi trgovine ljudima, čime bi se smanjila njihova izloženost manipulaciji i regrutovanju. Podizanje nivoa svesti među ukupnom populacijom, posebno među potencijalnim žrtvama, o razmerama trgovine ljudima, kao i zaštitnim mehanizmima koji im stoje na raspolaganju, smanjuje ponudu na ilegalnom tržištu. Takođe, mere koje će rezultirati smanjivanjem tražnje za proizvodima i uslugama nastalim eksploatacijom žrtava doprinose smanjivanju tražnje kao ključnom uzroku trgovine ljudima.

8. Literatura

1. Becker, G. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169–217.
2. Becker, G. (1976). *The Economic Approach to Human Behaviour*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Becker, G. (1996). *Accounting for Tastes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Becker, G. (1995). *The Economics of Crime*. Cross sections – Federal Reserve Bank of Richmond.
5. Begović, B. (2007). *Ekonomska analiza korupcije*. Beograd: CLDS Beograd.
6. Begović, B., Labus, M. & Jovanović, A. (2008). *Ekonomija za pravnike*. Beograd: Pravni fakultet.
7. Delić, N. (2010). Krivično delo trgovine ljudima – Kritički osvrt na zakonske izmene i dopune Krivičnog zakonika Srbije. *Pravni život*, 9.
8. Dokmanović, M. (2003). Ekonomska globalizacija i paradoksi. *Temida*, (6), 15–21.
9. Doležal, D. (2007). Prevencija trgovanja ljudima. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 28(2).
10. Drašković, V. & Jović, R. (2007). Globalizacija u ekonomskom kontekstu. *Montenegrin Journal of Economics*, 3, 75–88.
11. Eerling, E., Rubin, P. & Shepherd, J. (2006). Economics of Crime. In *Foundations and Trends in Microeconomics*, NOW Publishing.
12. Elster, J. (1989). *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Fine, B. & Miolonakis, D. (2009). *From Economics Imperialism to Freakonomics*. London: Routledge.
14. Freeman, R. (1999). The Economics of Crime. In O. Ashenfelter & D. Card (Eds.) *Handbook of Labor Economics*, 3C (3530–3571). Amsterdam: North-Holland.

15. UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime. (2009). *Global Report on Trafficking in Persons*. February. Retrieved from: <http://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/global-report-on-trafficking-in-persons.html>.
16. ILO. (2005). *A Global Alliance against Forced Labour*. Geneva.
17. Kitanović, D. & Golubović, N. (2006). *Osnovi ekonomije*. Niš: Ekonomski fakultet.
18. Mahmoud, O. T. & Trebesch, C. (2010). The Economics of Human Trafficking and Labour Migration: Micro-evidence from Eastern Europe. *Journal of Comparative Economics*, 38.
19. Nikolić-Ristanović, V. (2003). Ilegalna tržišta, trgovina ljudima i transnacionalni organizovani kriminalitet. *Temida*, 4, 3–13.
20. Obradović, G. (2003). Prinudni rad u međunarodnom i uporednom radnom pravu (I). U R. Brković (ur.), *Radno pravo u uslovima tranzicije* (str. 179–186). Kragujevac: Pravni fakultet – Institut za pravne i društvene nauke.
21. Posner, E. (1987). The Law and Economics Movement. *American Economic Review*, 77(2), 119–122.
22. *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*, Text presented to the Economic and Social Council as an addendum to the report of the United Nations High Commissioner for Human Rights (E/2002/68/Add. 1).
23. Surtees, R. (2008). Traffickers and Trafficking in Southern and Eastern Europe – Considering the Other Side of Human Trafficking. *European Journal of Criminology*, 5(1), 39–68.
24. United Nations Office on Drugs and Crime (2008). *An Introduction to Human Trafficking: Vulnerability, Impact and Action*. New York: United Nations.
25. Väyrynen, R. (2005). Illegal immigration, human trafficking and organized crime. In G. Borjas & J. Crisp (Eds.), *Poverty, International Migration and Asylum* (pp. 143–170). New York: Palgrave Macmillan.
26. Wheaton, M. E., Schauer, E. J., & Galli, T. (2010). Economics of human trafficking. *Journal of International Migration*, 48(4), 114–141.

ANALYTICAL POTENTIALS OF RATIONAL CHOICE THEORY IN THE ANALYSIS OF HUMAN TRAFFICKING

Summary

Economic approach to human trafficking is based on the rational choice assumption. When deciding whether or not to engage in criminal activity like human trafficking, offenders estimate benefits and costs of that activity. As a rational beings, they choose to engage in human trafficking only when net benefits from committed criminal act exceeds benefits from legal activities. Expected benefits from the exploitation of the human trafficking victims is the main factor that affects supply and demand on illegal markets. If profit from human trafficking is high and costs are low, than we can expect increase in the number of trafficked victims. Demand for victims of human trafficking is derived from demand for commodities i.e. services obtained on the basis of their exploitation. Efficient suppression of human trafficking implies measures aimed to reduce supply or demand as a key factors of human trafficking. The aim of this paper is to examine human trafficking from the standpoint of rational choice theory, especially motives that are at the core of decision to commit criminal offence of human trafficking, which should enable adoption of measures aimed at general prevention.

PRINCIP UNIVERZALNE KRIVIČNE NADLEŽNOSTI

*Tijana Šurlan

Kriminalističko–policijska akademija, Beograd

Sažetak: Princip univerzalne krivične nadležnosti je jedno od tipičnih načela međunarodnog javnog prava. U punoj meri oslikava specifičnosti međunarodnog javnog prava kao samosvojnog sistema pravnih normi i karakter veze koju gradi s unutrašnjepравnim sistemima. Njegovo poreklo datira iz perioda klasičnog međunarodnog prava i prirodni je izdanak oslonca koje je međunarodno pravo tražilo u sudskim mehanizmima država. Kako je jurisdikcioni ogranak međunarodnog prava u oblasti međunarodnog krivičnog prava najteže i najspornije nastajao, jasno je da je procesuiranje počinioca međunarodnih krivičnih dela moralo biti povereno nacionalnim sudovima država. Pravni osnov tako opisanog odnosa zasniva se na principu univerzalne krivične nadležnosti. U okviru ovog rada analiziraju se koncept tog načela, njegovi glavni elementi, funkcionisanje i sklonost država ka pozivanju na to načelo.

Ključne reči: međunarodno javno pravo, međunarodno krivično pravo, princip, nadležnost, međunarodna krivična dela, sudovi unutrašnje nadležnosti, sudovi međunarodne nadležnosti.

1. Uvod

Princip univerzalne krivične nadležnosti tipično je načelo međunarodnog javnog prava. Terminološko određenje se često zadržava na skraćenom izrazu univerzalna nadležnost ili princip univerzalnosti. No, moglo bi se terminološkom određenju, koje je izabrano u ovom radu, zameriti ne da sadrži pojmovni višak, već manjak, te insistirati na punom iskazu kojim bi se potpuno odredila ta vrsta nadležnosti rečima – međunarodnopravna univerzalna krivična nadležnost država.

O rasponu ta tri modela moguće je govoriti načelno, te se odlučiti za jedan od njih (Krstić, 2007).¹ Sumarni izraz princip univerzalnosti je sasvim odgovarajući u situacijama kada je jasno o kojoj materiji se govori (Kreća, 2010), te nesporno da je u okviru šire teme nadležnosti države, jedna od njih i univerzalna nadležnost, a da univerzalna nadležnost u čistom i nesumnjivom vidu može biti primenjena samo na norme preemptornog karaktera.

---

* E-mail: tijana.surlan@kpa.edu.rs

¹ Međunarodnopravna terminologija koristi i izraze „univerzalna nadležnost za teške povrede ljudskih prava“, „univerzalna nadležnost za teške povrede humanitarnog prava“. Ti izrazi su više u duhu međunarodnog javnog prava, te mogu asociirati i na međunarodnu građansku odgovornost.

Uvođenjem odredbe „krivična“ u prethodni model, nadležnost se jasno sužava na materiju krivičnog prava. Jasno je da je reč o nadležnosti za procesuiranje izvršilaca krivičnih dela. Time se pravi neophodno razlikovanje u odnosu na građansku odgovornost države. Naime, do sada nije razvijena univerzalna nadležnost u odnosu na odgovornost države u međunarodnom građansko-pravnom smislu (*actio popularis*) (Inazumi, 2005). Iako bi u mnogim slučajevima i ta vrsta nadležnosti bila poželjna, u nekima čak neophodna (kršenje peremptornih normi), klasični princip imuniteta države onemogućava sprovođenje tog načela u materiji međunarodne građanskopravne odgovornosti. I pored toga, potpuna i dosledna primena normi međunarodnog prava morala bi dovesti do toga.²

Uvođenjem u izraz i odrednice „međunarodnopravna“, kao i „država“, najtačnije i najpotpunije se uobličava funkcija i pravna osnova tog načela. No, čini se da je ipak moguće lišiti se tih izraza shvatanjem da univerzalna nadležnost *per se* može figurirati samo u korpusu međunarodnopravnih normi, te da je jasno da pripada državama.

Ipak, isticanjem međunarodnopravnog karaktera tog načela, u sprezi s opredeljenjem ka krivičnoj materiji, neposredno zaključivanje usmerava ka međunarodnim krivičnim delima, što je i jedini ispravni zaključak.

Pored već istaknutog u uvodu, autorka ovog rada podvlači da se priklanja užem određenju, štedeći koncentraciju i prostor, s nadom da nepreciznost neće ići na uštrb jasnoće.

2. Normativna pozicija

Početni stav u analizi principa univerzalne krivične nadležnosti opredeljen je njegovim pozicioniranjem u međunarodno javno pravo, te specifičnije međunarodno krivično pravo. U odnosu na nacionalne krivičnopravne sisteme, međunarodno krivično pravo se bitno razlikuje u izvorima prava. Kao oblast međunarodnog javnog prava ono neminovno prati katalogizaciju izvora prava genusne oblasti kojoj pripada. Načela međunarodnog prava, međutim, ne pojavljuju se ni u jednoj, do sada poznatoj formalnoj katalogizaciji. Nije zgoreg i na ovom mestu podvući opšta pravna načela koja priznaju prosveteni narodi, kao supsidijarni glavni izvor naveden u članu 38 Statuta Međunarodnog suda pravde. Za razliku od tih načela, međunarodnopravna načela su izvorna i autohtona načela međunarodnog javnog prava. Njihova normativna pozicija, međutim, nije određena u katalogu izvora međunarodnog prava, već u katalogu kategorija normi. Tako govorimo o međunarodnim principima (načelima), peremptornim normama (kogentnim, *jus cogens*), te obavezama karaktera *erga omnes* (*obligations erga omnes*). Te tri kategorije se nalaze na vrhu hijerarhijske strukture pravnih pravila međunarodnog prava (Koskeniemi, 1997). Sledeći nivo zauzimaju međunarodnopravne norme, koje se potom mogu rangirati prema različitim kriterijumima (prava, obaveze; imperativi, dispozitivi; regionalne, univerzalne itd.)

---

² U odnosu na tu temu uputno je pogledati aktuelni slučaj pred Međunarodnim sudom pravde Jurisdikcioni imuniteti države (*Nemačka v. Italija*), započet u decembru 2008. godine.

S pravom se mogu postaviti pitanja porekla načela, pravno stvarajuće tehnike, te autoriteta koji može o tome meritorno odlučivati (Bartoš, 1954). U teoriji postoje mnogobrojna neslaganja, suprotstavljeni stavovi koji decenijama ne dolaze do tačke presecanja (Fitzmaurice, 1957; Schwarzenberger, 1955). Rasprava se podjednako vodi i o tome da li načela proizlaze i generalizuju se iz mase normi kao njihova rezultanta (Cassese, 2001; Brownlie, 2003), ili pak, oni predstavljaju utemeljenje i usmerenje za nastajanje normi kojima se konkretizuju i operacionalizuju (Kolosov & Kuznecov, 1997; Avramov i Kreća, 1999).

No, bez obzira na metodološko usmerenje autora ka iznalaženju načela, te njegove sadržine, bilo da se primenjuje metoda dedukcije, bilo indukcije, jasno je da kategorija načela mora imati svoje formalnopravno mesto u nekom od izvora međunarodnog prava.

U vidu načela, bez obzira na to da li je proizvod pravnih normi ili smernica za uvođenje pravnih normi, princip univerzalne krivične nadležnosti jeste neophodan element sistema međunarodnog javnog prava. Međunarodno pravosuđe nije nastajalo paralelno s pravilima međunarodnog prava (Šurlan, 2010). Zapravo, specifičnost pravila međunarodnog javnog prava nije od samog početka nastajanja (klasičnog) međunarodnog prava iziskivala i sudski mehanizam koji bi meritorno rešavao pravne sporove. U odnosu na materiju krivičnog prava ideja pravosudnog organa je bila još nekompatibilnija suverenitetu država, koje su čvrsto držale nadležnost nad krivičnopravnim procesuiranjem i kažnjavanjem. Dugo vremena međunarodno pravo je podržavalo takav koncept, prepuštajući državama isključivo krivičnopravno procesuiranje, pa čak i u materiji krivičnih dela koja nastaju grubim kršenjem najviših normi međunarodnog prava. U tom pravcu su kreirana pravna pravila, prepuštajući državama pravo ili obavezu da procesuiraju izvršioce krivičnih dela. U okviru te logike, a prateći razvoj međunarodnog prava i uočavajući postojanje određenih normi koje su veće vrednosti, snage ili značaja za međunarodnopravni sistem, kristalisan je stav da za povredu određene vrste normi međunarodnog prava svaka država mora biti snabdevena pravom da procesuiru pojedince koji su svojim radnjama prekršili te norme. Stoga je princip univerzalne krivične nadležnosti izdanak međunarodnog prava kojim se bitno utiče na kompoziciju nadležnosti u krivičnopravnoj materiji; on je izdanak logike, ideja i vrednosti koje se dokazuju kao vrhunske vrednosti međunarodne zajednice; izdanak je i korpusa pravnih normi čije kršenje mora biti opredeljeno i sankcionisano krivičnopravnom odgovornošću.

Sudija Međunarodnog suda pravde Gijom, u svom izdvojenom mišljenju povodom Presude u slučaju *Nalog za hapšenje*, ističe da se poreklo tog principa vezuje za misli Huga Grocijusa i Kovaruviasa, navodeći da su još oni uočili da je nedopustivo omogućiti miran život onome ko je na drugoj teritoriji počinio stravične zločine. Prema njihovom shvatanju, procesuiranje ili ekstradicija je obaveza država shodno maksimi *aut dedere, aut punire*. No, uobličavanje nacionalnih krivičnih prava u XVIII veku u zapadnoj Evropi išlo je ka izgradnji čvrstih, rigidnih i preciznih sistema, te su oni predstavljali jaku opoziciju međunarodnom poimanju univerzalističkog pristupa. Sudija Gijom ističe da je Bekaria promovisao stav da krivično delo može biti procesuirano samo tamo gde je počinjeno. Razvoj krivičnog prava tekao je uporedo s učvršćivanjem suvereniteta

država, a manifestacija krivičnopravne moći je važan aspekt suvereniteta. Posle Drugog svetskog rata princip univerzalne krivične nadležnosti dobija novi zamah (Cryer *et al.*, 2008; Than & Shorts, 2003). Konsenzus koji je postignut o okončanju nekažnjivosti pojedinaca za izvršena teška kršenja humanitarnog prava i ljudskih prava uslovio je konsenzus i u shvatanju univerzalne nadležnosti.

Princip univerzalne krivične nadležnosti ima svoj normativni izraz, u vidu i prava i obaveze, u korpusu običajnog i ugovornog međunarodnog prava. U teoriji se tim povodom izgradio stav da treba razlikovati princip univerzalne krivične nadležnosti kao načelo običajnog prava od principa univerzalne krivične nadležnosti normiranog i preciziranog u okviru različitih međunarodnih ugovora.

Prihvaćeno je kao opšte gledište da je princip univerzalne krivične nadležnosti danas uobličien kao običajopravna kategorija (Kress, 2006; Sunga, 1997). No, ni taj stav nije lišen stalnih preispitivanja (Krstić, 2007). Jedan od najvažnijih slučajeva (ako ne i najvažniji) pred Međunarodnim sudom pravde u okviru koga je razmatran princip univerzalne krivične nadležnosti je slučaj *Naloga za hapšenje iz 2000. godine* (Orakhelashvili, 2002).³ Slučaj je pokrenula Demokratska Republika Kongo protiv Belgije, zbog otvaranja postupka protiv tadašnjeg kongoanskog ministra inostranih poslova Jerodije Ndomasija, no za dela koja je počinio pre nego što je postavljen za ministra. Okosnicu slučaja su činili instituti imuniteta – na koji se pozivao Kongo braneci sebe i štiteci svog aktuelnog predstavnika vlasti, i univerzalne krivične nadležnosti – na koju se pozivala Belgija.⁴ Naime, Belgija je smatrala da primenom principa univerzalne krivične nadležnosti ima pravo da procesuiru Jerodiju za teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava, te izvršenje međunarodnih krivičnih dela, dok je Kongo insistirao na primeni instituta imuniteta i zaštiti koju predstavnici država uživaju zahvaljujući tom institutu. Primena oba instituta je otvorila raspravu o tim pojmovima i njihovim sadržinama i pokazala u kojoj se meri stavovi razlikuju, a da je pritom svaki od njih bio zasnovan na valjanoj argumentaciji.

I pored toga što je rešavajući taj slučaj Međunarodni sud pravde primat dao razmatranju pitanja imuniteta, te odluku temeljio na dejstvu imuniteta, zbog čega nije ni imao prilike da meritorno uzme u razmatranje primenu principa univerzalne nadležnosti – i to prevashodno njegove podvrste *in absentia*, ovaj slučaj je ipak izuzetno značajan za analizu i poimanje tog načela (Zuppi, 2003).

³ Pored ovog slučaja, a povodom primene principa univerzalne krivične nadležnosti, pred Međunarodnim sudom pravde pokrenut je i postupak Konga protiv Belgije (*Certain Criminal Proceedings in France – Republic of the Congo v. France*) 2003. godine, ali je 2010. na zahtev Konga povučen.

⁴ Zarad efikasnog odgovora na međunarodno pravne obaveze i učvršćivanje pravnog osnova primene principa univerzalne krivične nadležnosti Belgija je usvojila Zakon o ratnim zločinima 1993, izmenjen 1999. Posle podizanja optužnice protiv kongoanskog ministra inostranih poslova usledila je serija optužnica protiv aktuelnih visokih predstavnika država. Pokrenute su istrage i podizane optužnice između ostalog i protiv Jasera Arafata (Palestina), Fidela Kastro (Kuba), Lorena Gbagboa (Obala slonovače), Hisena Habrea (Čad), Sadama Huseina (Irak), Denisa Nguesoa (Kongo), Augusta Pinočea (Čile), Hašima Rafsandžanija (Iran), Arijela Šarona (Izrael), Džordža Buša (ŠAD), Dika Čejnija (ŠAD), Kolina Paule (ŠAD), Normana Svarckopfa (ŠAD). U svim navedenim slučajevima u pitanju je bila primena principa univerzalne krivične nadležnosti *in absentia*. Žestok otpor država takvom angažmanu Belgije doveo je do toga da Belgija pristupi izmenama tog zakona, te ukinu mogućnost pokretanja postupaka *in absentia* (Luban, 2004). Odlučnost Belgije u toj materiji manifestuje se i pokretanjem postupka protiv Senegala pred Međunarodnim sudom pravde zbog ne procesuiranja bivšeg čadskog predsednika Hisena Habrea, kao i ne dozvoljavanjem Belgiji da pred svojim sudom, primenom principa univerzalne krivične nadležnosti, sprovede krivični postupak – International Court of Justice (*Questions relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (Belgium v. Senegal)*, Application of 16 February 2009).

Analizirajući princip univerzalne krivične nadležnosti, *ad hoc* sudija Belgije u tom slučaju, Kristin van den Vingert u svom izdvojenom mišljenju iznosi stav da u međunarodnom pravu ne postoji opšte prihvaćena definicija principa univerzalne nadležnosti, ni u običajnom ni u ugovornom pravu. Svoj stav potkrepljuje tvrdnjom da se države koje su postupale na osnovu tog načela nisu na njega pozivale prema običajnom pravom određenju, već vezivanjem ili za ugovore ili za odredbe nacionalnih zakonodavstava.

Preovlađujući stav ipak podržava shvatanje da princip univerzalne krivične nadležnosti ima svoje utemeljenje u normama običajnog prava (Krstić, 2007; Ratner & Abrams, 2001). Analizirajući običajni karakter tog načela, Ivana Krstić navodi „da je negde oko 125 država implementiralo neki oblik univerzalne nadležnosti za pojedine zločine, uglavnom za ratne zločine učinjene u međunarodnom sukobu i za akte mučenja, a na tom spisku se nalaze visoko razvijene zemlje“ (Krstić, 2007). Takođe, zaključuje da, i pored toga što države nisu rade da primenjuju to načelo s jedne strane, one s druge strane ne ulažu ni proteste, s izuzetkom Čilea u slučaju Pinoče, te Konga u slučaju Jerodije, ali u ovom drugom slučaju tako što se poziva na dejstvo imuniteta, a ne osporava princip univerzalne nadležnosti (Krstić, 2007).

Krećući se logikom materijalnopravnog utemeljenja međunarodnih krivičnih dela u oblastima međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava, oportuno je pozabiviti se tim oblastima i kao glavnim normativnim utemeljenjem principa univerzalne krivične nadležnosti.

U domenu međunarodnog humanitarnog prava princip univerzalne krivične nadležnosti kreiran je u vidu običajnog pravila. Naravno, on se primenjuje isključivo na međunarodna krivična dela, te njihovo međunarodno humanitarno pravno utemeljenje. Običajni status tog načela prepoznat je i u obimnoj studiji *Običajno međunarodno humanitarno pravo*, kao najcelovitijem i najsveobuhvatnijem pregledu međunarodnog običajnog humanitarnog prava koje je do sada izvršeno (Henckaerts & Doswald-Beck, 2005). Naime, to pravilo je formulisano na sledeći način:

Pravilo 157: *Države imaju pravo da vrše univerzalnu jurisdikciju u svojim nacionalnim sudovima nad ratnim zločinima.*

Princip univerzalne krivične nadležnosti u domenu običajnog prava važi kao supsidijaran princip, čija se primena mobilise tek kada države primarne ili prioritetne nadležnosti ne pokazuju intenciju manifestacije svoje ingerencije (dakle, prevashodno princip teritorijalnosti, potom aktivni personalni princip, pasivni personalni princip, te princip zaštite).

Na ovom mestu nije suvislo podvući, mada će o tome biti još reči dalje u tekstu, da je u domenu običajnog prava princip univerzalne krivične nadležnosti konstruisan kao pravo.

U oblasti ugovornog međunarodnog humanitarnog prava to načelo je nesumnjivo određeno (Sandoz, 2008). Naime, međunarodno humanitarno pravo u svom korpusu normi sadrži nedvosmisleno određenje principa univerzalne nadležnosti i to kao obaveze (Bottini, 2004). U ženevskim konvencijama iz 1949, kao i u Dopunskom protokolu I iz 1977. godine, normirana je obaveza država za pronalaženje i procesuiranje lica osumnjičenih da su izvršila ili naredila da se izvrši neka od

teških povreda konvencije bez obzira na državljanstvo.⁵ Iako su, prema tim konvencijama, države u obavezi da svoja nacionalna zakonodavstva upodobе s konvencijama, činjenica da nacionalno krivično pravo ne poznaje međunarodna krivična dela nije opravdavajuća; u tom slučaju se moraju neposredno primeniti odredbe međunarodnog prava. Određenje usvojeno u ugovorima međunarodnog humanitarnog prava odstupa od običajnog pravnog rešenja pozicioniranjem u kategoriju obaveze. Dok običajno pravo dopušta državama da zasnuju nadležnosti i kada nisu teritorijalno niti personalno nadležne, u toj varijanti države su obavezane da istražuju teške povrede međunarodnog humanitarnog prava i da pristupe procesuiranju. Takvo rešenje je neposredna posledica iskustva utočišta koje su zločinci iz Drugog svetskog rata pronalazili u drugim zemljama, te u njima potom živeli nesmetano. Da bi se izbegao takav scenario, države potpisnice se obavezuju na istragu i procesuiranje, uz mogućnost da, ukoliko nisu sposobne ili voljne da procesuiraju, nadležnost prepuste nekoj drugoj državi. Svest o tome da će osumnjičeni za ratne zločine pobeći iz zemlje koja bi primarno bila nadležna, doprinela je odluci da se univerzalna krivična nadležnost podigne na nivo obaveze. Ipak, takvo rešenje je karakteristično samo za međunarodno humanitarno pravo.

U oblasti ljudskih prava, u skladu s genezom celokupnog međunarodnog prava ljudskih prava, princip univerzalne krivične nadležnosti nije se razvijao u vidu običajnog pravila. Stoga se normativno utemeljenje u toj oblasti nalazi samo u okviru konvencija i to specijalizovanih, a ne u opštim konvencijama iz oblasti ljudskih prava. Univerzalna krivična nadležnost je predviđena u Međunarodnoj konvenciji o suzbijanju i kažnjavanju zločina aparthejda iz 1973. godine, Konvenciji protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja iz 1984. godine i u Konvenciji o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka iz 2006. godine.⁶ Karakteristike bi bile da države imaju pravo da apliciraju univerzalnu nadležnost, ali ne i obavezu, dok bi se procesuiranje *in absentia* primenjivalo u domenu istrage i prikupljanju dokaza, uz mogućnost zahteva za ekstradiciju ukoliko država u kojoj se osumnjičeni nalazi ne pokreće protiv njega postupak primenom principa *aut dedere, aut punire*.

Kao karakterističan međunarodnopravni princip mora se čitati i u odnosu na druga karakteristična načela međunarodnog krivičnog prava kao oblasti međunarodnog javnog prava – princip legaliteta, princip nezastarivosti, princip komplementarnosti, princip *ne bis in idem*. Odnos između načela doprinosi pravilnijem shvatanju cele oblasti međunarodnog krivičnog prava. U relaciji optiranja pristupima materijalna pravda – striktna legalnost uvođenje principa univerzalnosti čini da zaključak prevagne na jednu stranu.

Postojanje tog načela u funkcionisanju međunarodnog prava, te time i njegova važnost, odnosno značaj potkrepljuju se njegovim uvođenjem u različite odluke, rezolucije međunarodnih organizacija, međunarodnih nevladinih organizacija, kao i u

⁵ Prva ženevska konvencija iz 1949. godine u članu 49, Druga ženevska konvencija iz 1949. godine u članu 50, Treća ženevska konvencija iz 1949. godine u članu 129, Četvrta ženevska konvencija iz 1949. godine u članu 146, Dopunski protokol I u članu 85 (1).

⁶ Detaljan spisak ugovora koji sadrže klauzulu univerzalne nadležnosti videti u: International Court of Justice, Arrest Warrant of 11 April 2000. (*Democratic Republic of Congo v. Belgium*), Judgment of 14 February 2002, Opinion Individuel de M. Guillaume, President, par. 8

okviru projekata eksperata ili doktrine (detaljan pregled tih akata videti u: Krstić, 2007). Ideja koja je u osnovi svih tih akata jeste da su savremeno društvo i svet u kome živimo doneli odluku da okončaju nekažnjivost, i to posebno visokih državnih predstavnika. U sklopu te težnje je i otvaranje mogućnosti, stvaranje potencijala za procesuiranje promovisanjem principa univerzalne nadležnosti.

3. Sadržina principa

Princip univerzalne krivične nadležnosti označava pravo svake države da uspostavi krivičnopravnu nadležnost u odnosu na izvršeno međunarodno krivično delo, nezavisno od mesta na kome se zločin odigrao, kao i od državljanstva počinioca i žrtve (Zahar & Sluiter, 2008). Logika tog načela je da se spreči izmicanje pravdi, obezbedi zaštita vrhunskih zajedničkih interesa međunarodne zajednice i sankcionišu teške povrede međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog prava ljudskih prava, u situacijama kada država koja ima primarnu nadležnost to ne čini (bilo da nije sposobna, bilo da nije voljna). Princip univerzalne krivične nadležnosti u osnovi je bio zasnovan na okolnosti nepostojanja međunarodnih krivičnih sudova, te se funkcija međunarodne pravde imala ostvarivati pozajmljivanjem sudskih organa od država. No, prioritetna činjenica – da su države primarne nadležnosti (teritorijalne ili personalne) izbegavale da procesuiraju svoje državljane osumnjicene da su počinili međunarodne zločine, iako daje osnova za procesuiranje i same države zbog kršenja obaveze zaštite, te sankcionisanje kršenja normi karaktera *jus cogens*, kao i *obligationes erga omnes*, suštinski je promovisala princip univerzalne individualne krivične odgovornosti.

Dela koja države po pravilu ne procesuiraju su dela u kojima učestvuju one same i koja proističu iz politike koju one vode (bilo da govorimo o zvaničnoj i otvorenoj državnoj politici, bilo prikrivenoj, bilo politici jednog dela državnog aparata ili entiteta koji poseduju privremeni, prelazni ili krnji subjektivitet u međunarodnom pravu, kao, na primer, ustanici, narodnooslobodilački pokreti i sl.). Sva međunarodna krivična dela u osnovi predstavljaju kršenje materijalnopravnih odredaba međunarodnog javnog prava. No, kako su važnost i vrednost tih odredaba vrhunske, pored međunarodne građanske odgovornosti država uvedena je i međunarodna krivična odgovornost pojedinca. U osnovi, i država i pojedinac krše isti skup normi međunarodnog javnog prava, ali odgovaraju prema različitim vrstama odgovornosti. Te dve vrste odgovornosti u pozitivnom međunarodnom pravu definisane su potpuno odvojeno jedna od druge iako sistemskim tumačenjem sasvim jasno uočavamo da podjednaku odgovornost snose obe kategorije subjekata. Ipak, ovde je potrebno podvući da, ni u korpusu normi, niti u dosadašnjoj praksi te dve vrste odgovornosti nisu stavljane u korelaciju. Kategorija normi koje se krše izuzetno je važna zarad uočavanja na koja krivična dela se može primeniti princip univerzalne nadležnosti.

Upravo stoga, univerzalnu krivičnu nadležnost prevashodno treba vezivati za karakteristike krivičnih dela, za dela koja ugrožavaju i opšte i zajedničke interese celokupne međunarodne zajednice (*delicta juris gentium*) (Bottini, 2004; The Princeton Principles on Universal Jurisdiction, Principle 1.1, 2001). Razvoj kataloga krivičnih dela, na koja se to načelo može primenjivati, pratio je nastajanje i uobličavanje pojedinih radnji u kategoriju krivična dela – ratni zločini, piraterija, ropstvo i trgovina robljem (Schabas, 2004).

Svoj najčistiji izraz princip univerzalne nadležnosti ostvaruje u odnosu na piratstvo (Abi-Saab, 2003). Konstitutivni element tog dela je njegovo počinjenje na teritoriji van nacionalnih suvereniteta, tako da je zbog pravne nemogućnosti uspostavljanja teritorijalne nadležnosti i realne nemogućnosti vršenja personalne nadležnosti, jedini način zasnivanja nadležnosti bio primena principa univerzalne nadležnosti.⁷ Danas se katalog dela nesumnjivo poklapa s delima koja se označavaju kao *core international crimes* (Inazumi, 2005).

Vezivanje principa univerzalne nadležnosti za međunarodna krivična dela pretpostavlja jasan stav o pojmu i kategorijama međunarodnih krivičnih dela. Pojam međunarodnog krivičnog dela, pak, predstavlja posebnu, veliku i složenu temu međunarodnog javnog prava i okosnica je celokupne njegove oblasti – međunarodnog krivičnog prava. Takođe, pojam međunarodnog krivičnog dela povod je velikih neslaganja i nerazumevanja (Kreća, 2010; Stojanović, 2004; Jovašević, 2004; Marković, 1965; Naqvi, 2010; Kress, 2000; Bassiouni, 2008; May, 2005; Cryer *et al.*, 2008). Stoga je nemoguće upustiti se u raspravu povodom pojmovnog određenja međunarodnog krivičnog dela. No, kako tema principa univerzalne nadležnosti to nesumnjivo zahteva, utoliko će se ovde upotrebiti samo gotova formula međunarodnog krivičnog dela, u maniru međunarodne javnopravne škole mišljenja. Međunarodna krivična dela predstavljaju inkriminatorni izraz osnovnih načela i vrednosti međunarodne zajednice, preciziranih u vidu kogentnih pravila međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava. Međunarodna krivična dela su utemeljena na normama *jus cogens*, a i sama pripadaju korpusu normi *jus cogens*.

Stoga, princip univerzalne krivične nadležnosti dejstvuje samo na tako određena međunarodna krivična dela. Drugim rečima, krivična dela koja sadrže element inostranosti i za čije je suzbijanje i kažnjavanje takođe zainteresovana međunarodna zajednica, ali koja nisu utemeljena na kogentnim pravilima, niti sama predstavljaju kogentno pravilo, ne potpadaju pod princip univerzalne krivične nadležnosti. Ta kategorija krivičnih dela, koja poseduju međunarodnopravnu regulativu kojom se ugovara saradnja država u borbi s kriminalom, vrlo često potpada pod dejstvo načela *aut dedere, aut punire*. No, dejstvo načela *aut dedere, aut punire* i principa univerzalne krivične nadležnosti, iako povezano, nije identično. Princip univerzalne krivične nadležnosti u sebi stapa i efekat principa *aut dedere, aut punire*. Ipak, načelo *aut dedere, aut punire* ne odnosi se isključivo na međunarodna krivična dela, već je postavljeno značajno šire i u odnosu na dela koja nisu međunarodna krivična dela. Da bi bilo funkcionalno, to načelo mora biti uneto u ugovor, te se mora primenjivati prema pravilima o ekstradiciji u skladu s konkretnim ugovorom kojim je propisano. Načelo *aut dedere, aut punire* uneto je, na primer, u niz ugovora posvećenih različitim aspektima terorizma (Konvencija o suzbijanju nezakonite otmice vazduhoplova iz 1970, Konvencija američkih država o sprečavanju i kažnjavanju akata terorizma koji imaju oblik zločina protiv međunarodno zaštićenih lica i, s tim u vezi, ucena koje su

⁷ International Court of Justice, Arrest Warrant of 11 April 2000. (*Democratic Republic of Congo v. Belgium*), Judgement of 14 february 2002, Joint Separate Opinion of Judges Higgins, Kooijmans and Buergenthal, par. 61; International Court of Justice, Arrest Warrant of 11 April 2000. (*Democratic Republic of Congo v. Belgium*), Judgement of 14 february 2002, Opinion Individuel de M. Guillaume, President, par. 5

od međunarodnog značaja iz 1971, Međunarodna konvencija o uzimanju talaca iz 1979, Konvencija o zaštiti nuklearnog materijala iz 1980, Međunarodna konvencija o suzbijanju terorističkog bombardovanja iz 1997, Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma iz 1999) (Bajagić, 2000).

Princip univerzalne krivične nadležnosti, kao što je prikazano, primenjuju nacionalni sudovi kada nisu nadležni ni po teritorijalnoj, niti po personalnoj nadležnosti, već posredstvom karaktera dela i povrede opšteg interesa međunarodne zajednice. Važno je naglasiti da je princip univerzalne krivične nadležnosti ispoljavao pun kapacitet u periodu kada nije bilo međunarodnih krivičnih sudova. Međunarodni krivični sudovi koji su do danas postupali bili su *ad hoc* karaktera, osnovani za konkretne potrebe i svoju nadležnost su vezivali za druge parametre, tako da do sada u praksi nije bilo prilike za pozivanje na univerzalnu nadležnost od strane međunarodnog krivičnog suda (Schabas, 2004). Posle osnivanja Međunarodnog krivičnog suda otvoreno je pitanje opstanka i relacije principa univerzalne nadležnosti i Međunarodnog krivičnog suda. Opšti stav je da taj sud nije anulirao princip univerzalnosti, da države i dalje imaju nepromenjeno pravo da apliciraju princip univerzalne krivične nadležnosti i da funkcija Suda i nije da u potpunosti preuzme sve potencijalne slučajeve međunarodnih krivičnih dela. Nadležnost Suda je opredeljena logikom teritorijalne i personalne veze države članice Statuta i osumnjičenog, uz dodatno uvođenje principa komplementarnosti, koji u osnovi prati logiku principa univerzalnosti – ukoliko država primarne nadležnosti nije u mogućnosti ili odbija da uspostavi nadležnost, tada nadležnost preuzima Međunarodni krivični sud. U teoriji se razvija rasprava da li se Sud može pozvati na primenu principa univerzalne krivične nadležnosti u odnosu na države koje nisu pristupile Rimskom statutu (Bekou & Cryer, 2007; Kaul, 2002; Bottini, 2004). U optiranju *pro* ili *contra*, stav koji treba smatrati ispravnim je da princip univerzalne nadležnosti treba primenjivati na relaciji međunarodno pravo – nacionalni sud primenom pravila opšteg međunarodnog prava. Shodno tome, Međunarodni krivični sud, kao samosvojno međunarodno telo, osnovano međunarodnim ugovorom, treba da proizvodi dejstvo samo u odnosu na ugovorne strane i u granicama odredbi ugovora. Pravila tumačenja ugovornog prava sasvim jasno određuju kada se dejstvo ugovora proširuje na države koje nisu ugovorne strane i ta logika se ne može primeniti u slučaju principa univerzalne krivične nadležnosti (Grover, 2010).

Rezon koji leži u osnovi principa univerzalne nadležnosti je sam po sebi ispravan. Ipak, njegova primena, tj. oprecionalizacija može se pokazati kao dosta zahtevan zadatak, koji lako može otvoriti vrata zloupotrebi prava (Reydams, 2011; Cryer *et al.*, 2008). U ideji univerzalne nadležnosti dolazi do mešanja rezona materijalnog prava, te karakteristika međunarodnih krivičnih dela i pravila procesnog prava koja, iako precizna, vrlo često mogu doći u sukob s drugim pravilima o zasnivanju nadležnosti. U pogledu primene principa univerzalne krivične nadležnosti, najosetljivije je pitanje sukoba normi dve ili više država zbog različite kvalifikacije dela, te, shodno tome, i pitanje uspostavljanja nadležnosti (na primer, da li će se ubistvo više osoba podvesti pod genocid, te aplicirati pravilo o univerzalnoj nadležnosti, ili će biti smatrano za višestruko ubistvo kao „obično“ a ne međunarodno krivično delo, te aplicirati bilo personalna bilo teritorijalna nadležnost i, na osnovu toga, postaviti zahtev za ekstradiciju (Palević, 2007).

Zamka za doslednu primenu principa univerzalne krivične nadležnosti, u koju se lako upada, ogleda se u neusklađenosti definicija međunarodnih krivičnih dela, te u različitom odnosu međunarodnog i unutrašnjeg prava i različitim modelima primene međunarodnog prava u nacionalnim sistemima (Majić, 2009; Đajić, 2004). S pravom se može postaviti pitanje da li se princip odnosi na primenu unutrašnjeg krivičnog prava, ili pak, na primenu međunarodnog krivičnog prava. Norme nacionalnih krivičnih zakona, u idealnoj varijanti, trebalo bi da budu unificirane jer počivaju na istom (ili barem vrlo sličnom) materijalnom utemeljenju. No, one to nisu. U interesu je svake države, posebno države članice Rimskog statuta, da svoje nacionalno zakonodavstvo uskladi s odredbama tog međunarodnog ugovora.

Ukoliko pažnja ostane usmerena samo na temu međunarodnog javnog prava, kako je opredeljeno za potrebe ovog rada, primedba koja proističe iz prethodnih naznaka je da ni definicije međunarodnih krivičnih dela unutar međunarodnog javnog prava nisu unificirane. I zaista, postoji sloboda da se prilikom kreiranja svakog statuta nekog međunarodnog krivičnog suda najpre rediguje definicija međunarodnih krivičnih dela, pa čak i da se različito katalogizuju, u skladu s dogovorom strana koje formiraju statut, a na osnovu materijalnopravnog utemeljenja međunarodnog humanitarnog prava i prava ljudskih prava. Okvir, pak, koji je ograničavajući, pored hijerarhijski viših normi, jeste okvir međunarodnog običajnog prava, koji deluju ili usmeravajuće – ukazujući na konstitutivne elemente koji se moraju i one koji se mogu usvojiti, ili izvorno – direktnim preuzimanjem gotove definicije iz fonda običajnopравnih odredbi. Običajnopравne norme, posebno one kojima se opredeljuju međunarodna krivična dela, zadovoljavaju zahtev univerzalnosti, te je, stoga, posredstvom tog izvora prava princip legaliteta zadovoljen.

Običajnopравnim normama uvek treba pristupiti s dodatnom merom opreza i priklanjati im se samo u slučajevima kada su duboko i nesumnjivo utemeljene (International Law Association, 2000). Takav pristup ka običajnopравnoj redakciji međunarodnopравnih normi, pa i međunarodnih krivičnih dela svoj formalni izraz dobio je u Izveštaju Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija povodom studije eksperata izvršene prilikom rada na kreiranju *ad hoc* Tribunala za bivšu Jugoslaviju (United Nations, 1993).

4. Primena principa

Pored opšteg izraza principa kojim se ustanovljava univerzalna nadležnost, međunarodno pravo nije razvilo dodatne kriterijume kojima bi se bliže odredilo u kojim situacijama je najprikladnije posezati za tim načelom. Ipak, izvjesni dodatni kriterijumi se kristališu, mada više od strane naučnika, nego prakse.⁸ Tako, na

---

⁸ Videti institucionalizovan stav teorije: Institut de Droit international, Dix-septième commission: La compétence universelle en matière pénale à l'égard du crime de génocide, des crimes contre l'humanité et des crimes de guerre, Rapporteur: M. Christian Tomuschat, Krakow Session, 2005, www.idi-ii.org; Stav međunarodne organizacije: African Union, The Executive Council, 13th Ordinary Session, 24–28. June 2008., EX. CL/411(XIII), Report of the Commission on the Use of the Principle of Universal Jurisdiction by some Non-African States as recommended by the Conference of Ministers of Justice/Attorneys General, www.africaunion.org

primer, Brumhol kao opredeljujuće dodatne kriterijume navodi prevashodno prisustvo optuženog na njenoj teritoriji, potom dostupnost dokazima i mogućnost prikupljanja dokaza, ozbiljnost dela, stanje u državi koja bi primarno zasnivala nadležnost, kao i odnos s tom državom (Broomhall, 2003).

Primena principa univerzalne nadležnosti posebnu specifičnost pokazuje u pogledu različitih stavova da li se princip primenjuje u svom „čistom“ obliku, te se postupak može voditi i bez prisustva okrivljenog, ili je neophodno da se osumnjičeni nalazi pred pravosudnim organima države. Profesor Kreća univerzalnu nadležnost određuje isključivo u odnosu na situaciju kada se optuženi nalazi u pritvoru, te se „otuda kao nadležan za izricanje sankcije pojavljuje sud te države (*forum deprehensionis*) (Kreća, 2010). Razlika u stavovima o toj dilemi pokazuje se toliko velika i dalekosežna da dovodi do proširivanja rasprave u pravcu zalaganja za i protiv shvatanja da univerzalna krivična nadležnost *in absentia* predstavlja samostalan vid zasnivanja nadležnosti, ili pak, samo jedan aspekt principa univerzalne nadležnosti (O'Keefe, 2004).

Potenciranje jednog ili drugog pristupa potiče od osnovnog shvatanja svrhe takvog uspostavljanja nadležnosti. U slučajevima piratstva, na primer, bilo je potrebno pravno uobličiti, tj. ovlastiti one koji uzapte piratski brod da piratima sude prema svom krivičnom pravu, te je to svakako moralo biti uobličeno u vidu prava, a ne obaveze. U tom smislu, logika se naslanjala na okolnost da se pirat već nalazi u pritvoru. Drugačija je logika u temelju današnjih međunarodnih zločina. Ona se ogleda u povredi zajedničkih vrednosti i interesa međunarodne zajednice, te shodno tome i ovlašćuje svaku državu da pribegne sankcionisanju takvih povreda, dok u određenim situacijama i obavezuje.⁹ Iako bi dosledno sprovedena logika išla u prilog nadležnosti *in absentia*, mogla bi se sukobiti s načelom *ne bis in idem*, te dovesti do apsurdne situacije u kojoj bi nekoliko marljivih država istovremeno vodilo istovetne postupke.¹⁰

Razrešenje te dileme je moguće opredeljenjem pravne prirode principa univerzalne nadležnosti, te ustanovljavanjem da li je ona za države pravo ili obaveza. U teorijskom smislu sasvim je jasno da se ne može propisati obaveza za sve subjekte prava u odnosu na jedan jedinstven slučaj. Ta logika je ugrađena u običajnopравни izraz principa univerzalne krivične nadležnosti. S druge strane, obaveza treba da bude shvaćena u odnosu na primenu primarnih nadležnosti, pa tek ukoliko one nisu aplicirane, može se pozvati na princip univerzalnosti. Priklanjanje varijanti prava svakako da omogućava svakoj državi opredeljivanje prema načelu *case-by-case*. Takva formula, pak, pored pravnih elemenata, u rezon neminovno uvodi i nepravne elemente, te se time uticaj politike legalizuje.

Pomenutu mešavinu materijalnopravnog i procesnopravnog aspekta u pogledu principa univerzalnosti potrebno je dodatno razlučiti. Pored najčešćeg i

---

⁹ Upravo je taj rezon opredelio Belgiju prilikom izdavanja naloga za hapšenje Jerodije, koji se nije nalazio na njenoj teritoriji. Pored okolnosti žrtvi zločina protiv čovečnosti koji su belgijski državljani, Belgija je svoju univerzalnu nadležnost zasnivala na obavezi propisanoj Četvrtom ženevskom konvencijom, tj. na belgijskom pravu kojim se ta obaveza implementira, te konzistentnošću s običajnim pravom koje daje pravo državama na apliciranje principa univerzalne nadležnosti u odnosu na ratne zločine i zločine protiv čovečnosti. ICJ, Arrest Warrant of 11 April 2000. (Democratic Republic of Congo v. Belgium), Counter Memorial of the Kingdom of Belgium, 28 september 2001, par. 0.26.

¹⁰ Primer pozivanja više država na nadležnost posredstvom primene principa univerzalne nadležnosti nalazimo u slučaju Pinoče – Belgija, Španija i Ujedinjeno Kraljevstvo.

najupadljivijeg aspekta principa univerzalne nadležnosti – procesuiranja pozivom na univerzalnu nadležnost, potrebno je uočiti odnos principa univerzalne nadležnosti i principa legaliteta, uz uočavanje osobenosti principa legaliteta u međunarodnom javnom pravu, koje se ne odnosi samo na preskripciju, već i na tumačenje (Ramcharan, 1997; Gallant, 2008; Bassiouni, 2008).

Teorijski prikazi principa univerzalne nadležnosti uglavnom se ne bave pitanjem koji će konkretno izvor biti primenjen u nacionalnom krivičnom postupku. Stav povodom tog aspekta principa ipak je veoma važan, tim pre što se direktno ukršta s principom legaliteta i principom *ne bis in idem*.¹¹ Baveći se pitanjima koje i kakvo materijalno pravo može zadovoljiti i princip univerzalnosti i princip legaliteta, Sandoz uočava dva moguća modela – direktnu primenu međunarodnopravnih definicija međunarodnih krivičnih dela ili procesuiranje međunarodnih krivičnih dela kao običnih krivičnih dela prateći samo radnje izvršenja (Sandoz, 2008). Iako prvi model ima podršku teorije (Kress, 2006), države nisu sklone direktnoj primeni međunarodnih akata, mada taj model nije sasvim nepoznat. U drugom modelu se čini da su države najspremnije upravo za tu opciju. Međutim, u toj varijanti ne bi bilo sankcionisano pravo delo, te je samim tim verovatno da definicijama običnih krivičnih dela ne bi bilo moguće obuhvatiti nalogodavce i inspiratore, koji su u suštini nosioci međunarodnih zločina i čije sankcionisanje i jeste najvažnije. Delma-Marti govori o četiri modela, pri čemu su dva polarizovana i isključiva, dok su dva pomirljiva: čist nacionalni model – nadležnost je nacionalna i primenjivo pravo je isključivo nacionalno (kao primer navodi praksu velikog broja islamskih zemalja i SAD); čist međunarodni model – nadležnost je univerzalna i norme su međunarodne (kao primer navodi Belgiju i Nemačku); nacionalni integrisani – nadležnost je tradicionalna, a norme su pretežno međunarodne (primer je Argentina); umereno međunarodni – nadležnost je univerzalna, ali su norme pretežno nacionalne (primer su Francuska i većina evropskih zemalja) (Delmas-Marty M).

Raspon određenja krivičnih dela, kao i metode tumačenja i katalozi radnji izvršenja mogu dovesti do poteškoća u pogledu poštovanja principa legaliteta. Moguće je da u zakonodavstvu države A, čiji je državljanin učestvovao u trgovini ljudskim organima, ono nije propisano kao radnja izvršenja zločina protiv čovečnosti, dok je u državi B, koja drži osumnjičenog, propisano kao radnja izvršenja zločina protiv čovečnosti ili se može podvesti pod širi opis radnje izvršenja. U takvoj situaciji, osumnjičeni ne bi mogao da se pozove na narušavanje principa legaliteta, čak i pored toga što ni u međunarodnom pravu ta radnja izvršenja nije direktno propisana u kontekstu zločina protiv čovečnosti. Ta radnja izvršenja prema svom karakteru pripada kategoriji teških kršenja osnovnih ljudskih prava, te je u tom smislu pravno utemeljena, a iako nije naznačena tim terminom, kao takva potpada pod zločin protiv čovečnosti. Pravna konstrukcija širokog pristupa u određenju radnji izvršenja prihvaćena je i u Rimskom statutu. U pozivu na pristup u članu 7 Rimskog statuta, mogućnost podvođenja pod režim tog zločina i druge nehumane radnje sličnog karaktera,

¹¹ Neki autori u tu jednačinu uvode i imunitet, kao odklon od nadležnosti za određene funkcije ili lica. Videti Delmas-Marty M., *La Responsabilité pénale en échec prescription, amnistie, immunités*, str. 376, www.sos-attentats.org/publications/delmas.pdf

pod uslovom da zadovoljava opšti pojam, takođe je opcija za procesuiranje osumnjičenog za zločin protiv čovečnosti i, na primer, za radnje trgovine ljudskim organima.

Slična logika je primenjena i u kontroverznoj krivičnoj optužnici podnetoj protiv dr Jozefa Racionera, pape Rimokatoličke crkve, po osnovu zločina protiv čovečnosti, definisanog u članu 7 Statuta Međunarodnog krivičnog suda.¹² Optužnica se zasniva na seksualnim zločinima sveštenika Rimokatoličke crkve, često i nad maloletnicima, i to sistemski, masovno i pod zaštitom same Svete stolice; na propagiranju zabrane korišćenja kontracepcije (kondoma) koja je dovela do masovnog širenja HIV virusa; na propagiranju zabrane abortusa koja je dovela do rađanja velikog broja dece zaražene HIV virusom (Sailer & Hetzel, 2011). Sve navedene radnje izvršenja nisu taksativno navedene u članu 7 Rimskog statuta, no u navedenoj optužnici su podvedene pod seksualno nasilje, kako je previđeno u stavu g.

Opređenje za tako širok koncept univerzalne nadležnosti u odnosu na zločin protiv čovečnosti zasnovano je na samom određenju tog načela. Ukoliko se naglasi negativan vid definisanja, prema kome se univerzalna nadležnost zasniva kada ne postoji ni teritorijalna ni personalna veza između države koja zasniva nadležnost i osumnjičenog, već je veza po logici zaštite opštih, zajedničkih vrednosti, tada se u nastavku mora dodati da preskripcija mora biti takva da u potpunosti zadovoljava i štiti te interese i vrednosti. Sakrivanje iza zakona koji mogu biti nepotpuni, loše redigovani, suprotni međunarodnopravnim pravilima, ne može se pravdati pozivom na načelo legaliteta.

Poznati slučajevi u domenu nacionalnih procesuiranja za međunarodna krivična dela primenom principa univerzalne nadležnosti su: slučaj Ajhman, procesuiran za zločine protiv čovečnosti u Izraelu, obešen 1962; slučaj Barbi, iz 1987. godine, vođen pred francuskim sudom u Lionu (Powerdly, 2011); slučaj Hisen Habre, Senegal 2006. godine, u kome je nadležnost zasnovana pozivom na redakciju univerzalne nadležnosti u Konvenciji protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja iz 1984; slučaj Pinoče, nadležnost Belgije, Španije i Ujedinjenog kraljevstva (Bianchi, 1999); slučaj Mugesera, pokrenut u Kanadi 1995. godine, primenom rešenja usvojenog u Zakonu o ratnim zločinima i zločinima protiv čovečnosti 1987. godine, a kasnije obustavljen (Brody, 2003).

5. Zaključak

Ideja na kojoj počiva princip univerzalne krivične nadležnosti u skladu je s idealima čovečnosti i pravde – privedi pravdi onoga ko počini zločin. Svest koja podupire to načelo je da pojedini zločinci mogu izmaći pravdi iz formalnih razloga – pravno-tehičke nemogućnosti uspostavljanja nadležnosti usled nepostojanja veze teritorijalnog ili personalnog karaktera. Posmatran iz tog ugla, princip univerzalne krivične nadležnosti pokazuje se kao vrlo važan element za funkcionisanje sistema međunarodnog javnog prava.

Nesavršenosti i mane koje značajno mogu potkopati kvalitet i zamagliti njegovu suštinu ogledaju se u neusklađenosti krivičnopravnih preskripcija i

---

¹² Optužnicu su podneli nemački advokati Dr. jur. Christian Sailer i Dr. jur. Gert-Joachim Hetzel 14 February 2011.

nepostojanju jasno određene pravne formule za primenu principa. Stoga se načelo primenjuje u formi principa, dok je njegova razrada prepuštena upodobljavanju svakom konkretnom slučaju. Takva pozicija principa neminovno uvodi u odluku – primeniti ga ili ne, vanpravne kriterijume, koji su vrlo često suprotni idealu pravde.

Usavršavanje tog načela neminovno teče samim osnaživanjem međunarodnog krivičnog prava. Okolnost da međunarodno krivično pravo više nije projekat za budućnost, već realnost celog sveta uticaće i na ujednačavanje i usaglašavanje kataloga i definicija međunarodnih krivičnih dela. I dodatno, ukoliko se funkcionisanje međunarodnih krivičnih sudova pokaže uspešnim, dodatno će motivisati države primarne nadležnosti da prionu na apliciranje svojih pravnih sistema.

6. Literatura

1. Abi-Saab, G. (2003). The Proper Role of Universal Jurisdiction. *Journal of International Criminal Justice*, 1.
2. Avramov, S., Kreća, M. (1999). *Međunarodno javno pravo*. Beograd.
3. Bajagić, M. (2000). Terorizam i međunarodno javno pravo. *Bezbednost*, 42(5–6).
4. Bartoš, M. (1954). *Međunarodno javno pravo*. Beograd.
5. Bassiouni, M. C. (2008). The Discipline of International Criminal Law. In M. C. Bassiouni (Eds.), *International Criminal Law: Subjects, Sources, Contents, 1*, Martinus Nijhoff Publishers.
6. Bassiouni, M. C. (2008). Principles of Legality in International and Comparative Criminal Law. In M. C. Bassiouni (Eds.), *International Criminal Law: Sources, Subjects and Contents*, Martinus Nijhoff Publishers.
7. Bekou, O., Cryer, R. (2007). The International Criminal Court and Universal Jurisdiction: A Close Encounter?. *International and Comparative Law Quarterly*, 56.
8. Bianchi, A. (1999). Immunity versus Human Rights: The Pinochet Case. *European Journal of International Law*, 10(2).
9. Bottini, G. (2004). Universal Jurisdiction After the Creation of the International Criminal Court, *International Law and Politics*, 36.
10. Brody, R. (2003). Using Universal Jurisdiction to Combat Impunity. In M. Lattimer, P. Sands (Eds.), *Justice for Crimes Against Humanity*, Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing.
11. Broomhall, B. (2003). *International Justice and the International Criminal Court: between sovereignty and the rule of law*, Oxford.
12. Brownlie, I. (2003). *Principles of Public International Law*. Oxford.
13. Cassese, A. (2001). *International Law*. Oxford.
14. Cryer, R., Friman, H., Robinson, D., Wilmshurst, E. (2008). *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge.
15. Delmas-Marty, M., La Responsabilité pénale en échec prescription, amnistie, immunités, www.sos-attentats.org/publications/delmas.pdf
16. Đajić, S. (2004). Međunarodni i nacionalni sudovi: od sukoba do saradnje. Novi Sad.
17. Fitzmaurice, G. (1957). The General Principles of International Law Considered from the Point of the Rule of Law. *Recueil des Cours*, 2.
18. Gallant, K. S. (2008). *Principle of Legality in International and Comparative Law*. Kluwer Law International.
19. Grover, L. (2010). A Call to Arms: Fundamental Dilemmas Confronting the Interpretation of Crimes in the Rome Statute of the International Criminal Court. *European Journal of International Law*, 21(3).
20. Hall, C. K. (2003). Universal Jurisdiction: New Uses of an Old Tool. In M. Lattimer, P. Sands (Eds.) *Justice for Crimes Against Humanity* (pp. 48). Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing.
21. Henckaerts, J. M., Doswald-Beck, L. (2005). *Običajno međunarodno humanitarno pravo, Tom I: Pravila*. Cambridge: Međunarodni komitet Crvenog krsta.

23. Inazumi, M. (2005). Universal Jurisdiction in Modern International Law: Expansion of National Jurisdiction for Prosecuting Serious Crimes under International Law. *Intersentia*.
24. Jovašević, D. (2004). Pojam i osnovne karakteristike međunarodnog krivičnog prava. *Nauka, bezbednost, policija* 9(1).
25. Kaul, H. P. (2002). Preconditions to the Exercise of Jurisdiction. In A. Cassese, P. Gaeta, R. W. D. Jones (Eds.), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*. Vol. I, Oxford.
26. Kolosov, J. M., Kuznecov, V. I. (1997). *Meždunarodnoe pravo*. Moskva.
27. Koskenniemi, M. (1997). Hierarchy in International Law: A Sketch. *European Journal of International Law*, 7(4).
28. Kreća, M. (2010). *Međunarodno javno pravo*. Beograd.
29. Kress, C. (2006). Universal Jurisdiction over International Crimes and the Institute de Droit international. *Journal of International Criminal Justice*, 4(3).
30. Kress, C. (2000). War Crimes Committed in Non-International Armed Conflict and the Emerging System of International Criminal Justice. *Israeli Yearbook on Human Rights*, 30.
31. Krstić, I. (2007). *Univerzalna nadležnost u međunarodnom pravu za teške povrede ljudskih prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
32. Luban, D. (2004). A Theory of Crimes Against Humanity. *The Yale Journal of International Law*, 29(85).
33. Majić, M. (2009). Primena međunarodnog krivičnog prava u nacionalnim pravnim sistemima. Beograd.
34. Marković, M. (1965). Međunarodna krivična dela. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1.
35. May, L. (2005). *Crimes Against Humanity: A Normative Account*. Cambridge.
36. Naqvi, Y. Q. (2010). *Impediments to Exercising Jurisdiction over International Crimes*. T. M. C. Asser Press.
37. O'Keefe, R. (2004). Universal Jurisdiction: Clarifying the Basic Concept. *Journal of International Criminal Justice*, (2).
38. Orakhelashvili, A. (2002). Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of Congo v. Belgium). *The American Journal of International Law*, 96.
39. Palević, M. (2007). Princip univerzalne nadležnosti u odnosu na zločin genocida. U S. Bejatović, (Ur.), *Pravni sistem Srbije i standardi Evropske unije i Saveta Evrope*. Kragujevac.
40. Powerdy, J. (2011). The Trials of Eichman, Barbie and Finta. In W. A. Schabas, N. Bernaz (Eds.), *Routledge Handbook of International Criminal Law*. Routledge.
41. Ramcharan, B. G. (1997). *The Principle of Legality in International Human Rights Institutions*. Martinus Nijhoff Publishers.
42. Ratner, S. R., Abrams, J. S. (2001). *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law - Beyond the Nuremberg Legacy*. Oxford.
43. Reidams, L. (2011). The Rise and Fall of Universal Jurisdiction. In W. A. Schabas, N. Bernaz (Eds.), *Routledge Handbook of International Criminal Law*. Routledge.
44. Sailer, Hetzel (2011). *Calling the Pope to Account*. Sailer&Hetzel.
45. Sandoz, Y. (2008). Penal Aspects of International Humanitarian Law. In M. C. Bassiouni, *International Criminal Law, Volume III – International Enforcement*. Martinus Nijhoff Publishers.
46. Schabas, W. A. (2004). *An Introduction to the International Criminal Court*. Cambridge.
47. Schwarzenberger, G. (1955). *The Fundamental Principles of International Law*. *Recueil des Cours*, 1.
48. Stojanović, Z. (2004). *Međunarodno krivično pravo*. Beograd.
49. Sunga, L. S. (1997). The emerging system of international criminal law – Developments in Codification and Implementation. *Kluwer Law International*.
50. Than, C., Shorts, E. (2003). *International Criminal Law and Human Rights*. London: Zahar A. Sluiter, G. (2008). *International Criminal Court – A Critical Introduction*. Oxford.
51. Zuppi, A. L. (2003). Immunity v. Universal Jurisdiction: The Yerodia Ndombasi Decision of the International Court of Justice. *Lousiana Law Review*, 63.
52. Šurlan, T. (2010). Konstituisanje međunarodnog pravosuđa. *Istorija 20. veka*, 2.

Dokumenti i slučajevi

53. African Union, The Executive Council, 13th Ordinary Session, 24-28 June 2008., EX.
54. CL/411(XIII), *Report of the Commission on the Use of the Principle of Universal*
55. *Jurisdiction by some Non-African States as recommended by the Conference of Ministers of Justice/Attorneys General*, www.africa-union.org
56. International Court of Justice, *Arrest Warrant of 11 April 2000 Case* (Democratic Republic of Congo v. Belgium):
57. Counter Memorial of the Kingdom of Belgium, 28 September 2001;
58. Judgment of 14 February 2002, Opinion Dissidente de Mme Van Den Wyngaert;
59. Judgment of 14 February 2002, Opinion Individuel de M. Guillaume, President.
60. International Court of Justice, Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy),
61. Application Instituting Proceedings, 23 December 2008.
62. International Court of Justice, Certain Criminal Proceedings in France (Republic of the Congo v. France), Application Instituting Proceedings filed in the Registry of the Court on 9 December 2002 and entered in the Court's General List on 11 April 2003
64. International Court of Justice, Questions relating to the Obligation to Prosecute or Extradite
65. (Belgium v. Senegal) Application Instituting Proceedings 16 February 2009
66. International Law Association, London Conference (2000), Committee on Formation of
67. Customary (General) International Law, Final Report of the Committee, Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law,
68. Institut de Droit international, Dix-septieme commission: *La competence universelle en matiere*
69. *penale a l'egard du crime de genocide, des crimes contre l'humanite et des crimes de guerre*, Rapporteur: M. Christian Tomuschat, Krakow Session, 2005, www.idi-iil.org
70. Princeton Project on Universal Jurisdiction, The Princeton Principles on Universal Jurisdiction,
71. Principle 1.1, 2001., www.princeton.edu/~lapa/unive_jur.pdf
72. United Nations, Report of the Secretary General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993), 3. may 1993.

THE PRINCIPLE OF UNIVERSAL CRIMINAL JURISDICTION

Summary

The principle of universal criminal jurisdiction is one of the typical principles of international public law. It fully reflects the specificities of the international public law as a distinct system of rules and the character of the relationship that it establishes with the national law systems. Its origin dates back to the classical period of international law and it is a natural offspring of the support that international law has been looking for within jurisdictional mechanisms of states. Since the jurisdictional branch of the international law in the field of the international criminal law has been developing most difficultly and most slowly, it is clear that prosecution of perpetrators of international crimes had to be entrusted to national courts. Legal basis of such a relation is based on the principle of the universal criminal jurisdiction. Within this paper, the concept of the principle of universal criminal jurisdiction is analyzed, as well as its main elements, functioning and tendency of states to invoke this principle.

PREVENCIJA PRANJA NOVCA I FINANSIRANJA TERORIZMA OSNOVNE METODE I MOGUĆNOSTI¹

*Slaviša Vuković, Saša Mijalković, Goran Bošković
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: U radu se u prvom redu daje osvrt na aktuelne metode pranja novca, posebno one navedene u Proceni pretnje od organizovanog kriminala Europolu za 2011. godinu, a zatim se ukazuje na osnovne metode za prevenciju pranja novca i finansiranja terorizma. U tom smislu su obrađene osnovne metode propisane važećim Zakonom o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma Republike Srbije iz 2009. godine, posebno pojačane i pojednostavljene mere poznavanja stranke i praćenja njenog poslovanja. Ujedno je dat osvrt na pojedine odredbe u važećem zakonodavstvu Sjedinjenih Američkih Država od značaja za prevenciju pranja novca i finansiranja terorizma. Potom sledi izlaganje o indikatorima sumnjivih transakcija za banke, obveznike u prometu nepokretnosti u vezi s finansiranjem terorizma, kao i prikaz rezultata rada Uprave za sprečavanje pranja novca Republike Srbije iz Izveštaja o njenom radu za 2010. godinu. Na kraju se ukazuje na moguće probleme u prevenciji pranja novca i finansiranja terorizma.

Ključne reči: prevencija, pranje novca, finansiranje terorizma, indikatori sumnjivih transakcija.

1. Uvod

Organizovanje i efikasno delovanje sistema prevencije pranja novca² i finansiranja terorizma zahteva preduzimanje čitavog niza međusobno usklađenih aktivnosti od strane većeg broja subjekata, kako državnih tako i nedržavnih. Taj sistem je u neposrednoj funkciji prevencije organizovanog kriminala koji je jedna

---

¹ Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta pod nazivom „Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija“. Projekat finansira Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (evidencioni broj 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014). Rukovodilac projekta je prof. dr Saša Mijalković.

* E-mail: slavisa.vukovic@kpa.edu.rs

² Pranje novca je vrsta imovinskog kriminala kojim se prikriva postojanje i poreklo nelegalno stečenih sredstava, i to njihovim uključivanjem u legalne finansijske tokove putem transformacija, prebacivanja, razmenjivanja, prikrivanja namene mešanjem s legalnim sredstvima ili na drugi način čime se, osim nelegalnog porekla, prikriva kriminalna delatnost i ostvaruje krajnji cilj pranja novca – nesmetano korišćenje prihoda od kriminalne delatnosti i izbegavanje kazne za izvršena krivična dela (Bošković, 2005: 23).

od najvećih pretnji savremenom demokratskom društvu. Na značaj preventivnog postupanja u suprotstavljanju organizovanom kriminalu ukazuje i Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala Republike Srbije. Ona predviđa da će Vlada stvoriti sve neophodne političke i pravne pretpostavke za uspešnu primenu Strategije s težištem na tri osnovna načela: primena i razvoj preventivnog i represivnog delovanja i oduzimanje imovine stečene krivičnim delima. U Strategiji se istovremeno ukazuje i na značaj saradnje šireg kruga subjekata u suprotstavljanju organizovanom kriminalu i, u tom smislu, opredeljenje Vlade da preko svojih institucija aktivno razvija poverenje i saradnju s građanima i privatnim sektorom, radi povezivanja svih snaga i potencijala zajednice u borbi protiv organizovanog kriminala (Vlada Republike Srbije, 2009).

Krivično delo pranje novca je uglavnom povezano s postojanjem organizovanog kriminala, jer se njim najčešće prikriva nezakonito poreklo novca od nezakonite trgovine oružjem, opojnim drogama, iznude, organizovanog kockanja, prostitucije, krijumčarenja i sličnih nezakonitih aktivnosti (Mijalković i dr., 2011: 111–112; Šikman, 2011: 167). Korišćenje tako, nelegalno stečene dobiti u legalnom ekonomskom poslovanju ugrožava ne samo privredu, već i politički sistem. U sferi ekonomije organizovani kriminal i pranje novca odvrću legitimno investiranje i podrivaju kredibilitet finansijskog sistema, što dovodi do povećanja stope nezaposlenosti i smanjenja radne produktivnosti. Na političkom planu se razvija korupcija i podrija autoritet organa državne vlasti, a navedene posledice u obe sfere doprinose širenju narkomanije i tzv. uličnog kriminala (US Government interagency working group, 2000). Negativni efekti organizovanog kriminala se manifestuju u mnogobrojnim oblastima državnog i društvenog života, kako na spoljnopoličkom, tako i na unutrašnjem planu, posebno u tzv. „tranzicijskim društvima“ (Mijalković, 2009: 128–130). Pranje novca omogućava opstanak i razvoj organizovanog kriminala, jer je krajnji cilj vršenja krivičnih dela od strane organizovanih kriminalnih grupa, kako se navodi u članu 2. Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, „... dobijanje neposredno ili posredno finansijske ili druge materijalne koristi“. U procesu pranja nelegalno stečenog novca od strane pripadnika organizovanih kriminalnih grupa i organizacija značajno kriminalno delovanje je vezano za finansijsko poslovanje od strane odgovornih lica u bankama i drugim organizacijama, koji za određeni procenat dobiti peru novac (opširnije u: Škulić, 2003: 203–204).

S druge strane, metode pranja novca se koriste i za finansiranje terorizma, odnosno za prikrivanje porekla nezakonito stečenih prihoda namenjenih finansiranju terorizma, ili, ukoliko je reč o legalno stečenim prihodima, za prikrivanje prave namene tih prihoda i opravdavanje njihovog transfera teroristima. Radnju izvršenja krivičnog dela finansiranje terorizma iz člana 393. Krivičnog zakonika Republike Srbije predstavlja obezbeđivanje ili prikupljanje sredstava za finansiranje nekog od tri krivična dela: terorizma (član 312), međunarodnog terorizma (član 391) i uzimanja talaca (član 392). Pored toga, u stavu 2, člana 393. inkriminisane su i radnje saučesništva (podstrekavanja i pomaganja) u tom krivičnom delu (Stojanović, 2010: 26). S obzirom na to je da prevencija pranja novca jedna od ključnih oblasti prevencije organizovanog kriminala i terorizma, u radu će najpre biti reči o aktuelnim pojavnim oblicima pranja novca i finansiranja terorizma, osnovnim metodama prevencije tih krivičnih dela i, posebno, o indikatorima za prepoznavanje sumnjivih lica i transakcija.

2. Oblici pranja novca i finansiranja terorizma i osnovni metodi prevencije

Iako se u većini slučajeva čini logičnom pretpostavka da organizovane kriminalne grupe svoj nezakonito stečen novac ulažu u legalne poslove, realno se može postaviti pitanje u kojoj je meri zastupljena takva praksa, odnosno u kojoj se meri, s druge strane, nelegalna dobit ulaže u dalje kriminalne poslove. Takvo pitanje je sasvim opravdano ako se ima u vidu da nisu sve kriminalne grupe i organizacije sposobne za tu vrstu preokreta u delovanju. Zato i ne čudi što pojedine kriminalne grupe koje imaju mogućnosti da nelegalnu dobit prikazuju kao legalno stečenu pružaju usluge onima koje nisu u takvoj mogućnosti. U teoriji i praksi treba posebno obratiti pažnju na mogućnosti delovanja kriminalnih i terorističkih grupa i organizacija, s obzirom na stepen njihove organizovanosti, opremljenosti i obučenosti. Ujedno to bi moglo biti objašnjenje zašto se neke kriminalne grupe upuštaju u svet legalnog biznisa, odnosno zašto neke od njih ipak ostaju u kriminalnoj delatnosti, a pomoć u legalizaciji traže preko legalnih privrednih subjekata. Empirijskim istraživanjima bi trebalo utvrditi realno stanje s tim u vezi, u meri u kojoj je to moguće, posebno imajući u vidu povezanost tako utvrđenog stanja sa stepenom razvijenosti i efikasnosti mera za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma u razvijenim državama, zemljama u tranziciji i nerazvijenim zemljama. S druge strane, ne treba zaboraviti da sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma može biti dodatno otežano u slučajevima kada je reč o tzv. „terorizmu pod pokroviteljstvom države“ (*state-sponsored terrorism*) (Mijalković, 2010: 107).

Oblici pranja novca i finansiranja terorizma se razlikuju među državama i regionima i zavise od većeg broja činilaca koji opredeljuju mogućnosti za njihovo ispoljavanje. Te mogućnosti su vezane kako za postojeći normativno-pravni okvir konkretne države, odnosno kvalitet postojećih propisa koji treba da omogućе delotvornu borbu protiv tih oblika kriminala, tako i za osposobljenost kadra kome je primarna nadležnost suprotstavljanje pranju novca i finansiranju terorizma, svest javnosti o opasnosti tih oblika kriminala i mogućnostima njihovog učešća u suprotstavljanju pranju novca i finansiranju terorizma itd. Metode pranja novca su vrlo raznovrsne i kreću se od najprostijih (na primer, krijumčarenje gotovine), preko složenijih, poput stvaranja fiktivnih kompanija, zamagljivanja i stvaranja lažnih finansijskih konstrukcija, prebacivanja gotovine u ofšor države koje imaju male ili nikakve poreze, vraćanja fiktivnih dugova, poslova s plaćanjem u gotovini, kockanja i kazina, upotrebe lažnih ili naduvanih računa (faktura), promena valute, osnivanja mešetarskih kuća i slično (Ignjatović, 1998: 183).

Veći broj međunarodnih organizacija je aktivan u proučavanju opasnosti od organizovanog kriminala, a s tim u vezi i proučavanju aktuelnih oblika pranja novca i finansiranja terorizma. U Proceni pretnje organizovanog kriminala za 2011. godinu, Europol ukazuje na aktuelne metode pranja novca (EUROPOL, 2011). Organizovane kriminalne grupe nastavljaju da koriste uspostavljene metode pranja novca kao što su kuriri koji nose gotovinu, koji preko državne granice često prenose manje sume novca od onih čije prenošenje obavezno treba prijaviti. Takođe, postoje indicije da velike, dobro organizovane grupe koriste lake avione i helikoptere za

krijumčarenje gotovog novca. Rute se menjaju u zavisnosti od većeg broja činilaca kao što su zahtevi za prijavljivanje i ovlašćenja za zaplenu u određenim jurisdikcijama. Euro je popularna valuta u kriminalnim mrežama za fizički prenos novca preko granica, jer je dostupan u velikim apoenima i omogućava delotvorno skrivanje porekla novca i lokacije kriminalne aktivnosti. U isto vreme, usluga za prenos novca, poput kompanije „Western Union“, igra značajnu ulogu u fazi raslojavanja pranja novca, jer se novac često elektronski prenosi plaćanjem posredstvom treće strane. Uobičajena tehnika kriminalnih grupa je i razbijanje velikih suma na manje upadljive transakcije. Postoje i dokazi da organizovane kriminalne grupe plaćaju migrantima mesečnu naknadu za korišćenje njihovih pasoša, što pokazuje koliko te grupe nastoje da otežaju prepoznavanje neobičnog ili sumnjivog ponašanja klijenata. Često se koriste i alternativni sistemi doznaka, kao što je havala (*hawala*), jer smanjuju rizik od otkrivanja. Poslovi s većim gotovinskim plaćanjima takođe omogućavaju mešanje kriminalne dobiti s legalnim prihodima (restorani, kazina i sl.), zatim korišćenje kompanija školjki, ofšor jurisdikcija sa slabom politikom suprotstavljanja pranju novca, kao i korišćenje kompanija za fiktivni uvoz i izvoz dobara korišćenjem falsifikovanih dokumenata. Organizovane kriminalne grupe koriste i mogućnosti pranja novca iz pomoć novih tehnologija, kao što su provajderi digitalnog prometa „Webmoney“ i „Liberty Reserve“, on-lajn igre na sreću i mobilni sistemi plaćanja (oblici pranja novca navedeni su prema: EUROPOL, 2011).

U Republici Srbiji su uočene težnje koje ukazuju na to da se novac stečen vršenjem predikatnih krivičnih dela ulaže u kupovinu nepokretnosti i luksuznih dobara na teritoriji Republike Srbije (Vlada Republike Srbije, 2009). Uočeni su i drugi oblici pranja novca i to: da se nezakonito stečen novac prenosi van granica Republike Srbije na privatne račune fizičkih lica i račune ofšor firmi; da se novac stečen vršenjem predikatnih krivičnih dela iz oblasti opšteg kriminala ulaže u legalne tokove posredstvom specijalizovanih lica iz oblasti finansija; da se nelegalno novac stečen u inostranstvu unosi u Republiku Srbiju, fizički ili bankarskim transferima, i ulaže u nekretnine; kao i da se „prljav“ novac ulaže u kupovinu pravnih lica koja se privatizuju (Vlada Republike Srbije, 2009).

Načelo „upoznaj svog klijenta“ osnovni je uslov za uspešno sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma i to načelo je ugrađeno u važeći Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma koji je Narodna skupština Republike Srbije usvojila 2009. godine. Taj zakon izričito propisuje pojedine radnje i mere za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma koje se preduzimaju pre, u toku i nakon vršenja transakcije ili uspostavljanja poslovnog odnosa, a obuhvataju sledeće: poznavanje stranke i praćenje njenog poslovanja; dostavljanje informacija, podataka i dokumentacije Upravi za sprečavanje pranja novca; određivanje lica odgovornog za izvršavanje obaveza iz tog zakona i njegovog zamenika, kao i obezbeđivanje uslova za njihov rad; redovno stručno obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje zaposlenih; obezbeđivanje redovne unutrašnje kontrole izvršavanja obaveza predviđenih tim zakonom; izrada spiska indikatora za prepoznavanje lica i transakcija za koje postoje osnovi sumnje da je reč o pranju novca ili finansiranju terorizma; vođenje evidencija, zaštita i čuvanje podataka iz tih evidencija. Preduzimanje mnogobrojnih mera koje propisuje taj zakon ujedno je i

međunarodna obaveza Republike Srbije, s obzirom na to da je njena skupština ratifikovala veći broj konvencija u toj oblasti (Vuković, 2010: 29–34).

Mere kojima se omogućava poznavanje stranke i praćenje njenog poslovanja preduzimaju se uvek kada postoje osnovi sumnje da je reč o pranju novca ili finansiranju terorizma, kao i pri uspostavljanju poslovnog odnosa sa strankom i vršenju transakcije u iznosu od 15.000 evra ili većem (što je iznos koji određuje i Direktiva 2005/60/EC Parlamenta i Saveta Evropske unije iz 2005. godine), odnosno 5.000 evra kada je reč o menjačkim poslovima. Te mere obuhvataju utvrđivanje i proveru identiteta stranke i njenog stvarnog vlasnika, pribavljanje informacija o nameni poslovnog odnosa ili transakcije i proveravanje usklađenosti njenih aktivnosti s prirodom poslovnog odnosa i uobičajenim poslovanjem.

Zakon propisuje da mere poznavanja stranke i praćenja njenog poslovanja mogu biti pojačane i pojednostavljene, što zavisi od stepena rizika. Pojačane radnje i mere se preduzimaju uvek kada bi mogao postojati visok rizik za pranje novca ili finansiranje terorizma. Zakonodavac u Republici Srbiji posebno insistira na njihovom sprovođenju u tri slučaja (čl. 29, 30. i 31. važećeg Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma Republike Srbije).

Prvi se odnosi na uspostavljanje loro korespondentskog odnosa s bankom ili sličnom institucijom sa sedištem u stranoj državi koja nije na listi država koje primenjuju standarde Evropske unije u oblasti sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma ili više standarde. Za uspostavljanje takvog odnosa obavezno je sledeće: uvidom u javne isprave, dokumente i poslovnu dokumentaciju utvrditi važenje dozvole za vršenje bankarske delatnosti i organa koji je izdao dozvolu, interne postupke za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma i sistem sprečavanja i otkrivanja pranja novca i finansiranja terorizma u toj državi; uzeti pismenu izjavu odgovornog lica da ta institucija ne posluje kao kvazi-banka i da nema uspostavljen poslovni odnos s takvom bankom, da je pod nadzorom nadležnog državnog organa i da je dužna da primenjuje propise za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma. Zaposleni kod obveznika zadužen za uspostavljanje loro korespondentskog odnosa dužan je da pribavi pismeno odobrenje najvišeg rukovodstva obveznika za uspostavljanje takvog odnosa.

U drugom slučaju, kada je stranka ili njen vlasnik strani funkcioner, pojačane mere obuhvataju: pribavljanje podataka o poreklu imovine koja je predmet poslovnog odnosa iz isprava i druge dokumentacije ili, ako to nije moguće, uzimanjem pismene izjave neposredno od stranke; dobijanje pismene saglasnosti najvišeg rukovodstva i praćenje poslovnih aktivnosti stranke tokom poslovnog odnosa.

U trećem slučaju, ako stranka nije fizički prisutna pri utvrđivanju i proveri identiteta, te mere obuhvataju pribavljanje dodatnih isprava i podataka za proveru identiteta, dodatnu proveru isprava i prvo plaćanje kod obveznika s računa stranke kod banke ili slične institucije. S obzirom na navedene mere i radnje jasno je da poverenje ima veoma važnu ulogu u odnosu između pripadnika organizovanog kriminala i specijalista za pranje novca, a ono se često obezbeđuje porodičnim i drugim srodničkim vezama (SOCA, 2009/10).

Pojednostavljene radnje i mere obveznik može da izvrši prema strankama koje zakon određuje ako ne postoje osnovi sumnje da je reč o pranju novca ili finansiranju terorizma (čl. 32. i 33. važećeg Zakona o sprečavanju pranja novca i

finansiranja terorizma Republike Srbije)³. One podrazumevaju pribavljanje sledećih podataka od stranke: poslovno ime, adresu i sedište pravnog lica koje uspostavlja poslovni odnos, odnosno za koje se odnos uspostavlja ili vrši transakcija; lično ime zakonskog zastupnika, prokuriste ili punomoćnika; namenu i pretpostavljenu prirodu odnosa i datum njegovog uspostavljanja, vreme vršenja transakcije, iznos i valutu u kojoj se vrši, način njenog vršenja, lično ime i prebivalište, odnosno poslovno ime i sedište lica kome je namenjena. Podaci se pribavljaju neposrednim uvidom u zvanični javni registar, original ili overenu kopiju dokumentacije. Ako to nije moguće, koriste se originali ili overene kopije isprava i dokumentacije stranke ili, u krajnjem slučaju, neposredno uzima pismena izjava zastupnika, prokuriste ili punomoćnika. Obveznici koji sprovode mere poznavanja i praćenja poslovanja svojih stranaka dužni su da odmah dostave podatke Upravi za sprečavanje pranja novca u Ministarstvu finansija Republike Srbije ukoliko procene da postoje osnovi sumnje da je reč o pranju novca ili finansiranju terorizma, kao i podatke o svakoj gotovinskoj transakciji u iznosu od 15.000 evra ili većem u dinarskoj protivvrednosti, a najkasnije u roku od tri dana.

Otkrivanje sumnjivih transakcija i poslovnih odnosa i obaveštavanje nacionalne finansijsko-obaveštajne jedinice o njima, kao i o transakcijama preko utvrđenog novčanog iznosa predstavljaju osnovu uspešnosti prevencije pranja novca i finansiranja terorizma. Na sličan način je uređen i sistem prevencije u razvijenim zemljama koje imaju veće iskustvo u suprotstavljanju pranju novca. U Sjedinjenim Američkim Državama jedan od najznačajnijih propisa u oblasti sprečavanja pranja novca je Zakon o bankarskoj tajni iz 1970. godine, kojim se zahteva od finansijskih institucija da Ministarstvu finansija podnose izveštaj o gotovinskim transakcijama preko 10.000 \$, s podacima o osobi koja vrši transakciju i poreklu novca.⁴ Finansijske institucije su dužne da Mreži za suzbijanje finansijskog kriminala (*FinCEN*), koja se nalazi u sastavu Ministarstva finansija, podnesu i izveštaj o sumnjivoj aktivnosti ako znaju ili sumnjaju da su sredstva nelegalno stečena. Lica koja prenose gotovinu preko državne granice obavezna su da prijave prenos gotovog novca u iznosu preko 10.000 \$ i u te svrhe postoji posebna forma Izveštaja o međunarodnom prenosu novca ili instrumenata plaćanja.⁵

Takođe, Federalni poreski zakon (*IRC*, Section 6050 I) zahteva od svih lica koja su uključena u trgovinu ili poslovanje da podnesu izveštaj o primanju novca za dobra ili usluge u iznosu preko 10.000 \$ (Formular 8300).⁶ Postavljanjem tog zahteva načinjena je značajna prepreka za korišćenje ilegalnih profita od strane

³ To su, prema članu 32, slučajevi kada je stranka: obveznik iz člana 4, stava 1, tač. 1–8, tog zakona, izuzev posrednika i zastupnika u osiguranju; ista ta lica iz strane države koja je na listi država koje primenjuju međunarodne standarde u oblasti sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma koji su na nivou standarda Evropske unije ili viši; državni organ, organ autonomne pokrajine, organ jedinice lokalne samouprave, javna agencija, javna služba, javni fond, javni zavod ili komora; privredno društvo čije su izdate hartije od vrednosti uključene na organizovano tržište hartija od vrednosti koje se nalazi u Republici Srbiji ili državi u kojoj se primenjuju standardi na nivou Evropske unije ili viši, a koji se odnose na podnošenje izveštaja i dostavljanje podataka nadležnom regulatornom telu; lice za koje je utvrđeno da postoji nizak stepen rizika za pranje novca ili finansiranje terorizma, a izuzetno i preduzeće za reviziju i ovlašćeni revizor, prilikom obavezne revizije godišnjih računovodstvenih izveštaja pravnog lica.

⁴ Retrieved May, 14, 2011, from <http://www.irs.gov/compliance/enforcement/article/0,,id=113004,00.html>

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

narkodilera i drugih lica angažovanih u ilegalnim aktivnostima za kupovinu skupocjenih vozila, nakita i sl. Nakon terorističkih napada 11. septembra 2001. godine, odnosno nakon donošenja Patriotskog zakona, propisana je obaveza dvostrukog obaveštavanja po tom osnovu – kako Federalne poreske administracije, tako i Mreže za suzbijanje finansijskog kriminala. Federalna poreska služba je nadležna za sprovođenje istraga zbog kršenja Federalnog poreskog zakona (izbegavanja poreza ili lažno prikazivanje činjenica od značaja za utvrđivanje poreske obaveze), a u Odeljku 61(a) tog zakona ukupan prihod je definisan kao „... celokupan prihod bez obzira na izvor iz kojeg potiče“.⁷ Na taj način je omogućeno gonjenje zbog izbegavanja plaćanja poreza i za prihode koji potiču od ilegalnih aktivnosti, kao što su ilegalna trgovina drogom, pronevera, iznuda, prevara i slično.

3. Izrada spiska indikatora za prepoznavanje sumnjivih lica i transakcija

S ciljem delotvornijeg otkrivanja sumnjivih lica i transakcija obveznici i advokati su dužni da izrade listu indikatora za prepoznavanje lica i transakcija za koje postoje osnovi sumnje da je reč o pranju novca ili finansiranju terorizma. Važeći Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma Republike Srbije dao je smernice u članu 50. za ispunjavanje te obaveze, odnosno ukazao na to da navedeni subjekti treba da uzmu u obzir složenost i obim transakcija, neuobičajeni način izvršenja, vrednost ili povezanost transakcija koje nemaju ekonomski ili pravno osnovanu namenu, odnosno nisu usaglašene ili su u nesrazmeri s uobičajenim, odnosno očekivanim poslovanjem stranke, kao i druge okolnosti povezane sa statusom ili drugim karakteristikama stranke. Isti zakon propisuje da u izradi spiska indikatora učestvuju i Uprava za sprečavanje pranja novca, Narodna banka, Komisija za hartije od vrednosti, Poreska uprava, ministarstvo nadležno za inspeksijski nadzor u oblasti trgovine, Devizni inspektorat, Uprava za igre na sreću, ministarstvo nadležno za poslove finansija, ministarstvo nadležno za poslove poštanskog saobraćaja, Advokatska komora, Komora ovlašćenih revizora, kao i da mogu učestvovati i druga lica po pozivu. Tako se na prezentaciji Uprave za sprečavanje pranja novca na internetu mogu pronaći indikatori sumnjivih transakcija za banke, brokere, menjače, obveznike u prometu nepokretnosti, osiguravajuća društva, advokate i advokatska orthačka društva, davaoce finansijskog lizinga, društva za upravljanje dobrovoljnim penzijskim fondovima, društva za upravljanje investicionim fondovima, lica koja pružaju računovodstvene usluge, lica koja se bave poštanskim saobraćajem, organizatore posebnih igara na sreću u igračnicama, poresko savetovanje, preduzeća za reviziju i ovlašćene revizore, priređivače igara na sreću na internetu i posredstvom telefonskih ili drugih telekomunikacionih veza, forfeting poslove, delatnosti pružanja jemstva, pružanje usluga prenosa novca, finansiranje terorizma i faktoring poslove.⁸

---

⁷ Ibid.

⁸ Retrieved June, 18, 2011, from http://www.apml.org.rs/index.php?option=com_remository&Itemid=10&func=select&id=17&lang=rs

Lista indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija za banke sadrži 36 indikatora (USPN, 2009a). Među njima se nalaze sledeći indikatori: veći broj povezanih gotovinskih transakcija u iznosima manjim od iznosa predviđenog za prijavljivanje gotovinskih transakcija na osnovu Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, a koje ukupno prelaze navedeni iznos ako nisu u skladu s uobičajenim poslovanjem klijenta; polaganja ili isplate većih iznosa novca koji znatno odstupaju od uobičajenih transakcija klijenta i njegove poslovne aktivnosti; polaganje veće gotovine kao depozita za dobijanje kredita, a potom neočekivani zahtev klijenta da kredit otplati pre roka; transakcije većih iznosa preko računa koji je duže vreme neaktivan; polaganje velikih iznosa na račun i transfer na račune većeg broja lica, bez racionalnog objašnjenja; uplata sredstava na račun jednog lica od strane većeg broja očigledno nepovezanih lica koja on odmah podiže ili prenosi na druge račune bez racionalnog objašnjenja; transakcije s više posrednika ili s većim brojem računa ako su njihovi učesnici iz zemalja koje ne primenjuju standarde u oblasti sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma; klijent nikada nije bio u radnom odnosu a raspolaže značajnim sredstvima na računima; klijent ima otvorene račune u nekoliko filijala iste banke, polaže gotovinu na svaki od njih a zbir uplata čini značajnu sumu; ovlašćena lica za raspolaganje sredstvima na račun preduzeća odbijaju da dostave potpune podatke o poslovanju preduzeća; učestali transferi stranke na velike i zaokružene iznose; izbegavanje klijenta da odgovori na pitanja u vezi s transakcijom, punomoćjem, identifikacijom i slično, ili prezentira lažna dokumenta ili daje neistinite podatke; klijent je veoma „pričljiv“ u vezi s temama koje se tiču pranja novca ili finansiranja terorističkih aktivnosti (USPN, 2009a).

Lista indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija za obveznike u prometu nepokretnostima, kao i liste indikatora za druge subjekte, sadrže delimično slične indikatore za banke, ali se u njima nalaze i indikatori specifični za pokušaje pranja novca i finansiranje terorizma u oblasti poslovanja tih subjekata. Kada je u pitanju promet nepokretnosti sličnosti se odnose na: prikrivanje identiteta ugovornih strana; prenos nepokretnosti na fizička ili pravna lica bez logičnog objašnjenja; kupovinu nepokretnosti koja je nesrazmerna kupovnoj moći kupca; transakcije u kojima stranka zahteva plaćanje u parcijalnom iznosu s kratkim vremenskim intervalima između plaćanja (USPN, 2009b). S druge strane, specifični indikatori su nezainteresovanost za kvalitet, lokaciju i cenu nepokretnosti, kupovina za vrlo kratko vreme, uz registraciju nepokretnosti na druga lica (rođaka, prijatelja, kompaniju školjki itd.) bez logičnog razloga (USPN, 2009b). Inače, u sažetku Projekta za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Srbiji (MOLI-Srbija), koji najvećim delom finansira Evropska unija, a zatim i Savet Evrope i Vlada Republike Srbije, navodi se da pranje novca košta ekonomiju u Srbiji između 3% i 5% bruto domaćeg proizvoda svake godine, kao i to da se većina slučajeva vezuje za investicije u nekretnine. U pitanju je program tehničke pomoći kojim se pruža podrška sistemu za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma u Republici Srbiji kroz njegovo usaglašavanje s relevantnim međunarodnim standardima, podizanjem nivoa svesti javnosti o pretnji privrednog kriminala, jačanjem kapaciteta za efikasnije delovanje i koordinaciju svih relevantnih pravosudnih, finansijskih i drugih subjekata, a posebno jačanjem uloge informacionih tehnologija

u prikupljanju i analizi finansijskih podataka.⁹ U Listi indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija u vezi s finansiranjem terorizma među indikatorima se navode odbijanje lica da se identifikuje ili korišćenje lažnog identiteta, zahtev klijenta da se sredstva deponuju na više računa ili prebace na više računa u inostranstvu, korišćenje računa neprofitnih organizacija ili komercijalnog ličnog računa radi prenosa sredstava primaocima u inostranstvu za kratko vreme, kao i ovlašćenje većeg broja lica među kojima nema očigledne veze za raspolaganje sredstvima po računu (USPN, 2010).

Na osnovu iskustava finansijsko-obaveštajnih jedinica zemalja članica Egmont grupe, identifikovan je i veliki broj indikatora pranja novca, od kojih je Egmont grupa identifikovala šest kao indikatore koji se najčešće pojavljuju (Egmont Group, 2000: 172). Jedan od primera tih najčešćih indikatora pranja novca jesu velike gotovinske transakcije, naročito u slučajevima kada se prilikom uplate pojavljuju velike količine novčanica u malim apoenima, što može ukazivati na to da taj novac potiče od ilegalne trgovine opojnim drogama, odnosno iz takvih i sličnih transakcija kojima se ne može ući u trag. Kriminalci često akumuliraju takav novac i u određenom trenutku ga moraju uneti u bankarski sistem. Tu treba dodati i mogućnost smanjivanja uplata na iznos koji je tek nešto ispod zakonom propisanog iznosa u transakcijama za koje su finansijske institucije obavezne da podnesu izveštaj finansijsko-obaveštajnoj službi. Drugi primer najčešćeg indikatora jesu atipični ili neekonomični prenosi sredstava ka inostranstvu ili iz inostranstva. U mnogobrojnim slučajevima finansijske institucije su identifikovale transfere novca s inostranstvom koji nisu imali razumno poslovno objašnjenje. Treći primer su neuobičajene poslovne aktivnosti ili transakcije, odnosno kretanje novca koje ima za rezultat gubitak ili nižu zaradu bez vidljive nadoknade za klijenta, što može ukazivati na to da je posao više povezan s kretanjem sredstava kroz finansijski sistem, nego s namerom da se ostvari profit. Četvrti primer jeste veliko i/ili brzo kretanje novčanih sredstava kada lica koja peru novac često nastoje da nezakonita sredstva polože prebacivanjem između više računa u različitim institucijama i državama u nastojanju da zbune eventualne revizore. Legitimni poslovni čovek, međutim, nastoji da izbegne suvišnu birokratiju i bankarske troškove. Peti najčešći indikator jeste nerealno bogatstvo u odnosu na profil klijenta, a mnogobrojni primeri u kojima je otkriveno pranje novca pokazali su da pojedinci koji poseduju imovinu male vrednosti ili koji su bez imovine i zaposlenja uplaćaju velike sume novca na račune. Tu svakako treba imati u vidu i iznenadne prekide „uspešnog poslovanja“, odnosno nerazumljivo povlačenje sredstava s računa, za svaki slučaj ukoliko se na vreme ne uoči polaganje prljavog novca na račune. Poslednji, šesti najčešći indikator jeste odbrambeni stav prema ispitivanju, što se često dešava kod lica koja nemaju iskustva s pranjem novca, te zbog toga nemaju pripremljenu racionalnu priču kojom bi prikriili poreklo nezakonitih sredstava. Svi navedeni indikatori posebno dobijaju na težini ako se transakcije odvijaju posredstvom

---

⁹ Retrieved June 16, 2011, from http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/projects/moli_serbia/2274-d-MOLISum-Ser.pdf

finansijskih institucija ili s institucijama u kojima nisu razvijeni mehanizmi za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma.

Izrada navedenih indikatora značajna je kako za neposredno delotvorno prepoznavanje i sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma, tako i za obuku zaposlenih u bankama i drugim subjektima koji su obavezni da sprovedu mere za sprečavanje tih krivičnih dela. Obuka u tom pravcu je posebno značajna ako se ima u vidu ocena iz Nacionalne strategije za borbu protiv organizovanog kriminala Republike Srbije da sve državne organe koji su nadležni za borbu protiv organizovanog kriminala karakteriše nedovoljna kadrovska popunjenost, kako u broju, tako i u kvalitetu. Uz to je izneto i zapažanje da postoji težnja ka odlivu kvalitetnog i iskusnog kadra u druge državne organe i privatni sektor, koji ih privlači neuporedivo boljim materijalnim uslovima rada, kao i da ne postoji sistem obuke koji bi omogućavao neprekidno sticanje potrebne stručnosti, već se ona ostvaruje povremeno, kroz seminare, okrugle stolove, praktične obuke, studijske posete i dr. Zbog toga je, pre svega, neophodno što kvalitetnije osposobiti ovlašćena lica u subjektima koji su obavezni da sprovedu mere sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma, kao i njihove zamenike, za koje je predviđeno da moraju položiti stručni ispit i dobiti licencu za obavljanje poslova ovlašćenog lica.

Poboljšanje međunarodnih standarda i nacionalnih propisa, uz širenje obaveze izveštavanja o sumnjivim transakcijama i poslovnim odnosima na veći broj subjekata i osnivanje ili jačanje finansijsko-obaveštajnih jedinica u najvećem broju zemalja Evrope unije doveo je do povećanja izveštaja o sumnjivim transakcijama (Council of Europe, 2005: 47). U odnosu na 2003. godinu, godine 2004. broj izveštaja u Belgiji se povećao s 9.954 na 11.234, od čega su 664 slučaja poslata tužilaštvu, u Francuskoj s 9.019 na 10.832, u Nemačkoj s 6.602 na 8.062, u Lihtenštajnu sa 172 na 234, u Holandiji s 37.748 na 41.002, u Velikoj Britaniji sa oko 100.000 na preko 150.000 (Council of Europe, 2005: 47). Obveznici po Zakonu o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma u Republici Srbiji su u toku 2010. godine dostavili Upravi za sprečavanje pranja novca ukupno 242.803 izveštaja, od čega 238.141 izveštaj o gotovinskim transakcijama u iznosu od 15.000 evra ili većem i 4.537 izveštaja o sumnjivim transakcijama (bez obzira na iznos) (USPN, 2011). Najviše izveštaja je primljeno od banaka i to 236.706 o gotovinskim transakcijama i 4.537 o sumnjivim transakcijama, zatim od lizing kompanija i Javnog preduzeća PTT Srbija. S obzirom na to da jedan izveštaj obveznika, koji oni dostaljavaju putem sistema za evidentiranje i obradu transakcija – *TMIS (Transaction Managemnet Information System)*, može da sadrži i nekoliko desetina transakcija, ukupan broj transakcija koje je Uprava za sprečavanje pranja novca primila u toku 2010. godine je 365.445. To je u poređenju s 2009. godinom, kada su obveznici dostavili ukupno 1.020.888 transakcija, skoro 650.000 manje. Nakon obrade prikupljenih podataka i utvrđenog osnova sumnje, Uprava je u 2010. godini otvorila 72 predmeta.

Navedeni podaci iz Izveštaja o radu Uprave za sprečavanje pranja novca jasno ukazuju na značaj unapređivanja dalje obuke zaposlenih lica u obveznicima kako bi se doprinelo delotvornijem otkrivanju sumnjivih transakcija, odnosno sprečavanju pranja novca. Kao što se vidi iz Godišnjeg izveštaja Uprave za sprečavanje pranja novca, najveći broj izveštaja o gotovinskim transakcijama u iznosu 15.000 evra

ili većem podnele su banke, čak u preko 97% slučajeva. Ipak posebnu pažnju privlači činjenica da su izveštaje o svim sumnjivim transakcijama bez obzira na njihov iznos, a njih je bilo 4.537, podnele isključivo banke, kao i to da je Uprava za sprečavanje pranja novca, nakon obrade prikupljenih podataka i utvrđenog osnova sumnje u 2010. godini otvorila 72 predmeta. Navedeni podaci nameću nekoliko važnih pitanja na koje tek treba dati odgovore kako bi se unapredilo funkcionisanje sistema prevencije pranja novca i finansiranja terorizma u Republici Srbiji. Pre svega se postavlja pitanje koliko su ostali obveznici aktivni u identifikovanju sumnjivih transakcija, odnosno koliko aktivnosti ostalih obveznika pobuđuju zanimanje za pranje novca i finansiranje terorizma, kao i pitanje da li su zaposlena lica u drugim obveznicima dovoljno obučena da identifikuju sumnjive transakcije. S obzirom na broj otvorenih predmeta od strane Uprave (ukupno 72), čini se verovatnim da mogućnosti pranja novca koriste i drugi obveznici. Takođe, postavlja se pitanje koliko su radnici Uprave za sprečavanje pranja novca objektivno u mogućnosti da provere sve transakcije za koje stignu izveštaji ako se ima u vidu da, osim 4.537 sumnjivih transakcija, Uprava treba da obrati pažnju i na transakcije u iznosu od 15.000 evra ili većem, kao i da su radnici Uprave angažovani u ispunjavanju zahteva drugih državnih organa, kao i stranih finansijsko-obaveštajnih jedinica.

Mogući odlazak pojedinih zaposlenih lica u Upravi za sprečavanje pranja novca na rad u bankarski sektor zbog veće zarade i boljih uslova rada svakako da može dodatno umanjiti njenu delotvornost, te zbog toga treba voditi računa o odgovarajućoj selekciji kadra za rad u Upravi, kao i o njihovoj što efikasnijoj obuci za rad. Istovremeno ne treba zanemariti činjenicu da je i u bankarskom sektoru, kao i kod drugih obveznika, poželjno imati kvalitetan kadar. Ne treba gajiti nadu da se zadovoljavajući nivo rezultata u sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma može ostvariti isključivo usvajanjem odgovarajućeg normativno-pravnog okvira. Sigurno je da i najbolji zakon može ostati mrtvo slovo na papiru ukoliko se ne obezbede odgovarajući uslovi za njegovo sprovođenje, pre svega kadrovski i materijalno-finansijski. U slučaju prevencije pranja novca i finansiranja terorizma širok je krug subjekata od kojih zavisi uspeh, a Uprava za sprečavanje pranja novca je samo jedan od tih subjekata koji se, na neki način, nalazi u drugoj liniji odbrane. U prvoj liniji su obveznici (banke i druge institucije), odnosno njihova zaposlena lica i ovlašćeno lice sa zamenikom. Ta lica imaju ključnu ulogu u preduzimanju mera poznavanja stranke i praćenja njenog poslovanja, kao i zaštiti tajnosti podataka o nadzoru transakcija i poslovnih aktivnosti stranke. Uobičajeno je za laike da se postupak otkrivanja pokušaja pranja novca i finansiranja terorizma vezuje za jednostavne situacije pojave sumnjivih lica s velikom količinom gotovog novca koju oni žele da stave na svoj račun, što nije nemoguća situacija u praksi. Međutim, teškoće u prevenciji pranja novca i finansiranja terorizma dolaze do izražaja tek kada legitimni privredni subjekti, koji mogu biti tek osnovani za te namene, preuzmu na sebe ulogu pranja novca i kada u okviru uobičajenog poslovanja prepredeno obavljaju fiktivne poslove. Zbog toga, uz osnovne metode prevencije pranja novca i finansiranja terorizma o kojima je prethodno bilo reči, neophodno je istovremeno raditi i na razvoju svesti javnosti kako o realnoj pretnji koju ta krivična dela predstavljaju za konkretnu zajednicu, tako i o delotvornim metodama za njihovo otkrivanje i sprečavanje.

Treba očekivati da će takvi i slični napori u budućnosti omogućiti delotvornije otkrivanje sumnjivih transakcija i poslovnih odnosa uz istovremenu zaštitu sloboda i prava građana, posebno zaštitu podataka o ličnosti. Sve to tim pre što retorika borbe protiv droga i organizovanog kriminala (posebno u kontekstu istovremene borbe protiv terorizma) može biti korišćena za uvođenje i legitimizaciju socijalne kontrole i mera nadzora koje se mogu primenjivati u odnosu na značajan broj građana i njihovih organizacija, od kojih mnogi ne moraju imati značajne veze s organizovanim kriminalom i terorizmom (Gilligan, 2007: 110). Kao primer mogu se navesti otkrića iz 2006. godine u vezi svetske mreže za finansijske usluge – SWIFT, koja je nakon terorističkih napada 11. septembra 2001. godine dozvolila Ministarstvu finansija SAD pristup svojim podacima bez obaveštavanja belgijskih vlasti, iako je na to bila dužna prema propisima kojima se uređuje zaštita podataka u Belgiji gde se i nalazi sedište te kompanije (Gilligan, 2007: 110).

Iako je širenje ovlašćenja državnih organa u suprotstavljanju teškim oblicima kriminala u savremenoj demokratskoj državi usmereno, u krajnjoj liniji, ka zaštiti sloboda i prava građana, treba imati u vidu da ta ovlašćenja treba koristiti samo u slučajevima kada su te slobode i prava nesporno ugroženi (opširnije u: Vuković, 2009: 180–184). Kao primer kada treba biti posebno obazriv prilikom ograničavanja sloboda i prava građana radi prevencije organizovanog kriminala može se navesti uvođenje naređenja za sprečavanje ozbiljnog kriminala u pravni sistem Velike Britanije. Zakon o ozbiljnom kriminalu Velike Britanije iz 2007. godine propisuje da Visoki sud Engleske i Velsa može izdati *naređenje za sprečavanje ozbiljnog kriminala* u trajanju najduže do 5 godina licu koje ima 18 ili više godina za koje je uveren da je uključeno u ozbiljan kriminal i kada ima razloge da osnovano veruje da će naređenje zaštititi javnost sprečavanjem, ograničavanjem ili prekidanjem učešća te osobe u ozbiljnom kriminalu u Engleskoj i Velsu (*Serious Crime Act 2007*). Naređenje može sadržati zabrane, ograničenja, zahteve i slične uslove koje sud oceni kao potrebne za ostvarivanje navedenog cilja. Zakon navodi da se uključivanjem u ozbiljan kriminal smatra izvršenje ozbiljnog prestupa u Engleskoj i Velsu, olakšavanje njegovog izvršenja, pa čak i ponašanje na način koji je verovatan da olakša njegovo izvršenje bez obzira na to da li je izvršen. Lista ozbiljnih prestupa je data u okviru istog zakona, a među njima su: ilegalna trgovina drogom i oružjem, trgovina ljudima, prostitucija i seksualno iskorišćavanje dece, oružana pljačka, pranje novca, prevara, utaja poreza i poreska krivična dela, korupcija i podmićivanje, ucenjivanje, krivična dela protiv intelektualne svojine i ekološki kriminal. Postupak za izdavanje takvog naređenja može pokrenuti javni tužilac, tužilac za gonjenje u oblasti poreza i carine ili direktor Kancelarije za ozbiljne prevare, kao i javni tužilac Severne Irske za njeno područje.

Istovremeno, zakon daje primere zabrana, ograničenja i zahteva koji se mogu nametnuti u naredbi (ali se ne ograničava samo na njih), kao i onih koje se ne mogu nametnuti. Kada su u pitanju fizička lica, naredba se može odnositi na njihovo finansijsko i drugo poslovanje, imovinu, radni aranžman, sredstva koja koriste za komunikaciju ili povezivanje s drugima, prostorije kojima imaju pristup, korišćenje prostorija ili stvari, putovanje unutar Ujedinjenog Kraljevstva ili u inostranstvo. Zahtevi se mogu postaviti i pravnim licima u vezi s njihovim poslovanjem, sporazumima koje su potpisali, obezbeđivanjem dobara i usluga, prostorijama koje

koriste, pa čak i u vezi sa zapošljavanjem osoblja. Licu se ne može narediti da pruži informaciju usmeno, niti da pruži informaciju kojom se krši zakonska profesionalna dužnost. Nepoštovanje naredbe predstavlja prestup za koji su propisane novčane kazne i/ili kazne zatvora u trajanju čak i do 5 godina. Iako, bez sumnje, takva naređenja u opravdanim slučajevima mogu biti korisna za sprečavanje teških krivičnih dela, među kojima i pranja novca, njima se otvara mogućnost za ograničavanje poslovanja kompanija, te zbog toga treba biti posebno obazriv.

4. Zaključak

Bitan uslov za uspešnu prevenciju pranja novca i finansiranja terorizma jeste proučavanje pojava oblika vršenja tih krivičnih dela. Na tom planu su značajne aktivnosti većeg broja međunarodnih institucija, među kojima je posebno značajna aktivnost Europol. U Proceni pretnje organizovanog kriminala za 2011. godinu Europol ukazuje na to da se pranje novca vrši na različite načina, kao što su: prenos gotovog novca preko državne granice uz pomoć kurira koji nose gotovinu; korišćenje usluga za elektronski prenos gotovog novca; razbijanje velikih suma u manje upadljive transakcije; poslovi s većim gotovinskim plaćanjima; korišćenje kompanija školjki i ofšor jurisdikcija, kao i korišćenje kompanija za fiktivni uvoz i izvoz dobara uz falsifikovanu dokumentaciju. U Nacionalnoj strategiji za borbu protiv organizovanog kriminala Vlade Republike Srbije iz 2009. godine ukazuje se na to da je uočena težnja da se novac stečen vršenjem predikatnih krivičnih dela ulaže u kupovinu nepokretnosti i luksuznih dobara na teritoriji Republike Srbije, da se nezakonito stečen novac prenosi van granica Republike Srbije na privatne račune fizičkih lica i račune ofšor firmi; da se novac stečen nelegalno u inostranstvu unosi u Republiku Srbiju i ulaže u nekretnine, kao i da se „prljav“ novac ulaže u kupovinu pravnih lica koja se privatizuju.

Načelo „upoznaj svog klijenta“ osnovni je uslov za uspešno sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma i to načelo je ugrađeno u važeći Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, koji je Narodna skupština Republike Srbije usvojila 2009. godine. Taj zakon propisuje veći broj radnji i mera za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma koje se preduzimaju pre, u toku i nakon vršenja transakcije ili uspostavljanja poslovnog odnosa. Pored mera i radnji koje imaju za cilj poznavanje stranke i praćenje njenog poslovanja, posebno je značajna izrada spiska indikatora za prepoznavanje sumnjivih lica i transakcija, redovno stručno obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje zaposlenih u obveznicima, određivanje ovlašćenog lica i njegovog zamenika u obveznicima, kao i obezbeđivanje uslova za njihov rad. Podaci o radu Uprave za sprečavanje pranja novca ukazuju na značaj unapređivanja dalje obuke zaposlenih lica u obveznicima kako bi se doprinelo delotvornijem otkrivanju sumnjivih transakcija, odnosno sprečavanju pranja novca. Do sada su banke podnale najveći broj izveštaja o gotovinskim transakcijama u iznosu 15.000 evra ili većem (preko 97% od ukupnog broja), dok su izveštaje o sumnjivim transakcijama bez obzira na iznos podnale isključivo banke. U tom smislu, da bi se unapredilo funkcionisanje sistema prevencije pranja novca i finansiranja terorizma, neophodno je da ostali obveznici budu aktivniji u identifikovanju sumnjivih transakcija, kao i da se dalje unapređuju mogućnosti proveravanja transakcija za koje obveznici podnose izveštaje.

5. Literatura

1. Бошковић, Г. (2005). *Пранње новца*. Београд: Беосинг.
2. Council of Europe (2005). *Organised crime situation report 2005 – Focus on the threat of economic crime*. Strasbourg: Council of Europe – Department of Crime Problems Directorate General of Legal Affairs.
3. Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing. Official Journal of the European Union 25. 11. 2005.
4. Egmont Group (2000). *FIU's in action: 100 cases from the Egmont Group*. A compilation of 100 sanitised cases on successes and learning moments in the fight against money laundering. Retrieved June 20, 2011, from <http://www.egmontgroup.org/>.
5. Europol (2011). *EU organised crime threat assessment OCTA 2011*. The Hague: Europol. Retrieved June, 21, 2011, from [http://www.europol.europa.eu/publications/European_Organised_Crime_Threat_Assessment_\(OCTA\)/OCTA_2011.pdf](http://www.europol.europa.eu/publications/European_Organised_Crime_Threat_Assessment_(OCTA)/OCTA_2011.pdf).
6. US Government interagency working group (2000). *International crime threat assessment*. Retrieved June 20, 2011, from <http://www.fas.org/irp/threat/376843.gif>.
7. Gilligan, P. G. (2007). Business, risk and organized crime. *Journal of financial crime*, 14(2), 101–112.
8. Ignjatović, Đ. (1998). Organizovani kriminalitet – II deo: Kriminološka analiza stanja u svetu. Београд: Полицијска академија.
9. Mijalković, S. (2009). Organizovani kriminal kao pretnja nacionalnoj bezbednosti. *Bezbednost*, (1–2).
10. Mijalković S. (2010). Obaveštajne strukture terorističkih i kriminalnih organizacija. *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, (2), 101–114.
11. Mijalković, S., Bošković, G., Nikač, Ž. (2011). Međunarodnopravni naponi u sprečavanju finansiranja terorizma „prljavim novcem“. *Strani pravni život*, (1).
12. *Serious Crime Act 2007*. Retrieved June 20, 2011, from http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/27/pdfs/ukpga_20070027_en.pdf.
13. Šikman, M. (2011). Organized crime in the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina. *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, (1), 157–178.
14. Škulić, M. (2003). Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocesni aspekti. Београд: Досије.
15. SOCA (2009/10). *The United Kingdom threat assessment of organised crime*. UK: Serious organised crime agency. Retrieved June 21, 2011, from <http://www.soca.gov.uk/threats>.
16. Stojanović, Z. (2010). Krivična dela terorizma u Krivičnom zakoniku Srbije. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 48(3), 11–32.
17. U. S. Internal Revenue Service – Federal Statutes - Money Laundering, Retrieved May 14, 2011, from <http://www.irs.gov/compliance/enforcement/article/0,,id=113004,00.html>.
18. USPN (2009a). *Lista indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija za banke*. Београд: Министарство финансија Републике Србије – Управа за спречавање пранја новца. Retrieved June 20, 2011, from http://www.apml.org.rs/index.php?option=com_remository&Itemid=10&func=select&id=17&lang=rs.
19. USPN (2009b). *Indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija za obveznike u prometu nepokretnostima*. Београд: Министарство финансија Републике Србије – Управа за спречавање пранја новца. Retrieved June 20, 2011, from http://www.apml.org.rs/index.php?option=com_remository&Itemid=10&func=select&id=17&lang=rs.
20. USPN (2010). *Lista indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija u vezi sa finansiranjem terorizma*. Београд: Министарство финансија – Управа за спречавање пранја новца. Retrieved June 23, 2011, from http://www.apml.org.rs/index.php?option=com_remository&Itemid=10&func=startdown&id=175&lang=en.
21. USPN (2011). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za sprečavanje pranja novca za 2010. godinu*. Београд: Министарство финансија – Управа за спречавање пранја новца. Retrieved June 22, 2011, from http://www.apml.org.rs/index.php?option=com_remository&Itemid=10&func=startdown&id=215&lang=yu.

22. Vuković, S. (2009). Principi zakonitosti i legitimnosti u postupanju policije u prevenciji kriminaliteta. *Bezbednost*, (1–2).
23. Vuković, S. (2010). *Prevenција kriminala*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
24. *Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma*. Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, br. 20/09, 72/09 i 91/10.
25. Vlada Republike Srbije (2009). Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala. Retrieved June 20, 2011, from http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

PREVENTION OF MONEY LAUNDERING AND TERRORIST FINANCING BASIC METHODS AND OPTIONS

Summary

This paper primarily provides an overview of the current methods of money laundering, particularly those listed in the Europol Organized Crime Threat Assessment of 2011, which is an important prerequisite for successful prevention of money laundering and terrorist financing. Specific trends in money laundering have been highlighted in the National Strategy for Combating Organized Crime of the Serbian Government in 2009, which is also subject of analysis. Then follows the review of basic methods for combating money laundering and terrorist financing in the current Law on Prevention of Money Laundering and Terrorist Financing of the Republic of Serbia of 2009, particularly enhanced and simplified measures of knowing customer and monitoring his/her business. It also provides an overview of certain provisions in current legislation of the United States which are important for prevention of money laundering and terrorist financing. Afterwards, presentation of the indicators of suspicious transactions and results of activities of the Administration for Prevention of Money Laundering of the Republic of Serbia set out in the Report on its work in 2010 follows, as well as pointing to potential problems in prevention of money laundering and terrorist financing.

BEZBEDNOSNA ARHITEKTURA I PROBLEMI POSLERATNOG KOSOVA I METOHIIJE KAO IZAZOVI REGIONALNOJ BEZBEDNOSTI¹

*Slađana Đurić

Fakultet bezbednosti, Beograd

Sažetak: Svrha ovog rada je da sintetički prikaže najznačajnije parametre u ključnim sferama bezbednosti i društvenog života na Kosovu i Metohiji deset godina posle završetka rata i uspostavljanja međunarodnog protektorata. Istraživanje je zasnovano na sekundarnoj analizi raspoloživih istraživanja, kao i informacija i dokumenata iz nadležnih institucija. U radu se rezimiraju efekti međunarodne intervencije na planu političkog, institucionalnog, kao i ekonomskog konteksta, i njihove praktične implikacije u sferi lične i javne bezbednosti. Nakon 1999. godine Kosovo i Metohija su pozornica mnogobrojnih izazova i zamki za sve aktere: međunarodnu zajednicu, Kosovo i Srbiju. Dostignuća u posleratnoj socijalnoj rekonstrukciji krajnje su skromna, dok u pogledu pomirenja suprotstavljenih etničkih grupa predstoje veliki izazovi. Kosovo se danas, uz sve druge probleme koji su tipični za tranziciona društva (organizovani kriminal, trgovina ljudima itd.), generalno može označiti kao anomično (post)konfliktno društvo.

Ključne reči: bezbednosna arhitektura, bezbednosni problemi, Kosovo i Metohija, Kosovska policija (KP), Kosovski zaštitni korpus (KZK), policija UNMIK-a, EULEX, KFOR, paravojne strukture, obaveštajne i paraobaveštajne organizacije.

1. Opšti društveno-politički kontekst

Snažan sukob koji se na prostoru Kosova i Metohije više decenija održavao između težnji albanskog stanovništva za otcepljenjem i formiranjem nezavisne države i interesa Srbije, koja je pokušavala da sačuva teritorijalni integritet, kulminirao je 1999. godine. Naime, tada je u međunarodnoj zajednici procenjeno da je državno rukovodstvo Srbije prekoračilo svoja ovlašćenja primenom nepriemerene sile, koja je kao posledicu imala etničko čišćenje albanskog stanovništva u

---

¹ Ovaj rad predstavlja deo rezultata rada na projektu „Konflikti i krize – saradnja i razvoj u Srbiji i regionu u 19. i 20. veku“, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, evidencioni broj 47030.

* Dr Slađana S. Đurić, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Gospodara Vučića 50, Beograd, djuricsladja@gmail.com

pokrajini. Odgovor na takvu procenu je bila kampanja bombardovanja NATO-a protiv SRJ, tj. agresija NATO-a, u periodu od 24. marta do 9. juna 1999. godine.

Posle završetka agresije usledila su intenzivna prestrukturiranja života na Kosovu i Metohiji (Djurić, 2005). U skladu s Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, uspostavljena je Privremena administrativna misija Ujedinjenih nacija (*United Nations Interim Administrative Mission in Kosovo – UNMIK*) s ciljem da se „obezbedi privremena uprava na Kosovu, pri čemu će narod Kosova moći da uživa suštinsku autonomiju u okviru Savezne Republike Jugoslavije, i koja će obezbediti prelaznu upravu, pri čemu će ona uspostavljati i nadgledati razvoj privremenih demokratskih institucija samouprave, kako bi se obezbedili uslovi za miran i normalan život svih stanovnika Kosova“ (UNSC, 1999). Procena da je bezbednosna situacija u pokrajini krajnje nepovoljna i da se u takvim uslovima ne može ostvariti nesmetano delovanje UNMIK-a uslovlila je odluku o angažovanju jakih snaga bezbednosti (Søbjerg, 2006). Uvođenjem specijalne vojne formacije (KFOR) kao podrške civilnoj misiji uspostavljena je neka vrsta operacije potpunog starateljstva (*total trusteeship operation*).

Osmogodišnji poredak privremenog upravljanja pokrajinom okončan je 17. februara 2008. godine, kada su poslanici samoproglašene skupštine Kosova proglasili nezavisnost od Srbije. Čime je bila motivisana podrška Zapada da se Kosovu i Metohiji dozvoli jednostrano proglašenje otcpljenja u trenutku kada su generalne ocene stanja dostignutih standarda bile krajnje nepovoljne? Može se pretpostaviti da je ta odluka bila na izvestan način vremenski iznuđena situacijom koju je Međunarodna krizna grupa u svom izveštaju (ICG, 2007) anticipirala kao gotovo izvestan scenario koji će se odigrati ukoliko se ne proglasi nezavisnost. Dakle, sama odluka o podršci proglašenju nezavisnosti doneta je ne na osnovu procene zrelosti situacije za uspostavljanje novog statusa, već kao način da se predupredi eskalacija mogućih sukoba.

Dva meseca nakon proglašenja nezavisnosti takozvani parlament Kosova je usvojio Ustav, koji je stupio na snagu 15. juna 2008. U tom periodu je misija Ujedinjenih nacija započela predaju svojih ovlašćenja zvaničnicima Evropske unije, koji će nadgledati aktivnosti novouspostavljenih „državnih“ organa Kosova. Decembra 2008. godine započelo je raspoređivanje pripadnika misije EULEX (najveća operacija Evropske unije od usvajanja Evropske bezbednosne i odbrambene politike – *European security and defence policy*), koja će u punom angažmanu brojati 2.000 policajaca, carinika, istražitelja i sudija koji bi osnaživali policiju, sudstvo, carinu i zatvorske službe na Kosovu i Metohiji.

Evaluacija efekata višegodišnjeg poretka protektorata na Kosovu i Metohiji podrazumevala bi analizu uspešnosti rešavanja glavnih problema s kojima je bila suočena Misija UN. Neke od dilema su svakako bile: kako razviti efikasnu, inkluzivnu i odgovornu lokalnu samoupravu, te ustanoviti obrazovni sistem sposoban da podstiče integracije i razvoj, umesto etničkih podela i isključivosti; kako ostvariti ciljeve rekonstrukcije i izbeći obnavljanje etničkih sukoba u budućnosti; kako se boriti protiv kriminala i nefunkcionalnih aspekata ekonomske reforme, ali i upravljati specifičnim izazovima buduće statusa Kosova (Knudsen, Lauttsen, 2006).

Koliko su takvi opsežni ciljevi bili teško ostvarivi, svedoči i sadašnje stanje, koje karakterišu mnogobrojni problemi u ključnim segmentima života. Tako se u

izveštaju Biroa za demokratiju, ljudska prava i rad (*Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor*) za 2008. godinu utvrđuje sledeća lista problema koji su tokom godine opterećivali društveni život kosovsko-metohijske zajednice: smrtni slučajevi i povređivanja od neeksplodiranih ubojnih sredstava i mina; korupcija i mešanje vlade u poslove snaga bezbednosti i pravosudnog sistema; dugo trajanje pritvora pre pokretanja sudskog postupka; slučajevi politički i etnički motivisanog nasilja; netrpeljivost prema Srbima i Srpskoj pravoslavnoj crkvi; nedostatak napretka u povratku interno raseljenih lica; korupcija na visokom nivou vlasti; diskriminacija i nasilje nad ženama; trgovina ljudima, posebno devojkama i ženama radi seksualne eksploatacije; nasilje, zlostavljanje i diskriminacija prema manjinskim zajednicama; društvena diskriminacija osoba s invaliditetom; zloupotreba i diskriminacija homoseksualne populacije, i rad dece u sivom sektoru (*Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2009*).

Samoproglašena država Kosovo ima višestranački sistem u kome dominiraju jednoetničke albanske partije. Postoji i nekoliko partija i koalicija manjina, za koje je garantovano 20 mesta u skupštini. Na kosovskoj političkoj sceni postoji kontinuiran i ozbiljan politički sukob. U analizi političkog života i distribucije moći lako se uočava da je partijska pripadnost veoma važna za dobijanje pozicija u službi vlade i za društvenu afirmaciju (Djurić, Kešetović, Meško, 2009). U isto vreme se održava snažna mreža tradicionalne društvene podele i plemenske lojalnosti, što rad društvenih i političkih institucija na Kosovu i Metohiji čini izvanredno složenim.

Politički život na Kosovu i Metohiji nema mnogo sličnosti s uobičajenim mehanizmima političke borbe: pre svega, najuticajnije političke partije ne predvode profesionalni političari ni stručnjaci iz bilo koje oblasti, nego bivši ratnici, koji svoju popularnost i uticaj crpe iz učešća u gerilskom ratu protiv srpske države 1998–1999. Osim toga, uobičajeni načini političkog delovanja su ubistva, ucene, pretnje i razbojništva, što znači da se politička moć ne dobija niti gubi prvenstveno na izborima i u okviru drugih postupaka regularnog političkog sistema, nego zavisi od mnoštva ličnih, porodičnih (klanovskih) i regionalnih struktura, spremnih da nasiljem potkrepe uverljivost svojih „političkih“ programa.

Veliki deo političkog života na Kosovu i Metohiji danas ima kriminalnu pozadinu, kako u pogledu finansiranja iz sumnjivih izvora, tako i u pogledu isprepletanosti političkih struktura s kriminalnim bandama, pogotovo na lokalnom nivou. To je opšte mesto mnogobrojnih analiza u kojima se naglašava da su veze političke korupcije s organizovanim kriminalom, uz slabu vladavinu prava, najozbiljniji bezbednosni problem na Kosovu i Metohiji (KIPRED, 2006b).

U stručnim analizama i ekonomija Kosova i Metohije najčešće se kvalifikuje kao neodrživa, veštačka, u najvećoj meri vođena i podržavana od strane međunarodne i donatorske zajednice, kao i finansijskih sredstava iz dijaspore (USAID, 2003). Nakon okončanja rata zabeležen je kratkotrajan razvojni bum, izazvan prilivom značajnih sredstava za rekonstrukciju i praćen drastičnim padom procenjenog javnog troška sa 6,3 milijarde evra u 2000. na 3,1 milijardu evra u 2003. godini (Government of Kosovo, 2003). Procenjeno je da je tokom 1999–2000. godine na popravku kuća, javnih zgrada i infrastrukture potrošeno 444 miliona

evra. Tokom 2001. godine taj trošak je smanjen za 40%, da bi u 2002. godini dostigao samo 13% vrednosti u prve dve posleratne godine (CHF, 2002).

Nerazvijenost domaće proizvodnje i njena međunarodna nekonkurentnost uslovice su ogroman disparitet između uvoza i ostvarenog izvoza (uglavnom drveta, metalnog otpada i pečuraka) (SOK, 2009; The World Bank, 2007). Procenjuje se da je prosečan stvarni rast BDP-a u petogodišnjem periodu između 2002. i 2007. godine bio oko 1,5% (The World Bank, 2007), a da je tako usporen rast posledica kombinovanog delovanja malih investicija i povlačenja međunarodnih snaga iz pokrajine. Opadanje donatorske pomoći, uz smanjenje međunarodnog vojnog i civilnog prisustva, teškoće oko privatizacije i izostanak investicija predstavljaju uslove koji su „kratkotrajni posleratni bum preokrenuli u posleratnu krizu“ (Bradley and Knaus, 2004: 8).

Aktivnosti privatnog sektora koncentrisane su oko (uglavnom sitne) trgovine i usluga. Reč je prvenstveno o malim, niskobudžetnim preduzećima u oblasti trgovine i građevinarstva. Tešku makroekonomsku situaciju dodatno otežava krajnje nepovoljna elektroenergetska situacija, kao proizvod višegodišnjeg nedovoljnog investiranja i lošeg održavanja sistema. Posebne društvene probleme svakako čine niska zaposlenost populacije mladih i procene da raspoloživi ekonomski kapaciteti ne mogu u skorijoj budućnosti apsorbovati intenzivno narastajuću radnu snagu. Kosovo ima najmlađe stanovništvo u Evropi, a smatra se da 36.000 mladih svake godine stupa na tržište rada (UNMIK, 2004a).

U daljem tekstu ćemo sumirati efekte posleratnih pokušaja međunarodne zajednice u rešavanju ključnih pitanja stanja bezbednosti. Najpre ćemo izložiti složenu strukturu bezbednosnog sistema i, u kratkim crtama, glavne probleme u toj oblasti. Obim ovog izlaganja nas opredeljuje da iznesemo samo glavne uočene probleme, a umesto sistematskog izlaganja obuhvatne iskustvene građe, biće predstavljen samo deo podataka kao ilustracija uočenih težnji.

Podaci koji se koriste u ovom radu potiču iz redovnih godišnjih izveštaja Američke kancelarije u Prištini, odgovarajućih dokumenata i izveštaja policije UNMIK-a, KFOR-a, OSCE-a, USAID-a, periodičnih izveštaja Međunarodne krizne grupe, analizâ UNDP-a za Kosovo (United Nations Development Programme in Kosovo), analize Instituta za istraživanje o ratu i miru (Institute for War & Peace Reporting – IWPR), Balkanske istraživačke mreže (The Balkan Investigative Reporting Network – BIRN), društvenih istraživača i akademaca, tekstova albanskih medija, kao i terenskih istraživanja autora na Kosovu i Metohiji u periodu 2000–2010. godine, te serije razgovora s albanskim i međunarodnim zvaničnicima.

2. Složena bezbednosna arhitektura posleratnog Kosova i Metohije

Jedna od posebno značajnih obaveza misije Ujedinjenih nacija nakon okončanja ratnih sukoba bili su ustanovljavanje nove bezbednosne strukture i obezbeđivanje sigurnog i bezbednog ambijenta za sve građane Kosova i Metohije. To je najpre podrazumevalo razoružavanje, demilitarizaciju i reintegraciju, računa se, oko 50.000 bivših pripadnika paravojne OVK (Oslobodilačka vojska Kosova) i uspostavljanje nove mirnodopske bezbednosne strukture.

Na posleratnom Kosovu i Metohiji je uspostavljena složena bezbednosna arhitektura, sastavljena od lokalnih (KP i KZK/KBS) i međunarodnih snaga (UNMIK-policija, EULEX i KFOR). Sektor bezbednosti, uz pravosuđe i inostrane poslove, bio je nekoliko godina u ekskluzivnoj nadležnosti međunarodne uprave, UNMIK-a i KFOR-a. Krajem 2005. godine stvorena su, u okviru nametnutih Privremenih institucija samouprave, dva nova ministarstva: unutrašnjih poslova i pravde. Nakon nelegalnog proglašenja nezavisnosti osnivaju se nove institucije: Savet bezbednosti Kosova, Kosovske bezbednosne snage i Kosovska obaveštajna agencija.

Svaka od tih bezbednosnih organizacija prolazila je kroz proces preobražaja, a uopšteno se može reći da među tako različitim segmentima bezbednosnog sistema nije uspostavljen odnos saradnje i koordinisanosti, koji bi doveo do delotvornijeg delovanja. Tako razuđenu strukturu bezbednosnih snaga dodatno je usložnjavalo i postojanje obaveštajnih službi, privatnih kompanija za obezbeđenje, kao i delovanje mnogobrojnih paravojnih grupa. Ukratko ćemo opisati način formiranja i aktivnosti svake od tih formacija.

2.1 Kosovska policija (KP)

Ova ustanova je formirana 1999. godine, a zamišljena je kao „profesionalna, vanpartijska i politički neutralna policijska služba“. Glavnu ulogu i odgovornost za regrutovanje i obuku oficira KP imao je OEBS, koji je formirao Školu policijske službe Kosova, sa zadatkom da se u školi obučava multietnička policija. Do 2005. godine obuku je prošlo 7.500 kandidata, a od 2006. škola je pretvorena u Centar Kosova za javnu bezbednost, edukaciju i razvoj. Centar sada funkcioniše kao integralni deo Ministarstva unutrašnjih poslova i pruža tehničku, administrativnu i obrazovnu podršku svim institucijama za javnu bezbednost, kao što su: Policija Kosova, Carine Kosova, Agencija za upravljanje u vanrednim situacijama i Korektivna služba Kosova. Misija OEBS-a i dalje obezbeđuje podršku u sastavljanju programa obuke za sve institucije za javnu bezbednost, a od 2006. godine pomogla je uspostavljanje Policijskog inspektorata Kosova, kao mehanizma interne kontrole koji sprovodi istrage na osnovu pritužbi protiv službenika policije.

Kurs za obuku policijskih oficira podrazumeva interaktivnu nastavu u grupama sastavljenim od pripadnika različitih etničkih zajednica. U okviru policijskog kursa polaznici se obučavaju za široku oblast policijskih znanja i veština: patroliranje, upotreba sile i vatrenog oružja, krivična istraga, prikupljanje dokaza, kontrola saobraćaja, pružanje prve pomoći, znanja iz oblasti važećih zakona i tehnika intervjuisanja. KP trenutno zapošljava više od 7.000 ljudi i organizovana je u tri glavne linije: policijske operacije (uključujući javni red i mir, graničnu policiju i specijalne policijske jedinice), kriminal (teški zločini, kriminalistička obaveštajna služba i organizovani kriminal) i administracija (administrativne usluge, obuka i službe podrške) (Dugolli, Peci, 2005: 12).

2.2 Kosovski zaštitni korpus – Kosovske snage bezbednosti (KZK/KSB)

Ova organizacija je najpre formirana pod nazivom Kosovski zaštitni korpus u septembru 1999. godine kao „civilna organizacija za vanredne situacije, ustanovljena zakonom, koja izvršava zadatke brzog reagovanja u slučaju elementarnih nepogoda na Kosovu, s ciljem javne bezbednosti za vreme vanrednih

situacija i zadatke humanitarne pomoći“ (UNMIK, 1999). Uredbom specijalnog izaslanika Ujedinjenih nacija za Kosovo bliže su određeni zadaci KZK-a: otklanjanje posledica nastalih usled prirodnih katastrofa, obezbeđenje akcija u slučaju nepogoda, pronalaženje i spasavanje, obezbeđenje kapaciteta za humanitarnu pomoć u izolovanim oblastima, pružanje pomoći u razminiranju i doprinos u rekonstrukciji infrastrukture na Kosovu i Metohiji.

Istovremeno se kao principi delovanja KZK-a, između ostalog, nalažu: „služenje svim narodima Kosova bez političke konotacije, poštovanje međunarodno priznatih sporazuma o ljudskim pravima bez bilo kakvih oblika diskriminacije...“ Sve aktivnosti KZK-a, stručni nadzor i kontrola bili su u nadležnosti specijalnog izaslanika Ujedinjenih nacija za Kosovo. Predviđeno je da KZK treba da broji ukupno 3.000 ljudi u aktivnom i 2.000 u rezervnom sastavu. Od 2.000 komada lakog pešadijskog naoružanja predviđenih za potrebe KZK-a samo je 200 komada bilo u stalnoj upotrebi, a 1.800 se nalazilo u skladištima KFOR-a. Pripadnici KZK-a su nosili uniforme s amblesima skoro identičnim oznakama OVK, prevladavajućim u prethodnom periodu.

Budući da je KZK prvenstveno formiran od pripadnika rasformirane OVK, bilo je i očekivano da će jedan deo njih zadržati prethodno praktikovani način rada i komunikacije. U izveštaju u okviru specijalnog istraživačkog projekta IWPR-a OVK pod lupom podseća se na to da je međunarodna zajednica u maju 2003. godine „otvoreno počela da govori o vezama između civilnih odbrambenih snaga u protektoratu, Kosovskog zaštitnog korpusa i militantne albanske grupe poznate pod nazivom Albanska nacionalna armija (ANA), koja ima za cilj da protera s Kosova preostalo srpsko stanovništvo“ (Miftari, Quin, 2003).

Stoga ne čudi da je ustanovljeno načelo rada nove formacije da „svaki pripadnik, ukoliko se ne pridržava odredbi o radu, podleže tužbi za kriminal“ bilo osnov za kažnjavanje i suspendovanje velikog broja pripadnika KZK-a. Na osnovu Proklamacije broj 452 i Ukaza broj 13219 predsednika SAD (kojima se teroristima i njihovim saradnicima zabranjuju pristup na teritoriju SAD i svaka finansijska i druga materijalna podrška) iz 2001. godine, nekoliko visokih oficira KZK-a našlo se na „crnoj listi“ zbog pružanja pomoći terorističkim snagama u Makedoniji. U zatvoru se našlo pet visokih oficira, a suspendovana su četiri komandanta operativnih zona.

U januaru 2009. godine započeti su preobražaj KZK i formiranje Snaga bezbednosti Kosova (SBK), koje ukupno broje 2.500 stalnih pripadnika i 800 pripadnika u rezervnom sastavu, a strukturirane su po sledećim segmentima: Komanda kopnenih snaga, Brigada za brzo reagovanje, Brigada za podršku operacijama i Brigada za obuku i doktrine (MKSF-KS, 2008). Uz simbolično učešće pripadnikâ srpske zajednice, Snage bezbednosti Kosova ni u transformisanoj varijanti nisu uspele da ostvare veći ugled, a istraživanja javnog mnjenja pokazuju nizak stepen poverenja građana Kosova i Metohije u njih, bez obzira na nacionalnost.

2.3 Policija UNMIK-a

Prvobitno sastavljena od 3.110 pripadnika, policija UNMIK-a je zamišljena kao bezbednosna snaga koja će ispuniti dva strateška zahteva: da privremeno obezbedi sprovođenje zakona i da organizuje i razvije lokalnu policiju. U skladu s Rezolucijom 1244

Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, određen je mandat policije UNMIK-a: održavanje građanskog reda i zakona zadržavanjem izvršnih policijskih ovlašćenja u početnom periodu, obavljanje dužnosti na međunarodnim graničnim prelazima i savetovanje i pomoć KFOR-u u održavanju javne bezbednosti tokom boravka i nakon povlačenja snaga SRJ. Takođe, ta rezolucija je policiji UNMIK-a dodelila zadatak da, u saradnji s OEBS-om, regrutuje i organizuje obuku Kosovske policijske službe, a da nakon osnivanja lokalne policije nastavi sa savetovanjem, obukama i praćenjem njihovog rada.

Pri evaluaciji efekata rada te policijske formacije mogu se naći veoma kritičke ocene efekata njihovog višegodišnjeg postojanja i delovanja na prostoru posleratnog Kosova. Analitičari koji su bili u prilici da pažljivo posmatraju operacije UNMIK-a istakli su da je ta misija bila neuspešna zbog nepostojanja jasnih ciljeva, nedostatka organizacione kohezije, kao i ozbiljnih izazova nametnutih komplikovanim terenom, što je uključivalo takmičenje i lukavost lokalnih snaga, jer su verovala da treba da uživaju mnogo veći politički legitimitet od međunarodne misije (Cohen, 2006).

Kao posebno značajni nedostaci te misije navode se i istovremeno postojanje više centara odlučivanja, ograničen nivo mehanizama samokontrole misije, velike kulturološke i etničke razlike unutar kontingenta, kao i ogroman birokratski aparat (Balcer, Kaczmarek, Stanislawski, 2008). Kako Pik (Peake, 2004: 17) opisuje iskustva prvih policijskih oficira, njima nisu bili toliko frustrirajući ograničeni resursi koliko, pre svega, rad u potpuno nepoznatoj sredini. Veliki deo policajaca policije UNMIK-a nije imao priliku da deluje u ambijentu podeljenih etnikuma, a nepoznavanje jezika je onemogućavalo neposrednu komunikaciju s lokalnim stanovništvom.

2.4 EULEX (The European Union Rule of Law Mission in Kosovo)

Misija vladavine prava Evropske unije na Kosovu (*The European Union Rule of Law Mission in Kosovo* – EULEX) najveća je civilna misija ikad raspoređena u okviru Zajedničke politike bezbednosti i odbrane (CSDP). Glavni projektovani ciljevi te misije su pomoć i podrška navodnim kosovskim institucijama u oblasti vladavine prava, konkretno u oblasti policije, pravosuđa i carine. Osoblje broji oko 3.000 članova (1.900 međunarodnih i 1.100 lokalnih). Reč je o tehničkoj misiji, čiji su cilj nadgledanje, praćenje i savetovanje, uz istovremeno zadržavanje izvesnog broja ograničenih izvršnih ovlašćenja. Policijski segment EULEX-a čini ukupno 1.400 međunarodnih policajaca, za koje je predviđeno da budu raspoređeni po celom Kosovu. Osoblje je, u skladu sa svojim zadacima, strukturirano u tri odeljenja: Odeljenje za jačanje, Izvršno policijsko odeljenje i Odeljenje specijalne policije. Pravosudni segment čini oko 10% od ukupnog broja osoblja EULEX-a, ili približno 300 zaposlenih. Oko 70 njih radi u zatvorskom sistemu, a ima oko 40 sudija i oko 20 tužilaca. Carinska služba broji 27 međunarodnih i 19 lokalnih predstavnika.

2.5 KFOR (The Kosovo Force)

Kosovske snage (*The Kosovo Force* – KFOR) predstavljaju međunarodnu formaciju NATO-a, uspostavljenu s ciljem osiguranja bezbednog i sigurnog okruženja na Kosovu i Metohiji. Prema mandatu datom Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti

Ujedinjenih nacija, KFOR je prvobitno bio zadužen da brzo odgovori u svim slučajevima nasilja, uz mogućnost korišćenja vojne sile, da uspostavi komunikaciju s lokalnim kosovskim vlastima, kao i s civilnim i vojnim vlastima SRJ, te da posmatra, prati i nadgleda sve objekte i aktivnosti koje se tiču vojnog i policijskog sektora (UNSC, 1999). Posebni zadaci KFOR-a odnosili su se na odvracanje od neprijateljstava, demilitarizaciju OVK, stvaranje uslova za povratak izbeglih lica, deminiranje, podršku međunarodnom civilnom prisustvu i funkcionisanju prelaznih institucija, sprovođenje nadgledanja granica, obezbeđivanje slobode kretanja, kao i doprinos stvaranju povoljnog ambijenta u oblasti javne bezbednosti, kako bi taj zadatak kasnije mogle da preuzmu odgovarajuće civilne institucije.

Poučeni iskustvom iz martovskih nemirâ 2004. godine, kada kontingent u celini nije pokazao sposobnost da ostvari svoj osnovni cilj, KFOR je svoju početnu strukturu, zasnovanu na konceptu multinacionalnih brigada, tokom 2005. i 2006. godine izmenio u skladu s konceptom multinacionalnih taktičkih snaga – MNTF (*Multi-National Task Force*), s ciljem da se kontingent učini proaktivnijim, pokretljivijim i sposobnijim za koncentrisanje snaga u što kraćem roku. U okviru tog preobražaja, vojni kontingent je dodatno uvežban za razbijanje demonstracija. Četiri multinacionalne brigade pretvorene su u pet grupacija multinacionalnih taktičkih snaga.

KFOR se danas sastoji od komande HQ KFOR-a (*Headquarter* – glavni štab KFOR-a), pet multinacionalnih taktičkih grupa: Multinacionalne taktičke snage Sever ili MNTF(N), Multinacionalne taktičke snage Zapad ili MNTF(W), Multinacionalne taktičke snage Istok ili MNTF(E), Multinacionalne taktičke snage Jug ili MNTF(S) i Multinacionalne taktičke snage Centar ili MNTF(C), manevarskog bataljona taktičke rezerve ili KTM (*KFOR Tactical Reserve Manoeuvre Battalion*) i Multinacionalne specijalizovane jedinice ili MSU (*Multinational Specialized Unit*). Dok je u junu 1999. godine KFOR brojao oko 50.000 vojnika, a 2007. godine 14.000 njih, trenutno KFOR čini 9.743 pripadnika iz 32 države.

2.6 Paravojne strukture

Uz ovu, legalnu strukturu bezbednosnih snaga, na Kosovu i Metohiji se neprestano održava mreža nelegalnih, paravojnih organizacija, što sve zajedno prostor Kosmeta čini izuzetno složenim. Izvori NATO-a ukazuju na postojanje i povremeno delovanje više albanskih naoružanih grupa: Oslobođilačka vojska Preševa, Medveđe i Bujanovca (*Liberation Army of Presevo, Medvedja and Bujanovac*), Oružane snage Republike Kosovo (*Armed Forces of Republika Kosova*), Oslobođilačka nacionalna armija (*National Liberation Army*), Narodni pokret za Kosovo (*Popular Movement for Kosovo*), Oslobođilačka vojska istočnog Kosova (*Liberation Army of Eastern Kosovo*), Albanska nacionalna armija (*Albanian National Army*), a registrovane su i aktivnosti Oslobođilačke vojske Gusinja i Plava (*Liberation Army of Gusinje and Plav*) u Crnoj Gori, ali i Oslobođilačka vojska Čamerije (*Liberation Army of Chameria*) u Grčkoj (Djuric, 2007).

Opisujući proces transformacije Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) sredinom 1999. godine, analitičari Međunarodne krizne grupe (ICG, 2000) zaključuju da se i nakon formalne demilitarizacije nastavljaju aktivnosti i uticaj bivših pripadnika te paravojne organizacije u više pravaca: političkom (bivši pripadnici OVK formirali su

svoju političku partiju – *Partia Demokratike e Kosovës*), vojnom (uključivanjem u sastav novoosnovane formacije Kosovski zaštitni korpus) i policijske (ulazeći u sastav Kosovske policije).

Nakon rata jedan deo bivših pripadnika OVK čak se uključio u aktivnosti povezane s organizovanim kriminalom i nasiljem. Pokazivanje u javnosti i povremeno izazivanje incidenata (patroliranje osoba u crnim uniformama, presretanje i legitimisanje prolaznikâ, uspostavljanje kontrolnih punktova, pa čak i incidenti u kojima su razoružavani policajci, povremeno plasiranje saopštenja za javnost i preuzimanje odgovornosti za počinjene incidente) od strane naoružanih pripadnika različitih neformalnih grupacija na posleratnom Kosovu svedoči o nastavku delovanja paravojnih organizacija. Činjenica da je jedan broj separatističkih vojnih formacija okupljen nakon okončanja ratnih sukoba na Kosovu i Metohiji potvrđena je i u izveštaju Međunarodne krizne grupe iz 2005. godine, u kome se, između ostalog, tvrdi i da su „te vojne i bivše vojne grupacije samo labavo međusobno povezane“ (ICG, 2005: 9).

2.7 Obaveštajne i paraobaveštajne organizacije

Uz sve pobrojane, izuzetnoj složenosti bezbednosne arhitekture na posleratnom Kosovu i Metohiji doprinosila je i okolnost paralelnog postojanja čitave mreže različitih obaveštajnih službi. U godinama nakon rata na tom prostoru su delovale nelegalne organizacije: Obaveštajna agencija Kosova (AIK), Nacionalna informativna služba Kosova (KSHIK), Albanska nacionalna služba, „Orlovo oko“, Albanska nacionalna tajna služba, Albanska nacionalna bezbednost i „Borci i zaštitnici albanskih nacionalnih teritorija“. Uz njih, u okviru KZK-a obaveštajnom delatnošću se bavi Informativni odsek Glavnog štaba (G–2), poznat pod nazivom SHIU (*Shërbim Informativ Ushtarak*). Deo osoblja te organizacije čine pripadnici Vojne policije OVK koji su se i pre rata i tokom njega bavili obaveštajnim radom. U okviru Kosovske policijske službe uspostavljeno je telo za obavljanje obaveštajnog rada – Obaveštajna služba KP (*Shërbim Informativ SHPK*). Tom službom rukovodi bivši pripadnik specijalnih jedinica MUP-a Srbije, kasnije visoki oficir OVK (Djuric, 2007).

Bezbednosnu situaciju na Kosovu i Metohiji u godinama posle rata značajno je obeležilo rivalstvo između dve konkurentske (para)obaveštajne službe: Obaveštajne agencije Kosova (*Agjencia Informative e Kosovës – AIK*) i Nacionalne informativne službe Kosova (*Kombëtar Shërbimi Informativ e Kosovës – KSHIK*). Obe službe su delovale za vreme ratnih dešavanja (KSHIK u okviru OVK, a AIK u okviru FARK-a, paravojne formacije osnovane pod patronatom Ibrahima Rugove), da bi nakon rata bile preobražene i počele da deluju za potrebe dve konkurentske političke partije: LDK Ibrahima Rugove i PDK Hašima Tačija (*Hashim Thaqi*). Albanski analitičari (Dugolli, Peci, 2006: 4) navode da i treća politička partija AAK (*Aleanca për Ardhmërinë e Kosovës*), koju vodi Ramuš Haradinaj (*Ramush Haradinaj*), takođe ima sličnu obaveštajnu službu, s manjim osobljem i manje opreme, ali da su njihove aktivnosti usredsređene na zaštitu stranačkih funkcionera i prikupljanje podataka s ciljem zastrašivanja političkih protivnika.

Na Kosovu i Metohiji u periodu posle rata 1999. godine ispletana je i čitava mreža različitih nevladinih, humanitarnih i verskih organizacija (Djuric, 2007).

Mnoge od njih, doduše, obavljaju isključivo svoju legitimnu delatnost, čime su odigrale značajnu ulogu u saniranju posledica rata nudeći stanovništvu pomoć u hrani, lekovima i nalaženju privremenog smeštaja. Za mnoge organizacije s dugog spiska registrovanih, međutim, postoji opravdana sumnja u istinske razloge prisustva na Kosovu i Metohiji i stvarnu prirodu aktivnosti koje sprovode. Jedna od takvih je i organizacija „El džila“, za koju se sumnja da predstavlja vezu između albanskih narkodilera i islamskih zemalja. Druga poznata islamistička organizacija s razvijenom aktivnošću na Kosovu je „Saudijski komitet za pomoć Kosovu i Čečeniji“, za koju se smatra da intenzivno radi na jačanju islama među albanskim stanovništvom. Sem ovih, zabeležene su i aktivnosti organizacije „Islamik Rilif“ (*Islamic Relief*) iz Saudijske Arabije, čija se aktivnost vezivala za regrutovanje albanske dece bez roditelja i slanje na versku i vojničku obuku u arapske zemlje.

3. Posebne bezbednosne neuralgične tačke

Uprkos mnogobrojnosti i složenosti postojećih bezbednosnih struktura, posleratno Kosovo i Metohija suočavaju se s problemima koji se tiču lične i kolektivne bezbednosti, porasta kriminala i neprestano loših međuetničkih odnosa. Sažimajući najznačajnije bezbednosne probleme na posleratnom Kosmetu, pojedini analitičari (Jones, Wilson, Rathmell and Riley, 2005: 28) nalaze da se oni koncentrišu oko tri grupe pitanja: organizovani kriminal (trgovina ljudima, trgovina drogom i krijumčarenje oružja), korupcija državnih službenika i teškoće u integraciji srpske zajednice.

Mnogobrojna politička ubistva i atentati, u najvećem broju slučajeva izvršeni pod nerazjašnjenim okolnostima i s neotkrivenim počiniocem, u nekim periodima posleratnog Kosova i Metohije potiskivali su u drugi plan inače hroničan problem bezbednosti manjina, a u prvi plan stavljali probleme međualbanskog konflikta i, u poslednje vreme sve izraženijeg, ispoljavanja neprijateljstva prema predstavnicima i institucijama međunarodne zajednice u pokrajini. Kako se navodi u izveštaju u okviru istraživanja „Pregled lakog oružja“ (*Small Arms Survey*), političko i kriminalno nasilje na Kosovu i Metohiji postaju sve povezaniji kroz dobro organizovane kriminalne strukture, a biznis, organizovani kriminal i regularna i ekstremistička politika integrišu se na raznovrsne načine (Khakee and Florquin, 2003: VIII–IX).

Dalje pogoršanje osećaja sigurnosti među stanovnicima Kosova beleži se i u poslednjem istraživanju UNDP-a (UNDP Kosovo, 2009: 6). I dok se većina ispitanika u toku dana uvek ili obično oseća zabrinuto i anksiozno (samo 8% kosovsko-metohijskih Srba i 14% kosmetskih Albanaca nema osećaj zabrinutosti), u te dve etničke zajednice razlozi za takav osećaj su različiti. Glavni razlozi za zabrinutost među Albancima su ekonomske prirode, dok su kod Srba to bezbednosni motivi.

U daljem tekstu ćemo pobrojati i ukratko opisati ključne probleme u sferi bezbednosti.

3.1 Međuetnički odnosi

Najteži zadatak civilne administracije svakako je bilo uspostavljanje bezbednog okruženja, u kome će sve etničke zajednice moći da žive u miru. Neuspeh u ostvarivanju tog cilja očigledan je na osnovu neprekidnog etnički motivisanog nasilja koje albanska

većina sprovodi nad srpskom zajednicom i drugim manjinskim zajednicama. Najozbiljnija eskalacija nasilja i destrukcije od 1999. godine odigrala se od 17. do 19. marta 2004. Tokom dva dana nereda širom Kosova i Metohije ubijeno je 18, ranjeno 954, a raseljeno 4.100 Srba. Uništeno je 730 kuća i 36 pravoslavnih crkava i manastira. U tom progonu je učestvovalo više od 50.000 Albanaca (Baskin, 2006). UNMIK-policija, Kosovska policija, kao ni KFOR, nisu bili efikasni u sprečavanju izgnanih.

U toj godini je policija UNMIK-a zabeležila 1.100 etnički motivisanih zločina, a najveći broj zločina (859) dogodio se u martu. U drugoj polovini godine nevladine organizacije su beležile oko 10 incidenata nedeljno, što je dva puta više nego što je zabeležila policija UNMIK-a. Među te zločine su uračunati i sitni prestupi, kao što su kamenovanje, nasrtaji na Srbe i uznemiravanje Srba i drugih manjina, kao i zločini spaljivanja i vandalizma nad imovinom, koji se širom Kosmeta dešavaju skoro svakog dana.

Diskriminacija zajednica kosovskih Srba, Roma, Goranaca, Aškalija i Egipćana sprovodi se u sferi zapošljavanja, socijalnih usluga, korišćenja jezika, slobode kretanja, prava na povratak itd., a tokom 2008. čak je zabeležen porast nasilja i drugih zločina nad pripadnicima manjina i njihovoj imovini u odnosu na 2007. godinu (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2009).

Sve to se dešava u kontekstu postojanja jednog od najnaprednijih antidiskriminacionih zakonskih rešenja u Evropi. Naime, 2004. godine je proglašen tobožnji kosovski Zakon protiv diskriminacije (UNMIK, 2004b), koji utvrđuje zabranu svih oblika diskriminacije, a koji, za razliku od zakonskih rešenja u Evropskoj uniji, daje posebnu zaštitu manjinskim zajednicama i uvodi mere afirmativne akcije. Odredbe kojima se na Kosmetu reguliše službena upotreba jezika predviđaju ravnopravnu primenu srpskog jezika. Međutim, kao i slučaju najvećeg dela zvanične dokumentacije, pravopis i terminološke greške u srpskoj jezičkoj verziji tog zakona toliko su brojne da obesmišljavaju i pokušaj da se dokuči značenje tog teksta. Pravni analitičari osnovano smatraju da taj propust ne samo da predstavlja diskriminaciju, već i da ozbiljno narušava prava osoba s Kosova i Metohije koje ne govore albanski jezik da steknu saznanja o svojim pravima i obavezama u okviru tog pravnog sistema (Matijević, 2007).

I deset godina nakon okončanja ratnih sukoba dve najveće zajednice na Kosmetu – albanska i srpska – nastavljaju da žive razdvojeno, ne pokazujući veliku želju za prihvatanjem drugih nacionalnosti (u slučaju Albanaca), ili integraciju u kosovsko društvo (u slučaju kosovskih Srba). Prema rezultatima anketa iz 2008. i 2009. godine, povećava se etnička distanca koju kosovsko-metohijski Albanci pokazuju prema kosmetkim Srbima. Njihova spremnost da rade s lokalnim Srbima opala je u odnosu na 2008. godinu za čitavih 22%, pa je naredne godine iznosila 33%. S druge strane, 48% Srba bi bilo spremno da radi s Albancima (UNDP Kosovo, 2008).

3.2 Korupcija

Analize nadležnih institucija ukazuju na to da je postojeći institucionalni zakonodavni okvir koji se odnosi na korupciju nejasan, pa se preporučuje usvajanje više antikorupcijskih zakona, kao i unapređenje njihove primene, dok se slab pravosuđni sistem navodi kao ključni ometajući činilac napretka u borbi protiv korupcije (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2009; Jones *et al.*, 2005).

I u javnom mnjenju Kosova i Metohije održava se percepcija korupcije kao značajnog društvenog problema. U istraživanju iz 2009. godine (UNDP, 2009), ona se svrstava među pet najznačajnijih problema Kosova, a institucije za koje se smatra da u njima postoji visok stepen korupcije jesu: KEK (Elektroenergetski sistem Kosova), KTA (Kosovska poverilačka agencija), Carina, PTK (Pošta i telekomunikacije Kosova) i Centralna administracija.

3.3 Nelegalno posedovanje oružja

Procene stručnjaka su da stanovnici Kosova poseduju oko 400.000 komada nelegalnog oružja (Istrefi, Richards, Rynn, Smith, Sokolova, 2007). Tokom 2003. godine UNDP je pokrenuo tromesečnu akciju amnestije za predaju oružja, što je dovelo do predaje svega 155 komada vatrenog oružja. Razloge neuspeha akcije analitičari vide u kombinaciji nepoverenja stanovništva prema snagama bezbednosti, izražene sumnje u korumpiranost lokalnih zvaničnika, nepoverenja lokalnih vlasti u snage NATO-a, rasprostranjenog stava da vrlo mali broj slučajeva ubistava i drugih teških zločina ikada biva uspešno razrešen i nedostatka poverenja u namere međunarodne zajednice. Posleratna situacija se određuje kao narastanje kulture nasilja, koju su prištinski sociolozi objašnjavali na sledeći način: „Kosovsko društvo je svedok porasta nasilja u kućama, u školi i u sportu – tu postoji opčinjenost militarizmom i militarni folklor počinje da prevlađuje u lokalnoj kulturi.“ (Mustafa, Xhara, 2003)

3.4 Trgovina ljudima

Od završetka sukoba 1999. godine, na Kosovu i Metohiji se beleži veliki porast trgovine decom i odraslima radi prostitucije (Rooopnaraine, 2002). Prema izveštajima nadležnih institucija, Kosovo je izvor, tranzitna i odredišna tačka trgovine ljudima, a sve veći problem postaje unutrašnja trgovina. Žrtve su žene i deca s Kosmeta, iz Istočne Evrope i drugih balkanskih država, a prvenstveno se eksploatišu u prostituciji, ali i radi prisilnog rada u kućama, barovima i restoranima. Žrtvama se, isto tako, trguje preko teritorije Albanije, Makedonije i Crne Gore ka zemljama Zapadne Evrope (Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2009).

3.5 Opšta slika kriminala

Bezbednosnu situaciju na Kosovu i Metohiji pogoršavaju i učestali kriminalni prestupi: otmice sa traženjem otkupa, šverc droge i narkotikâ, naftnih derivata, cigareta, širenje uličnog sitnog kriminala, porast krađa i razbojništava. Opisujući bezbednosnu situaciju u području grada Peći, albanski analitičari navode: „U tom regionu nema reda ni zakona, a pucnjave su postale deo svakodnevnog života. Nasilje je različito motivisano, od političkih rivaliteta iz vremena borbi na Kosovu, preko organizovanog kriminala i poslovnih sukoba, do krvne osvete. Ponekad je teško odrediti gde prestaje jedna i počinje druga vrsta nasilja, ali je opšti utisak da kultura razbojničkih bandi drži ostali deo društva kao svog taoca.“ (Xhara, Hajrullahu, Salihu, 2005)

Prostor Kosmeta se već decenijama unazad povezuje sa švercom opojnih droga, a ima procena da 80% heroina koji dospeva na evropsko tržište prolazi kroz

Kosovo i Metohiju (Jones *et al.*, 2005: 28), gde operiše više laboratorija za prerađu narkotičkih sirovina. U nedavno objavljenom izveštaju Agencije Ujedinjenih nacija za suzbijanje droge (UNDOC) upozorava se na spregu kriminalaca, političara i sumnjivih poslovnih ljudi, što otežava posao policiji u presecanju ruta za krijumčarenje. I u izveštaju Komisije evropskih zajednica (*Commission of the European Communities*) za 2006. godinu zaključuje se da se Kosmet nalazi na putu heroina i da, isto tako, raste broj uživalaca heroina na tom prostoru (CEC, 2006: 37).

Tu je svakako i postojan problem običajnih krvnih zavada među albanskim porodicama, koje za posledicu imaju zatočenje zavađenih porodica u kućni pritvor i dugogodišnje iscrpljujuće lance osvećivanja (Bytiqi, 2004). Mnogobrojne nevladine organizacije takođe upozoravaju na stvarni porast porodičnog nasilja, koje se, zbog tradicionalnog stava prema ženi, retko prijavljuje.

4. Zaključak

Ambiciozni planovi međunarodne zajednice na posleratnom Kosovu i Metohiji obuhvatali su: sprovođenje opsežne višestruke tranzicije; njegovo prevođenje iz statusa sastavnog dela jedne države u zaseban državni entitet; uspostavljanje parlamentarne demokratije; tranziciju zaostale postkonfliktne ekonomije na sistem tržišne ekonomije i održiv ekonomski razvoj; prevođenje složene gerilske bezbednosne infrastrukture u civilni mirnodopski sistem bezbednosnih snaga, i smirivanje međuetničke napetosti i uspostavljanje multietničkog društva. Jedanaest godina nakon završetka rata i uspostavljanja međunarodnog protektorata možemo zaključiti da je od svih predviđenih ciljeva ostvaren samo prvi. Kontinuirano postepeno prenošenje odgovornosti s privremene administracije Ujedinjenih nacija na lokalne institucije okončano je proglašenjem nezavisnosti tzv. Republike Kosovo.

Međutim, ni posle jedanaest godina od prestanka sukoba i dve godine od proglašenja nezavisnosti, Kosovo i Metohija nisu bliže uspostavljanju tržišne ekonomije i multietničkog društva u kome bi svi građani bili slobodni. Čini se da je dostizanje tih ciljeva, s postepenim povlačenjem međunarodnih snaga, još dalje nego što je bilo pre nekoliko godina. Izloženi materijal pokazuje da albanski politički subjekti na Kosovu i Metohiji nisu preobrazili svoje aktivnosti u pravcu koji bi dozvoljavao da se ukaže perspektiva građanskog društva s institucijama koje obezbeđuju ličnu bezbednost, poštovanje pravnih normi, uslove za obavljanje regularne privredne delatnosti, ostvarivanje socijalnih prava, infrastrukturno snabdevanje i, uopšte uzev, sve funkcije države koje podrazumevaju normalan život jednog evropskog društva na početku XXI veka.

S jedne strane, sâm politički život se odvija u tesnoj sprezi s kriminalnim grupama, što onemogućava bilo kakvo principijelno zalaganje i raspravu koji ne bi bili potkrepljeni golom silom i sumnjivim finansijama. S druge strane, ispostavlja se da različiti albanski subjekti, od čisto političkih, preko parapolitičkih, parahumanitarnih i obaveštajnih, pa sve do paravojnih i kriminalnih – rastrzani starim i novim razmiricama i borbom za izvore moći – nisu sposobni da, čak ni uz pomoć međunarodnih institucija, postignu minimalan konsenzus koji bi garantovao makar ličnu (fizičku i imovinsku) bezbednost pripadnicima albanskog naroda.

Podaci o uslovljenosti političkog života krijumčarenjem oružja, ljudi, droge i o stopama različitih oblika kriminaliteta (ubistva, otmice, pljačke, ucene), koji su se u periodu posle rata čak intenzivirali, pokazuju da je u današnje kosovsko društvo kriminal strukturalno usađen i da je, bez dubokih sistemskih promena, neotklonjiv činilac političkih odnosa, koji prožima i razara sve segmente društvenog života do te mere da država svojim građanima ne može da jamči ni elementarna prava. Kriminal i korupcija ostaju konstanta kosmetskog društva i njegovih političkih struktura.

S takvim zaključcima se slažu i mnogi istraživači, navodeći da takva slika generiše pesimističku prognozu širenja nezadovoljstva, nedostatka perspektive i frustracije među nezaposlenima, što, u kombinaciji s neispunjenim političkim nadama, može da pojača društvenu napetost i otvori mogućnost nasilnih nemira, posebno ako radikalne, ekstremističke grupe instrumentalizuju one koji su socioekonomski ugroženi (Tütsch, 2005; Balcer, Kaczmarek, Stanislawski, 2008). A retki albanski analitičari dodaju da ukoliko se ekonomska situacija ne poboljša i ako se institucije ne ojačaju, onda Kosovo i Metohija mogu postati idealno mesto za delovanje verskih fundamentalističkih grupa (KIPRED, 2006b: 7).

Posleratno Kosovo i Metohija se mogu okarakterisati kao društvo u dezorganizaciji. Stari sistem institucija je razrušen, a nov nije uspostavljen. Srba je sve manje, međunarodne institucije su sve manje prisutne, a lokalni Albanci nisu saznali da bi samostalno upravljali novostvorenom državom. Dalje održavanje takvog stanja ili njegovo pogoršanje moglo bi da dovede do socijalnih nemira usled loših životnih uslova, velike nezaposlenosti, osiromašenja značajnog dela stanovništva ili eskalacije napada na preostalo nealbansko stanovništvo, što može biti uzrok ozbiljnog ugrožavanja bezbednosti u regionu.

5. Literatura

1. Balcer, A., Kaczmarek, M., Stanislawski, W. (2008). Kosovo before the Final Decision. Regulating Kosovo's International Status – Historical & Political Conditions and Prospects for Future Developments. Warsaw: Center for Eastern Studies.
2. Baskin, M. (2006). Local Governance in Kosovo: A Link to Democratic Development? In: T. B. Knudsen, C. B. Lautstsen (Eds.), Kosovo between War and Peace (pp. 76–95). London, UK: Routledge.
3. Bradley, J., Knaus, G. (2004). Towards a Kosovo Development Plan: The State of the Kosovo
4. Economy and Possible Ways Forward. Economic Strategy and Project Identification Group (ESPIG) Policy Paper No. 1. Priština: ESPIG.
5. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor (2009). 2008 Human Rights Report: Kosovo.
6. Country Reports on Human Rights Practices. U. S. Department of State, February 25, 2009. Retrieved July 10, 2009, from <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119462.htm>.
7. Bytiqi, F. (2004). Blood Feuds Revive in Unstable Kosovo, BCR No. 481 (February 19, 2004). Retrieved July 10, 2009, from http://www.iwpr.net/?p=bcr&s=f&o=158066&apc_state=henibcr2004.
8. CEC (Commission of the European Communities) (2006). Kosovo (under UNSCR 1244) 2006
9. Progress Report. Commission Staff Working Document. Brussels: CEC.
10. CHF, Kosovo Construction Sector Assessment Report, January 2002.
11. Cohen, L. J. (2006). Kosovo: From Interim Status to Enhanced Sovereignty. Strategic Insights 5 (1), January, 2006. Retrieved July 10, 2009, from <http://www.ccc.nps.navy.mil/si/2006/Jan/CohenJan06.pdf>.
12. Djurić, S. (2005). Some Parameters of Social Life in Kosovo in the Period since the Establishment of the UN Interim Administration Mission, In: Strategy 2005, Washington, DC, pp. 1–7.

13. Djurić, S. (2007). The Kosovo Liberation Army in Transition: Post-War Rivalrie. Defense & Foreign Affairs Special Analysis, March 29, 1–18.
14. Djurić, S., Kešetović, Ž., Meško, G. (2009). Kosovo Crisis as Bad Infinity. In: Riešenie krizovych situacii v špecifickom prostredii (pp. 145–152). Zbornik z 14. vedeckej konferencie s medzinarodnou učasťou, no. 1. Žilina, Slovakia.
15. Dugolli, I., Peci, L. (2005). Enhancing Civilian Management and Oversight of the Security Sector in Kosovo. Priština: KIPRED.
16. Dugolli, I., Peci, L. (2006). Intelligence Agencies of Kosovo: Dismantling, Osmosis, or Integration? Policy Brief Series: Paper No. 2. Priština: KIPRED.
17. Government of Kosovo (2003). The Kosovo General Government Budget. Priština: Government of Kosovo.
18. ICG (2000). What happened to the KLA? Europe Report N° 88.
19. ICG (2005). Kosovo after Haradinaj. Europe Report N° 163.
20. ICG (2007). Breaking the Kosovo Stalemate: Europe's Responsibility. Europe Report N° 185.
21. Istrefi, A., Richards, A., Rynn, S., Smith, H., Sokolová, J. (2007). Small Arms and Human Security
22. in Kosovo: An Agenda for Action. London: Saferworld.
23. Jones, S. G., Wilson, J. M., Rathmell, A., Riley, J. K. (2005). Establishing Law and Order After
24. Conflict. RAND Corporation – RAND Infrastructure, Safety, and Environment. Retrieved July 10, 2009, from http://www.rand.org/pubs/monographs/2005/RAND_MG374.
25. Khakee, A., Florquin, N. (2003). Kosovo and the Gun: A Baseline Assessment of Small Arms and Light Weapons in Kosovo. Retrieved July 10, 2009, from
26. http://www.smallarmssurvey.org/files/sas/publications/spe_reports_pdf/2003-sr3-kosovo.pdf.
27. KIPRED (Kosovar Institute for Policy Research and Development) (2006b). Kosovo's Internal
28. Security Sector Review, Stages I & II, Strategic Environment Review & Security Threats Analysis, Initial Findings. Priština: KIPRED.
29. Knudsen, B. T., Lautstsen, C. B. (Eds.) (2006). Kosovo between War and Peace. London, UK: Routledge.
30. Matijević, M. V. (2007). An Outline on the Implementation of the Kosovo Anti-Discrimination Law – the Serbian Perspective, In: Implementing the Anti-Discrimination Law: A challenge for Kosovo (pp. 33–39). Retrieved July 10, 2009, from
31. http://www.osce.org/publications/mik/2007/06/25298_914_en.pdf.
32. Miftari, N., Quin, D. (2003). Policing the Protectors. Balkan Crisis Report (BCR) No. 440 (Juni 30, 2003). Retrieved July 10, 2009, from http://www.iwpr.net/?p=bcr&s=f&o=156839&pc_state=henibcr2003.
33. MKSF-KS (Ministry for the Kosovo Security Force – Kosovo) (2008). The Law on the Kosovo
34. Security Force, Law No. 03/L-046 (March 13, 2008), article 14. Retrieved July 10, 2009, from <http://www.mksf-ks.org/repository/docs/Law%20on%20the%20KSF.pdf>.
35. Mustafa, A., Xhara, J. (2003). Kosovo Gun Amnesty Setback, BCR No. 464 (October 16, 2003).
36. Retrieved July 10, 2009, from http://www.iwpr.net/?p=bcr&s=f&o=155804&pc_state=henibcr2003.
37. Peake, G. (2004). Policing the Peace: Police Reform Experiences in Kosovo, Southern Serbia and
38. Macedonia. London: Saferworld.
39. Roopnaraine, T. (2002). Child Trafficking in Kosovo. Retrieved July 10, 2009, from http://www.savethechildren.it/2003/download/publicazioni/traffickingKosovo/SC_Child_trafficking_in_Kosovo.pdf.
40. Sobjerg, L. M. (2006). The Kosovo-Experiment: Peacebuilding through an International
41. Trusteeship. In: T. B., Knudsen, C. B., Lautstsen (Eds.), Kosovo between War and Peace (pp. 57–75). London, UK: Routledge.
42. SOK (Statistical Office of Kosovo) (2009). Kosovo in Figures 2008. Quarterly Bulletin, April, 22–27.
43. Tütsch, C. (2005). Kosovo's Burdensome Path to Economic Development and Interethnic Coexistence. FAST Risk Profile Kosovo. Bern, Switzerland: Swisspeace.
44. UNDP Kosovo (United Nations Development Programme Kosovo) (2004). Light Blue: Public
45. Perceptions of Security and Police Performance in Kosovo. Priština: UNDP.

46. UNDP Kosovo (United Nations Development Programme Kosovo) (2008). Fast Facts: Early Warning Report No. 23; Priština: UNDP.
47. UNDP Kosovo (United Nations Development Programme Kosovo) (2009). Fast Facts: Early Warning Report No. 24. Priština: UNDP.
48. UNMIK (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo) (1999). Regulation No. 1999/8, UNMIK/REG/1999/8. Retrieved July 10, 2009, from http://www.unmikonline.org/regulations/1999/re99_08.pdf.
49. UNMIK (United Nations Interim Administration in Kosovo) European Union Pillar (2004a).
50. Kosovo Outlook 2004. Retrieved July 10, 2009, from <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN018214.pdf>.
51. UNMIK (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo) (2004b). The Law Against
52. Discrimination, Law No. 2004/32, declared by UNMIK Regulation No. 2004/32 on Declaration of Law Against Discrimination.
53. UNSC (United Nations Security Council) (1999). Resolution 1244 (adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999), paragraph 10.
54. USAID Mission in Kosovo (United States Agency for International Development Mission in Kosovo) (2003). Strategic Plan 2004–2008. Retrieved July 10, 2009, from <http://www.docstoc.com/docs/3858446/United-States-Agency-for-International-Development-USAID-Kosovo-Newsletter-r>.
55. The World Bank (2007). Kosovo Poverty Assessment Report, Volume I: Accelerating Inclusive Growth to Reduce Widespread Poverty. Report No. 39737-XK. Retrieved July 10, 2009, from <http://www.skmbalcani.cooperazione.esteri.it/utlskmbalcani/pdf/KosovoPAvol1.pdf>.
56. Xharra, J., Hajrullahu, M., Salihu, A. (2005). Investigation: Kosovo's Wild West, BCR No. 542. Retrieved July 10, 2009, from http://www.iwpr.net/?apc_state=hsrfbcr242391&d=en&s=f&co=242392.

SECURITY ARCHITECTURE AND THE PROBLEMS OF THE POST-WAR KOSOVO AND METOHIA AS CHALLENGES TO REGIONAL SECURITY

Summary

After the termination of war confrontations, on the basis of the UN Security Council Decision, a protectorate had been established in Kosovo and Metohia, including the engagement of international security and civil forces. The order of interim administration ended in 2008, when the self-proclaimed Kosovo assembly adopted the decision on declaration of independence from the Republic of Serbia, and the process of administrative mandate transfer started from international to local institutions. In the paper, first of all, general performances of social and political life were delineated, and then the complex architecture of security forces active there during previous eleven years was presented. Also, all the most important problems Kosovo and Metohia faces are enumerated.

The post-war Kosovo and Metohia may be characterized as a society in disorganization. The old system of institutions was destroyed, and a new one has not been established. The number of Serbs is decreasing, and local Albanians have not matured for a self-administration of the newly established state. The further maintenance of this circumstances or even its deterioration might move towards social riots, caused by the bad living conditions, large unemployment, impoverishment of significant social groups or the escalation of attacks at remaining non-Albanian population, which could induce serious security threats in the region.

TESTOVI IZ ORIJENTIRINGA U PROCENI USPEHA PRIPADNIKA POLICIJE U TERENSKOJ OBUCI¹

*Boban Milojković

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Na uzorku od 36 pripadnika jedinica policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije namenjenih za izvršavanje složenih bezbednosnih zadataka (12 pripadnika Protivterorističke jedinice – grupa 1, 12 pripadnika Specijalne antiterorističke jedinice – grupa 2, i 12 pripadnika Žandarmerije – grupa 3) proveren je stepen uspešnosti u terenskoj obuci iz policijske topografije u više faza, od kojih su u jednoj korišćeni završni testovi iz orijentiringa. Istraživanje je sprovedeno nakon izvedene teorijske i praktične nastave iz policijske topografije na specijalističkom nivou od strane istog nastavnika. U istraživanju su korišćene tri baterije testova za proveru sposobnosti rešavanja topografskog zadatka u kretanju, s ciljem tačnog i brzog pronalaženja zadate kontrolne tačke bez korišćenja topografske karte, zasnovanih na primeni orijentiring tehnike „memorijska skor sprint orijentacija“ (T–1, T–2 i T–3).

U odnosu na merenje uspešnosti rešavanja završnih testova iz orijentiringa tri testirane grupe, koji bi trebalo da procene edukativnu efikasnost pripadnika policije u terenskoj obuci iz policijske topografije, dobijeni rezultati jednofaktorskom univarijantnom analizom varijanse (ANOVA) pokazali su da postoje statistički značajne razlike ($p < 0,001$) u rezultatima između testiranih jedinica u sva tri testa. Najveća razlika je u testu T–3 ($F = 42,880$), zatim u testu T–2 ($F = 18,503$) i na kraju u testu T–1 ($F = 10,790$). Testom LSD Post Hoc parova grupa utvrđena je statistički značajna razlika između grupa u funkciji pojedinačnog testa, tj. utvrđeno je da između sve tri testirane grupe postoji unakrsna statistički značajna razlika na nivou od $p < 0,05$, $p < 0,01$ i $p < 0,001$.

Rezultati testirane populacije uz pomoć navedenih instrumenata opisuju nivo osposobljenosti pripadnika navedenih jedinica iz policijske topografije

---

¹ Istraživanje je realizovano u okviru projekta „Efekti primenjene fizičke aktivnosti na lokomotorni, metabolički, psiho-socijalni i vaspitni status populacije Republike Srbije“ (evidencioni brojem III 47015), a kao deo potprojekta „Efekti primenjene fizičke aktivnosti na lokomotorni, metabolički, psiho-socijalni i vaspitni status populacije policije Republike Srbije“ koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije – ciklus naučnih projekata 2011–2014.

* E-mail: boban.milojkovic@kpa.edu.rs

pojedinačno, s ciljem individualizacije obuke, ali pre svega dokazuju statistički značajnu razliku u nivou obučenosti između grupa koje su učestvovala u istraživanju, kao i svrshodnost primene tehnika orijentiranja kao sporta od posebnog značaja za policiju i vojsku.

Sprovedeno istraživanje ima značaja za unapređenje i optimizaciju sveukupnog procesa visokog policijskog obrazovanja i obuke policijskih službenika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije prema programima stručnog osposobljavanja i usavršavanja.

Ključne reči: policijska topografija, završni testovi iz orijentiranja, uspeh u terenskoj obuci, pripadnici specijalnih jedinica policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije.

1. Uvod

Vrednovanje uspeha u nastavi i obuci iz policijske topografije predstavlja kontinuiran proces koji se izvodi u svim fazama nastave i obuke od strane nastavnog i instruktorskog kadra (Milojković, 2001; Milojković & Dopsaj, 2006; Milojković, 2009b). Taj postupak se završava izvođenjem zaključne ocene iz više parcijalnih ocena i opisnih zapažanja. Na taj način, vrednovanje uspeha u policijskoj topografiji postaje realnije, a primena tog modela u nastavi i obuci pokazuje veće angažovanje njenih polaznika u izučavanju i polaganju nastavnog sadržaja u okviru studijskih programa visokog policijskog obrazovanja i sticanja viših instruktorskih i rukovodnih sposobnosti u okviru programa stručnog osposobljavanja policijskih službenika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Zbog toga, a radi sticanja što preciznijeg uvida u nivo obučenosti pripadnika policije iz topografije, nužno je primeniti odgovarajući način praćenja, proveravanja i ocenjivanja kako bi se ustanovilo u kojoj su meri i kako ostvareni uslovi i zadaci nastave i obuke u kabinetskim i terenskim uslovima (Milojković, 2001; Milojković, 2011).

S ciljem poboljšanja i stalnog unapređenja didaktičko-metodičkog standarda navedenog procesa, pored primene savremenih oblika organizacije nastave, stalne inovacije nastavnih sadržaja primerenih zahtevima službe (policije) i načelima očiglednosti i pragmatizma, korišćenja referentne literature i najnovije obrazovne tehnologije, potrebno je projektovati višestepni sistem praćenja, proveravanja i ocenjivanja. Za navedene potrebe (jedne od etapa) moguće je koristiti posebno konstruisane testove iz orijentiranja, situacione testove s opterećenjem i bez njega, taktičko-tehničke orijentiringske testove, završne testove i dr. (Milojković & Dopsaj, 2006). Funkcija pomenutih testova bi bila provera stepena ovladanosti obrazovnim činjenicama, kao i provera primene stečenih znanja i veština iz policijske topografije pripadnika policije u specijalističkoj obuci za obavljanje policijskih poslova u terenskim uslovima.

Završni testovi iz orijentiranja predstavljaju inovaciju i dopunu do sada korišćenih metoda testova znanja i sposobnosti u rešavanju topografskih zadataka pri kretanju na nepoznatom geoprostoru s topografskom kartom i bez nje i savremenih uređaja i sistema za orijentaciju i pozicioniranje. Oni se neposredno primenjuju u orijentiranju pri vežbanju osnovnih i naprednih tehnika orijentacije (memorijska

orijentacija je neizostavna kod vrhunskih takmičara u orijentingu), u trenažnom procesu na poligonima za orijentaciju, ili na drugom delu geoprostora za koji je izrađena karta za orijentirng. Međutim, ti testovi mogu naći vrlo korisno mesto u nastavi i obuci iz policijske topografije što je i predmet ovog istraživanja. Rezultati sprovedenog istraživanja daće odgovor na pitanje da li se njihovom primenom doprinosi efikasnijem praćenju svakog polaznika terenske obuke, s ciljem sticanja uvida u nivo njihovog uspeha, a samim tim i mogućnosti individualizacije obuke i procene stepena njihovog opterećenja, tj. dodatnog rada za polaznike koji nisu zadovoljili projektovane norme. Potvrda funkcije dobre diskriminacione jačine pomenutih testova značila bi putokaz izvođačima obuke da u radu s navedenom populacijom, odnosno profesionalno različitom populacijom policajaca, upravo tim edukativnim metodama i sredstvima posvete odgovarajuću pažnju, što je jedan od zahteva u okviru evropskih standarda u pomenutoj oblasti (Milojković & Dopsaj, 2006).

2. Metode istraživanja

2.1 Uzorak ispitanika

Istraživanje je realizovano na uzorku od 36 ispitanika. Ispitanici su izabrani metodom slučajnog uzorka iz populacije pripadnika jedinica Direkcije policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije namenjenih za izvršavanje složenih bezbednosnih zadataka i to: 12 pripadnika Protivterorističke jedinice (PTJ), od kojih se troje bavilo orijentirngom (I grupa ispitanika), 12 pripadnika Specijalne antiterorističke jedinice (SAJ) od kojih se dvoje bavilo orijentirngom (II grupa ispitanika) i 12 pripadnika Žandarmerije (niže starešine u specijalističkim četama) od kojih se jedan bavio orijentirngom (III grupa ispitanika). Svi ispitanici su završili osnovnu i višu obuku iz policijske topografije koji su pohađali u okviru „dril“ i osnovne taktičke obuke, kao i u okviru obuke iz taktike specijalnih dejstava. Takođe, svi ispitanici su učestvovali u specijalističkoj obuci iz policijske topografije u trajanju od 84 nastavna časa (7 dana) u Nastavnom centru „Mitrovo Polje“ koju je u periodu 2007-2009. godine izveo isti nastavnik prema godišnjem planu obuke koji su odobrile nadležne starešine Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije (čime je kontrolisana strana situaciona promenljiva istraživača). To znači da su ispitanici već bili svrstani u kriterijumske grupe ili stratume, u koje su odabrani postupkom randomizacije, čime je u izvesnoj meri kontrolisana strana promenljiva ispitanika.

Pošto je u svakoj ispitivanoj grupi bio jednak broj ispitanika, onda se može reći da je uzorak određen metodom proporcionalnog stratifikovanog uzorkovanja. Imajući u vidu da je reč o jedinicama policije čiji su operativni delovi malog brojnog sastava, izuzev specijalizovanih jedinica Žandarmerije, i da su u pitanju jedinice koje imaju zahtevne oblike bezbednosno-interventne gotovosti i veliki broj angažovanja u jedinici vremena, izabrani uzorak ima reprezentativnost u granicama dovoljnosti.

Ispitanici koji su se bavili orijentirngom imali su u proseku učešće na dva orijentaciona takmičenja za nacionalno prvenstvo, i to najmanje u dve takmičarske sezone. Njihova uloga u istraživanju, tj. u specijalističkoj obuci, bila je „instruktor orijentacije“. Oni su za tu funkciju imali posebne pripreme pre i u toku obuke kojima je ruko-

vodio isti nastavnik. Zbog svoje malobrojnosti ti ispitanici nisu mogli da se svrstaju u kontrolnu grupu, čime bi bilo moguće organizovati „pravi eksperimentalni nacrt istraživanja – pretest-posttest, kontrolna grupa“.

Imajući u vidu da su poduzorci ispitanika (date tri grupe) bili sastavljeni od predstavnika populacije pripadnika policije koji su imali neznatno različite oblike i metode edukativnih procesa iz predmeta Policijska topografija u odnosu na broj nastavnih časova i nastavnih sadržaja, u okviru specijalističke obuke iz policijske topografije izvršena je najpre unifikacija znanja i veština u trajanju od 12 časova. Zatim je izveden glavni deo nastave iz specijalističke obuke u trajanju od 60 časova i izvršena je priprema za rešavanje postavljenog test zadatak primenom situacionih testova iz orijentiringa s opterećenjem (Milojković & Dopsaj, 2006) u trajanju od šest nastavnih časova. Sve tri grupe su imale nastavu u istim sredinskim i vremenskim uslovima, čime su kontrolisane i te situacione strane promenljive.

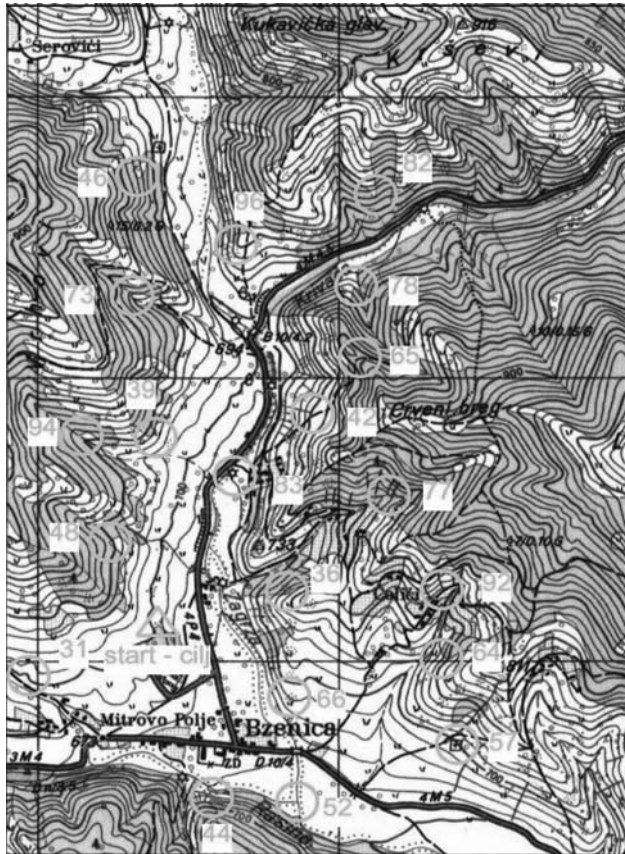
Ispitanici su pre i u toku nastave imali redovne fizičke treninge (kondicioniranje prema planu sopstvenih jedinica), s tim što su oni u toku specijalističke obuke moderirani i respektivno povećavani prema posebno sačinjenom planu kako bi bili u funkciji što uspešnijeg rešavanja postavljenog zadatka na testu. Za tu namenu je angažovan odgovarajući instruktor. Takođe, ispitanici su svakog dana pripremali i izvodili po jednu vežbu iz taktike specijalnih dejstava i realizovali po jedno gađanje na situacionom pištoljskom strelištu u trajanju od dva školska časa, čime je moderiran jedan produženi radni dan u bazi navedenih jedinica na nivou višeg stepena pripravnosti za izvršenje složenog bezbednosnog zadatka.

2.2 Metode merenja

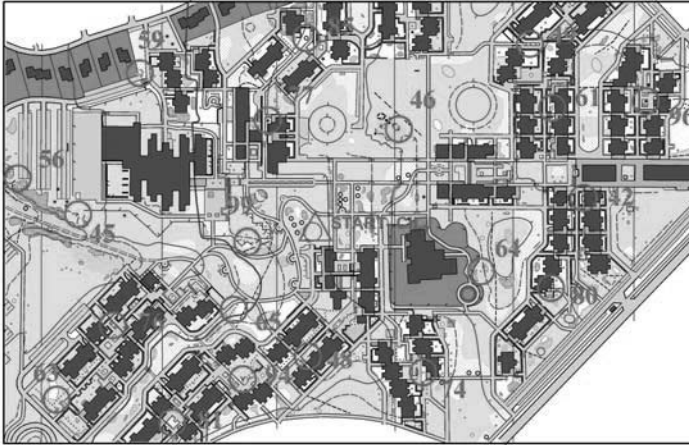
Procena uspešnosti terenske obučenosti testiranih ispitanika iz policijske topografije na specijalističkom nivou izvršena je primenom završnih orijentiring testova. Dati način testiranja pripada metodi procene mogućnosti koja se koristi u slučajevima testiranja znanja, umenja i sposobnosti (Bakovljević, 1997: 96–98). U odnosu na problematiku iz policijske topografije, odnosno u užem smislu iz orijentiringa, takav način procene služi za takozvane završno višestepno praćenje, proveravanje i ocenjivanje usvojenih znanja i stečenih veština iz policijske topografije (Milojković, 2001; Milojković & Dopsaj 2006; Milojković, 2011). Navedeni proces podrazumeva više oblika vrednovanja kao dela didaktičko-metodičkog standarda predmeta Policijska topografija koji se izučava na Kriminalističko-policijskoj akademiji. To su sledeći postupci proveravanje i ocenjivanje znanja i veština iz policijske topografije: orijentacija na topografskoj osmatračnici, orijentacija prilikom kretanja pešice i na motornim vozilima u ulozi vođe tima i komandira izviđačkog odeljenja, orijentacija u naseljima, orijentacija u uslovima ograničene vidljivosti i proveravanje orijentacionih veština primenom tehnika orijentiringa (suvi orijentiring treninzi sa situacionim testovima s opterećenjem i bez njega, linijska orijentacija, uskopojasna orijentacija, parcijalna orijentacija, memorijska, skor i orijentacija na kratkim, srednjim i dugim distancama, štafeta orijentacija, noćna orijentacija i ski orijentacija).

Za potrebe konkretnog istraživanja korišćene su posebno konstruisane tri baterije testova sposobnosti rešavanja orijentacionog zadatka (tačno i brzo pronalaženje zadate kontrolne tačke bez korišćenja topografske karte, ručne busole i GPS uređaj) orijentiring tehnikom nazvanom „memorijska skor sprint orijentacija“ kao T-1, T-2 i T-3 (Bačanac & Stevanović, 2004; Milojković, 2009a: 264). Prvi test (T-1) je obuhvatao ruralni geoprostor na isečku topografske karte razmera 1:25 000 (slika 1). Drugi test (T-2) je obuhvatao urbani geoprostor s izgrađenim objektima jednog modernijeg naselja na isečku orijentiring karte razmera 1:5 000 (slika 2). Treći test (T-3) je obuhvatao kombinovani ruralni i urbani geoprostor na orijentiring karti razmera 1:10 000 (slika 3).

Slika 1 – Isečak završnog testa iz orijentiringa (T-1, R 1:25 000)

Slika 2 – Isečak završnog testa iz orijentiringa (T–2, R 1:5000)

Slika 3 – Isečak završnog testa iz orijentiringa (T–3, R 1:10 000)

Ispitanici su pomenute testove rešavali u poslepodnevnim časovima, posle prepodnevne pripreme koja je obuhvatala fizičko kondicioniranje i rešavanje situacionih testova (suvih orijentiring treninga s opterećenjem) (Bačanac & Stevanović, 2003; Milojković & Dopsaj, 2006). Pomenuti testovi su rešavani s psihofizičkim opterećenjem (sprint trčanje u interventnoj uniformi, čizmama i s ličnim naoružanjem) i bez vremenskog ograničenja, ali s rizikom da ako ispitanici ne trče, mogu da budu onemogućeni za realizaciju zadatka zbog ograničene vidljivosti usled nastupanja mraka i nemogućnosti

da koriste tehnička sredstva za osvetljavanje. Zadatak ispitanika se sastojao u brzom i tačnom pronalaženju zadatih kontrolnih tačaka koje su bile postavljene u geoprostoru (slika 4) u slučajno rasutom (razbacanom, skor) poretku i overavanju kontrolne tačke perforacijom u odgovarajuće polje orijentiring kartona (slika 5). Ispitanici su u sva tri testa imali zadatak da pronađu po dvadeset kontrolnih tačaka, s tim što je na terenu postavljeno dvadeset pet kontrolnih tačaka. To znači da je postojala mogućnost da ispitanik overi kontrolnu tačku koja nije bila ucrtana u kartu – test. Mesto kontrolne tačke u geoprostoru koju je bilo potrebno pronaći u što kraćem vremenu odgovaralo je zamišljenom centru kruga roze boje u polju karte za sve testove. Mogućnost pogrešnog overavanja kontrolne tačke delimično je isključena dodeljivanjem slučajnih kodnih brojeva kontrolnoj tački u geoprostoru i pored kruga u polju karte. Pogrešno overena kontrolna tačka značila je diskvalifikaciju iz istraživanja. Za navedenu aktivnost planirano je šest nastavnih časova.

Slika 4 – Orijetiring kontrolna tačka postavljena u geoprostoru

Nakon odbrojavanja startnog vremena ispitanik je mogao da na startnoj poziciji gleda kartu 60 sekundi, koja je u vidu planšete okačena na stub drveta, odabere kontrolnu tačku prema sopstvenoj proceni i prema načelima „etapne taktike u orijentiringu“, izvrši izbor najpovoljnije varijante kretanja, odredi etapu grube i fine orijentacije i izabere napadnu i graničnu tačku (Milojković, 2009a: 260). Nakon toga, ispitanik trčećim korakom bez nošenja karte (po sećanju, memorijski) odlazi u rejon kontrolne tačke trčećim korakom. Kada ispitanik pronađe kontrolnu tačku, overava je perforatorom u zadato polje označeno kodnim brojem u orijentiring kartonu (slika 5, KT95) i, ako je moguće, po sećanju nastavlja dalje pronalaženje kontrolnih tačaka. Ispitaniku je dozvoljeno da ukoliko ne može da se seti gde je sledeći pravac kretanja, može da se vrati na startnu poziciju i ponovo pogleda u kartu. U odnosu na startnu poziciju, kontrolne tačke su u zavisnosti od razmera karte i tipa testa bile udaljene od 50 do 1 200 metara vazdušnom linijom, što je standard za navedenu vrstu testa.

					Ime i prezime		
		jedinica	startni broj 1	st. vreme 01.00			
		SAJ	R	cilj 98.34			
			broj KT 20	vreme 97.34			
kodna oznaka KT →	46	95	83	72	69		
način overe KT perforatorom →		○ ○ ○					

Slika 5 – Isečak orijentiring kontrolnog kartona

Imajući u vidu napred navedeno, za potrebe realizovanog istraživanja korišćen je modifikovani prost nacrt „studije kriterijumske grupe“, kao vrsta „istraživanja *ex post facto*“, koji se koristi u validacionim studijama s ciljem određivanja valjanosti metoda obuke u rešavanju praktičnih zadataka (Bakovljević, 1997).

2.3 Uzorak varijabli

Kao nezavisna, prediktorska varijabla u istraživanju je korišćen efekat metoda specijalističke obuke iz policijske topografije uz korišćenje tehnika orijentiringa kao sporta od posebne važnosti za policiju i vojsku (Milojković, 2001; Milojković, 2004; Milojković, 2009b). Uspeh u rešavanju datih završnih testova iz orijentiringa kao zavisna, kriterijumska varijabla procenjivan je prema posebno definisanom metodološkom postupku. Tokom rešavanja svakog tipa testa za svakog ispitanika su praćena dva parametra: 1) vreme potrebno da ispitanik u potpunosti reši ili odustane od daljeg rešavanja datog testa, izraženo u minutima i sekundama, i 2) broj pronađenih kontrolnih tačaka, pri čemu je svaka ispravno overena kontrolna tačka nosila jedan bod. Maksimalan broj bodova je iznosio po 20 za svaki test. Ispitanici su rangirani po najmanjem vremenu i najvećem broju pronađenih i ispravno overenih kontrolnih tačaka.

Prilikom testiranja nije bilo ispitanika koji nisu mogli da pronađu neku od kontrolnih tačaka, a svi ispitanici su imali potpuni skor od 20 kontrolnih tačaka koje su bile ispravno overene, tako da broj pronađenih kontrolnih tačaka, odnosno broj bodova nije tretiran kao kriterijumska varijabla.

To znači da je generalni kriterijum mere uspešnosti rešavanja datog testa, kao mera predikcije uspeha, tj. procena specifičnog znanja, umenja i sposobnosti rešavanja zadatka iz policijske topografije, izražen kao vreme potrebno za potpuno rešavanje datog testa.

2.4 Metode obrade rezultata

U okviru statističke obrade podataka korišćen je programski paket SPSS 13.0 for Windows.

Deskriptivnom statistikom je određena prosečna vrednost $\bar{X}$, standardna devijacija (SD), minimalna (MIN) i maksimalna (MAX) vrednost. Jednofaktorskom univarijantnom analizom varijanse (ANOVA) utvrđeno je da li postoje razlike

između prosečnih vrednosti rezultata testova, kakva je njihova značajnost i koje prosečne vrednosti se statistički značajno razlikuju (test LSD Post Hoc parova grupa). Značajnost je procenjena na nivou od $p < 0,05$, $p < 0,01$ i $p < 0,001$ (Hair *et al.*, 1998; Tenjović, 2002: 71).

3. Rezultati i diskusija

U odnosu na merenje uspešnosti rešavanja situacionih testova iz orijentiranja tri testirane grupe, koji treba da procene edukativnu efikasnost pripadnika policije u terenskoj obuci iz policijske topografije, dobijeni rezultati deskriptivne statistike (tabela 1–3) su pokazali da su ispitanici iz Protivterorističke jedinica imali najveću homogenost i da su postigli najbolje prosečne rezultate u rešavanju svakog pojedinačnog testa, tj. da su imali najmanji raspon vednosti u pogledu maksimalnog i minimalnog vremena rešavanja testa u odnosu na pripadnike SAJ-a i Žandarmerije.

	N	Mean	SD	Minimum	Maximum
PTJ	12	100,08	2,78	96,52	105,55
SAJ	12	105,08	2,78	101,52	110,55
Žandarmerija	12	104,67	3,19	100,52	110,55
Ukupno	36	103,28	3,65	96,52	110,55

Tabela 1 – Deskriptivna statistika T1

	N	Mean	SD	Minimum	Maximum
PTJ	12	44,58	1,66	42,12	47,59
SAJ	12	46,33	2,65	43,12	50,59
Žandarmerija	12	49,58	1,66	47,12	52,59
Ukupno	36	46,83	2,89	42,12	52,59

Tabela 2 – Deskriptivna statistika T2

	N	Mean	SD	Minimum	Maximum
PTJ	12	67,08	2,04	64,12	70,13
SAJ	12	72,25	2,30	69,12	76,13
Žandarmerija	12	74,58	1,70	72,19	78,13
Ukupno	36	71,30	3,74	64,12	78,13

Tabela 3 – Deskriptivna statistika T3

Jednofaktorskom univarijantnom analizom varijanse (ANOVA) utvrđeno je da postoje razlike između prosečnih vrednosti rezultata testova između grupa (tabela 4). Naime, utvrđeno je da postoje statistički značajne razlike ($p < 0,001$) u prosečnim vrednostima rezultata između testiranih jedinica u sva tri testa. Najveća razlika je u testu T–3 ($F = 42,880$), zatim u testu T–2 ($F = 18,503$) i na kraju u testu T–1 ($F = 10,790$). Najveća statistički značajna razlika u rezultatima testiranih jedinica u testu T–3 može se objasniti činjenicom da je reč o najtežem testu, tj. o testu s najvećim distancama između kontrolnih tačaka, pri čemu su ispitanici

orijentacioni zadatak rešavali na ispresecanom geoprostoru heterogene strukture (kombinacija urbanog i ruralnog sadržaja), koji karakterišu veliki broj mikro reljefnih i vegetacionih detalja, ispresecanost različitim vrstama komunikacija i površine s gusto izgrađenim stambenim objektima. Navedene karakteristike kartografisanog geoprostora na testu T-3 na topografskoj karti razmera 1:10 000 izrađene prema orijentiring pravilima prouzrokovale su u najvećoj meri, u odnosu na testove T-1 i T-2, otežano kretanje, smanjenu vidljivost, pojačanu percepciju i rekogniciju terena, zamor, kao i najveću zahtevnost u pogledu redukcije manje važnih detalja koji su od suštinskog značaja za realizaciju tehnike memorijske orijentacije. Samim tim, od ispitanika se zahtevalo veliko psihofizičko i umno naprezanje u realizaciji specifičnih veština orijentacionog kretanja pri rešavanju završnih testova iz orijentiringa zasnovanih na tehnici „memorijska skor sprint orijentacija“.

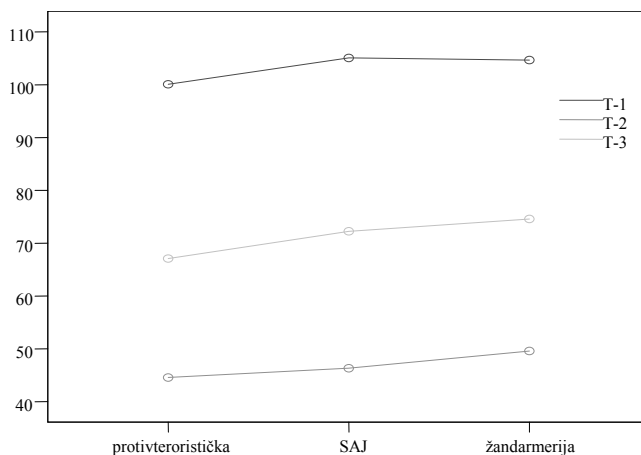
	F	Značajnost	Test LSD Post Hoc
T-1	10,790	0,000	b, c/a***
T-2	18,503	0,000	b/a*; c/a, b***
T-3	42,880	0,000	b, c/a***; c/b**

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05;
a – PTJ; b – SAJ; c – Žandarmerija

Tabela 4 – Rezultati jednofaktorske univarijantne analize varijanse (ANOVA) za tri testa između ispitivanih jedinica

U analizi prosečnih vrednosti ostvarenog vremena rešavanja završnih testova iz orijentiringa testom LSD Post Hoc parova grupa (tabela 4) utvrđena je sledeća statistička značajnost razlika: na testu T-1, statistički značajno (p < 0,001) manje vreme rešavanja imali su pripadnici PTJ-a u odnosu na pripadnike SAJ-a i Žandarmerije, pri čemu je potrebno napomenuti da su na testu T-1 pripadnici Žandarmerije imali prosečno manje vreme rešavanja testa od pripadnika SAJ-a, ali ta razlika nije statistički značajna (p = 0,079); na testu T-2, statistički značajno (p < 0,05) manje vreme rešavanja imali su pripadnici PTJ-a od pripadnika SAJ-a, a statistički značajno (p < 0,001) manje vreme rešavanja imali su pripadnici PTJ-a i SAJ-a od pripadnika Žandarmerije; na testu T-3, statistički značajno (p < 0,001) manje vreme rešavanja imali su pripadnici PTJ-a od pripadnika SAJ-a i Žandarmerije, a statistički značajno (p < 0,01) manje vreme rešavanja imali su ispitanici iz SAJ-a od ispitanika iz Žandarmerije.

Grafički prikaz (Profil Plots – grafikon 1) takođe omogućuje analizu i tumačenje značajnosti razlika prosečnog vremena rešavanja završnih testova iz orijentiringa između ispitivanih grupa. Kao što se iz priloženog grafikona vidi, linije s većim nagibima pokazuju i veću statistički značajniju razliku u prosečnim vremenima rešavanja datih testova između grupa, odnosno, vidi se da su ispitanici iz PTJ-a prosečno najbrže rešavali postavljene testove u odnosu na ispitanike iz SAJ-a i Žandarmerije u sva tri testa, zatim da su ispitanici iz SAJ-a statistički značajno prosečno brže rešavali testove T-2 i T-3 od ispitanika iz Žandarmerije i da su ispitanici iz Žandarmerije prosečno brže rešavali test T-1 od ispitanika iz SAJ-a, ali da ta razlika nije statistički značajna.

Grafikon 1 – Grafički prikaz značajnosti razlike prosečnog vremena rešavanja T-1, T-2 i T-3

Objašnjenje za gorenavedene rezultate koji su statistički značajni svakako se može pripisati delovanju eksperimentalnog činioca, tj. efektu prediktorske varijable. Naime, u okviru realizacije specijalističke obuke iz policijske topografije primenjen je, između ostalog, i veći broj orijentiring metoda značajnih za usvajanje znanja i sticanje veština iz tretirane tematike. Te metode su kod ispitanika doprinele boljem shvatanju i proučavanju eksponirane, imanentne i produktivne sadržine topografske karte, adekvatnijoj implementaciji taktike i tehnike orijentacije u različitim geoprostornim uslovima s kartom i bez nje i uređaja i sistema za orijentaciju i pozicioniranje u odnosu na dosadašnje primenjivane klasične orijentacione tehnike, a naročito sticanju sposobnosti eliminacije dužeg čitanja karte pri orijentacionom kretanju, koja je bila od suštinskog značaja za realizaciju samog testiranja, ali i za krajnju svrshodnost obuke – povećanje efektivnosti i efikasnosti taktičkih postupaka u policijskim akcijama i intervencijama koje se izvode u složenim bezbednosnim, vremenskim i geoprostornim uslovima.

Upravo navedene metode bolje su usvojili i uvežbali pripadnici PTJ-a i uspešnije ih primenili u rešavanju postavljenog zadatka na završnim testovima iz orijentiranja.

Međutim, deo opisanog varijabiliteta koji je istraživan sigurno se može pripisati i drugim posebnim uslovima kao što su: bolja psihofizička priprema i zahtevniji trenažni procesi u matičnim jedinicama shodno nameni svake jedinice i načinu selekcije i odabiru policijskih službenika koji je čine, kvalitet „dril obuke“, veće iskustvo u policijskim akcijama i intervencijama, projektovana namena jedinice (vreme, mesto, protivnik), dok se deo može pripisati i mogućnostima tehnika orijentiranja jer su u svojim redovima imali veći broj pripadnika koji su se bavili orijentiringom i deo tih znanja prenosili na svoje kolege pre i u toku specijalističke obuke. Svakako da navedeni kriterijumi pripadaju u većoj meri ispitanicima iz PTJ-a i SAJ-a u odnosu na ispitanike iz Žandarmerije.

Takođe, potrebno je napomenuti da su i na situacionim testovima, koji su bili u funkciji realizacije sprovedenog testiranja, pripadnici PTJ-a takođe pokazali najbolje rezultate u sve tri baterije testova (Milojković & Dopsaj, 2006). Time je uspostavljena

veza s jednim od ključnih činilaca za uspeh u terenskoj obuci iz policijske topografije na specijalističkom nivou, a to je sposobnost realizacije memorijskih tehnika orijentiringa. Naime, u završnim testovima iz orijentiringa koji su bili korišćeni u prezentovanom istraživanju, najmanje vreme se može očekivati kod ispitanika koji se najmanji broj puta vraćaju na startnu poziciju i među kojima je izraženija mogućnost pamćenja, percepcije i rekognicije terena s izdvajanjem što manjeg broja karakterističnih objekata u geoprostoru (tzv. redukcija manje važnih detalja). Analizom širih rezultata merenja (ispitanicima je meren broj vraćanja na startnu poziciju) utvrđeno je da su pripadnici PTJ-a imali upravo najmanji broj vraćanja i da su u proseku uspevali da pronađu 3,9 kontrolnih tačaka bez vraćanja na startnu poziciju, čime su postigli i manje ukupno vreme rešavanja testa. Pripadnici SAJ-a su uspevali da u proseku pronađu 2,8 kontrolnih tačaka bez vraćanja, dok su pripadnici Žandarmerije uspevali da pronađu u proseku 1,9 kontrolnih tačaka bez vraćanja.

Na kraju testiranja su izvršene sveobuhvatna analiza testa i evaluacija (samovrednovanje) specijalističke obuke iz policijske topografije u terenskim uslovima metodama razgovora, integracije iskustava nakon aktivnosti (*debriefing*) i brejnstorminga. Time su stečena dragocena saznanja za stalno unapređenje i optimalizaciju ukupnog procesa visokog policijskog obrazovanja i obuke prema programima stručnog osposobljavanja i usavršavanja u što realnijim radnim uslovima u kojima policijski službenici obavljaju svoje svakodnevne poslove. Zbog toga, za moderno oblikovan, efektivan i efikasan proces policijskog obrazovanja i obuke, koji ima za cilj da policijskim službenicima omogući usvajanje odgovarajućeg kvantuma znanja i širokog dijapazona veština koje im služe kao „profesionalni alat“ u suprotstavljanju savremenim oblicima kriminala, nužna su i opravdana stalna naučna istraživanja, naročito u oblasti praktične nastave (Milojević & Subošić, 2002: 45; Milošević & Subošić 2010: 156; Milošević *et al.*, 2010: 94; Milojević, 2010: 53). Nosioци te aktivnosti trebalo da budu Kriminalističko-policijska akademija i Uprava za stručno obrazovanje, osposobljavanje, usavršavanje i nauku Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije.

4. Zaključak

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da završni testovi iz orijentiringa ostvaruju funkciju predikcije upeha pripadnika jedinica policije iz policijske topografije u terenskim uslovima. Naime, na osnovu rešenih zadataka u završnim testovima došlo se do podataka o nivou obučenosti pripadnika policije iz policijske topografije na specijalističkom nivou primenom višestapnog načina praćenja, proveravanja i ocenjivanja uz pomoć različitih tehnika orijentiringa, kako bi se ustanovilo u kojoj su meri i kako ostvareni uslovi i zadaci nastave i obuke u kabinetским i terenskim uslovima. Rezultati takvog načina proveravanja omogućuju prognozu ukupnog efekta obuke, tj. daju smernice izvođačima obuke kako da individualizuju nastavu i otklone probleme kod polaznika nastave i obuke koji određene sadržaje usvajaju u nedovoljnoj meri, što sprovedenom istraživanju nije bilo potrebno jer su ispitanici po postignutom vremenu i broju ostvarenih bodova zadovoljili postavljene kriterijume. Time je utvrđen zavidan nivo usvajanja znanja, umenja i sticanja veština iz predmeta Policijska

topografija uz primenu orijentiranja koji su postigli pripadnici navedenih jedinica (Milojković, 2003). Takva postignuća su zahtevala veliko umno naprezanje, usredsređenost, motivaciju, pažnju, emocionalnu stabilnost, perceptivne sposobnosti, kao i visok nivo potencijala motoričkih sposobnosti, kontraktilne sposobnosti mišića – različiti vidovi ispoljavanja snage, spretnosti itd., i drugih različitih specifičnih sposobnosti bitnih za uspešno rešavanje orijentacionog zadatka u raznim geoprostornim uslovima (Bačanac & Stevanović, 2003; Milojković *et al.*, 2003; Milojković & Dopsaj, 2006).

Pored toga, istraživanjem je utvrđeno da su ispitanici iz PTJ-a postigli statistički značajniji uspeh u rešavanju pomenutih završnih testova u odnosu na ispitanike iz SAJ-a i Žandarmerije i da su rezultati koje su postigli ispitanici iz SAJ-a statistički značajno bolji od rezultata koje su postigli ispitanici Žandarmerije, jer su brže rešavali postavljene zadatke u datim testovima na posebno odbranim delovima geoprostora. Pri tome, potrebno je napomenuti da su izabrani modeli pomenutog geoprostora temelj za usvajanje naprednih tehnika iz policijske topografije, tj. orijentacije s topografskom kartom i savremenim uređajima i sistemima za orijentaciju i pozicioniranje („čitanje karata“ i drugi geotopografski materijali), kao i da su tipični za obavljanje policijskih poslova u složenim bezbednosnim, vremenskim i geoprostornim uslovima (Milojković, 2007: 109). Naime, sigurna, brza, tačna i nedvosmislena tehnika orijentisanja je neophodna za uspešnu pripremu, organizaciju i izvršavanje visokorizičnih bezbednosnih akcija i intervencija kao što su: lišenje slobode opasnih kriminalaca i terorista, protivteroristička i protivpobunjenička dejstva, građanski neredi, talačke situacije, asistencija, blokada, racija, vanredno obezbeđenje, zasedna i prepadna dejstva, potera, pretres objekata i geoprostora, dubinsko obezbeđenje državne granice i zone kopnene bezbednosti i dr. (Milojković, 2009a: 7; Vuletić *et al.*, 2009: 330).

Sprovedenim istraživanjem je na još jedan način potvrđena didaktička efikasnost orijentiranja kao sporta od posebnog značaja za policiju i vojsku. Pored toga, istaknut je značaj tog istraživanja u potencijalu primenjene naučne metodologije iz aspekta evaluacije efikasnosti edukativnih i trenažnih modela koji se koriste ili će se koristiti u sistemu stručnog obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije.

U narednim istraživanjima je potrebno istražiti uticaj interakcijskog efekta fizičkog vežbanja, raznih taktičko-tehničkih treninga iz orijentiranja, psiholoških i drugih činilaca koji definišu posebne sposobnosti za rešavanje bezbednosnih zadatka u složenim bezbednosnim, vremenskim i geoprostornim uslovima (Milojković *et al.*, 2003: 54).

5. Literatura

1. Bakovljević, M. (1997). *Osnovi metodologije pedagoških istraživanja*. Beograd: Naučna knjiga.
2. Bačanac, Lj., & Stevanović, M. (2003). Situacioni i opšti psihološki testovi kao mogući prediktori uspeha u orijentiranju. U *Zbornik sažetaka Prvi srpski kongres sportskih nauka i medicine sporta*: (str. 126–127). Beograd.
3. Hair, J., Anderson, R., Tatham, R., & Black, W. (1998). *Multivariate Data Analysis*. New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc.

4. Milojević, S., & Subošić, D. (2004). Analiza profesionalne osposobljenosti diplomiranih oficira policije. *Nauka-Bezbednost-Policija*, 9(2), 137–150.
5. Milojević, S. (2010). Optimizacija modela posebnih oblika nastave na Kriminalističko-policijskoj akademiji. *Bezbednost*, 52(3), 24–54.
6. Milojković, B. (2001). Didactical and methodical standard of teaching topography at Police academy in Belgrade. *Science-Security-Police*, 7(2), 83–101.
7. Milojković, B. (2003). Razlika uspeha studenata Policijske akademije iz topografije osposobljavanih uz primenu orijentiranja i uspeha studenata osposobljavanih na klasičan način. U *Zbornik sažetaka Prvi srpski kongres sportskih nauka i medicine sporta* (str. 56–57). Beograd.
8. Milojković, B., Dopsaj, M., & Bačanac, LJ. (2003). Povezanost između uspešnosti rešavanja specifičnih zadataka iz policijske topografije i motoričkih sposobnosti studenata Policijske akademije. *Nauka-Bezbednost-Policija*, 8(2), 39–55.
9. Milojković, B., & Dopsaj, M. (2006). Situacioni testovi iz orijentiranja u funkciji predikcije uspeha pripadnika policije u terenskoj obuci iz topografije. *SPORT MONT*, 4(10–11), 248–255.
10. Milojković, B. (2007). Savremeni geotopografski materijali za potrebe policije – karakteristike i način korišćenja. *Bezbednost*, 49(4), 108–139.
11. Milojković, B. (2009a). *Policijska topografija*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
12. Milojković, B. (2009b). Organization model and functional and significance of orientering as university sport at the Criminalist and Police Academy in Belgrade, In *Procesiding „FISU Conference 25th Universiade Proceedings – The role of University sports in education and society: a platform for change“* (pp. 147–156). Belgrade: Faculty of sport and physical education University of Belgrade, Serbia.
13. Milojković, B. (2011). Doprinos policijske topografije izgrdnji visokog policijskog obrazovanja u Srbiji, U *Zbornik radova „Dani Arčibalda Rajsa“*, (str. 146–154). Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
14. Milošević, G., Subošić, D., & Mićović, D. (2010). Practical training of students within the sistem of tertiary police education in the Republic of Serbia. *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 15(3), 93–107.
15. Milošević, G., & Subošić, D. (2010). Praktična obuka studenata u sistemu visokog policijskog obrazovanja Republike Srbije. *Bezbednost*, 52(2), 154–171.
16. Tenjović, L. (2002). *Statistika u psihologiji – priručnik*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
17. Vuletić, Ž., Ilić, A., & Milojković, B. (2009). Model geotopografskog obezbeđenja upotrebe jedinica policije pri intervenciji na uspostavljanju narušenog javnog reda i mira u većem obimu. *Bezbednost*, 50(1–2), 329–354.

TESTS IN ORIENTEERING IN THE FUNCTION OF PREDICTION OF SUCCESS OF MEMBERS OF THE POLICE IN FIELD TRAINING

Summary

In a sample of 36 members of units of the Police of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia, intended to perform complex security tasks (12 members of the Anti-Terrorist Unit - Group 1, 12 members of the Special Anti-Terrorist Unit - Group 2 and 12 members of the Gendarmerie - Group 3), the degree of success in the police topography field training was tested in several phases, and in one phase final tests in orienteering were used. The research was carried out after the completed theoretical and practical teachings in police topography on specialist studies by the same teacher. The study used 3 batteries of tests to verify

the ability to solve topographic tasks in movement, with the aim of accurate and quick finding of set control points without the use of topographical maps, based on the implementation of orienteering technique “memory score sprint orientation” (T-1, T-2 and T-3).

In relation to measuring the success of solving the final orienteering tests of three tested groups that should assess the educational effectiveness of police officers in the police topography field training, the results achieved through single-factor univariate analysis of variance (ANOVA) showed statistically significant differences ($p < 0.001$) in results between the tested units in all three tests. The biggest difference is in the test T-3 ($F = 42.880$), then the test T-2 ($F = 18.503$) and at the end in the test T-1 ($F = 10.790$). By using LSD Post Hoc test on pairs of groups, statistically significant difference between groups in the function of a single test was determined, i.e. it was determined that among all three tested groups there was a criss-cross statistically significant difference at the level of $p < 0.05$, $p < 0.01$ and $p < 0.001$.

Results of the population tested with the help of these instruments reflect the level of competence of these units in police topography, individually for the purpose of individualization of training, but above all they prove a statistically significant difference in the level of training among the groups that participated in the research, as well as purposefulness of application of orienteering techniques as a sport of special importance for the police and army.

UTICAJ ETOSA MUŠKOSTI NA POLOŽAJ ŽENA U POLICIJI¹

Zoran Kesić

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Jedinstvena pozicija u društvu i specifična funkcija pružaju policajcima značajne mogućnosti da svoje predrasude pretoče u najozbiljnije diskriminacije, među kojima se posebno ističu polna, seksualna i etnička diskriminacija. Najčešće žrtve takvih postupaka su civili, međutim nisu retke ni situacije u kojima se diskriminacija odvija unutar same policijske organizacije. U tom smislu, potrebno je praviti razliku između eksterne i interne policijske diskriminacije. Sudeći prema većini radova, analiza interne diskriminacije obično se zasniva na sagledavanju položaja žena u policiji. Pritom se posebno ukazuje na problem njihove integracije u policijski kolektiv, koji predstavlja tipičnu „mačo“ potkulturu, u kojoj dominacija muškaraca određuje svaki proces. Takva atmosfera doprinosi stvaranju otpora prema kolegicama, nipoštašavanju njihove sposobnosti i seksualnom uznemiravanju u službi. Zbog načina izvršenja, specifičnosti aktera i zatvorenosti policijske potkulture istraživanje tih pojava je izuzetno otežano. To nam, međutim, ne daje za pravo da odustanemo od istraživanja i time omogućimo iznošenje konačnih sudova bez egzaktnih pokazatelja. U svetu je sprovedeno nekoliko istraživanja polne diskriminacije i seksualnog uznemiravanja u policijskoj profesiji, čiji rezultati sugerišu bar neke pokazatelje i sprečavaju paušalne procene. U ovom radu, pored opštih karakteristika posmatrane pojave, ukazaćemo i na neke od tih rezultata, da bi rad okončali predlozima za suprotstavljanje tim pojavama.

Ključne reči: muškost, policija, policijska potkultura, policajke, polna diskriminacija, seksualno uznemiravanje.

1. Muškost kao tradicionalno obeležje policijskog identiteta

Tradicionalno poimanje muškosti (muškarac kao „jači pol“, posedovanje vlasti i autoriteta) u društvu je stvorilo imidž policije kao profesije muškaraca. Takav pristup je bitno definisao proces socijalizacije policajaca, ali i značajno oslikao njihovu radnu sredinu u kojoj se od policajaca neprestano očekuje da budu fizički i emotivno jaki, hrabri i prema potrebi agresivni. Analizirajući tu pojavu, Džon Krank (*John*

---

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije, evidencioni broj 179045.

Crank) ističe kako radna sredina ohrabruje muškost u policiji pod sledećim uticajima: 1) uzbuđenje, snaga, hrabrost i drugarstvo čine policijsko zanimanje privlačnim, a ako toga nema, dolazi do pojačavanja stereotipa muškosti bez kojih bi posao inače bio dosadan, i 2) policajci uglavnom dolaze iz radničkih porodica gde je socijalno definisana uloga muškarca tokom istorije imala jaku podršku (čvrstina se demonstrira fizičkom veštinom, snagom i izdržljivošću; nepostojanje sentimentalnosti u radu; hrabrost uprkos fizičkim pretnjama itd.) (Crank, 2004: 231).

Kumulativan uticaj tih činilaca stvara kulturni milje koji se prepoznaje i ceni kroz usvojene vrednosti povezane s preuveličanom muškošću plave uniforme. Međutim, muškost u policiji nije samo povezana s tradicionalnim idejama i stereotipima policijskog posla. Prema mišljenju Suzan Martin (Susan Martin), „biti muškarac“ predstavlja ispunjenje socijalno definisane uloge u kojoj postoje jasna očekivanja od muškaraca: *izbegavanje svega što bi moglo biti ženstveno* – izbegavanje ženskih atributa muškarac uči u ranim godinama svoga života, znajući da ako se ponaša kao žena, biva okarakterisan kao „slabić“; *postizanje uspeha kroz ostvarenje socijalnog statusa* – muškarcima se dodeljuje uloga jačeg pola i zaštitnika žena kao slabijeg pola²; *muški izgled čvrstine, poverenja i samopouzdanja* – tu se posebno govori o fizičkoj superiornosti muškaraca, gde biti čvrst znači ne promeniti mišljenje uprkos protivljenju i eventualnom sukobu, i *muškarac kao titular agresivnosti i nasilja* – muškarci moraju biti agresivni, što podrazumeva da bi trebalo prvi da napadnu i da delaju snažno kako bi savladali opoziciju (Crank, 2004: 231).

Hrabrost je važan element kulturnog identiteta policajaca, koji se često povezuje s etosom muškosti, kao njen posebno indikativan izraz. Ako se usredsredimo na hrabrost, možemo videti koliko ona prenosi osobine sjedinjene s policijskim mačizmom. Tokom istraživanja Pogrebin i Pul (*Pogrebin & Poole*) su primetili da je među policajcima etos hrabrosti izuzetno snažan, ističući činjenicu da se unutar potkulture samo pričanje o bolu ili strahu smatra tabu temom. Kako navode ti autori, među policajcima je ustaljeno mišljenje da kolega, koji priča o svojim ličnim osećanjima, nije kadar da ih savlada, čime dokazuje da ne poseduje neophodnu čvrstinu, te samim tim da nije pouzdan policajac (Kappeler, Sluder & Alpert, 1998: 98). Buza (*Bouza*) primećuje da je „kukavica“ veoma snažan epitet i da se čak i u profesiji naviknutoj na najgrublji jezik ta reč upotrebljava veoma obazrivo. Isti autor dalje ističe: „Izraz ličnog straha je uzet kao znak slabosti i sumnje da kolega možda nije pouzdan u opasnoj situaciji. Policajci koji prikazuju emotivnu ranjivost su izbegavani od strane njihove ‚braće‘.“ (Bouza, 1990: 71) Policajci se otuda plaše, često opravdano, da će bilo kakav prikaz oplakivanja biti shvaćen kao slabost. Zbog toga skrivaju svoja lična osećanja od drugih ili ne pričaju o njima, čime se stvara utisak da nisu emotivni.

Policajska potkultura predstavlja tipičnu mačo kulturu unutar koje seks zauzima značajno mesto. Prepuštanje heteroseksualnim zadovoljstvima i konzumiranje alkohola deo su mačo imidža ili kako ističe Kešetović: „Policijski svet je svet muškaraca starog kova u kome se cene prave muške vrednosti, osvajanje žena i

² Taj društveni kliše predstavlja koren muške dominacije i ženskog potčinjavanja.

alkohol.“ (Kešetović, 2002: 262) Na sličan način opisu policijske potkulture pristupa i Moris Panč (*Maurice Punch*), ukazujući na to kako se unutar nje neguje hedonistički pristup životu, koji se manifestuje kao tolerancija policajaca prema alkoholu i seksu, ali i kao mnogobrojne druge sklonosti neuobičajene za policajce, a koje se obično odvijaju „iza bine“ (Punch, 2009: 38). Primamljivost seksa definiše osnove policijske potkulture do te mere da se za policajce neretko kaže da su opterećeni seksom. Takvo mišljenje podržava Krank, iznoseći sledeće argumente: težnja ka seksualnoj avanturi je veoma izražena među policajcima i doživljava se kao divlja vožnja, život na ivici, čisto sirovo zadovoljstvo; moć i autoritet povezani s prisustvom atraktivnog potencijalnog partnera u rutinskim kontaktima s građanima obezbeđuju česte prilike za seks; priče o seksualnom promiskuitetu i osvajanju su dosta raširene među policajcima, a kroz ispričane priče, hvalisanje i podvige, seksualna agresija postaje element policijske kulture (Crank, 2004: 195).

Činjenica je da postoje i mnogobrojni drugi izrazi policijskog etosa muškosti. Oni su, međutim, ovde svesno previđeni. Predmet rasprave i zahtevan obim rada usmerili su svu pažnju na hrabrost i seks kao komponente. Prva predstavlja značajan izvor polne diskriminacije i omalovažavanja sposobnosti policajki, dok druga podstiče seksualno uznemiravanje u policijskoj profesiji. Pre upuštanja u detaljniju analizu problema čini se neophodnim ukazati na razliku u značenju pojmova *predrasuda* i *diskriminacija*. Predrasuda bi se mogla definisati kao unapred stvoren stav ili mišljenje, dok diskriminirati znači delovati na osnovu predrasuda. Tu razliku je važno istaći zbog činjenice da pojedinac može imati određene predrasude, ali se ne mora ponašati u skladu s njima. Predrasude, međutim, mogu značajno oblikovati interpersonalnu dinamiku, posebno ukoliko predstavljaju odraz stanja u celokupnom društvu.

2. Pod pritiskom policijskog etosa muškosti

Sudeći prema većini radova, sagledavanje položaja žena u policiji se zasniva na analiziranju problema s kojima se one suočavaju u tradicionalno muškoj profesiji. Prema ključnim pitanjima kojima se bave, ti radovi se mogu podeliti u dve oblasti: *opravdanost zaposlenja žena u policiji* i *odnos između policajaca i policajki*. U drugom slučaju najveća pažnja se pridaje policajkama kao žrtvama mobinga.³

Iako su prve moderne policijske organizacije osnovane još početkom XIXg veka, ideja o učestalom zaposlenju žena u policiji počinje da se realizuje tek u drugoj polovini XX veka. Pre toga možemo govoriti samo o sporadičnim slučajevima angažovanja žena na policijskim zadacima. U knjizi simboličnog naziva *Od socijalne radnice do borca protiv kriminala: Žene u policiji Sjedinjenih Država*, autorka Doroti Šulc (*Dorothy Moses Schulz*) ističe kako je na području SAD prva žena primljena u

---

³ Hajnc Lejman (Heinz Laymann), kao vodeći stručnjak (uveo izraz *mobing* u naučni vokabular), daje sledeću definiciju: „Mobing je neprijateljski ili neetički vid komunikacije koji potiče od jedne ili više osoba, sistematski je usmeren protiv pojedinca koji se zbog toga nalazi u bespomoćnoj i nezaštićenoj poziciji, koje se ne može osloboditi zbog postupaka mobinga koji se stalno ponavljaju. Ti postupci se vrše često (najmanje jednom nedeljno) i tokom dužeg perioda (najmanje 6 meseci). Usled čestog ponavljanja i dugog trajanja takvo ponašanje dovodi do posledica mentalne, psihosomatske ili socijalne prirode.“ (Vuković, 2006: 4)

policijsku službu tek 1905. godine, iako su prvi moderni oblici policijskih organizacija zabeleženi još 40-tih godina XIX veka. Do 1919. godine više od 60% policijskih odeljenja je imalo žene među zaposlenima. One su, međutim, obavljale samo administrativne poslove, dok su muškarci i dalje držali monopol nad patrolnom delatnošću i kriminalističkim istragama (Dempsey & Forst, 2005: 322).

Gotovo istovetna situacija je primetna širom sveta. Ideja o prisustvu žena u policiji na našim prostorima datira još iz prve polovine XX veka (Novović & Petrović, 2006), ali je suštinska realizacija njihovog prijema počela tek 2002. godine.⁴ Danas se u okviru procesa planiranja, regrutovanja i selekcije kadra u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije posebno vodi računa o zapošljavanju žena (Obradović, 2011).

Masovniji ulazak žena u policiju i njihovo raspoređivanje na policijske zadatke vezuje se za period nakon stupanja na snagu mnogobrojnih međunarodnih i nacionalnih dokumenata i propisa kojima se zahteva priznavanje i ostvarivanje ljudskih prava i ukidanje polne i drugih oblika diskriminacije.⁵ Iako gotovo u celom svetu formalnih prepreka za prijem žena u policiju više nema, pitanje položaja žena u policije je i dalje veoma aktuelno. Primetna su upozorenja da je u većini zemalja potpisnica međunarodnih dokumenata poštovanje ljudskih prava i izbegavanje diskriminacija samo deklarativno, dok je u stvarnosti situacija sasvim drugačija. Pritom se posebno ukazuje na problem integracije žena u policijski sistem, čemu naročito doprinosi otpor policajaca sve većem zapošljavanju žena, praćen nipodaštavanjem njihovih sposobnosti.

Takav stav, međutim, ne treba da nas čudi budući da se policijska mačo potkultura zasniva na snažno ukorenjenim predrasudama o položaju muškaraca i žena u društvu, prema kojima postoje jasne podele na muške i ženske poslove, na jači i slabiji pol. Takve predrasude obično predstavljaju odraz stanja u društvu, u kome je stvorena slika o policiji u skladu s tradicionalnim poimanjem muškosti. U vezi s tim Šiner (*Shiner*) ističe: „Muške profesije su generalno povezane s visokim nivoom nepopustljivosti, takmičenja i upravljačkih veština. Nasuprot tome, ženske profesije se povezuju s dušebrižjem, emocionalnošću, kancelarijskim veštinama i pokornošću.“ (McNeill, 1996: 6) Ta stereotipna podela lako navodi na zaključak da samo „pravi muškarac“ može biti policajac. Upravo takvo mišljenje, uobičajeno među policajcima, otežava ženama legitimno prihvatanje u policijsku organizaciju.

Mnogobrojni autori u svojim analizama ukazuju na razloge protivljenja muškaraca angažovanju žena na policijskim zadacima. Džerald Karden (*Gerald Carden*) izdvaja sledeće razloge: ne žele da trpe socijalne zabrane koje su im

⁴ U maju 2002 godine počinju dva kursa za žene policajce: Policijska akademija prvi put prima na studije žene – 20% u odnosu na ukupan broj studenata prve godine, a u Višoj školi unutrašnjih poslova od školske 2002 (03 više ne postoje upisne kvote s obzirom na pol, već se prijem kandidata vrši na osnovu jedinstvene rang-liste.

⁵ Jedan od važnijih dokumenata je svakako „Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije prema ženama“ (odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 34 (180 od 18. decembra 1979. godine, a stupila na snagu 3. septembra 1981. godine) u čijem prvom članu se definiše „diskriminacija prema ženama“ kao svaka razlika, isključenje ili ograničenje izvršeno na temelju pola, koje ima kao posledicu ili svrhu ugrožavanje ili poništavanje priznanja, uživanja ili korišćenja prava žena, bez obzira na njihov bračni status, na osnovu jednakosti muškaraca i žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, privrednom, društvenom, kulturnom, građanskom ili bilo kom drugom planu.

nametnute prisustvom žena; ne žele da budu u senci žena, niti da primaju naredjenja od njih, i ne žele da ih žene podržavaju u obavljanju opasnih zadataka (Dempsey & Forst, 2005: 321). Nastojeći da odgovori na pitanje zašto policajci ne vole žene policajce, Džozef Balkin (*Joseph Balkin*) (Balkin, 1991: 247) sažima nekoliko uobičajenih policijskih opravdanja: žene miniraju policijsku solidarnost; žene ne mogu da pariraju muškarcima u većini veština, i žene ne mogu da obave „pravi“ policijski posao. U analiziranju tog problema Novović i Petrović (Novović & Petrović, 2006: 78) ukazuju na rezultate istraživanja u Engleskoj koja otkrivaju da se odnos kolega prema svojim partnerkama tokom prve dve godine zajedničkog rada u patrolama nije menjao s njihovim stečenim iskustvom. Policajci su posebno isticali nedostatak fizičke snage kolegistica, zbog čega je njihov odnos predstavljao mešavinu kavaljerstva i pragmatizma.

Činjenica je, međutim, da izvršenje većine policijskih zadataka zapravo zahteva mentalne, a ne fizičke sposobnosti, zbog čega Majkl Kvin (*Michael Quinn*) opravdano smatra kako je stav „potrebno je da budete mačo muškarac da biste bili dobar policajac“ samo jedan u nizu mitova o policijskom radu (Quinn, 2005: 141–145). Rezultati nekoliko istraživanja patrolnog rada policajki na području SAD pokazuju da žene zadovoljavajuće obavljaju poslove patroliranja, dok su u nekim oblastima čak i uspješnije od muškaraca (komunikacija s građanima, rešavanje porodičnih problema, rad s maloletnicima i žrtvama seksualnog nasilja) (Balkin, 1991: 244–245). Uprkos pokazanoj sposobnosti većina policajaca (naročito među nižim činovima) i dalje iskazuje nepoverenje prema kolegisticama, čime dolazimo do zaključka da žene u policiji nisu dobile jednaku priliku, već su samo savladale tradicionalne barijere zaposlenja u policijskoj profesiji.

Zbog prepreka s kojima se suočavaju žene u policiji mogu razviti dva različita identiteta: „policajka“ i „žena policajac“. Prva pokušava da naiđe na odobravanje kolega prateći tradicionalne policijske vrednosti i norme, dok druga pokušava da obavlja svoje dužnosti na „ženski“ način isticanjem da je ona ipak dama. Neki autori (Roberg, Crank & Kuykendall, 2004: 535) ukazuju na to kako se većina žena vremenom priklanja identitetu policajke, kao i da takva težnja postoji i među ženama rukovodiocima u policiji. Nastojeći da se pokažu dovoljno jake, policajke se oslanjanju na tvrdokorne modele rukovođenja i agresivne metode rada, čime se priklanjaju ponašanju koje se tradicionalno vezuje za muškarce. Slične pokazatelje su ustanovili Smit (*Smith*) i Grej (*Gray*). Sprovodeći istraživanje u londonskom policijskom odeljenju ovi autori su zapazili kako se tokom zajedničkog druženja policajci usredsređuju na teme nasilja, tuča, seksualnog osvajanja i pijančenja. Interesantno je, međutim, otkriće da su i policajke pristupale tim temama s podjednakim žarom kao i njihove kolege, jačajući time kult muškosti (McNeill, 1996: 6).

Jedno od mogućih objašnjenja takvog ponašanja žena u policiji vidimo u pritisku koji na njih vrši policijski etos muškosti. Ulaskom u policiju ponašanje osobeno ženama očigledno se sukobilo s definicijom profesionalne uloge i ponašanjem koje je adekvatno za policajce. Nastojeći da se integrišu u kolektiv, u kom dominacija muškaraca određuje svaki proces i pravila ponašanja, žene su prinuđene da odbace svoju ženstvenost. Da bi stekle poverenje kolega, neke policajke pokušavaju da se takmiče s njima oponašajući ih i prihvatajući time pseudomuževnost.

Takav mehanizam prilagođavanja pronalazi uporište u teoriji strukturne akcije. Utemeljivač te savremene koncepcije muškosti, švedski kriminolog Meseršmit (*James Messerschmidt*), zasniva svoje objašnjenje na sledećim osnovama: muškost i ženstvenost nisu biološki već društveno određeni, jer predstavljaju interaktivno dostignuće; muškost proizilazi iz socijalnih običaja i specifičnosti ambijenta, gde se aktivnosti usklađuju predviđenom obliku ponašanja, i žene učestvuju u oblikovanju načina ispoljavanja muškosti tako što preuzimaju muški identitet i odbacuju ženstvenost (u legalnim zanimanjima, ali i u vršenju krivičnih dela). Za takvu koceptualizaciju, prema tom autoru, presudan je pojam odgovornosti (*accountability*). Kako sam ističe: „Pošto pojedinci shvataju da mogu biti odgovorni za svoje ponašanje prema drugima, oni grupišu svoje radnje u odnosu na to kako one mogu biti tumačene od strane ostalih, u posebnom socijalnom kontekstu u kome se događaju. Prihvatanjem takve konceptualizacije pola, identifikovanje i ispitivanje moguće muškosti kod žena imaju smisla.“ (Messerschmidt, 2009: 437)

Bez obzira na to da li to čine svojevolsjno ili pod pritiskom etosa muškosti, prihvatanjem pseudomuževnost policajke odstupaju od stereotipa da su žene slabiji pol, čime se suočavaju s problemom da budu okarakterisane kao muškarace. Taj proces defeminizacije predstavlja novi vid diskriminisanja policajki, kome se sada priključuju i subjekti izvan policije. Žene u policiji očigledno se nalaze pred teškim izborom, jer koji god identitet da preuzmu dovode sebe u nepovoljan položaj, čime u stvari postaju žrtve tzv. dvostruke diskriminacije.

Pored nipodaštavanja njihove sposobnosti, policajke se suočavaju i s problemima koji imaju seksualnu konotaciju. Kako Betan Loftus (*Bethan Loftus*) ističe: „Polijski ‚kult muškosti‘, zasnovan na preteranoj heteroseksualnoj orijentaciji, teži ka odražavanju patrijarhalne i ideologije mizoginije, podstičući različite oblike seksualnog uznemiravanja i diskriminacije.“ (Loftus, 2009: 10) Inače, pod seksualnim uznemiravanjem na radnom mestu obično se podrazumeva nepoželjno seksualno prilaženje, zahtev za seksualne usluge, te druge verbalne ili fizičke radnje ili ponašanja koji se neopravdano mešaju s učinkovitošću pojedinca ili stvaraju uvredljivo ili neprijateljsko radno okruženje. Zagovornica te definicije Pola Rubin (*Paula Rubin*) (Rubin, 1995: 2) izdvaja dve vrste seksualnog uznemiravanja: *uznemiravanje quid pro quo* – sastoji se u kršenju pravila jednakog pristupa, kada odgovorno lice ostvarivanje određenog prava ili sticanje određenog položaja uslovljava ispunjenjem seksualnih zahteva, čijim odbijanjem zaposleni dovodi sebe u nepovoljan položaj,⁶ i *uznemiravanje u neprijateljskom radnom okruženju* – nepoželjno ponašanje i uplitanje u posao jedne osobe, koje uključuje ponavljanje incidenta ili seriju događaja.

Zbog načina izvršenja, specifičnosti aktera i zatvorenosti policijske potkulture, istraživanje polne diskriminacije i seksualnog uznemiravanja izuzetno je otežano. Uprkos tome, postoji nekoliko istraživanja tog problema čiji nam rezultati sugerišu bar neke pokazatelje i sprečavaju paušalne procene. Međutim, kao i u većini kriminoloških istraživanja rada policije, i ona su ograničena na „zapadni svet“, a pre svega na SAD. Među prvim istraživanjima izdvaja se studija koju je sproveda Suzan Martin 1975.

⁶ Obično se odvija između pretpostavljenih i podređenih.

godine u policijskoj upravi grada Vašingtona. Anketiranjem policijskih službenica autorka je otkrila postojanje raznovrsnih oblika seksualnog uznemiravanja (komentarisanje ličnog izgleda, šale seksualne prirode, otvoreni pozivi na seksualne aktivnosti) (Crank, 2004: 231).

Timins (*Timmins*) i Hejnvort (*Hainworth*) su sproveli prvu uporednu studiju, koja je obuhvatila policijska odeljenja devet američkih država. Od 1.100 ispitanih policajki njih 49% je izjavilo da su imale određene probleme koji se mogu okarakterisati kao polna diskriminacija i seksualno uznemiravanje. Tokom ispitivanja su isticali sledeći problemi: potreba da dužnost obavljaju izuzetno kako bi zadobile minimum poverenja; pritisak da se popusti muškarcima i tako postane „mezimče“; težnja da se žene, koje su agresivne zbog karijere, etiketiraju kao agitatori ili kavgađizije; neprestana suptilna, često sirova, seksistička atmosfera u kojoj žene moraju raditi svaki dan, i uočen pritisak na žene da postanu muževnije ili da prihvate osobine muškaraca (Collins, 2004: 518).

Sju Kolins (*Sue Collins*) je usmerila pažnju na stanje u policijskim odeljenjima američke države Florida, zasnivajući svoje istraživanje na analizi žalbi zbog seksualnog uznemiravanja, a koje je nadležna komisija (*Criminal Justice Standards and Training Commission*) primila između 1993. i 1997. godine. Od ukupno 89 žalbi, 33 su bile pogodne za istraživanje jer su ispunjavale tri neophodna uslova: 1) lice koje je prijavljeno zbog uznemiravanja je policajac; 2) bar jedna od njegovih žrtava je aktivna policajka, i 3) osnovanost žalbe je potvrđena. Obradene podatke iz 33 slučaja Kolinsova (Collins, 2004: 525) je predstavila tabelarno razlikujući pritom žalbe zbog polnog uznemiravanja (*gender harassment*) od žalbi zbog neželjene seksualne pažnje (*unwanted sexual attention*), a koje prenosimo u izvornom obliku:

Polno uznemiravanje	n	%
Sirova ili uvredljiva primedba	24	73
Primedba u vezi izgleda	9	27
Česte seksualne primedbe	11	33
Priče o polnom uznemiravanju	4	12

Neželjena seksualna pažnja	n	%
Razgovor o seksualnim temama	5	15
Netražena seksualna pažnja	20	61
Netremično i čežnjivo gledanje	3	9
Romantična veza	9	27
Poziv na spoj	4	13
Dodirivanje	14	42
Milovanje	10	30
Prisilni seks	3	9

Navedena klasifikacija otvara određene nedoumice, posebno zato što autorka nije dala detaljnije obrazloženje uz nju. Pre svega, kriterijum koji se koristi u toj podeli je nejasan budući da nije napravljena precizna razlika između polnog i seksualnog uznemiravanja, kao ni razlika između pojedinih vidova uznemiravanja. Posebno ostaje nejasno zašto su neka ponašanja svrstana u neželjenu seksualnu

pažnju (na primer, netremično i čežljivo gledanje ili romantična veza). U prvom slučaju, čak i kada bi se iza čežljivog i netremičnog gledanja krila seksualna namera, kako je dokazati. Kada je reč o romantičnoj vezi, njena analiza u kontekstu neželjene seksualne pažnje ima opravdanja samo ako volja za zasnivanjem te veze nije obostrana. Tada je, međutim, očigledno reč o nekom drugom vidu uznemiravanja (na primer, netražena seksualna pažnja ili poziv na spoj). Romantične veze, međutim, mogu se posmatrati u kontekstu eventualnih posledica koje mogu prouzrokovati. Generalno, zasnivanje emotivnih veza na radnom mestu nije retko. Takvi primeri nisu strani ni u policijskoj profesiji, a mnoge veze se čak krunišu brakom. Ipak, zabeleženi su i slučajevi propalih emotivnih veza iz kojih su proizašla seksualna uznemiravanja. Svesni te činjenice, neki rukovodioci nastoje zabraniti zasnivanje emotivnih veza između zaposlenih. Mnogobrojne okolnosti ipak otežavaju sprovođenje tih zabrana u praksi, a pre svih nemogućnost neprekidnog nadzora nad zaposlenima i razvijena solidarnost među kolegama.

Takođe, napori da se seks odvoji od radnog vremena patrolnih policajaca i stavi pod birokratsku kontrolu nisu uspeli zbog niza činilaca koji su izvan moći uprave i zakonske reforme. Kao ključne činioce tog neuspeha Krank (Crank, 2004: 195) izdvaja sledeće: seksualna energija koja postoji tokom upoznavanja potencijalnog partnera u bilo kom radnom okruženju; relativna mladost policajaca; nedostatak odgovarajućih prilika da upoznaju slobodnu devojkicu van posla, i slaba vidljivost rada na terenu od strane nadzornika, koja daruje diskreciju policijskoj seksualnosti.

Kad je reč o istraživanju u našoj zemlji ističemo studiju „Žene u policiji“. Budući da je reč o prvom istraživanju tog problema na našim prostorima, dobijeni rezultati su, samim tim, veoma dragoceni. Temeljeći ispitivanje na uzorku od 970 ispitanika, od kojih su 592 policajke, 212 policajaca i 166 starešina, nosioci istraživanja, Snežana Novović i Dijana Petrović, došle su do zanimljivih pokazatelja. Anketom je obuhvaćeno 18 policijskih uprava, a policajke su anketirane uglavnom u prvih godinu dana svog rada na poslovima pozornika, posle završenog kursa za policajce. Među obimnim rezultatima izdvajamo zapažanje da policajke relativno retko pominju nesređene međuljudske odnose u radnom kolektivu, a tek ponekad diskriminaciju od strane kolega. Svega 17,4% oseća i smatra da je u potpunosti, a 46,5% uglavnom ravnopravno s muškarcima. Ostale su neodlučne (13,2%) ili smatraju da nisu ravnopravne (14,7% uglavnom, a 5,6% uopšte) (Novović & Petrović, 2006: 77). S druge strane, policajci kao najčešći razlog nepoverenja u kolegice navode nesigurnost u njihovu obučenosć, zbog čega moraju pri obavljanju poslova brinuti i o njihovoj bezbednosti. Takva obrazloženja su u skladu s tradicionalnim poimanjem policijskog posla, koji se smatra naročito opasnim za žene, što je utvrđeno i u nekim ranijim istraživanjima u svetu. Ispitanici najčešće smatraju kako muškarcima treba dati prednost nad poslovima koji zahtevaju fizičku snagu i upotrebu sredstava prinude. Pritom se kao tipično ženskim osobinama, uočenim kod kolegice, smatraju preciznosć, ažurnosć, savesnosć, pedantnosć, odgovornosć, strpljivosć, temeljnosć, komunikativnosć i tolerantnosć. Zbog toga se smatraju pogodnijim za analitičke ili poslove s manje rizičnim osobama (oštećenim licima, maloletnim delinkventima) (Novović & Petrović, 2006: 78).

U poređenju s rezultatima istraživanja u svetu, ti pokazatelji donekle ohrabruju. Podatak da su žene relativno zadovoljne odnosom starešina i kolega

prema njima uliva nadu da su postojeći problemi, i kada su očigledni, rešivi. Međutim, kako same autorke napominju, najveću vrednost tog istraživanja ne treba tražiti u utvrđenim procentima i ponuđenim rešenjima, već u mogućnostima koje nudi za dalji istraživački rad.

3. Zaključak

Osvrćući se na izloženu materiju možemo zaključiti da pol značajno utiče na oblikovanje interakcije unutar policijske organizacije. Ugled zaposlenog i kvalitet njegovog rada neretko se određuju na osnovu stvorenih polnih predrasuda. Oslonjeni na tradicionalno poimanje profesije policajci su se decenijama rukovodili stereotipom da njihovo zanimanje predstavlja svet muškaraca, čime se jasno davalo do znanja da u njemu nema mesta za žene. Vreme je, međutim, pokazalo da uspešnost rada na određenim slučajevima direktno zavisi od pola izvršioca što je uslovalo potrebu većeg zapošljavanja žena. Uprkos uspesima koje su ostvarile u policijskoj profesiji, sposobnost žena se i dalje osporava. Pored nipodaštavanja kvaliteta njihovog rada, policajke se suočavaju i s problemima koji imaju seksualnu konotaciju (šale, uvrede, uznemiravanja).

Negativna iskustava u kontroli polne diskriminacije i seksualnog uznemiravanja u policiji i otpor prema njihovom suprotstavljanju predstavljaju ključne prepreke njihovom smanjivanju i eliminisanju. Takvo stanje nameće pitanje na kome leži odgovornost za poboljšanje položaja žena u policiji. Novović i Petrović smatraju da je sudbina žena u velikoj meri u njihovim rukama. One su te koje moraju preduzeti progresivne korake, smelom i odlučnom akcijom i korišćenjem svojih prednosti u rešavanju problema, koje prirodno poseduju. Da bi to ostvarile, ne moraju da uče policijski posao ugledajući se na muški model, već na analizu poslova i zadataka koje trebaju obaviti. Ukoliko u tome budu dosledne, lako će uvideti da mnoge njihove osobine u velikoj meri odgovaraju zahtevima policijske službe. Zahvaljujući takvom pristupu razlike između polova postaju šansa da se nešto nauči i da se napreduje, da se odbaci takmičarstvo, a žene oslobode tereta da policijski posao moraju obavljati prema muškim obrascima (Novović & Petrović, 2006: 83).

Mnogobrojni autori značajnu ulogu u poboljšanju položaja žena u policiji pripisuju pokretima i udruženjima policajki i njihovim naporima u postizanju jednakosti s policajcima. Tako je, na primer, u SAD još 1915. osnovano Međunarodno udruženje policajki (*International Association of Policewomen*), dok je na Međunarodnoj konferenciji žena policajaca 1988. godine u Holandiji osnovana Evropska mreža policajki (*European Network of Policewomen*). Takva udruženja nesumnjivo doprinose povećanom interesovanju za razmatranjem problema žena u policiji. Postoji, međutim, bojazan da policajke time mogu rešiti samo određene probleme, dok, s druge strane, mogu produbiti već postojeće podele. Naime, kroz organizacije policajki one se još više odvajaju od policijskog kolektiva, narušavajuću unutargrupnu koheziju, koja inače predstavlja jedan od ključnih uslova postojanja u policijskom sistemu. Da bi se takve posledice izbegle, rukovodioci policijskih organizacija moraju organizovati i podržavati osnivanje profesionalnih udruženja koja okupljaju sve zaposlene, bez obzira na njihov pol.

U tom smislu se pominje kako same policijske organizacije treba da ulože dodatne napore kako bi se poboljšao položaj žena u policiji. Ilustracije radi, na zvaničnom sajtu Policije Los Anđelesa (*LAPD*), u okviru linka „Žene u Policijskom odeljenju Los Anđelesa“, nalazi se podlink Koordinator za žene (*Women's Coordinator*) koji sadrži mnogobrojne korisne savete o zapošljavanju, unapređenju, dobijanju zadataka, ali i rešavanju problema žena u policiji. Između ostalog, tu se nalaze i sledeći saveti upućeni ženama koje započinju karijeru u policiji: potražite dobrog savetnika i mentora; uvek govorite istinu; pridružite se policijskim strukovnim udruženjima; budite u toku što se tiče policijskih poslova; ne žalite se na svoj posao pred svojim kolegama; tražite različita radna iskustva i prilike, i ostanite u dobroj fizičkoj i emotivnoj formi (Dempsey & Forst, 2005: 337).

Poznato je da u stvaranju policijskih normi ponašanja neformalni mehanizmi policijske potkulture imaju bitan, možda čak presudan značaj, kao i da među vrednostima te potkulture posebno mesto zauzima etos muškosti. U radu je prikazano da taj etos ima veliki uticaj na stvaranje podređenog položaja žena u policiji, što navodi na zaključak da poboljšanje tog položaja mora uključiti promene vrednosti i stavova policijske potkulture. Značajne kulturne promene, međutim, teško su izvodljive. Od policajaca se ne može očekivati, bez obzira na to koliko su dobronamerni, da lako pristanu na promene vrednosti koje su pomno održavali decenijama. Menjanje ukorenjenih vrednosti zahteva ne samo radikalno ponovno oblikovanje policijske uloge, nego i uklanjanje slike koju policajci imaju o toj ulozi. Ukoliko tome dodamo činjenicu da su vrednosti potkulture bitno definisane vrednostima opšte kulture, čiji su deo, promene se čine još težim, budući da one tada uključuju i promene na opštem društvenom planu (napuštanje uvreženih predrasuda i stereotipnih podela).

U preispitivanju mogućnosti za promenu policijske kulture Dženet Čan (Janet Chan) se oslanja na socijalnu teoriju Pjera Burdijea, koja identifikuje važnost ispitivanja interakcija između dva ključna koncepta: 1) *polje* – opširniji organizacioni, istorijski, pravni, društveno-ekonomski, politički i zakonski uslovi za rad policije, i 2) *habitus* – načini ponašanja, neformalne norme i vrednosti policajaca. U kontekstu te teorije, policijska kultura nastaje iz unutrašnje veze između polja i habitusa do te mere da pokušaji reformi u policijskoj kulturi ostaju ograničeni kada promene u habitusu nisu podržane promenama u polju rada policije. Time dolazimo do zaključka da se uspešne organizacione promene i reforma policije mogu desiti jedino ukoliko paralelno i upodebljene jedna drugoj teku promene polja i habitusa policijskog rada (Chan, 1997).

Kada je reč o promeni unutar habitusa, kao jedan od načina menjanja postojećih vrednosti izdvaja se zamena starih i duboko poštovanih vrednosti grupom alternativnih osećajnosti kroz tzv. „nove priče“. Loftus (Loftus, 2009: 196) tvrdi kako se u tom procesu mora iznova napisati šta se vrednuje, mora se ponovo definisati koji aspekti kulture su prihvatljivi i mora se obezbediti da policijska kultura postane privržena različitim skupovima vrednosti. To nije lak zadatak, ali je njegovo ostvarenje moguće ukoliko se u procesu planiranja, regrutovanja i selekcije kadra „razbije“ demografski sastav koji je dugo bio dominantan u policijskim organizacijama. Pritom, željeni rezultati neće nastupiti pukim povećanjem žena u

policiji. Ne treba zaboraviti da je odgovornost za svaki društveni proces, pa i za ovaj, na onome ko ima najveću moć i da, u skladu s tim, očekivane promene mogu se osetiti tek kada veći broj žena zauzme pozicije na kojima se donose strateške odluke, jer će tek s te pozicije moći suštinski uticati na uslove rada žena u policiji, menjajući stilove liderstva i organizacione etose.

4. Literatura

1. Balkin, J. (1991). Zašto policajci ne vole žene policajce. *Bezbednost*, (2), 242–251.
2. Bouza, A. (1990). *The Police Mistique: An Insider's Look at Cops, Crime and the Criminal Justice system*. New York.
3. Vuković, D. (2006). Viktimizacija na radnom mestu. *Temida*, (4), 3–10.
4. Dempsey, S., & Forst, S. (2005). *An Introduction to Policing*. Belmont.
5. Kappeler, V., Sluder, R., & Alpert, G. (1998). *Forces of deviance, Understanding the dark side of policing*. Illinois.
6. Kešetović, Ž. (2002). Sociologija – izbor tekstova za radnike OUP-a. Beograd.
7. Loftus, B. (2009). *Police Culture in a changing World*. New York: Oxford University Press.
8. McNeill, M. (1996). *Alcohol and the police workplace – factors associated with excessive intake*. Report Series, (119.1). Adelaide: National Police Research Unit.
9. Messerschmidt, J. (2009). Muškost i teorijska kriminologija. In: Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji* (pp. 435–438). Beograd.
10. Novović, S., & Petrović, D. (2006). *Žene u policiji*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
11. Obradović, S. (2011). Planiranje, regrutovanje i selekcija kadra u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije. *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, (1).
12. Punch, M. (2009). *Police Corruption – Deviance, Reform and Accountability in policing*. London.
13. Quinn, M. W. (2005). *Walking with the Devil: The Police Code of silence*. Los Angeles.
14. Roberg R., Crank J., & Kuykendall, J. (2004). *Policija i društvo*. Sarajevo.
15. Rubin, P. N. (1995). *Civil Rights and Criminal Justice: Primer on Sexual Harassment*. Research in Action. Washington D.C.: National Institute of Justice.
16. Chan, J. (1997). Promene u policijskoj kulturi. *Izbor*, (1).
17. Collins, S. C. (2004). Sexual harassment and police discipline: Who's policing the police. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 27(4).
18. Crank, J. P. (2004). *Understanding Police Culture*. Cincinnati.

IMPACT OF “THE ETHOS OF MASCULINITY” ON THE POSITION OF WOMEN IN THE POLICE

Summary

A unique position in a society and their specific function, give police officers more opportunity than to ordinary citizens to turn their prejudices into the most serious discriminations, the most prominent among them being particularly gender, sexual, ethnic and racial discrimination. It is undisputed that the most frequent victims of police discrimination are the citizens, however, situations where the discrimination is carried out within the police organization itself are not rare either. In this regard, it is necessary to make difference between external and internal police discrimination. Judging by the majority of papers, the analysis of internal discrimination is usually based on examining the position of women

within police. At the same time, it is especially pointed to the problem of their integration into police environment, which represents a typical “macho” subculture where the male domination determines every process. Such an atmosphere contributes to creation of resistance towards female co-workers, despite of their competences and sexual harassment on the job. Due to the manner of execution, specific characteristics of the actors and clannishness of the police subculture, the research of gender discrimination and sexual harassment within police profession is considerably difficult. This, however, does not give us the right to give up the research and thus provide for guesses about the proportions of this phenomenon and expressions of the final opinions without the exact indicators. There have been several researches of this problem in the world, whose results suggest at least some indicators and prevent approximate estimates. In this paper, in addition to the general characteristics of the observed phenomenon, we are going to point to some of the results of the mentioned researches and end the paper with suggestions on how to fight this issue.

UTVRĐIVANJE VREMENA NASTUPANJA SMRTI KRIMINALISTIČKO-FORENZIČKI ASPEKTI

*Darko Marinković¹, Aleksandar Stevanović²

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

²*Policijska uprava Kruševac, Odeljenje policije*

Sažetak: Utvrđivanje vremena smrti lica ima direktan uticaj na mnogobrojna krivičnopravna i kriminalistička pitanja. Metode kojima se određuje vreme nastupanja smrti su raznovrsne i kreću se u rasponu od izjava svedoka, do obdukcijских nalaza i različitih drugih ekspertskih mišljenja. Ipak, osim ako ne postoje svedoci događaja, tačno vreme smrti je praktično nemoguće odrediti. U kriminalističkom smislu, utvrđivanje vremena nastupanja smrti podrazumeva sintetizovanu primenu egzaktnih forenzičkih nauka u analizi samog leša (pre svega sudske medicine) i mesta gde je leš nađen, kao i kriminalističko-operativnih znanja do kojih se dolazi prikupljanjem i analizom informacija vezanih za ličnost žrtve. Procena vremena smrti na osnovu stanja leša podrazumeva primenu metoda forenzičke patologije kojima se utvrđuje stepen lešnih promena koje se dešavaju određenom, unapred poznatom dinamikom. Poslednjih godina i znanja forenzičke entomologije o razvoju i rastu larvi muva i drugih insekata, koji nakon smrti nastanjuju leš, daju značajne rezultate u toj oblasti. Takođe, nove i inovativne metode koje se koriste za utvrđivanje starosti krvnih mrlja značajno pomažu kriminalistima u efikasnijem istraživanju mesta zločina i utvrđivanju vremena smrti. Kada je reč o sferi kriminalističko-operativnog postupanja, potrebno je izvršiti rekonstrukciju kretanja žrtve u funkciji vremena, odnosno praćenje njenih aktivnosti hronološkim redom, sve do trenutka kada je žrtva poslednji put viđena.

Ključne reči: vreme smrti, ubistvo, lešne promene, forenzička entomologija, post-mortalni period, plutajući leš.

1. Uvod

Utvrđivanje vremena nastupanja smrti je od ogromnog i višestrukog značaja. *Kada je došlo do smrti žrtve?* – pitanje je s kojim se često suočava kriminalista, s manjim ili većim izgledima za davanje preciznog odgovora. Kako to ističu pojedini autori, utvrđivanje vremena smrti je istovremeno i veština i nauka (Lyle, 2011). U njegovom

---

* E-mail: darko.marinkovic@kpa.edu.rs

definisaju početni korak je pouzdano utvrđivanje dve izuzetno važne informacije. Prva, koju možemo označiti kao vreme t_1 , odnosi se na trenutak kada je preminuli poslednji put viđen živ (na primer, na ulici se pozdravio s kolegom s posla), odnosno za koji se pouzdano zna da je bio živ (npr., razgovarao telefonom sa suprugom). Druga informacija, označena kao vreme t_2 , pokazuje vreme kada je leš žrtve pronađen. Pouzdanim utvrđivanjem te dve činjenice, sa 100% sigurnošću se može tvrditi da je vreme smrti unutar perioda $t_1 - t_2$, čime se uspostavlja dobra polazna osnova za dalje mere i radnje kojima će se smanjiti i dodatno konkretizovati definisani vremenski okvir (Prahlow, 2010).

Osim ako ne postoje svedoci događaja, tačno vreme smrti je praktično nemoguće odrediti. Eksperti sudske medicine i drugi stručnjaci mogu samo proceniti približno vreme smrti. Važno je napomenuti da se takvo, *procenjeno* vreme smrti, može u velikoj meri razlikovati od *fiziološkog* ili *pravnog* vremena smrti. Fiziološko vreme smrti bi bio trenutak kada su prestale vitalne životne funkcije lica, dok bi *pravno* vreme smrti bilo vreme kada je telo pronađeno, ili kada sud ili drugi nadležni organ nestalu osobu proglasi mrtvom. Ta različita vremena smrti se, u slučajevima kada se leš ne pronađe odmah nakon fiziološke smrti, međusobno se mogu razlikovati danima, nedeljama, mesecima. Npr., ako ubica svoju žrtvu ubije u maju, a njeno telo bude otkriveno tek u novembru, fiziološka smrt je nastupila određenog dana u maju, pravna u novembru, dok bi eksperti, nakon potrebnih analiza, kao procenjeno vreme smrti najverovatno naveli maj. *Procenjeno* vreme smrti je vremenski okvir u kome je, s izvesnim stepenom tačnosti, nastupila fiziološka smrt. Utvrđuje se primenom znanja o dekompozicionim promenama koje se dešavaju u ljudskom telu nakon smrti, kao i drugih znanja kojima se prvenstveno tumače promene i stanja sredine (mesta) u kojoj je leš pronađen.

2. Sagledavanje problema određivanja vremena nastupanja smrti

Nekada je važno utvrditi vreme smrti sa preciznošću sekunde ili minute, dok u drugim slučajevima definisanje takvog vremenskog okvira nije moguće ili nema poseban značaj. Nesumnjivo je da je protok vremena ključni činilac u davanju odgovora na to pitanje. Što je kraći period od trenutka nastupanja smrti do trenutka pronalaska leša (*postmortalni period*), biće kraći vremenski okvir za koji se procenjuje da je u okviru njega nastupila smrt. I obrnuto – što je veći vremenski interval od nastupanja smrti do pronalaska leša, obdukcije i drugih ekspertiza, to je teže dati odgovor o trenutku nastupanja smrti. Drugim rečima, procenjeni vremenski interval u kome je nastupila smrt biće širi. Takođe, s povećanjem postmortalnog perioda, utvrđivanje vremena nastupanja smrti manje će zavisi od činjenica do kojih se dolazi analizom lešnih promena i obdukcijom, dok će na značaju dobiti činjenice utvrđene pregledom i analizom mesta, odnosno sredine u kojoj je leš pronađen, kao i informacije prikupljene operativnim radom policije. Važno je istaći i da nastupanju smrti, odnosno postmortalnom periodu, može da prethodi period borbe za život ili samrtni period, koji obuhvata vreme od nanošenja povreda ili preduzimanja neke druge radnje koja uzrokuje smrt, do trenutka nastupanja smrti. Period borbe za život, odnosno njegovo trajanje, utvrđuje se sagledavanjem i procenom broja, vrste i ozbiljnosti povreda koje su dovele do smrti, uzimajući u obzir i uticaj postojećih prirodnih obolenja lica.

U kontekstu odgovora na *zlatno pitanje* kriminalistike *kada je izvršeno?*, utvrđivanje vremena smrti direktno utiče na određena krivičnopravna (a šire i druga pravna) i kriminalistička pitanja. Tako je trenutak nastupanja smrti žrtve ubistva direktno povezan s vremenom preduzimanja radnje krivičnog dela, koje je često sastavni deo njegovog zakonom propisanog bića, ili predstavlja kvalifikatornu ili privilegujuću okolnost. S druge strane, ako osumnjičeni dokaže da je u vreme nanošenja smrtne povrede žrtvi bio na nekom drugom mestu, imaće alibi za izvršilaštvo, odnosno saizvršilaštvo u izvršenju krivičnog dela (ne i za ostale oblike saučesništva, tj. podstrekavanje i pomaganje). Ako se, pak, vreme smrtonosnog napada poklopi s vremenom kada je osumnjičeni, na osnovu iskaza drugih lica ili materijalnih dokaza, bio u blizini žrtve, to znači da je imao priliku i bio u mogućnosti da izvrši krivično delo.

Utvrđivanje vremena smrti u kriminalističkom smislu podrazumeva sintetizovanu primenu egzaktnih forenzičkih nauka u analizi samog leša (pre svega sudske medicine), zatim drugih nauka u analizi i tumačenju mesta gde je leš nađen (npr., botanike, hemije, molekularne biologije), kao i kriminalističko-operativnih znanja do kojih se dolazi prikupljanjem i analizom informacija vezanih za ličnost žrtve. U tom smislu, činjenice koje se koriste u procenjivanju vremena nastupanja smrti generalno mogu poticati iz tri izvora, i to:

- 1) samog tela (činjenice koje se nalaze na lešu);
- 2) mesta pronalaska leša (činjenice koje se nalaze u okruženju leša) i
- 3) anamneze ličnosti preminulog (činjenice zasnovane na analizi uobičajenih navika, kretanja i svakodnevnih aktivnosti).

U prikupljanju i tumačenju činjenica koje potiču iz prvog i drugog izvora neophodna su određena ekspertska znanja, dok se u radu s činjenicama iz treće grupe koriste kriminalističke mere i radnje i pravila njihove realizacije (prikupljanje obaveštenja, kriminalistička provera, rekonstrukcija događaja, kriminalistička analiza dnevnika, pisama i sl.). Sva tri izvora dokaza treba detaljno proučiti, uporediti i uskladiti pre donošenja konačnog zaključka o tome kada je došlo do nastupanja smrti ili nanošenja fatalnih povreda.

3. Utvrđivanje vremena nastupanja smrti na osnovu stanja leša

Procena vremena smrti na osnovu stanja leša podrazumeva primenu metoda forenzičke patologije (sudske medicine), kojima se utvrđuje stepen lešnih promena koje se dešavaju određenom, unapred poznatom dinamikom. Ljudsko telo, u prvim satima nakon smrti, prolazi kroz tačno određene faze – mrtvačka ukočenost, mrtvačka hladnoća i mrtvačke pege predstavljaju primarne izvore informacija koje služe, prvenstveno patolozima, u određivanju vremena nastupanja smrti.

Mrtvačka hladnoća (lat. *algor mortis*) nastaje kao rezultat prestanka metabolizma i izjednačavanja telesne temperature leša s temperaturom okoline, odnosno sredine u kojoj se leš nalazi. Po pravilu, prvo se počinju hladiti otkriveni delovi ekstremiteta leša (nakon jednog časa od nastupanja smrti), zatim lice (2–3 časa) i ostali delovi tela (4–5 časova). Do potpunog ohlađenja leša dolazi 30 do 40 sati od smrti (Geberth, 2006). Intenzitet hlađenja zavisi od mnogobrojnih činilaca, od kojih se posebno izdvajaju temperatura tela u trenutku smrti, temperatura okoline u kojoj

se leš nalazi, karakter sredine u kojoj se leš nalazi (hlađenje u vodi je dva puta brže nego na vazduhu iste temperature), stepen veštačkog održavanja toplote leša (obučen ili prekriven, umotan leš), životne dobi i uhranjenosti leša (leš deteta i mršavih osoba se brže hladi) itd. Uobičajeno se uzima da se temperatura leša, koji se nalazi u okruženju na temperaturi od 15 do 20°C, smanjuje za oko 0,8°C za jedan čas, do konačnog izjednačavanja temperature sredine i leša.¹

Mrtvačka ukočenost (lat. *rigor mortis*) je jedan od najsigurnijih ranih znakova smrti. Ona ima svoj početak, stepen izraženosti, vreme trajanja i svoj završetak. Odmah nakon nastupanja smrti javlja se mlitavost svih mišića tela (tzv. primarna mrtvačka mlitavost). Ona traje u proseku od 2 do 4 časa, nakon čega mišići počinju da se postepeno koče, sve do ukrućenosti celokupne mišićne muskulature, 8 do 10 časova nakon smrti (Prahlow, 2010). Vreme nastupanja mrtvačke ukočenosti, njen intenzitet i trajanje, kao i u slučaju mrtvačke hladnoće, zavise od mnogih činilaca. Tako, na primer, kočenje se javlja brže ako je spoljna temperatura visoka (u tom slučaju se brže javlja, ali traje kraće) i ako je leš jake muskulature, dok kočenje sporije nastupa kod slabije razvijenih osoba i male dece (u nekim slučajevima kod novorođenčadi može i izostati). Ukočenost se prvo javlja na mišićima glave i lica, a potom se spušta na mišiće vrata, trupa i udova. Dužina trajanja ukočenosti je u proseku od 24 do 48 časova, nakon čega ponovo dolazi do mišićne mlitavosti (sekundarna mlitavost).

Mrtvačke mrlje i mrtvačko bledilo nastaju kao rezultat prestanka rada srca i cirkulacije krvi u organizmu. Kao i svaka druga tekućina, i krv se pod delovanjem gravitacije sleže u delove tela koji su bliži zemlji. Na koži leša se tako slivena krv očituje u formi crvenila, odnosno mrlja, koje mogu biti različite po boji, veličini i intenzitetu. S druge strane, delovi tela koji su najudaljeniji od zemlje, usled slivanja ostaju bez krvi, tako da koža postaje izuzetno bleđa (lat. *pallor mortis* – mrtvačko bledilo). U tom smislu, ukoliko je leš oslonjen leđima o podlogu, mrtvačke mrlje će se nalaziti u partijama tela koje podlogu dodiruju, dok će prednji delovi leša biti izrazito bleđi. Vreme pojave mrtvačkih mrlja (lat. *livores*) različito je i zavisi od više činilaca, najviše od uzroka smrti. Tako se, prema nekim autorima, mrlje mogu pojaviti već nekoliko minuta nakon smrti uzrokovane sepsom, ugušenjem ili naprasnom smrću (Lukić, Pejaković, & Marić, 1990). Ipak, mrtvačke mrlje se u najvećem broju slučajeva počinju nazirati na telu leša pola sata nakon smrti, postaju jasno izražene 1 sat nakon smrti, da bi se počele međusobno slivati (spajati) 2 do 3 sata nakon smrti (Prahlow, 2010).² Prema većini autora, mrtvačke mrlje se nakon 24 časa od trenutka nastupanja smrti više ne mogu premeštati.

---

¹ O tom pitanju u literaturi nema jedinstvenog stava. Tako, na primer, neki autori ističu da temperatura leša u prvim satima ne opada, da bi nakon toga opadala u proseku za 1°C po satu, dok drugi ističu da se ona u prva četiri sata smanjuje za 1°C po satu, nakon čega se smanjuje 0,5 do 1°C po satu. Drugi autori, pak, iznose stav da se temperatura leša u proseku smanjuje za 1,5°C po satu (Burkhard, 2005; Karhunen, 2008).

² Karakteristično za mrtvačke mrlje je da se do određenog vremena nakon smrti, obično do 10 časova, pomeranjem tela iz jednog položaja u drugi, s jedne strane na drugu, u potpunosti premeštaju i same mrlje, dok promena položaja leša u vremenskom intervalu od 10 do 20 časova od smrti dovodi do delimičnog premeštanja mrlja – prvobitne ostaju, a stvaraju se nove. Ta činjenica može imati veliki kriminalistički značaj s obzirom na to da ukazuje da je leš, u navedenom vremenskom okviru, nakon smrti pomešan (Prahlow, 2010).

Nakon 24 do 48 sati od nastupanja smrti, prethodno navedene odrednice postaju gotovo neupotrebljive za određivanje vremena nastupanja smrti. I pre toga su one prilično nepouzdana i zavisne od konkretnog slučaja. Da li je neko ubijen u šumi, u danu kada je temperatura bila daleko ispod nule, ili je lišen života usred leta, u stanu, da li je telo ležalo u hladu ili na suncu, da li je duvao vetar ili ne, kako je ubijena osoba bila obučena, da li je njena odeća bila mokra, da li je bilo borbe između žrtve i napadača itd., samo su neke od ogromnog broja okolnosti koje u konkretnom slučaju mogu imati uticaja na ispoljavanje lešnih promena. Čak i nešto što je teško merljivo, poput intenziteta borbe žrtve i napadača, ili zdravstvenog stanja žrtve pre nego što je ubijena, može uticati na promene do kojih dolazi na telu žrtve nakon smrti. Ipak, na osnovu generalizovanja vremena pojave lešnih promena i njihove dinamike može se dati sledeći tabelarni prikaz odnosa stanja leša i perioda od nastupanja smrti, pa do konstatovanja određenih lešnih promena:³

Stanje tela	Postmortalni period
toplo i mlitavo	manji od 3 časa
toplo i ukočeno	između 3 i 8 časova
hladno i ukočeno	između 8 i 36 časova
hladno i mlitavo	veći od 36 časova

Tabela 1 – Procena postmortalnog intervala na licu mesta na osnovu stanja tela

U slučajevima kada je od nastupanja smrti do trenutka pronalaska leša prošlo više od 48 sati, vreme smrti se primarno određuje na osnovu truležnih promena leša.

Isušenje leša je posledica isparavanja tečnosti iz tela i njenog odavanja spoljnoj sredini koja, po pravilu, ima manje vlage. Isušenje najpre zahvata sluzokožu i nepokrivenu kožu, kao i delove tela koji su zaživotno obično vlažni i pod određenim pritiskom (mošnice, kožni nabori kod gojaznih osoba i sl.). S obzirom na to da su oči i unutrašnja površina očnih kapaka za vreme života vlažni, nastupanjem smrti ti delovi tela među prvima počinju da se isušuju. Kao rezultat toga imamo zamućenje rožnjače oka, koja u slučaju da su kapci otvoreni, nastupa 1 do 2 sata nakon smrti, obično pre nastupanja mrtvačke ukočenosti i mrtvačkih mrlja (World of forensic science – Time of death, 2011). Suv i topao vazduh ubrzava proces isušivanja leša.

Truljenje je najsigurniji znak smrti i predstavlja rezultat raspadanja složenih organskih materija u ljudskom organizmu. Nastaje delovanjem truležnih bakterija kojih ima najviše u crevima, tako da se i proces truljenja najpre zapaža u području trbuha i prepona, gde koža postaje prljavozelenkasta. Te kožne promene nastaju već 48 sati nakon smrti. Prolaskom hemoglobina kroz zid površinskih venskih krvnih sudova u potkožno tkivo dolazi do mramorizacije kože, koja postaje ljubičaste, ređe crvenkasto-zelenkaste boje. Na taj način, površinske vene postaju vidljive, čineći svojevrsnu ljubičasto-braon mrežu, koja je najistaknutija oko ramena i gornjeg dela

³ Preuzeto iz: Saukko, P., Knight, B. (2004). *Knight's Forensic Pathology*, 3rd ed. Oxford, England: Oxford University Press, p. 61.

grudi, stomaka i prepona. Inače, što je sredina u kojoj se leš nalazi vlažnija, to je i proces truljenja brži. Optimalni temperaturni okvir za proces truljenja je od 21°C do 38°C, dok je u slučajevima kada je temperatura sredine ispod 10°C, odnosno iznad 38°C on usporen (Polson, 1985). Tokom truljenja se razvijaju truležni gasovi, usled kojih dolazi do naduvavanja abdomena i drugih organa (lice otiče, usne zadebljaju, očne jabučice i jezik se potiskuju ka spolja itd.). Daljim razvojem gasova u lešu može doći i do pucanja kože glave i razmicanja kostiju lobanje po šavovima (što je, ipak, redak slučaj, a ne pravilo), odnosno do eksplozije stomaka (Gorkič, 1981). Proces truljenja uzrokuje truležni zadah leša, koji može snažno ukazivati na prisustvo leša u određenoj sredini. U odmakloj fazi truljenja dolazi do raspadanja leša, u kome umesto bakterija glavnu ulogu uzimaju plesni. Tkivo postaje meko i trošno, lako se topi i raspada. Treba napomenuti da proces truljenja i raspadanja u velikoj meri zavisi od načina na koji je leš sahranjen ili mesta na kome se nalazi – leš u sanduku koji propušta vlagu ili u metalnom sanduku, leš zakopan u grobnici, zemlji, ilovači, đubretu, leš u šumi, na livadi, u vodi itd. Staro pravilo kojeg se pridržavaju patolozi jeste da stepen truljenja leša koji se nalazi na zemlji (vazduhu) u toku jedne sedmice, odgovara stepenu truljenja leša koji se nalazi u vodi u toku dve sedmice, odnosno leša zakopanog u zemlji u toku osam sedmica (Prahlow, 2010). Drugim rečima, leš na vazduhu truli dva puta brže nego u vodi, odnosno osam puta brže nego u zemlji.

Saponifikacija leša je rezultat boravka leša u izuzetno vlažnoj sredini, uz odsustvo kiseonika. Tokom saponifikacije se stvara sapunasta masa sivobeličaste boje, koja je na suvom krta, dok je u vlažnoj sredini lepljiva. Saponifikacija uglavnom zahvata pojedine delove tela, retko celo telo. Pod idealnim uslovima – topla i vlažna sredina, saponifikacija leša može biti uočena posle 4 nedelje (Dix & Graham, 2000). Uobičajeno je da pojava saponifikacije zahteva nekoliko meseci, tako da se obično ne javlja pre 5 ili 6 meseci posle smrti, odnosno, prema nekim autorima, ne pre godinu dana nakon potapanja, ili više od tri godine nakon sahrane (Polson, 1985). Kriminalistički značaj saponifikacije ogleda se u tome što oblik tela dugo ostaje očuvan, čime je moguća identifikacija leša ili sagledavanje broja i vrste povreda nakon dužeg vremena. U manjoj meri, stepen razvoja saponifikacije može poslužiti i za određivanje vremena nastupanja smrti. Njeno prisustvo na lešu ukazuje na to da postmortalni interval iznosi najmanje par nedelja ili, verovatnije, nekoliko meseci.

Mumifikacija nastaje u uslovima izloženosti leša jakom strujanju suvog vazduha, čime se telo isušuje pre nastupanja truležnih promena. Mumificirani leševi se mogu naći na vetrovitim mestima, tavanima ili u rastresitom zemljištu, dok, s obzirom na obim, sama mumifikacija može biti potpuna (celog leša) i delimična (pojedini delovi leša). Forenzički značaj mumifikacije leži, pre svega, u očuvanju tkiva, što može pomoći u identifikaciji leša i utvrđivanju povreda. Vreme potrebno za potpunu mumifikaciju tela ne može se precizirati, ali u idealnim uslovima mumifikacija može dobro uznapredovati za nekoliko nedelja (Polson, 1985).

Kriminalista se često može sresti sa tzv. plutajućim leševima, odnosno leševima koji plove po površini vode reke, jezera ili mora. Takvi slučajevi imaju niz specifičnosti u pogledu utvrđivanja vremena nastupanja smrti. Poseban značaj za rešavanje tog, kao i mnogobrojnih drugih forenzičkih pitanja, imaju različiti činioci kao što su temperatura vode u kojoj se leš nalazi, njena čistoća, plima, prisustvo riba i drugih životinja itd.

Leš postaje plutajući u slučajevima nastupanja smrti u vodi ili bacanja u vodu nakon nastupanja smrti. Telo ima težnju da odmah nakon smrti potone, da bi na površinu izašlo nakon određenog vremena (obično nekoliko dana), usled delovanja bakterija i truležnih promena u organizmu, kojima se stvaraju truležni gasovi. Oni se skupljaju u telesnim šupljinama i ispod kože leša, tako da u određenom stadijumu dekompozicije, nastankom dovoljne količina gasa, potisak vode izbacuje leš na površinu. Kada je reč o dekompoziciji, treba imati u vidu opšte pravilo da intenzitet lešnih promena na kopnu, u toku jedne sedmice, odgovara promenama nastalim u toku dve sedmice na lešu koji boravi u vodi. U vodenom ambijentu ruke i noge otiču (nakon nekoliko dana), spoljni sloj kože se odvaja od osnovnog tkiva (5–6 dana), kao i koža sa ruku i nokti (8–10 dana), a ubrzo nakon toga se celo telo naduvava, odnosno bubri (Geberth, 2006). Tkivo postaje izuzetno krhko i lako se oštećuje tokom vađenja leša iz vode, o čemu treba posebno voditi računa. Vreme potrebno da leš postane plutajući zavisi od nekoliko činilaca, uključujući temperaturu vode, jačinu i smer vodene struje, veličinu tela žrtve (leša) i druge promenljive. Na primer, telo će plutati nakon 8–10 dana boravka u toploj vodi, odnosno nakon 2–3 nedelje u hladnijoj vodi, što navodi na zaključak da hladna voda usporava proces raspadanja (Geberth, 2006).

4. Forenzička entomologija i analize krvi u utvrđivanju vremena nastupanja smrti

Znanja forenzičke entomologije o razvoju i rastu larvi muva i drugih insekata (bube, crvi, leptiri) koji se izlegnu iz jajašaca položenih na telu ubrzo nakon smrti, ili privučenih zadahom leša u toku raspadanja, mogu poslužiti u određivanju vremena smrti. Analizom insekata koji se nalaze na lešu ili u njegovoj blizini, kao i pomoću njihovih jaja i larvi, forenzička entomologija može odrediti *post-mortem* interval s tačnošću unutar jednog dana, tačno mesto ubistva, gde je telo bačeno nakon ubistva, kao i da li je pomerano (Forensic entomology, 2011). Entomologija je korisna forenzička tehnika zbog toga što su životni ciklusi insekata u nauci dobro poznati i predvidljivi. Osim toga, naseljavanje (kolonizacija) leša od strane insekata vremenski je različito i zavisi od toga o kojoj vrsti insekata je reč. Prvi insekti koji se nastanjuju na mrtvom telu obično su vrste vazdušnih muva (lat. *Calliphoridae*) ili muva mesožderki (lat. *Sarcophagidae*), koje se hrane na lešu i polažu svoja jaja. U uslovima umereno toplog vremena, nakon 23–24 časa od polaganja jaja, iz njih se izlegu larve, odnosno crvi. Veštak entomolog je u mogućnosti da, uz korišćenje mikroskopa, identifikuje u kom stadijumu se nalaze larve tih insekata – obično postoje tri stadijuma njihovog razvoja, tako da se pažljivim uvidom u predelu usne duplje, genitalija i disajnih otvora leša može utvrditi ne samo vrsta insekta, već i da li je larva u prvom, drugom ili trećem stadijumu razvoja (The role of entomology in forensic investigation, 2009). Larve sazrevaju u omotačima oblika čahure (lat. *pupae*), koji se često mogu naći i u okolini leša. Forenzički entomolozi s oprežnošću moraju pretražiti okolinu leša radi pronalaženja neaktivnih čahura. Ukoliko ne obrate dovoljno pažnje čahure se mogu i prevideti, s obzirom na to da dosta slične izmetu glodara. Prisustvo čaura obično ukazuje da je proteklo najmanje 2 nedelje od polaganja jaja (Geberth, 2006).

Međutim, može se desiti da je proteklo više ciklusa, pa je neophodna stručna procena entomologa. Kada insekt dovoljno sazri, on izlazi iz čahure, tako da i prazne čahure, nađene u blizini leša, mogu doprineti donošenju zaključaka vezanih za vreme polaganje larvi, a indirektno i vreme nastupanja smrti lica.

Bube su generalno sledeća vrsta insekata koja naseljava leš. Bube lešinari iz reda *Coleoptera* takođe prolaze kroz određene razvojne faze. U poređenju s larvama muva, koje su međusobno slične bez obzira na vrstu, oblici u kojima se mogu naći larve buba veoma su različiti. Za razliku od larvi vazdušne muve, sve larve buba imaju noge, što ih na prvi pogled razlikuje. One mogu biti gojazne, mršave, dlakave, u mnoštvu boja, od bele do tamno braon i crne (The role of entomology in forensic investigation, 2009).

Forenzički entomolozi su poslednjih godina od velike pomoći u rasvetljavanju nekih ubistava. Ne samo da mogu odrediti približno vreme smrti na osnovu stadijuma u kome se nalaze odrasli insekti, larve i čahure nađene na lešu, već mogu pružiti i značajne podatke o tome da li je telo pomerano. Na primer, ako je telo nađeno u zatvorenom prostoru, ali naseljeno insektima koji se tipično mogu naći na šumskom terenu, forenzički entomolog će doneti zaključak da je telo pomerano (Dix & Graham, 2000).

I mrlje krvi nađene na mestu pronalaska leša mogu doprineti donošenju određenih zaključaka, ili pak, zbuniti kriminaliste u vezi s vremenom njihovog nastanka. One mogu biti skorašnje i u direktnoj vezi s predmetom istrage, ali isto tako mogu biti i toliko stare da nemaju bilo kakve veze s događajem koji se istražuje. Danas postoje nove i inovativne metode koje se koriste za utvrđivanje starosti krvnih mrlja, koje pomažu forenzičarima i kriminalistima da efikasnije istraže mesto zločina i utvrde vreme smrti.

U slučajevima kada je osumnjičena osoba rođak ili prijatelj ubijenog, analiza i rekonstrukcija mesta zločina su mnogo složenije. Kada je krivično delo izvršeno u domu rođaka ili prijatelja, za istražitelje je teže da vremenski razdvoje dokaze, pošto je verovatno da je žrtva na tom mestu bila i pre zločina. Kako to ističe Bišop, ako, na primer, žena ubije svog supruga u njihovom domu, tamo se mogu naći tragovi krvi žrtve (Bishop, 2006). Međutim, mrlje krvi u kući mogu nastati mnogo pre samog zločina, tako da nemaju nikakve veze s istim. Slično tome, mala količina krvi pronađena u automobilu može upućivati na zaključak da je u njemu transportovano telo. Ukoliko je žrtva zločina član porodice vlasnika automobila, kako odrediti da li ta krv potiče od ogrebotine koja je nastala pre nego što je zločin izvršen. Utvrđivanje vremena nastanka mrlje u takvim slučajevima može biti ključno za rešavanje zločina.

Karakteristike proteina hemoglobina, poput boje i rastvorljivosti, često se koriste za određivanje starosti krvnih mrlja. Međutim, prilikom korišćenja te metode javljaju se poteškoće, jer je pre njenog sprovođenja neophodno utvrditi vrstu od koje potiče krv, a na analizu utiče i veličina mrlje. Jedna nova metoda koja puno obećava kada je u pitanju analiza mrlja krvi koristi RNK (ribonukleinska kiselina) koja se nalazi u krvi. Krajnje pojednostavljeno, iako se prenosna RNK (*messenger RNA*) lako raspada, istraživanjem se došlo do otkrića da se ista može detektovati i preko šest meseci nakon nastanka mrlje. Pored toga, ukoliko se na uzorcima krvi primeni metoda kojom se pojačava prisustvo DNK (dezoksiribonukleinska kiselina), takozvana lančana reakcija polimeraza (*PCR* –

polymerase chain reaction), bez teškoća se može utvrditi vrsta od koje potiče krv (Stacey, 2004). Sva tri tipa ribonukleinske kiseline – mRNA (*messenger RNA*), tRNA (*transfer RNA*) i rRNA (*ribosomal RNA*) – razlikuju se po vremenu raspadanja (World of forensic science – Time of death, 2011). Novija istraživanja su pokazala da odnos između mRNA i rRNA može ukazati na starost mrlje krvi, iz razloga što se raspadanje rRNA odvija mnogo sporije u odnosu na mRNA (Stacey, 2004).

Iako su i analiza RNK i forenzička entomologija relativno nove tehnike, one imaju veliku primenljivost u oblasti istraživanja mesta zločina. Forenzička entomologija se već pokazala veoma korisnom u različitim slučajevima, a pitanje je vremena kada će se i metoda korišćenja RNK, uz još neka dodatna istraživanja, pokazati isto toliko korisnom. Pored toga, hemijske analize krvi, limfe i tkiva preminulog, s ciljem utvrđivanja vremena nastupanja smrti, već godinama unazad predstavljaju područje rada istraživača. Pri tome se najviše pažnje usmerava na metodu merenja koncentracije i stepena rasta kalijuma u organizmu nakon smrti. Ipak, ta metoda, kao i primena drugih metoda, još ne daje zadovoljavajuće rezultate, pre svega zbog velike individualne varijacije i nemogućnosti generalizovanja (Dix & Graham, 2000).

5. Utvrđivanje vremena nastupanja smrti na osnovu mesta pronalaska leša i anamneze ličnosti preminulog

Vreme smrti se utvrđuje i na osnovu analize i tumačenja mesta pronalaska leša. U tom smislu, određena znanja iz botanike mogu pružiti dragocene vremenske odrednice u pogledu vremena boravka leša na određenom mestu na otvorenom prostoru, pa time i vremenu nastupanja smrti. U situacijama kada su leševi pronađeni u spoljnoj sredini, na zemljištu s dosta vegetacije, potrebno je prikupiti uzorke zemljišta i biljaka koji su se nalazili neposredno ispod leša, kao i kontrolne uzorke iz neposrednog okruženja leša. Njihovim upoređivanjem, iskusni botaničar može doneti korisne zaključke o tome koliko vremena se telo nalazi na tom mestu, što može pomoći pri rasvetljavanju konkretnog ubistva (Geberth, 2006). Ukoliko je leš prekriven lišćem u šumi, može se utvrditi da li sloj lišća potiče od jednogodišnjeg ili višegodišnjeg padanja s drveća. Ukoliko lisni prekrivač sadrži lišće različite starosti koje je izmešano, ta činjenica ukazuje na to da je leš prekrilo drugo lice. U slučaju da je telo bilo zakopan u zemlji kojom je prekriveno mogu se naći vlati trave ili cveća, koji će ukazivati na godišnje doba u kojem je leš ukopan. I analiza dužine korenja biljaka može biti određeni pokazatelj, s obzirom na to da tokom rasta korenje probija odeću i urasta u kostur leša (Gorkič, 1981). Uopšteno, znanje eksperta iz oblasti botanike u prethodnim, kao i mnogobrojnim drugim slučajevima, može pomoći u određivanju vremenskog okvira u kome je nastupila smrti, definišući ga kao određeni mesec u godini, godišnje doba ili celu godinu (Dix & Graham, 2000).

Kada se leš nalazi u kući, odnosno stanu, postojeće mnogobrojni indikatori koji mogu definisati vremenski okvir u kome je došlo do smrti. Objektivno stanje stvari u tom slučaju treba dovesti u vezu s ličnošću preminulog, njegovim navikama i sklonostima. Novine određenog datuma, vreme poslednjeg pristupa računaru ili otvaranja elektronske pošte, datum na prehrambenim proizvodima, uključen TV s kanalom na kome je preminuli isključivo gledao svoju omiljenu seriju u određeno vreme,

uključeno svetlo u spavaćoj sobi, poslednji pozvani broj s mobilnog telefona ili poslednji odgovor na poziv, bojler koji je uključivan samo u periodu jeftine struje, stanje pošte u poštanskom sandučetu itd., samo su neki od pokazatelja koji, u kombinaciji s utvrđivanjem i merenjem stepena lešnih promena, mogu pomoći u određivanju vremena smrti.

Metode za određivanje vremena smrti su raznovrsne i kreću se u rasponu od izjava svedoka (lice koje je videlo ubistvo, koje je poslednje videlo žrtvu živu, koje je otkrilo i prijavilo zločin), do obdukcijских nalaza i različitih drugih ekspertskih mišljenja koja mogu da ukažu na trenutak nastupanja smrti. Vreme nastupanja smrti povezuje događaje koji su se desili u tri različita perioda i to: pre zločina, tokom samog zločina, kao i nakon njega, do trenutka pronalaska leša. U tom kontekstu se i javljaju važna pitanja vezana za rešavanje tog problema:

1) Šta je žrtva radila pre smrti, posebno neposredno pre smrti (24 do 48 sati, i duže ako je opravdano)?

2) Koja je bila aktivnost žrtve u vreme fatalnog napada?

3) Šta se dešavalo na mestu zločina, odnosno s telom žrtve nakon smrti?

4) Da li se mesto pronalaska tela žrtve poklapa s prostorom njenih dnevnih aktivnosti (otkud tu telo žrtve), da li je žrtva tu ubijena ili je leš donet, ima li mesto pronalaska leša veze s prostorom u kome izvršilac živi i radi?

Pri određivanju vremena smrti potrebno je izvršiti rekonstrukciju kretanja žrtve u funkciji vremena, odnosno praćenje njenih aktivnosti hronološkim redom, sve do trenutka kada je poslednji put viđena živa. Ko je osoba koja je poslednja imala kontakt sa žrtvom? Koje mesto je žrtva poslednje posetila, odnosno na kom mestu je bila fizički prisutna pre nastupanja smrti? Da li osoba koja je poslednja videla žrtvu može pružiti informacije o tome gde je žrtva trebala da ode, odnosno s kim je trebalo da se vidi nakon toga? Može li ta osoba dati i određene informacije o tome gde je žrtva boravila pre nego što je došla na mesto na kome je poslednji put viđena? Rekonstrukcija poslednjih sati života žrtve ubistva predstavlja dinamičan postupak tokom kojeg se ide od jedne osobe i s jednog mesta do druge osobe i do drugog mesta, unazad koliko je to potrebno da bi se došlo do što preciznijih informacija o vremenu smrti i okolnostima koje su joj prethodile, odnosno koje su dovele do ubistva.

Činjenice zasnovane na analizi uobičajenih navika, kretanja i svakodnevnih aktivnosti žrtve rezultat su kriminalističko-operativnog rada, koji se nadovezuje na utvrđeni identitet leša. Takve činjenice su, u prvom redu, rezultat prikupljanja obaveštenja od članova porodice, rodbine, prijatelja i poslovnih partnera žrtve, na osnovu kojih se utvrđuje njeno kretanje i aktivnosti u jednom sveobuhvatnijem periodu, u kome se pretpostavlja da je došlo do smrti. Na primer, ako higijeničarka tokom večernjeg sređivanja toaleta restorana u jednoj od kabina nađe leš muškarca s nožem zabodenim u grudi, a konobar u stradaloj osobi prepozna uglednog advokata iz kancelarije preko puta, koji u restoran dolazi svakog radnog dana u 14,00 časova na polučasovnu pauzu za ručak, takva činjenica će definisati vremenski okvir u kome je najverovatnije došlo do nasilne smrti (14,00–14,30 časova). Navedeni primer ukazuje na tzv. metodu poklapanja događaja, koja se i u širem kontekstu može koristiti za određivanje vremena nastupanja smrti. Njena suština je u upoređivanju trenutka manifestovanja događaja za koje se zna kada su se desili, ili koji se uobičajeno dešavaju u određeno vreme, s vremenom nastupanja događaja koji je predmet istrage, u ovom

slučaju smrti, na osnovu čega se izvlači određeni zaključak. Tako, na primer, vreme koje pokazuje ručni sat koji je prestao s radom dovodi se u vezu s trenutkom udara tokom napada koji je uzrokovao smrt, ili se stepen svarenosti hrane u želucu leša dovodi u vezu s poznatim vremenom uzimanja poslednjeg obroka preminulog, čime se utvrđuje period od uzimanja hrane do trenutka nastupanja smrti.⁴

6. Zaključak

Vreme ima veoma značajnu ulogu u rasvetljavanju i dokazivanju ubistva, jer tačno utvrđivanje vremena kada su se desili određeni događaji može biti nepobitan dokaz krivice osumnjičenog, ili pak, potvrditi njegov alibi i isključiti ga kao izvršioca. Tačno utvrđivanje vremena smrti posebno je važno za početak i dalji nastavak istrage, zbog čega svaki kriminalista mora nastojati da što približnije odredi tu činjenicu, s obzirom na to da ona predstavlja osnovu za preduzimanje drugih kriminalističkih mera s ciljem rasvetljavanja smrti lica. I pored ogromnog napora i mnogobrojnih metoda koje koriste kriminalisti i forenzičari radi tačnog ustanovljavanja vremena smrti, ni za jednu metodu se ne može reći da je apsolutno pouzdana i tačna. Ono što je nesporno jeste da je utvrđivanje vremena smrti tačnije ukoliko je od trenutka smrti proteklo manje vremena.

Uopšteno, može se reći da činjenice utvrđene analizom stanja leša i lešnih promena imaju veću vrednost u određivanju vremena nastupanja smrti u odnosu na ostala saznanja koja treba da posluže davanju odgovora na to pitanje. Zaključci do kojih se dolazi analizom samog mesta pronalaska leša, kao i činjenice proizašle iz sagledavanja uobičajenih navika i kretanja žrtve, manje su precizni i pouzdani. Zbog toga, leš treba da pregleda stručno lice, što je pre moguće od trenutka njegovog pronalaska, kako bi utvrdilo određene znake smrti (lešne promene) i stepen njihovog ispoljavanja, odnosno izvršilo potrebna merenja. To treba uraditi pre bilo kakve manipulacije samog leša, ili drugih korekcija na licu mesta (npr., otvaranje prozora i vrata radi ventilacije, ili uključivanje rashladnog uređaja, čime se smanjuje temperatura sredine), koje i u najminimalnijem obimu mogu navesti na pogrešne zaključke. U tom smislu, stručno lice (lekar) na mestu pronalaska leša treba što pre da izmeri temperaturu leša (obično rektalno), odnosno temperaturu sredine u kojoj se leš nalazi, da utvrdi stepen mrtvačke ukočenosti ili mlitavosti i sl. U slučaju da se takva merenja obave nakon transporta leša u mrtvačnicu, odnosno obdukcijску salu, što zahteva određeno vreme, rezultati neće biti validni u pravom smislu te reči. Naravno, to isto vreme ne znači da se ekspertske sagledavanje i analiza leša neće obaviti naknadno i mnogo studiozije, u za to posebno predviđenim ustanovama.

Iako se od kriminaliste koji istražuje ubistva ili sumnjive smrti ne može očekivati da ima znanje forenzičkog patologa ili entomologa, svakako je dobro da vlada bar osnovnim informacijama iz te oblasti kako bi razumeo promene koje se dešavaju u ljudskom telu nakon smrti, kao i uticaj činilaca (vreme i atmosfere)

---

⁴ Posle obroka, želudac se isprazni za otprilike 4 do 6 sati, u zavisnosti od vrste i količine unete hrane. Ako želudac žrtve u velikoj meri sadrži nesvarenu hranu, tada je do smrti verovatno došlo u roku od sat ili dva nakon obroka. Ako je želudac prazan, smrt je verovatno nastupila nakon šest ili više sati od obroka. Pored toga, ako je tanko crevo prazno, smrt se verovatno dogodila oko 12 ili više sati nakon poslednjeg obroka (Lyle, 2011).

prilike) i drugih okolnosti na leš. Takva znanja će mu biti od velike pomoći u pravilnom i potpunom sagledavanju stanja stvari na licu mesta, kao i daljem kriminalističko-operativom radu na rasvetljavanju predmeta istrage.⁵

7. Literatura

1. Bishop, C. (2006). Determination of Time Since Deposition of Blood Stains.
2. Internet: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/213892.pdf>
3. Body farm. (2011). Internet: http://en.wikipedia.org/wiki/Body_farm
4. Burkhard, M. (2005). Is there recent progress in the estimation Of the postmortem interval by means of thanatochemistry?. *Forensic Science International*, 151(2).
5. Dix, J., & Graham, M. (2000). Time of Death, Decomposition and Identification – An Atlas. Boca Raton: CRC Press.
6. Forensic Entomology – Insect in Legal Investigation. (2011).
7. Internet: <http://www.forensicentomology.com/definition.htm>
8. Geberth, V. (2006). Practical Homicide Investigation: Tactics, Procedures, and Forensic Techniques. Boca Raton: CRC Press.
9. Gorkič, S. (1981). Medicinska kriminalistika. Beograd: Privredna štampa.
10. Karhunen, P. J. (2008). Time of death of victims found in cold water environment.
11. Internet: <http://www.dumpio.fr/abstractaphonom/time-of-death-of-victims-found-in-cold-water-environment.pdf>
12. Lukić, M., Pejaković, S., Marić, J. (1990). Pravna medicina. Beograd: Naučna knjiga.
13. Lyle, D.P. (2011). Timely Death.
14. Internet: <http://www.dplylem.com/Articles/timelydeath.html>
15. Polson, G. (1985). The Essentials of Forensic Medicine. Oxford: Pergamon Press.
16. Prahlow, J. (2010). Forensic Pathology for Police, Death Investigators, Attorneys, and Forensic Scientists. South Bend – Indiana: Humana Press.
17. Saukko, P., & Knight, B. (2004). Knight's Forensic Pathology, 3rd ed. Oxford, England: Oxford University Press.
18. Stacey, A. et al. (2004). A method for determining the age of a bloodstain.
19. Internet: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/213892.pdf>
20. The Role Of Entomology In Forensic Investigation. (2009).
21. Internet: <http://www.crimeandclues.com/index.php/death-investigation/67-entomology/95-the-role-of-entomology-in-forensic-investigations>
22. World of Forensic Science - Time of Death. (2011).
23. Internet: <http://www.enotes.com/forensic-science/time-death>

---

⁵ Uvažavajući značaj informacija do kojih se može doći pregledom i analizom ljudskog tela nakon smrti, u SAD postoje posebni istraživački centri (tzv. farme leševa) u kojima su predmet analize leševi i lešne promene. Cilj takvih projekata je da se iz naučnog aspekta što svestranije sagledaju redosled i brzina raspadanja i truljenja ljudskog tela u različitim okolnostima – leševi se ostavljaju u šumi, na livadi, u vodi, zakopavaju u zemlju, izlažu dejstvu muva i drugih insekata i buba, životinja i sl., uz detaljno praćenje i dokumentovanje intenziteta i vrste lešnih promena tokom vremena. Takva istraživanja daju značajne informacije u oblasti forenzičke antropologije i drugih srodnih disciplina, uz neposrednu praktičnu primenu u oblasti kriminalistike i krivičnih istraga.

Farma leševa koja se nalazi u sastavu Univerziteta u Tenesiju jedna je od prvih te vrste u SAD. Prostire se na površini od 2,5 hektara zemljišta, uglavnom prekrivenog šumom i okruženog ogradom od bodljikave žice. Više od 100 leševa se svake godine doprema u istraživački centar, pri čemu određena lica unapred doniraju svoja tela za tu vrstu istraživanja, dok tela drugih doniraju njihove porodice ili medicinski stručnjaci. Centar se koristi i za obuku policijskih službenika u kriminalističko-forenzičkoj obradi mesta poronalaska leša (Body farm, 2011).

DETERMINING THE TIME OF DEATH CRIME INVESTIGATION AND FORENSIC ASPECTS

Summary

Determining the time of death of a person has a direct influence on numerous criminal law and criminalistic issues. There are various methods for determining the time of death, ranging from witnesses' testimonies, to autopsy reports and numerous other expert opinions. However, unless there are witnesses of the event, the exact time of death is practically impossible to determine. In criminalistic terms, determining the time of death implies the synthesized use of exact forensic sciences in analysis of the very corpse (above all forensic medicine) and the place where the corpse was found, as well as criminalistic operative knowledge acquired by collecting and analyzing the information related to victim's personality. Estimation of the time of death based on the corpse's condition implies the use of forensic pathology methods that determine the level of postmortem changes, which occur in specific, predetermined order. In recent years, forensic entomology knowledge about the development and growth of the maggots of flies and other insects that inhabit the body after death, give significant results in this area. Furthermore, new and innovative methods that are used for determining the age of blood stains, significantly assist criminal investigators in more efficient investigation of crime scene and determination of the time of death. As for the sphere of criminal-operative treatment, it is necessary to reconstruct the victim's movement in function of time, that is monitor his/her activities in chronological order, until the moment when the victim was last seen.

Guidelines for Authors

General notes	NBP - Journal of Criminalistics and Law / NBP - Žurnal za kriminalistiku i pravo publishes original scientific papers in Serbian and English language.
Title of a paper	Title: font size 14 pt, bold
Authors	The full name and surname of the author should be stated (font size 12 pt).
The name and address of the institution	The name and full address of the institution where the author works and a footnote which should state a corresponding author complete with his/her e-mail address.
Abstract	The abstract should contain from 100 to 250 words (font size 10 pt).
Key words	Not more than 10 key words
Text	<p>The papers should be sent as follows: two printed copies in English and one copy in Serbian, as well as in electronic form, just in English language. The papers should not exceed 16 standard computer-printed pages (A4 format). The papers are prepared in MS Word format, Times New Roman font, single spacing, with the following margins: Top – 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left – 3 cm, Right – 2,5 cm</p>
Text structure	<p>Titles of chapters, sections and subsections should be written in font size 13 pt, bold.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Introduction 2 Chapter 1 <ol style="list-style-type: none"> 2.1 Section 2 <ol style="list-style-type: none"> 2.1.1 Subsection 3 3. Conclusion 4. References
References	The sources should be listed in alphabetical order, according to APA Citation Style.
Where to send	<p>The papers should be sent either on CD or by e-mail to the following address: casopis@kpa.edu.rs, or by post to the following address: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd – Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia</p>
Tables, graphs and pictures	Tables should be made in Word or Excell. Photographs, graphs and figures are submitted in jpg or pdf format. Picture, graph and drawing width is up to 16 cm. The thickness of lines on graphs and drawings should be 0.3 mm or more.
Copyright	The authors sign consent of the assignment of a copyright.
References	Reference sources are quoted in alphabetical order pursuant to APA Citation Style.
Quoting of references	The references should be quoted in original.

Guidelines for Authors

Type of reference	Reference	Quoting in the text
Book single author	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Book two authors	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Book three authors	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
A group of authors	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(<i>Oxford</i> , 1996)
Chapter in a book	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Articles in journals (just a volume)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Articles in journals (a volume and a number)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Articles in journals 3 to 6 authors	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Encyclopedia	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Newspaper article	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Online sources	Book: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Articles in online journals: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Documents and reports: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

You are kindly asked to submit **the summary of your paper in both Serbian and English (up to 15 lines)**, when sending your paper according to these Guidelines.

Uputstvo autorima

Opšte napomene	NBP - Journal of Criminalistics and Law / NBP - Žurnal za kriminalistiku i pravo objavljuje originalne naučne radove na srpskom i engleskom jeziku.
Naslov rada	Naslov rada: veličina fonta 14 pt, bold , Times New Roman
Autori	Navodi se ime i prezime autora (veličina fonta 12 pt).
Naziv i adresa institucije	Naziv i puna adresa institucije u kojoj autor radi, a u fusnoti corresponding author sa e-mail adresom
Apstrakt	Apstrakt sadrži 100-250 reči (veličina fonta 10 pt)
Ključne reči	Ne više od 10 ključnih reči (Key words)
Tekst	Radovi se šalju u štampanoj formi (dve kopije na engleskom, i jedna na srpskom jeziku), kao i u elektronskoj formi, samo na engleskom jeziku. Obim rada je do 16 strana A4 formata. Rad se priprema y <i>MS Word</i> formatu, font <i>Times New Roman</i> , jednostruki prored (single), sa marginama: Top – 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left – 3 cm, Right – 2,5 cm
Struktura teksta	Nazivi podnaslova u radu pišu se fontom veličine 13 pt, bold . 1. Uvod 2. Podnaslov 1 2.1 Podnaslov 2 2.1.1 Podnaslov 3 3. Zaključak 4. Reference
Gde poslati rad	Radovi se dostavljaju na CD-u ili elektronskom poštom na adresu: casopis@kpa.edu.rs, ili poštom na adresu: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd – Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia
Tabele, grafikoni i slike	Tabele uraditi u Wordu ili u Excel-u. Fotografije, grafikoni i slike se dostavljaju u formatu jpg ili pdf. Širina slika, grafikona i crteža treba da bude do 16 cm. Debljina linija na grafikonu i crtežu treba da bude od 0.3 mm i više.
Autorska prava	Autori radova potpisuju saglasnost za prenos autorskih prava.
Referentna literatura	Referentni izvori se navode prema abecednom redu, u skladu sa APA Citation Style.
Citiranje literature	Reference navoditi u originalu

Uputstvo autorima

Vrsta rada	Reference	Citiranje u tekstu
Knjiga 1 autor	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Knjiga 2 autora	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Knjiga 3 autora	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
Kolektivno autorstvo	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(<i>Oxford</i> , 1996)
Poglavlje u knjizi	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Članak u časopisu (samo volumen)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Članak u časopisu (volumen i broj)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Članak u časopisu 3 do 6 autora	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Enciklopedija	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Novinski članak	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Elektronski izvori	Knjiga: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Članak u elektronskom časopisu: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Dokumenti i izveštaji: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

Molimo Vas da prilikom dostavljanja rada prema ovom uputstvu, dostavite **rezime Vašeg rada na engleskom i srpskom jeziku (do 15 redova)**.

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Nародна библиотека Србије, Београд

343.98

[Nauka, bezbednost, policija]
NBP : žurnal za kriminalistiku i pravo :
journal of criminalistics and law / glavni i
odgovorni urednik = editor-in-chief Goran B.
Milošević ; urednik za engleski jezik =
english language editor Dragoslava Mićović. -
Vol. 1, no. 1 (1996)- . - Beograd (Cara
Dušana 196) : Kriminalističko-policijska
akademija = Academy of Criminalistics and
Police Studies, 1996- (Beograd : Inpress). -
24 cm

Tri puta godišnje
ISSN 0354-8872 = NBP. Nauka, bezbednost,
policija
COBISS.SR-ID 125217799